

E-ISSN 2717-7785

ISSN 1309-7660

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS

TÜEF dergisi

TÜEF dergisi

TÜEF dergisi

TÜEF dergisi

TÜEF dergisi

Volume: 10, Issue: 20, July 2020

Cilt: 10, Sayı: 20, Temmuz 2020

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

Cilt: 10 Sayı: 20 Temmuz 2020

**TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF
LETTERS**

Volume: 10 Issue: 20 July 2020

E-ISSN 2717-7785

ISSN 1309-7660

Edirne

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Cilt: 10, Sayı: 20, Temmuz 2020

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
Volume: 10, Issue: 20, July 2020

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi | Owner

Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU (Dekan/Dean)

Editör | Editor

Dr. Ergün KARACA

Editör Yardımcıları | Assistant Editors

Dr. Cemalettin YAVUZ, Dr. Hülya UZUNTAŞ, Arş. Gör. Esra Nur ACAR, Arş. Gör. E. Serap GÜVENEK, Arş. Gör. Halil KARABULUT, Arş. Gör. Noyan HACIPAŞAOĞLU, Arş. Gör. Seda ÇETİN, Arş. Gör. Selda SANDALYECİ, Arş. Gör. Serkan CÖMERTEL

Alan Editörleri | Specialized Co-Editors

Doç. Dr. Gülay APA KURTIŞOĞLU (Sanat Tarihi), Dr. Aslı ARABOĞLU (Mütercim Tercümanlık), Dr. Ayşe ZAMACI (Tarih), Dr. Cumhuri ÜN (Türk Dili ve Edebiyatı), Dr. Elvan Melek ERTÜRK (Sosyoloji-Felsefe-Psikoloji), Dr. Fuat YILMAZ (Arkeoloji), Dr. Şahin KILIÇ (Balkan Dilleri)

Dil Editörleri | Language Editors

Dr. Hülya UZUNTAŞ (Türkçe), Dr. Aslı ARABOĞLU (İngilizce)

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU (Trakya Ü.), Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK (Trakya Ü.), Prof. Dr. Engin BEKSAÇ (Trakya Ü.), Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN (Trakya Ü.), Prof. Dr. Serdar AYBEK (Celal Bayar Ü.), Prof. Dr. Vahit TÜRK (İstanbul Kültür Ü.), Doç. Dr. Meryem SALİM AHMET (Şumnu Ü. Bulgaristan), Doç. Dr. İlkan HASDAĞLI (Trakya Ü.), Doç. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Ü.), Dr. Yeşim DİNÇKAN (Trakya Ü.)

İnternet Sayfası | Internet Page

<https://tuefdergi.trakya.edu.tr/>

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkede>

Taranan ve Dizinlenen İndeksler | Abstracted and Indexed in

Ulakbim TR Dizin

EBSCO

SOBIAD

CrosRef

ResearchBib

Google Scholar

Open Academic Journal Index (OAJI)

Kapak Tasarım | Cover Desing

Dr. Yavuz GÜNER

Baskı | Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıçı Yerleşkesi, Edirne - Türkiye

Dergi Hakkında | About the Journal

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (TÜEFDergi) uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Dergi Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. / Trakya University Journal of Faculty of Letters (TUJFL) is an international, academic peer-reviewed journal. Journal has been publishing biannually in January and July.

Yazıların bilimsel ve etik sorumlulukları yazarlara aittir. / Scientific and ethical responsibilities of the articles belong to authors.

Yazıların yayın hakkı Trakya Üniversitesi'ne aittir. / The publication rights of the published articles belong to Trakya University

İletişim | Contact

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi, Edirne - Türkiye
Tel.: 0284 235 95 27 Faks: 0284 235 95 22 e-mail: tuefdergi@trakya.edu.tr

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Cilt: 10, Sayı: 20, Temmuz 2020

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
Volume: 10, Issue: 20, July 2020

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah UÇMAN • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL • Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YARAŞ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Alparslan CEYLAN • Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Burçin ERDOĞU • Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Daniş BAYKAN • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN • Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Evangelia BALTA • Ulusal Yunan Araştırmaları Vakfı / Yunanistan
Prof. Dr. Gülgün YILMAZ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati DEVELİ • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP • Türkiye
Prof. Dr. İlya V. ZAYTSEV • Rus Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü / Rusya
Prof. Dr. İrfan MORİNA • Priştine Üniversitesi / Kosova
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU • Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Miryana TEODİSİYEVIÇ • Belgrad Üniversitesi / Sırbistan
Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZER • İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Nebi MEHDİYEY • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay EGOROV • Çuvaş Sosyal Bilimler Enstitüsü / Çuvaşistan-Rusya
Prof. Dr. Osman AKANDERE • Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KÖSE • Polis Akademisi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem ÇEVİK • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Recep DUYMAZ • Türkiye
Prof. Dr. Refik MUHAMMETŞİN • Tatar Devlet SBÜ/ Tataristan-Rusya
Prof. Dr. Rıdvan CANIM • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHÇE • İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Smail ÇEKİÇ • Sarajevo Üniversitesi / Bosna-Hersek
Prof. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU • Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Vitaliy RODIONOV • Çuvaş Devlet Üniversitesi / Çuvaşistan -Rusya
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU • Trakya Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Ahmet SARI • Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Celil ARSLAN • Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Esra MELİKOĞLU • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet ASUTAY • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman BOSTANCI • Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Ozan YILMAZ • Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Rıdvan CANIM • Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Şecaattin TURAL • İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU • Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Akın ERSOY • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Banu ÇAKAN • İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ • Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Figen ATABEY • Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ • Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem SALİM AHMET • Şumnu Üniversitesi / Bulgaristan
Doç. Dr. Mithat DURMUŞ • Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Müjde PEKER • İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN • Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Sema GÜNDÜZ KÜSKÜ • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel BAYRAM • Düzce Üniversitesi
Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT • İstanbul Üniversitesi
Dr. Barış GÜR • Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Duygu DALBUDAK HÜNERLİ • Kırklareli Üniversitesi
Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR • Trakya Üniversitesi
Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU • Hacettepe Üniversitesi
Dr. Harun GÖÇERLER • Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Müge SAVRUM KORTANOĞLU • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER • Ankara Üniversitesi
Dr. Niyazi ADIGÜZEL • Kırklareli Üniversitesi
Dr. Selda UYGUR • Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Tuncay ÖZTÜRK • Trakya Üniversitesi
Dr. Yasemin ULUTÜRK SAKARYA • Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Dr. Yavuz GÜNER • Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Orhan KILIÇARSLAN

Bir Mecmuadan Hareketle Edirneli Şairlerin Şiirleri II
Poems By Poets of Edirne with Reference to A Macmuah II 1-21

Özlem ÖZEN, Sevilay YAVUZ ÇEŞMECİ

Margaret Atwood'un Penelope Romanında Mit-Yıkımı ve Dişil Dil
Deconstruction of Myth and Feminine Writing in Margaret Atwood's The Penelopiad Novel 23-43

Mehmet Akif DUMAN

Pragmatizm ve Dil-Eylem Teorisi Kapsamında Ahmet Haşim'in "Bize Göre"si Yahut Nesir Yazarı Ahmet Haşim'in Meslek Sırları
The "According to Us" of Ahmet Haşim in The Context of Pragmatism and The Speech-Act Theory or The Skill of The Prose Writer Ahmet Haşim 45-65

Ebubekir ERASLAN

Giritli Hasan Bedreddin'in Hayatı ve Eserleri
The Life and Works of Hasan Bedreddin of Crete 67-75

Yusuf ERSİN

XII. ve XVI. Yüzyıllar Arası Eski Türk Edebiyatı Nesrine Bir Bakış
An Overview of The Old Turkish Literature Prose Between The 12th and 16th Centuries 77-90

İbrahim ERDAL

Türk Dışişleri Bakanlığının Raporuna Göre, Hatay Meselesi Bağlamında 1938 Türkiye-Fransa Müşterek Beyannamesinin Suriye, Bulgar ve Yunan Basınına Yansıması
Reflection of Turkish-French Joint Declaration of 1938 on The Hatay Question in Syrian, Bulgarian and Greek Press As Reported By Turkish Ministry of Foreign Affairs 91-115

İlknur TÜRKOĞLU

Sürdürülebilir Kalkınmada Kültür Mirasının Yeri ve Önemi
The Importance of Cultural Heritage in Sustainable Development 117-143

Diğer ATAY

Tefekkürden Tahkiyeye: Necmettin Hacıeminoğlu'nun Hikâyelerinde
Aydın Yabancılaşması

From Contemplation to Narration: Alienation of Intellectuals in

Hacıeminoğlu's Stories 145-172

Burcu ÖZDEMİR, Müge SAVRUM KORTANOĞLU

Halûk Perk Müzesi'nden Bir Grup Damga Mührün Değerlendirilmesi

Evaluation of A Group of Stamp Seal from The Halûk Perk Museum 173-203

Hatice KALKAN

Lydia Keldağ'ı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme

A New Evaluation on Lydian Keldağ 205-216

Mustafa Yunus GÜMÜŞ

Nedîm'in Şiirlerinde Gece

Night in Nedîm's Poems 217-239

Mehmet Emre ÇELİK

İki Dillilik ve Bulgaristan Türklerinin İki Dilliliği Üzerine Bir İnceleme

An Investigation on Bilingualism and The Bilingualism of Bulgarian Turks 241-262

Ceren BAYKAN

Nif Dağı Kazısında Bulunan Bir Hydrianın Koruma ve Onarımı

Conservation and Restoration of A Hydria from Nif Mountan Excavation 263-276

Murat KOCAASLAN

Edirne Yeni Saray'daki Dârüssaâde ve Enderun Ağalarının Daireleri

The Chambers for The Aghas of Dârüssaâde and Enderun at the New Palace in Edirne 277-305

Derleme Makale / Review Article**Emre Bekir GÜVEN**

Aydınlanma Felsefesi ve Alman Aydınlanma Edebiyatı

The Philosophy of The Enlightenment and German Enlightenment Literature .. 307-321

BİR MECMUADAN HAREKETLE EDİRNELİ ŞAİRLERİN ŞİİRLERİ II

Poems by Poets of Edirne with Reference to a Macmuah II

Orhan KILIÇARSLAN*

ÖZ: Edebiyat tarihinin temel kaynaklarından olan şiir mecmuaları bütüncül bir değerlendirme yapmak yahut tarihî kaynaklarda kayıp halkaların tespit edilebilmesi açısından önemlidir. Mecmualardan bazıları farklı yüzyıllarda şairlerin farklı nazım şekilleriyle yazdıkları şiirlerden oluşabildiği gibi bir meşrebin veya bir şehirle anılan şairlerin şiirlerinin derlenmesi biçiminde de oluşturulmuştur. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'nde 22 Sel 2110 numarada kayıtlı mecmua Edirneli şairlerin şiirlerinin toplandığı bir mecmua olarak değerlendirilebilir. Tertip açısından belirgin özellikleri olmayan veya sistematik bir tarzda kaydedilmemiş olan mecmuada bulunan hemen bütün manzum parçalar bir şekilde Edirne ile ilgisi/ilişkisi olan şairlerin şiirleridir. Bu çalışmada 22 Sel 2110 numarada kayıtlı mecmua ile yine aynı kütüphanede 22 Sel 2299 numarada kayıtlı olan mecmuanın benzer özellikleri tespit edilmiş ve iki mecmuanın karşılaştırılması yapılmıştır. Karşılaştırmada iki mecmuada da ortak şairler bulunmasına rağmen kayıtlı şiirlerin farklı olduğu tespit edilmiştir. Edirne tarihini anlatan eserler, nazire mecmuaları ve diğer edebiyat tarihi kaynaklarından şiirlerin karşılaştırılması yapılarak herhangi bir kaynağa kayıtlı olmayan şiirler gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik edebiyat, Mecmua, Edirne, Edirneli şairler, Şiir

ABSTRACT: Macmuahs which are among the basic sources of literary history, are important in terms of making a holistic evaluation or identifying missing links in historical sources. Some of the macmuahs were composed of poems written by poets in different centuries, as well as compilation of poems of poets referred to a city. It can be considered that the macmuah which registered with the number of 22 Sel 2110 to Edirne Selimiye Manuscript Library is a macmuah that consists of 22 poems of Edirne originated poets. Almost all verse pieces in macmuah that do not have specific features in terms of order or are not recorded in a systematic manner are belonging to poets who somehow have a relation / relationship with Edirne. In this study, similar features between the macmuah registered on 22 Sel 2110 and 22 Sel 2299 in the same library were determined and the two macmuahs were compared. In the comparison, although there are common poets in both macmuahs, it was determined that the recorded poems are different. Poems written in the macmuah are compared with other literary sources such as the

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konuralp Yerleşkesi, Merkez/DÜZCE, orhankilicarslan@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9479-6975

Geliş Tarihi / Received: 23.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted: 21.04.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

works about Edirne history, Nazire macmuahs and other literary history sources. Poems that are not founded in any source were shown.

Keywords: Classical literature, Macmuah, Edirne, Edirne originated poets, Poetry

Giriş

Klasik edebiyat tarihi içerisinde bir dönemin şiir eğilimlerini göstermesi bakımından nazire mecmuaları/şiir mecmuaları temel kaynaklardan kabul edilmektedir. Şiir mecmualarında belli bir yüzyılda şiir ile uğraşan şairlerin seçilmiş şiirleri bulunabildiği gibi farklı tarzda düzenlenmiş ve bir araya getirilmiş mecmualara da rastlanılmaktadır. Bir meşrebe, bir meslek grubuna ait veya bir şehirle anılan şairlerin şiirlerinin toplandığı mecmualar da derlenmiştir. Bu tarz mecmualar, genel bir izlenim edinilebilmesi adına önemlidir. Bibliyografik kaynak olarak da ele alınabilecek olan bu tarz mecmualarda yer alan küçük kayıtlar dahi şairlerin şiir ve üsluplarına dair bilgileri ihtiva edebilmektedir. Antoloji niteliğinde olan ve özellikle şiirlerin başlıklarında şairine ilişkin bilgilerin verildiği bu tarz mecmualar, tezkirelerde yahut diğer edebiyat tarihi kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırma imkânı sunabilmektedir. Bir mecmuada şiirleri derleyen kişilerin zaman zaman devrinin meşhur kaynaklarından/tezkirelerden istifade ettiği de söylenebilir. Özellikle biyografik mahiyette olan bilgilerin aynen tekrarlanması yahut yakın ifadelerin kullanılması bu istifadeyi göstermektedir. Bu noktada bir şehir ile anılan şairlerin şiirlerinin toplandığı özel mecmualarda şairin meşrebi, vazifesi gereği o şehirde bulunması ve hatta o şehirde medfun olması gibi durumlar şehre izafe edilmesi için yeterli bir sebep olabilmektedir.

Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 22 Sel 2110 numarada “*mecmua-i eş’âr*” adıyla kayıtlı olan bir mecmuada Edirneli şairlerin -nazım şekillerinde bir ortaklık olmaksızın- şiirleri kaydedilmiş, her bir şiirin unvan/başlığına şairin mahlası “Edirneli” ibaresi ile kaydedilmiştir. Bu mecmua, daha önce tespit edilen¹ ve yine Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi’nde 22 Sel 2299 numarada “*mecmua-i eş’âr ve münşeât*” adıyla kayıtlı bir başka mecmuanın özelliklerini taşımaktadır. İki mecmua da rik’a ile yazılmış, mecmuada her varak ortak bir ölçüde doldurulmamıştır. Bazı varakların kenarlarına yahut da üst kısımlarına bazı notlar/parçalar, hesaplamalar kaydedilmiştir. Bu mecmuanın benzer özelliklerinden hareketle çalışmamıza konu olan diğer mecmua ile bir ilişkisi olma ihtimali vardır. 22 Sel 2110 numarada kayıtlı mecmuanın numaralandırılmamış klasik usulde 1b-2a varaklarında Arapça şiirler ve bunun karşısında besmele

¹ Orhan Kılıçarslan, “Bir mecmuadan hareketle Edirneli şairlerin şiirleri”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2019, s. 167-190.

ile başlayan yine mensur bir kısım bulunmaktadır. Her iki mecmuanın numaralandırma usulü birbirinden farklıdır. 22 Sel 2299 numarada kayıtlı mecmuada sayfa usulü tercih edilmiş iken (her sayfa için bir numara), 22 Sel 2110 numarada bulunan mecmuada bütün bir varak yüzüne tek numara (1a/b gibi) numaralandırma yapılmıştır. Bir varağın üst kısmında başlayan yahut alt kısmında yarım kalan şiirlerin üstten alta biçiminde devam etmesi, bu numaralandırma usulünün tercih edildiğini göstermektedir. Bir başka durum ise kütüphane kayıtlarında esere verilen numaralandırmaların önceki mecmua ile olan sayı aralığıdır. Benzer bir derleme olarak görülen mecmua muhtemel olarak iki farklı deftere yazılmıştır. Burada 22 Sel 2299 numarada kayıtlı olan '*mecmua-i eş'âr ve münşeât*'da şiirleri bulunan pek çok şairin 22 Sel 2110 numarada kayıtlı '*mecmua-i eş'âr*'da da ismen geçtiği buna rağmen aynı şiirlerin sayı olarak büyük bir yekûn tutmadığı tespit edilmiştir.

Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 22 Sel 2110 numarada kayıtlı şiir mecmuası, farklı nazım şekillerinde Edirneli şairlerin şiirlerinin toplandığı bir mecmuadır. Şiirlerin bütününün başlık/unvanlarında Edirneli/Edirnevî ibaresi kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda şiiri kaydedilen şairin edebiyat kaynaklarınca Edirneli olması durumu yerine şairin Edirne şehri ile tanınması, vazifesi gereği bu şehirde bulunması, ölümü vb. etkenler de dikkate alınmıştır denilebilir. Mecmuada toplam 58 şairin 67 gazeli, 2 kasidesi, 9 kıtası, 3 tahmisi, 2 müstezadı, 4 müfredi ve 1 matlası bulunmaktadır. 22 Sel 2110 numarada kayıtlı mecmuada şiirleri bulunan şairler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo I. Mecmuada Bulunan Şairler ve Şiir Sayıları

No	Şair/Mahlas	Nazım Şekli	No	Şair/Mahlas	Nazım Şekli
1	Abdî	1 kıta	30	Keşfî	1 gazel
2	Ahdî	1 gazel	31	Kudsî Efendi	1 kaside/1 müfred
3	Ahmed Paşa	1 gazel	32	Lutfî	1 kıta
4	Askerî	1 kaside/1 matla	33	Mecdî	2 gazel
5	Atâyî	2 gazel	34	Meme-zâde Hâdî	1 kıta
6	Azerî Çelebi	1 gazel	35	Misâlî	3 gazel
7	Bahşî	1 gazel	36	Mücellid Sürûrî	1 müfred
8	Beyânî	1 tahmis	37	MüsellemlerGülşenî	1 rubai
9	Dâ'î	1 gazel	38	Nazîrâ	1 gazel
10	Dervîş Çelebi	1 gazel	39	Necâtî	1 gazel
11	Fânî	1 gazel	40	Necîb	4 gazel
12	Fâyîk-i Afîk	1 gazel	41	Nihânî	2 gazel
13	Fâyîz/Feyzî	4gazel/1müfred	42	Ömer Beg	1 gazel
14	Fazlî	1 gazel	44	Pertev Efendi	1 gazel/1 müstezad
15	Ferîdî	1 müfred	44	Pertev Paşa	1 gazel/1 müstezad
16	Garîbî	1 gazel	45	Rahşî	1 gazel
17	Hâfîz Râzî	1 gazel	46	Râzî	2 gazel/1 kıta

18	Hâtemî	2 gazel	47	Revânî	2 gazel
19	Hızrî Çelebi	1 gazel	48	Sa'îdî	1 gazel
20	Hüsâmî	1 gazel/1 kıta	49	Sâdık Beg	2 gazel/1 tahmis
21	Hüseyn Vehbî	1 gazel	50	Sâlikî	1 tahmis
22	İlmî Nâzik	2 gazel	51	Seyfuddîn Efendi	1 gazel (Arapça)
23	İlmî-zâde Sabrî	1 gazel	52	Seyyid Rızâ	1 gazel
24	İzârî	2 gazel/1 kıta	53	Şu'â'î	1 gazel
25	Kâdirî Çelebi	1 gazel	54	Tâ'ib	1 kıta
26	Kâmî	1 gazel	55	Tigî Bey	1 gazel
27	Kebeci-zâde Visâlî	2 gazel	56	Ubeydî	4 gazel
28	Kemâlpaşa-zâde	2 kıta	57	Vâsi Alisi	1 gazel
29	Kenzî	1 gazel	58	Yûsuf Sîne-çâk	1 gazel

Mecmuada ağırlık olarak kaydedilen nazım şekli gazeldir. Bu gazeller arasında Fâyiz/Feyzî² (öl. 1717-18), Ubeydî (öl. 1573) ve Necîb (öl. 1703) mahlasları ile şiir yazar şairlerin dörder gazelleri yanında diğer şairlerin çoğunun birer gazelleri kaydedilmiştir. Mecmuanın ilk varaklarında şair Bâkî'nin vefatına Meme-zâde Hâdî (öl. 1609-10), Edirneli Abdî Çelebi (öl. 1612) ve Edirneli Hüsâmî (öl. 1607) tarafından düşürülmüş tarihler kayıtlıdır. Bu tarihlerin baş kısımlarında “Edirneli Meme-zâde Hâdî Efendinin şâir-i meşhûr Bâkî Efendinin vefâtına didüğü târihdür”³, “Edirneli Abdî Çelebinin merhûm müşârun ileyhe vefât târihi” gibi açıklayıcı notlar düşülmüştür.⁴ Mecmuada şiirleri kaydedilen şairlerin sadece Edirneli olduğu bilgisi belirtilmemiş, bunun yanında “devr-i Selîm Hân-ı sâni şuarâsından Edirneli Atâyî”; “Edirneli Mecdî Mütercim-i Şakâyık” ve “Pertev Efendi Edirne’de Hazret-i Sezâyî Dergâhında medfûndur” biçiminde yaşadığı devir, şöhret kazandığı eser yahut da defnedildiği yerlere ilişkin bilgilere de yer verilmiştir.

Mecmuada yer alan gazeller incelendiğinde gazeller arasında bir nazire ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Bir nazire mecmuası olarak tertip edilmediği düşünülen bu mecmuada nazire şiirlerden ziyade Edirne özelinde tezkirelerde ismi geçen Edirneli şairlerin şiirlerinden bir derleme yapılmıştır

² Ahmed Bâdî'nin Riyâz-ı Belde-i Edirne'sinde Fâyiz anlatılırken şairin ‘Börekçi-zâde Feyzî’ mahlasıyla yazdığı şiirler ayrıca belirtilmiştir. Bk. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu, *Ahmed Bâdî Efendi Riyâz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014, s. 1815-1817.

³ Meme-zâde Hâdî ile ilgili olarak *Edirne Şairleri*'nde “Âşık Çelebi'nin Sofyalı olarak göstermesine karşılık diğer kaynaklar onun Edirneli olduğunda birleşmektedir” bilgisi kayıtlıdır. Bk. Rıdvan Canım, *Edirne Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s. 243.

⁴ Mecmuada şair Bâkî'nin vefatına ilişkin tarihler için bk. N. Adıgüzel - R. Gündoğdu, *age.*, s. 1706, 1788, 1891-1892.

denilebilir. Mecmuada geçen şiirlerden bazıları, *Mecmau'n-Nezâir* ve *Pervâne Bey Mecmuası* gibi nazire mecmualarından izlendiğinde hangi zemin şiire nazire olarak yazıldığı görülebilmektedir. Ancak incelenen mecmuada şiirlerin nazire şiirler olduğunu gösterir bir tertip ve tasnif durumu yoktur. Kaydedilmiş olan şiirlerin bir kısmı nazire mecmualarına da girmiştir. Mecmuada eksik/nâ-tamâm olarak kayıtlı bazı şiirlerin tam metni nazire mecmualarından tespit edilebilmektedir.⁵ Diğer yandan şiirlerden bir kısmının müsvedde olarak kaydedildiği ve başka kaynaklarda da eksik olan şiirlerin beyitleri arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Mecmuada Edirneli Necîb'in "*Gitdükçe ziyâ-güster ola sinede dâgun/Rûşen ola ey âfet-i gül-çehre çerâgun*" matlalı gazelinin bir mısraı eksiktir. Necîb'in bu gazeli Ahmed Bâdî'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'sinde de "nâ-tamâm gazel" başlığıyla üç beyit olarak kaydedilmiştir. Aydınlı Visâlî'nin şiirleri olduğu tespit edilen ancak mecmuada bir gazelin başlığında "Edirneli Kebeci-zâde Visâlî" biçimindeki kayıtlarla ilgili olarak bir karışıklık söz konusu olabilir.⁶

⁵ Mecmuada İzârî'nin üç beyti kaydedilen gazelinin tam biçimi Pervâne Bey Mecmuası 5716. numarada kayıtlıdır. Kamil A. Gıynaş, *Pervâne Bey Mecmuası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi 10.01.2020).

Nev'i âhar der-bahr-i fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün ez-ân-i İzârî
Sakın âhumdan ey nigâr sakın
Kîne-cûdur bu rûzigâr sakın

Göge agarken ejder-i âhum
Yakmasun dâmenün şirâr sakın

Yiter itdün bu gam külin pâ-mâl
Gizlüdür sinem içre nâr sakın

Dile seng-i melâmet oldı siper
Bulmasun sehmün inkisâr sakın

Çerhüne tokınur felek bir gün
Yırde kalmaz bu âh ü zâr sakın

⁶ Mecmuada Visâlî mahlası ile iki gazel kaydedilmiştir. Bu gazellerden birinin başında "Kebeci-zâde" ifadesi vardır. Kaydedilen iki şiir de Aydınlı Visâlî'nin gazelidir. Aydınlı Visâlî'nin ismine dair çeşitli görüşler için bk. Ahmet Mermer, *Türki-i Basît ve Aydınlı Visâlî'nin Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006. Her iki mecmuada da görülen bir özellik olarak düzeltme notları, Visâlî'ye izafe edilen "Kebeci-zâde" ibaresi için de geçerli olabilir. Nitekim "Kebeci-zâde" olarak Edirneli iki şair daha vardır. Bu şairlerden Kebeci-zâde Râhî Çelebi ve Kebeci-zâde Vecdî Efendi iki kardeş şairdir. Karşılaştırma için bk. R. Canım, *age.*, s. 218. Volkan Karagözlü, Râhî, Kebeci-zâde Râhî Çelebi (d./-ö./), TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü), 2014. <http://www.turkedebyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4015> (Erişim Tarihi 22.01.2020) ve Beyhan Kesik, Vecdî, Kebecizâde Vecdî Efendi (d./-ö./-6.1007/1598-99), TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü), 2014.

Mecmuada Visâli'nin Edirneli olarak kaydedilmiş olması -mecmuanın bir özelliği olarak- Edirne'de görevde bulunan kişilerin de bu şehir ile anılması sebebiyle mecmuaya dâhil edildiğini göstermektedir.⁷

İncelenen 22 Sel 2110 numarada kayıtlı mecmua ile yine daha önce aynı yazma eser kütüphanesinde 22 Sel 2299 numarada kayıtlı mecmua karşılaştırıldığında aynı şairlerin şiirlerinin kaydedildiği görülmektedir. Her iki mecmuada yer alan bütün şairler karşılaştırıldığında 28 şairin şiirinin her iki mecmuada da olduğu tespit edilmiştir. İki mecmuada da bulunan şairlerin hangi nazım şekillerinde şiirlerinin bulunduğu tespit edildikten sonra yapılan karşılaştırmada Kenzî, Keşfi ve Dâî'nin birer gazelinin aynen kaydedildiği görülmektedir. Bu şairlere ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo II. 22 Sel 2299 ve 22 Sel 2110 Numaralı Mecmuaların Karşılaştırması

No	Şair/Mahlas	Kayıtlı Şiirler ⁸	No	Şair/Mahlas	Kayıtlı Şiirler
1	Ahdî	1 muhammes/1 gazel 1 gazel	15	Kenzî	1 gazel 1 gazel
2	Askerî	1 gazel 1 kaside/1 matla	16	Keşfi	1 gazel/1 tahmis 1 gazel
3	Dâî	1 gazel 1 gazel	17	Misâli	2 gazel 3 gazel
4	Dervîş Çelebi	1 gazel/1 tahmis 1 gazel	18	Müsellem Gülşenî	2 kıta/1 beyit 1 nazm
5	Fâyik-i Atîk	2 beyit 1 gazel	19	Nazîrâ	1 matla ⁹ 1 gazel
6	Fazlî	2 gazel 1 gazel	20	Necîb	1 beyit 4 gazel
7	Hâfız Râzî	1 gazel/1 kıta 1 gazel	21	Nihânî	1 gazel 2 gazel
8	Hâtemî	1 gazel 2 gazel	22	Rahşî	1 kıta 1 gazel
9	Hüsâmî	1 kıta/1 beyit/1 gazel 1 kıta/1 gazel	23	Râzî	1 matla ¹⁰ 2 gazel/1 kıta

<http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3381> (Erişim Tarihi 22.01.2020).

⁷ Aydınli Visâli'nin Edirne'de saray hocalığı yaptığına ilişkin bk. M. Fatih Köksal, Visâli (d.??-ö.??), TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü), 2013.

<http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=345> (Erişim Tarihi 22.01.2020).

⁸ Tabloda kayıtlı şiirler altında ilk sırada sayıları belirtilen şiirler 22 Sel 2299 numaralı mecmuadaki şiirleri, altta bulunan ikinci sırada sayıları belirtilen şiirler 22 Sel 2110 numaralı mecmuadaki şiirleri ifade etmektedir.

⁹ 22 Sel 2299 numarada kayıtlı mecmuada bulunan Nazîrâ'nın matlaı, 22 Sel 2110 numarada kayıtlı mecmuada bulunan gazelin matlaıdır.

¹⁰ Râzî'nin matlaı 22 Sel 2299 numaralı mecmuaya iki kez kaydedilmiştir.

10	İlmî Nâzik	1 gazel 2 gazel	24	Sâdık Beg	1 gazel 2 gazel/1 tahmis
11	İlmî-zâde Sabrî	1 gazel 1 gazel	25	Sâlikî	1 tahmis 1 tahmis ¹¹
12	Kâdirî Çelebi	3 gazel 1 gazel	26	Tâ'ib	1 gazel 1 kıta
13	Kâmî	1 gazel/1 beyt 1 gazel	27	Ubeydî	2 gazel 4 gazel
14	Kemâlpaşa- zâde	2 gazel 2 kıta	28	Yûsuf Sîne-çâk	1 gazel 1 gazel

Mecmuada yer alan şiirlere ilişkin, şairlerin divanları, Edirne tarihini anlatan eserler ve nazire mecmuaları taranarak bu şiirlerin bir kaynaktan bulunup bulunmadığı araştırılmış, bu araştırma sonucunda Necîb, Hüsâmî, İzârî, Kemâlpaşa-zâde, Hüseyin Vehbî, Fâik, Sâdık Beg, Fânî, Sâlikî, Beyânî, Hüseyin Kudsî (Mihnetî), Râzî, Feyzî, Seyyid Rızâ, Fazlî mahlaslı şairlerin mecmuada kayıtlı şiirlerinin herhangi bir kaynaktan kayıtlı olmadığı tespit edilmiştir. Şiirler arasında 8 gazel, 5 kıta, 2 tahmis, 1 kaside, 1 tesdis nazım biçiminde olmak üzere toplam 17 şiir yer almaktadır. Kaynaklarda tespit edilemeyen şiirlerin özellikle bir şehre aidiyeti olan ve bu şehir ile anılan şairlerin eserlerinden olması mecmuayı değerli kılmaktadır. Bu açıdan mecmua/mecmualar divanı bulunmayan bazı şairlerin edebiyat tarihindeki yerinin tespit ve tayini noktasında değerlendirilmeli ve temel bir kaynak olarak incelenmelidir.

1.

Edirneli Hâlidî Şeyhî Hüseyin Kudsî¹² Efendi¹³
Evvelleri Mihnetî tahallüş iderdi ümmî idi [v.10]¹⁴
fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün
 Elfi imâ eylemedür kıdd-i tûbâdan gârağ
 Bil tahayyür sırr-ı vahdet nokta-i bâdan gârağ

¹¹ Sâlikî'nin mecmualarda kayıtlı şiirlerinden ikisi de tahmis olarak kaydedilmiştir. Ancak tahmislerden biri Figânî'nin gazelini tahmis iken diğeri Fevrî'nin matlana yazılan müseddesdir.

¹² Edirne Tarihi'nde Kudsî ile ilgili olarak "...Zekâ ve istidâdı ile bu zât daha gençliğinde güzel şiirler söylemeğe başladı. Ve kendine Kutsî mahlasını aldı. Hâlidî tarihine intisâb ettikten sonra söylediği şiirlerde ise Mihnetî tahallüş etmiştir." bilgileri kaydedilmiştir. Bk. Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Bellek Yayınları, Edirne, 2011, s. 285.

¹³ Şiirin 1. 2. ve mahlas beyitleri Ahmed Bâdî'nin Riyâz-ı Belde-i Edirne'sinde kayıtlıdır. Bk. N. Adıgüzel - R. Gündoğdu, *age.*, s. 1826.

¹⁴ Belirtilen kısaltma ve sayılar, şiirin mecmuanın hangi varak/yaprağında kayıtlı olduğunu göstermektedir.

Terk-i tecrîd eyleyenler guşşadan âzâdedür
Şâbit olmak hüccet [ü] bürhâna da‘vâdan ğaraž

Cân u dilden âşinâlık ‘âşıkâ bezm-i elest
Hâl-i tefhîm oldu ancak kâl-i taqvâdan ğaraž

Hayle-i memdûh öğren Hazret-i Eyyûbdan
Dâd u feryâd u figândur çarb-ı âşnâdan ğaraž

Zâl-veş tutsañ cihânı bir yol itmez ‘âkıbet
Remz-i zü’l-fikâr-ı Hayder oldu şol râdan ğaraž

Zâr u giryân itmedikçe şâd olan kimdür velî
Sâlike îmâ-yı mevt eyler muşallâdan ğaraž

Şerha virmiş zülf-i müyuñ aresi dil şâneye
Şadrını tathîr için mir’ât mücellâdan ğaraž

Çarb olunsa def mişâli sîne zikrullâh ile
Tâhir itmekdür behiştî kalb-i havrâdan ğaraž

Zâhir-i beyn olmayan âdemde ‘âlem gizlidir
‘Ârifâ âdem nedür bil neydi havrâdan ğaraž

Çam degül hâtır-perişân olsa da abdâl-veş
Ferd ü ahâd ‘aql-ı kül firdevs-i a‘lâdan ğaraž

Kıl tefekkür serteser dünyâ evi olsa senüñ
Kâr-ı ‘uqbâdur hemîşe ni‘m-i ‘uzmâdan ğaraž

Lerze-nâk olur vücûdum nuţka gelmez hiç zebân
Mâderi batnında sırr-ı tıfl-ı şeydâdan ğaraž

Nân için kılma tefekkür Hâlîkuñ rezzâkdur
Vay hâlüñ bilmek ister fikr-i ferdâdan ğaraž

Herkesüñ bir maqşad-ı akşâsı var bunda şehâ
Lâyık-ı âzâde olmak bunca gavğâdan ğaraž
Yâr ile vuşlatdur ancak derd ü hicrânum benüm
Maţlabum bâb-ı rızâdur hubb u sevdâdan ğaraž

Nükte-dān olmuş suhan-dān isteyenler fehm ider
Fehm u idrākinden ol ism-i *Fehīmādan* ğaraż
Sīretüñ şūretde pinhān olduĝuñ bilmek hüner
Rācihā tül-i emeldür kayd-ı ‘uqbādan ğaraż

Sen seni bilmek dilerseñ künt-i kenzüñ sırrısın
Bir tecellī zātıdır hem Tūr-ı Mūsādan ğaraż

Hem ‘*nefahtü fthi min rūhi*’¹⁵ dimiş bilseñ nedür
Keşf-i esrāruñ zuhūru şol Mesīhādan ğaraż

Ḳudsiyā giryān olursañ fülk-i dil cevlan ider
Çeşm-i seylābumdur ancak zıkr-i deryādan ğaraż

2.

Tahmīs-i Edirneli Sālikī Maṭla‘-ı Fevrī¹⁶ [v.9]

fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün
Dergehüñde çüñkü hemdem olmadum sen şāh ile
‘Ālemi tutsam yeridür nāle ile āh ile
Gülmedüm bir laḫza şāhum tālī‘-i bed-ḫāh ile
Hemdem olup ĝuşsa-i ‘aşkuñ gibi hem-rāh ile
Ben diyār-ı ĝurbete gitdüm fiĝān u āh ile
Göñlümi cānā saña ısmarladum Allāh ile

Nār-ı ‘aşka nice bir yansun bu dil hicrān ile
Ya nice baĝrum tola tīĝ-i cefādan ḫan ile
Kime varsam ağlasam bu dīde-i giryān ile
Ney gibi baĝrum delüp bu nāle vü efgān ile
Ben diyār-ı ĝurbete gitdüm fiĝān u āh ile
Göñlümi cānā saña ısmarladum Allāh ile
Ğam degül devrān beni eylerse dā’im pāy-māl

¹⁵ “فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ” Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın” Sad 38/72.
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/S%C3%A2d-suresi/4041/71-85-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi 03.02.2020).

¹⁶ Mecmuada kayıtlı şiirin başlığında tahmīs kaydı var ise de şiir bir tesdis örneğidir. Fevrī Ahmed’in matlaı için bk. Mehmet Kalpaklı, Fevrī Ahmed (d.??-ö.978/1571), TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü), 2014.
<http://www.turkedebiyatilisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5905>. (Erişim Tarihi 04.01.2020).

Serv-i rāst-ı şābit ol rif`atle mānend-i cibāl
Olmuşam faşl-ı hāzānda bülbül-āsā neng ü lāl
Sen esen kāl gülşen içre ey şeh-i şāhib-cemāl
Ben diyār-ı ğurbete gıtdüm fiġān u āh ile
Göñlümi cānā saña ışmarladum Allāh ile

Sālikīyi saña a`dā nola eylerse nifāk
Düşmen-i bed-hāhdan gelmez vefā bi`l-ittifāk
Haşre dek yaqsun ten-i sūzānı nār-ı iştıyāk
Hasretā derdā dirīġā el-firāk u el-firāk
Ben diyār-ı ğurbete gıtdüm fiġān u āh ile
Göñlümi cānā saña ışmarladum Allāh ile

3.

Tahmīs-i Edirneli Şādık Beg Ğazel-i Edirneli ‘Ubeydī Çelebi [v.8]

fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün

Ey göñül her meh-i nā-mihre maḥabbet itme
Her yüze ḥande iden dilbere raġbet itme
Yāra yār olma raķıbe diyü minnet itme
Dime cānāneye aġyār ile ülfet itme
Seni sevsin dir iseñ aña naşıḥat itme

Sevdiġüñ mülk-i melāḥatde eger server ise
Hüsn-i ḥulķ ile cihān içre melek-manzar ise
Ne kadar kavline şādık geçinür dilber ise
Ğayra meyl eylemezem diyü yemīn eyler ise
Mümteni`dür inanup aña ḥamāķat itme

Ey göñül nār-ı ġamuñ bir daḫi aḫmerdendür
Lāle-veş dāġ-ı derūnuñ o semen-berdendür
Fitne-i ‘aşķı dime çarḫ-ı bed-aḫterdendür
Her ne ḥālet ki zuhūr eyleye dilberdendür
Kimseye anuñ içün buġz u ‘adāvet itme

Nola şahrā-yı maḥabbetde silerseñ(?) ġulġul
Gelmeye sencileyin gülşen-i ‘aşķa bülbül
Āl ile şabruñı aldı yine bir ‘ārızı gül
İḫtiyār elde olaydı dir idüm saña göñül
Ḥūblar zümresine hıç maḥabbet itme

Şadıkā kāriñi āh itdi o dildār senüñ
Hañçer-i cevr ile deldi ciğerüñ yār senüñ
Nāmuñi virdi yeke ol gül-i gülzār senüñ
Çünkü bunlarla *‘Ubeydī* ğarazuñ var senüñ
Ehl-i ‘arz olamadüñ diyü nedāmet itme

4.

Gazel-i Raḥmī Tahmīs-i Edirneli Beyānī [v.10]

fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün
Şanma rāḥat ḥāb-ı ğafletde göñül tenhā yatur
Mest olup cām-ı ğamuñla vālih ü rüsvā yatur
Hey’eti teşḥiṣ olunmaz bī-ser ü bī-pā yatur
Za’fdan künc-i ‘anāda kim dil-i şeydā yatur
Ger ecel gelseydi görmez şöyle nā-peydā yatur

Baḥr-i ‘aşkı şanmañuz kim ola mānend-i Furāt
Degme bir keṣtī-i ten bulmaz bu baḥr içre necāt
Mevcinüñ bir kaṭresinde ğarḳ olur hep mümkināt
Cūşa gelse kim ḥabābıdur rüsüm-ı kā’ināt
‘Aşḳdur nāmı fezā-yı dilde bir deryā yatur

Nice bir uyḳudasın bīdār kıl ğayret gözin
Diḳḳat ile gözleyenüñ bağlamaz ğaflet gözin
Gitmeden dār-ı beḳāya yummadın şüret gözin
Var fenā deṣtin temāşā kıl açup ğayret gözin
Nice İskender turāb olmuş nice Dārā yatur

Reh-revān-ı vādī-i ḥayret olanlar cān ile
Bir degül zıll-i muğaylānda biten ḥayrān ile
Nice ünsiyyet kıur ḥayvānı gör insān ile
Pāyınuñ ḥārın çıkarmış süzen-i müjğān ile
Deṣtde Mecnün görince nāfe-i Leylā yatur

Hüsrev-i ‘aşḳuñ muṭī’ olan şehā fermānına
Minnet itmez bende olmaz mīr-i ‘ālī-şānına
Ser-fürü kılmaz *Beyānī* Āşaf-ı devrānına
Şāh-ı ‘ālem gelse çekmez yayını dāmānına
Künc-i istiĝnāda *Raḥmī* şöyle bī-pervā yatur

5.

Edirneli Necib Çelebi [v.7]

mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

Unut zāhid hadīs-i haṭṭ-ı yāri kıl ü kāl itme

Yeri yok nokṭa-i sırr-ı dehānından su'āl itme

Disünler gerdenin būs eyleyenler rāhatu'l-ḥulḳüm
O kevşer la'le sen ey dil dime sükker ü bal itme

Meded her gün 'araḳ-rīz-i hacālet eyleme mihri
Gezüp şehr içre ey māh-ı cihān 'arz-ı cemāl itme

O servi ḳadde zāhid ṭoḡru söyle var mıdur bir söz
Hilāl-ebürü-yı yāri sen görüp egri ḥayāl itme

Bırakma pençe-i şehbāz-ı çeşmünden *Necībāy*
Mişāl-i murḡ-ı āvāre yeter işkeste-bāl itme

6.

Edirneli Hüseyin Vehbīnün olmaḳ üzere ḳayd olmuşdur [v.4]

müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Mir'āta bir kez kıl nazār gör kendüñi cānā nesin

Yüz Yūsufu ḥayrān ider bir mişli yok cānānesin

İtdüñ meh-i Ken'ānı sen üftāde-i çāh-ı zekān
Kimdür nazārüñ var diyen sen ḥüsn ile bir dānesin

İnşāf kıl ey bī-vefā cürmüm nedür nitdüm saña
Aḡyāra oldum āşinā benden niçün bīḡānesin

Ey āfet-i Leylā-nijād 'uşşāḳ zārī ile şād
Mecnün Ḳaysı eyle yād añma elüñ dīvānesin

Dünyāyı zīr-i dest ider ḥürşīd-i ḳadrin pest ider
Biñ ḥüşyārı mest ider bir gözleri mestānesin

Vehbī yeter zār eyledüñ dünyāyı bīzār eyledüñ
Çok sözün izhār eyledüñ yaḳduñ felek ḳāşanesin

7.

Edirneli Fāyik-i ‘Atīk [v.8]

fā ‘ilātūn fā ‘ilātūn fā ‘ilātūn fā ‘ilūn

Yāra virdüm varımı dil yārda merhūn iken
Bu kerem haylī sefāhatdür baña had yođ iken

‘Ağıbet bu nā-murāda nān-ı huşk oldu naşib
Ni‘met-i elvān hān-ı dehr-i gūn-ā-gūn iken

Nola zāyi‘ olsa bu ‘ālemde nağd-i giryemüz
Kaldı zīr-i hākde gencīne-i Kārūn iken

Baña teslīm olsa da ol şūh bīm-i ğamzeden
Yine cūr’et idemem bir būseye me’zūn iken

Dest-i ğamda *Fāyikā* kalmaz girībān-ı dilūñ
Bu diyāruñ nām-ı meşhūru tarab-efzūn iken

8.

Edirneli Fānī [v.9]

mef‘ulū mefā ‘ilū mefā ‘ilū fe ‘ulūn

Nuţkum eşer-i feyz ile ‘İsī-deme beñzer
Mestūre-i bīkr-i suhanum Meryeme beñzer

Serv-i semen ol nađl-i kadūñ halka-be-gūşı
Sūnbül neden ol zūlf-i ham-ender-hama beñzer

La‘l-i lebūñe çeşme-i hayvān ne münāsib
Ne çeşme-i hayvāna ne hod zemzeme beñzer

Dāĝ-ı cigerüm ğonçe-veş ol bāĝ-ı cihāndan
Āyīne-i İskender ü cām-ı Ceme beñzer

Hīç kimse degül bir nefes āzāde elemden
Bu bezm-i cihān hāne-i pūr-māteme beñzer

Bāķī degül esbāb-ı cihān kimseye *Fānī*
Hep āmed ü reft ile cihān bir deme beñzer

9.

Edirneli Necîb¹⁷ [v.13]

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Gitdükçe ziyâ-güster ola sîne de dâğuñ

Rüşen ola ey âfet-i gül-çehre çerâğuñ

Erbâb-ı bez[i]m bir bir ider cürmüni ikrâr
Ey sâķ-i ferhunde hemân pek baş ayağuñ

Hep lâle kıyâs eylediler zîr-i külehde
(...)¹⁸

Öpsem lebüñi rüyuñ olur şerm ile pür-tâb
Hep mîveleri böyle pür-âteş mi bu bâğuñ

Ne şâgara baķduñ ne *Necîb*-i dil-i zâra
Kurbânüñ olam söyle nedendür bu ferâğuñ

10.

Edirneli Fazlî [v.13]

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Buldum şaçuñda leyletü'l-İsrâ haberlerin

Şordum lebüñde mu'ciz-i 'İsâ haberlerin

Dîdâr-ı yâra tâķat ider misin ey gönül
İşitmedüñ mi Tûr ile Mûsâ haberlerin

Mecnûn oturdu yıllar ile baķdı yollara
Hiç kimse toĝru virmedi Leylâ haberlerin
Bâd-ı şabâya zülfü peyâmın getür didüm
Geldi getürdi başuma sevdâ haberlerin

¹⁷ Gazel, Ahmed Bâdî'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'sinde nâ-tamâm olarak kayıtlıdır. Karşılaştırma için bk. N. Adıgüzel - R. Gündoĝdu, *age.*, s. 1863-1864.

Nâ-tamâm gazel
Reşk-âver-i mihr oldu ser-i sîne de dâĝın
Gittikçe güzellenmede ey mâh çerâĝın

Öptükçe olur şerm ile gül-ruhları pür-tâb
Hep mîveleri böyle pür-âteş mi bu bâĝın

Ne sâgara baktın ne *Necîb*-i dil-i zâra
Kurbânın olam söyle nedir böyle ferâĝın

¹⁸ Mecmuada bu mısra yok.

Kirpiklerinüñ ‘askerini derdi bir yere
Fazlî buyurdı cânuma yağmā haberlerin

11.

Edirneli Feyzî [v.14]

fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün
Hüsñ ilin zabt eylese şāhib-ķırāndur perçemüñ
Nev-zuhūr devr-i ķamerde pehluvāndur perçemüñ

Hep görenler didiler zîr-i külehden āşikār
Baş çıkarmış fitne-i āķir zamāndur perçemüñ

Lāne-veş murğ-ı dil-i ‘uşşāķı cem‘ itmekdedür
Ol perîşān dillere dārü’l-emāndur perçemüñ

Tağılır her cânibe tuğ-ı perîşānî-mişāl
Devlet-i hüsñünde şāhā zîb ü şāndur perçemüñ

Her ķılında *Feyzî*-veş biñ ‘āşikı bend eylemiş
Hāşılı ‘ayyār u tarrār dostāndur perçemüñ

12.

Naẓire-i Seyyid Rızā Ğazel-i Nişârî¹⁹ [v.18]

fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün
‘İtr-pāş oldu dimāğ-ı dehre bûy-ı nev-bahār
Cûlar oldu şāhn-ı bāğā āb-ı rûy-ı nev-bahār

Cem‘ idüp aldı şükûfe haylini etrāfına
Mîlket-i gül-zāra aķın şaldı cûy-ı nev-bahār

Ṭıfl-ı ezhārı uyandurmış hezāruñ nağmesi
Cā-be-cā oldu çemende güft ü gûy-ı nev-bahār

Her şükûfe reng ü bûsın ‘āleme ‘arz eyledi
Ṭabla-i ‘aṭṭāra döndü çārsû-yı nev-bahār

¹⁹ Gazelin matla beyti *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü I (TEİS I)*’de kayıtlı. İsmail Hakkı Aksoyak, Nisârî, Hüseyin Nisârî Efendi (d.?-ö. 1073-1075/1662-63/1664-65), 2014. <http://www.turkedebiyatiiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3770> (Erişim Tarihi 05.01.2020).

Nola gelse geŝt-i glzruñ ŝafsı htıra
Var idi dilde *Nisr* rz-yı nev-bahr

13.

Edirneli Hsm Efendin veft-ı mŝrun ileyhe didği trhdr²⁰

[v.1]

fe 'iltn fe 'iltn fe 'iltn fe 'ilün
Eyledi 'azm-i be Bi fen dnydan
Nola pr olsa cihn nle v vveyldan

Eŝeri nmı gibi Bi iken dnyda
şanma ma'mr ola ol merd-i hüner mevtdan

Nice vŝıl ola erbb-ı hüner rütbesine
Grinr ŝi'r-i teri ber-ter anuñ ŝi'rdan

Gelnz rh-ı revnına du' eyleyelüm
Umaruz ramet ola br-geh-i Mevldan

İŝidp didi veftına *Hsm* trh
İntikl eyledi Bi bu fen dnydan
1008

14.

Monla 'zrnn [v.1]

fe 'iltn mef 'ilün fe 'ilün
Bir yaña kŝte-gr-i 'aşk-ı nigr
Bir yaña teŝ-i ğam-ı dildr

Bilmezem kaŋıısıyla ttuŝayım
Ve kn rabben 'azbe'n-nr

15.

Kemlpaŝa-zde [v.4]

fe 'iltn mef 'ilün fe 'ilün
'Alı çok olduğına her kiŝinn
Sözi az olduğı dellet ider

²⁰ Hsm'nin bu tarihinin sadece makta beyti Ahmed Bd'nin *Riyz-ı Belde-i Edirne*'sinde kayıtlıdır. Bk. N. Adıgüzel - R. Gündoğdu, *age.*, s. 1706.

‘Aklı nâkış olan kişi ammā
Katı pür-gūy olur cehālet ider

16.

Ve lehu Kemālpaşa-zāde [v.4]

fe ‘ilātün mefā ‘ilün fe ‘ilün

‘Aklı yokdur cihānda anuñ kim
Harc ider taşā toprağa mālī

İşbu dār-ı gurūra neñ şıgmaz
Neñe yitmez bu kubbē-i ‘ālī

17.

Edirneli Rāzī [v.18]

Tārīh

mef‘ülü fā ‘ilātün mef‘ülü fā ‘ilātün

Ol bīkr-i İsmihān kim gonca-gül idi şoldu
Ya bülbül idi göçdü ol gülşen-i cināna

Bir nāmı kaldı sözde hem bir hayālī gözde
Güyāki gelmemişdür bu bī-vefā cihāna

Güş eyleyince *Rāzī* fevtine didi tārīh

Me’vā kıla cinānı Allāh İsmihāna

1120

Sonuç

Şiir mecmuaları hakkında, özellikle mecmua ortak bir özellik esas alınarak derlenmiş ise, genel ve daha bütünlüyci değerlendirmelerin yapılabilmesi mümkün hâle gelir. İncelenen mecmuanın bir başka örneğinden hareketle aynı usulde derlenmiş, Edirneli şairlerin şiirlerinin toplandığı bir diğer örneği olduğu söylenebilir. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi’nde 22 Sel 2299 ve 22 Sel 2110 numarada kayıtlı iki mecmuanın karşılaştırılması yapıldığında büyük oranda şairlerin “Edirneli olma/Edirne’de bulunma” ortaklığı dışında başka bir bağlantısı tespit edilememiştir. Bu durumun dışında her iki mecmuanın derleyicisinin aynı kişi olması varsayımı bütünüyle reddedilemez. İki mecmua birbirinin devamı yahut bir mecmuanın çeşitli sebeplerle ayrılmış iki cüzü olabilir. Özellikle şair karşılaştırmalarında büyük oranda aynı şiirlerin kaydedilmemiş olması, bu durumu göstermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan iki mecmuada da şiirleri olan bazı şairlerin aynı gazellerinin tekraren kaydedildiği de görülmektedir. Bu kayıtların ortaya çıkmasında diğer mecmuadan kopya

edilmiş olması ihtimali de uzak değildir. Bu çalışmada Edirneli şairlerin şiirlerinin derlendiği bir şiir mecmuası daha önce benzer özellikler gösteren başka bir mecmua ile karşılaştırılmış ve bulunan şiirler metin olarak Edirne özelinde yazılmış kaynaklardan teyit edilerek bazı şairlerin tespit edilmemiş şiirlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Mecmuada bulunan şiirlerden bazılarının daha önce bir başka kaynaktan metni tespit edilse de mecmuadaki hatalı bilgilerin tashihi yahut da tespit edilen örneklerin farklı biçimlerinin de gösterilmesi gayesinden hareketle bu şiirler çalışmaya dâhil edilmiştir.

KAYNAKÇA

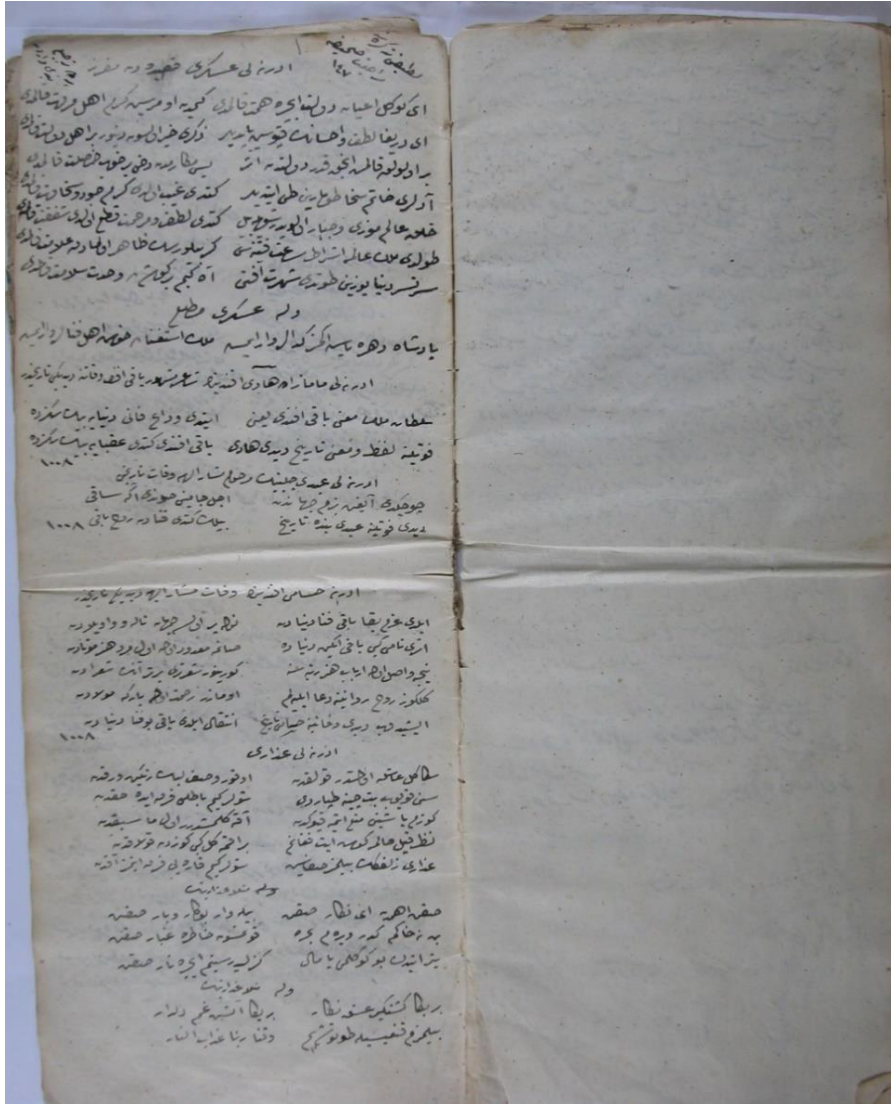
- Adıgüzel, Niyazi - Gündoğdu, Raşit, *Ahmed Bâdî Efendi Riyâz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014.
- Aksoyak, İ. Hakkı, Nisârî, Hüseyin Nisârî Efendi (d.??-ö. 1073-1075/1662-63/1664-65), TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü), 2014. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3770> (Erişim Tarihi 05.01.2020).
- Canım, Rıdvan, *Edirne Şâirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- Diyanet, Kurân Tefsiri. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/S%C3%A2d-suresi/4041/71-85-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi 03.02.2020).
- Gıynaş, Kamil A., *Pervâne Bey Mecmuası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi 10.01.2020).
- Kalpaklı, Mehmet, (2014). Fevrî Ahmed (d.??-ö.978/1571), TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü), 2014. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5905> (Erişim Tarihi 04.01.2020).
- Karagözlü, Volkan, Râhî, Kebeci-zâde Râhî Çelebi (d.-ö./), TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü), 2014. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4015> (Erişim Tarihi 22.01.2020).
- Kesik, Beyhan, Vecdî, Kebecizâde Vecdî Efendi (d.??-ö.1007/1598-99), TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü), 2014. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3381> (Erişim Tarihi 22.01.2020).
- Kılıçarslan, Orhan, “Bir mecmuadan hareketle Edirneli şâirlerin şiirleri”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2019, s. 167-190.

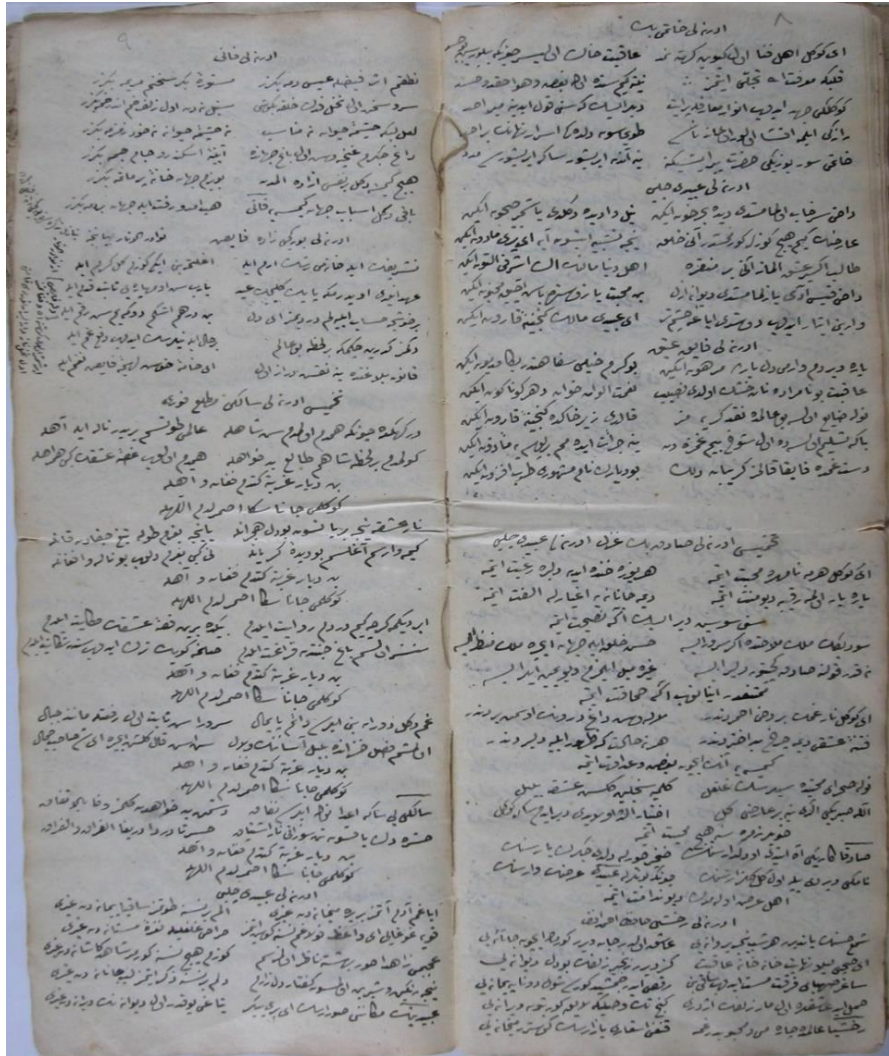
Köksal, M. Fatih, Visâli (d.??-ö.??), TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü), 2013.
<http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=345> (Erişim Tarihi 22.01.2020).

Mermer, Ahmet, *Türki-i Basit ve Aydınli Visâli'nin Şiirleri*, Akçağ Yayınları Ankara, 2006.

Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, Bellek Yayınları, Edirne, 2011.

Örnek Metinler

MARGARET ATWOOD'UN *PENELOPE* ROMANINDA MİT-YIKIMI VE DİŞİL DİL

Deconstruction of Myth and Feminine Writing in Margaret Atwood's the Penelopiad Novel

Özlem ÖZEN*

Sevilay YAVUZ ÇEŞMECİ**

ÖZ: 1970'li yıllarda İkinci Dalga Fransız Feminizminin önde gelen isimleri Hélène Cixous, Luce Irigaray ve Julia Kristeva dil çözümlemesi, dişil dil ve dişil yazı yöntemleriyle fallus merkezli batı düşüncesini yapısöküme uğratmışlardır. Bu düşünürler, felsefi ve edebi metinlerde dişil seslerin ikinci plana atılmasını eleştirmek için dişil yazı ve dişil eleştiri pratiğini harekete geçirmişlerdir. Bu çalışmada, Margaret Atwood'un *Odyseia Destanı*'ndan yola çıkarak yeniden yazdığı *Penelope* mitinin Jacques Derrida'nın da fikirlerinden yararlanılarak dişil yazı okuması yapılacaktır. Derrida, fallus'un aşkın gösterilen olmasına ve dil hâkimiyetine *différance* (ayırım) ve *deconstruction* (yapısöküm) kavramları ile karşı çıkar. Geliştirdiği bu stratejilerle, ilkinin ikincisi üzerinde üstün kılarak kendi "öteki"sini yaratmaya iten ikili karşıtlıkların yapısını bozarak, bu karşıtlıkların kaynağı olan "sözmerkezcilik" ve "fallus-merkezcilik" düşüncelerini kökten sarsmaya girişir. Bu doğrultuda, "öteki"nin dışlanmasına izin vermeyecek yeni bir dil yaratmayı hedefleyen Derrida, aynı zamanda kadının "özne" konumuna getirilmesiyle ilgili fikirleriyle de feminist kuram ve metodolojiyi beslemiştir. Post-yapısalcı feministler de Derrida ile benzer sorunsal üzerinde dururlar.

Hélène Cixous eril dil ile kuşatılmış batı felsefesini yerinden oynatacak bir dişil yazı pratiği geliştirmiştir. Bu yazı pratiği, erkek ve dişi karşıtlıklarının dil tarafından nasıl üretildiğini, kadının olumsuz ya da tamamlayıcı bir terim haline nasıl geldiğini sorgulamayı amaçlar. Cixous, kadınların, erkeklerin hegemonik sözcüklerle kurdukları dünyanın dışına çıkmak için kendilerini yazma mücadelesi vermelerini ister. Kadın, eril söylemin ötesine geçebilmek için kendi vücudunu ve cinselliğini anlatmalıdır. Çalışmanın amacı, *Penelope* romanını kadın/erkek, ben/öteki gibi ikili karşıtlıklar, cinsiyet meseleleri ve dişil yazı üzerinden yapısöküm okumasıyla incelemektir. Derrida'nın düşünceleriyle ortaya çıkan ve feminist

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Meşelik Kampüsü, Meşelik/Eskişehir, ozlemorganzen@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2163-8823

** Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Meşelik Kampüsü, Meşelik/Eskişehir, yavuzsevilay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7965-3992

Geliş Tarihi / Received: 25.10.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 16.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

düşünürler ile değişen ve dönüşen dişil yazının Atwood tarafından nasıl kusursuzca mit yıkımında kullanıldığının cevabı aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hélène Cixous, Margaret Atwood, Penelope, Yapısöküm, Dişil Yazı

ABSTRACT: In the 1970s Hélène Cixous, Luce Irigaray ve Julia Kristeva, the leading names of the Second Wave French Feminism, deconstructed the phallus-centered western thought with the methods of language analysis, feminine language and feminine writing. These philosophers, developed the practice of feminine writing and feminine critique to criticize the negligence of female voices in philosophical and literary texts. In this study, the Penelope myth, rewritten by Margaret Atwood from *Odyssea*, will be read by using the ideas of Jacques Derrida. Derrida opposes the phallus and language dominance by the concepts of *différance* and deconstruction. With these strategies, he attempted to shake the ideas of "logocentrism" and "phallogocentrism" that are the sources of binary oppositions, pushing the former over the latter to create its own "other". In this respect, Derrida, aiming to create a new language that will not allow the exclusion of the "other", raised also feminist theory and methodology with his ideas about woman's position as a subject. Post-structuralist feminists place the emphasis on a similar problem with Derrida.

Hélène Cixous developed a feminine writing practice that would deconstruct western philosophy surrounded by masculine language. This writing practice aims to question how male and female oppositions are produced by language and how woman become a negative or complementary term. Cixous desires that women should struggle to write themselves so that they can go out of the hegemonic world of men. In order to go beyond masculine discourse, a woman must write her own body and sexuality. The aim of the study is to analyze The *Penelopiad* novel by deconstructing dichotomies such as male/female, self/other, gender issues and feminine writing. It will be answered how Atwood used perfectly the deconstruction of myth in feminine writing that emerged from Derrida's thoughts and changed and transformed with feminist thinkers.

Keywords: Hélène Cixous, Margaret Atwood, Penelope, Deconstruction, Feminine Writing

Giriş

Fransa'da 1960'larda yapısalcılığın hâkim olduğu bir dönemde, Derrida, dil ve yapı hâkimiyetine *différance* (ayırım) ve *deconstruction* (yapısöküm) kavramları ile karşı çıkar. Geliştirdiği bu stratejilerle, ilkinin ikincisi üzerinde üstün kılarak kendi "öteki"sini yaratmaya iten ikili karşıtlıkların yapısını bozarak, bu karşıtlıkların kaynağı olan "sözmerkezcilik" ve "fallus-merkezcilik" düşüncelerini kökten sarsmaya girişir. Bu doğrultuda, "öteki"nin dışlanmasına izin vermeyecek yeni bir dil yaratmayı amaçlayan Derrida, kadının "özne" olarak konumlanmasıyla ilgili düşünceleriyle feminist kuram ve yöntemde katkı sağlamıştır. Post-yapısalcı feministler sembolik düzenin fallus-merkezci yapısını yıkmak, kadın kimliği, kadın dili ve yazını kurmak, kadının nesne konumundan özne konumuna geçmesini sağlamak için çabalamışlardır. Bu süreçte de Derrida'nın fikirleri yardımıyla metinleri derinlemesine irdeleyerek sözmerkezciliği, ses merkezciliği ve ikili karşıtlıkların hiyerarşik yapısını yapısöküme uğratmayı, metinlerde dişil

düşünceyi ve dışıl yazıyı ön plana çıkarmayı kendilerine amaç edinmişlerdir. Metnin dışına itilen şeyin – “kadın”ın – ancak metne dâhil edildiğinde metnin asıl anlamının ortaya çıkacağı fikrini savunmuşlardır. Dolayısıyla, yapısöküme uğrattıkları özneyi yeniden kurgulayıp, onu yeni kullanım alanına açmak için çalışmalar yapmışlardır.

İkinci Dalga Fransız Feminizminin önde gelen isimleri Hélène Cixous, Luce Irigaray ve Julia Kristeva, 1970’li yıllarda postmodernizmin yöntemleri olan yapısökümü, dil çözümlemesi ve söylem çözümlemesini kullanarak bugünkü çalışmaları da önemli ölçüde etkileyen çalışmalara imza atmışlardır. Söylemin altındaki kalıpları ve yapıları sorgulayarak kadınların simgesel düzende görünmez olmalarının sabitliğini sağlayan dilin yalnızca bir isimlendirme, etiketleme ve iletişim kurma sistemi değil, her türlü anlam ve kökenin temeli olduğunu ifade ederler.¹ Dilin, iktidarın üretilme sürecinde önemli bir işlevinin olduğunu savunan postyapısalcı feministler, kadınlara özgü yeni bir dil ve yazının ihtiyaç duyulan şey olduğuna dikkat çekerler. Bu bağlamda, postyapısalcı feministler, metnin fallus-merkezci yapısını bozmayı, metindeki boşlukları ortaya çıkarmayı, metinden dışlanan sesleri metne dâhil etmeyi ve yersiz yurtsuz bırakılan dışıl seslere yaşam olanağı sağlamayı amaç edinirler.

Postyapısalcılığın yapısöküm yönteminde, kimliğini diğerini olumsuzlama sayesinde kuran üstün kavram ile bastırılmış kavram önce tersine çevrilir sonrasında da yerinden oynatılır. Bu, baskın olan kavramın bastırılmış olana bağlılığının ortaya çıkarılması ve görünür hale gelmesi demektir. Bu doğrultuda, yapısökümcü bir okuma kültürün doğaya, varlığın yokluğa, erkeğin kadına bizzat kendi kimliklerini kurabilmek için bağımlı olduklarını görünür kılmayı amaçlar.² Yapısöküm yöntemi “Hiyerarşik ve zıtlığa dayalı meşrulaştırma mantığını” eleştirir.³ Derrida gibi Postyapısalcı feministler de kategorilere karşıdırlar ve her iki cinsiyetten birinin bakış açısını temele alan bir yaklaşım tarzını asla kabul etmezler.

Hélène Cixous, Luce Irigaray ve Julia Kristeva, dil üzerine odaklanırlar çünkü dil kadınların yetkilerini ellerinden alan ataerkil bir mekanizmadır. Erkek ve dişi karşıtlıklarının dil tarafından nasıl üretildiğini, kadının olumsuz ya da tamamlayıcı bir terim haline nasıl geldiğini sorgulamayı

¹ Elizabeth Grosz, *Sexual Subversions: Three French Feminists*, Allen & Unwin, Sydney, 1989, s. 39.

² Mahmut Mutman - Meyda Yeğenoğlu, “Sosyal Bilimlerde ve Toplumda Postmodernizm”, *Birikim Dergisi*, S. 33, 1992, s. 43-58.

³ Mary Poovey, “Feminism and Deconstruction”, *Feminist Studies*, C. XIV, S. 1, 1998, s. 51-65.

amaçlayan Cixous, “kadın yazını” (écriture féminine) yaratmaya çalışır. Cixous’un “kadın yazını” kavramına ek olarak Luce Irigaray da “dişil söz” (parlar femme) olarak tanımladığı bir kavram öne sürer. Aynı zamanda, dilin ve öznelerin nasıl cinselleştiğini anlatmak ve erkek egemen dili işlemez hale getirmek için yapısöküm yöntemini kullanırlar. Üç eleştirmen de dil sistemlerinin bölünüp parçalara ayrılabilen iç çelişkiler üzerine kurulu güç sistemleri olduklarına inandıkları için yapısökümcüdürler.⁴ Ayrıca, batı düşüncesinde egemen olan ikili düşünce sistemini sorgulayan bu eleştirmenler, metin içindeki kavramsal ve biçimsel sınırları zorlayarak ve kalıpların dışında yazarak “dişil”e atfedilen özelliklere çalışmalarında yer vermişlerdir.

Dişil yazı manifestosu gözüyle bakılan “Medusa’nın Kahkahası” adlı denemesinde Cixous, kadının özne olarak var olduğunu kanıtlayabilmesi için kendisini yazması gerektiğini ifade eder. Cixous, kadınların, erkeklerin hegemonik sözcüklerle veya düşünülmemiş sözcüklerle kurdukları dünyanın dışına çıkmak için kendilerini yazma mücadelesi vermelerini, düşünülmemeyi yazmalarını ister. Kadın, eril söylemin ötesine geçebilmek için kendi vücudunu ve cinselliğini anlatmalıdır. Dişilin cinselliğinin zengin ve çoksesli olduğunu ifade eden Cixous, dişil libido ve dişil yazının birbiriyle oldukça ilişkili olduklarını anlatır. Bu sebeple, keskin çizgilerle belirlenmiş eril dili yapısöküme uğratmak için kadın, kendi bedenini ve cinselliğini yazarak anlatılmayanı anlatmalı ve sesini duyurmalıdır.

Postyapısalcı yazarlar hiyerarşik yapıyı yıkmayı, birçok büyük yazarı ve yazarın otoritesini tahttan indirerek erkeklerin metinlerini, kadınların metinleriyle değiştirmeyi veya alternatif kanon yaratarak kanona meydan okumayı hedeflerler. Dolayısıyla kadın yazarlar, kanon metinlerdeki sesi bastırılan kadın kahramanları merkeze alarak hikâyeleri yeniden yazmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, sorunun kökenine inerek çalışmalar yapmış ve mitolojik eserleri ters yüz ederek yeniden yazmaya başlamışlardır. Saussure’ün dil anlayışını, Derrida’nın yapısöküm tekniğini, Lacan’ın psikanaliz çalışmalarını arkalarına alarak ataerki kültür düzeninde dişil seslere, dişil bedenlere ve en nihayetinde kadın öznelere yer açma mücadelesi vermişlerdir. Bu doğrultuda ise eski metinleri yeniden gözden geçirip, bu metinlerdeki fallus-merkezli dili yıkmak suretiyle kadın seslere öncelik veren feminist revizyonist mit-yazını üretmişlerdir.

⁴ Maggie Humm, *Feminist Edebiyat Eleştirisi*, Düz. G. Bakay, Say Yayınları, İstanbul, 2002, s.140.

Bu çalışmada, Jacques Derrida'nın batı dünyasının fallus-merkezli düşüncesini yapısöküme uğratan fikirleri takip edilerek Margaret Atwood'un 2005'te yayımlanan *The Penelopiad* (*Penelope*) adlı eserinin dışıl yazı okuması yapılacaktır. Çalışmanın amacı, *Penelope* romanını kadın/erkek, yazı/söz ve ben/öteki gibi ikili karşıtlıkları, cinsiyet meseleleri ve dışıl yazı üzerinden yapısöküm okumasıyla incelemektir. Derrida'nın düşünceleriyle ortaya çıkan ve feminist düşünürler ile değişen ve dönüşen dışıl yazının Atwood tarafından nasıl kusursuzca mit yıkımında kullanıldığının cevabı aranacaktır.

Margaret Atwood'un *Penelope* Romanı

Kanadalı Yazar, Margaret Eleanor Atwood'un "Canongate Myth Series" adı altında 2005 yılında yayınlanan *Penelope* adlı romanı özgün uyarlamasıyla kült eserler içerisinde yerini almıştır. Atwood, Homeros'un *Odyseia* destanından tanıdığımız Penelope'nin öyküsünü mitoloji ile bağıni koparmadan yeniden yazarak öykünün Penelope'nin ve on iki hizmetçisinin bakış açısından okunmasına olanak tanır. Bu çok katmanlı romanında, anlatıyı Penelope ve on iki hizmetçisine vererek Atwood, hem geleneksel destanlarda söylemsel olarak oluşturulan erkek anlatısını hem de Grek toplumunun hiyerarşik yapısını ve egemen siyasal düzenini yapısöküme uğratar. Kadının nesneleştirilmesi ve susturulması, kadın hizmetkârların köleleştirilmesi, erkek kahramanların övülmesi gibi durumlar ters yüz edilmiştir. Atwood, Homeros'un eserinde cevaplanmadan bırakılan soruları yeniden yazdığı modern eserinde iğneleyici bir dille incelemektedir.

Geçmişten günümüze pek çok yazarın eserine konu olan Sparta kralı Icarus'un kızı, Troyalı güzel Helen'in kuzeni Penelope, Homeros'un destanı *Odyseia*'da, başkahraman Ithaka kralı Odysseus'un akıllı, sağduyulu ve erdemli karısı olarak betimlenir. Helen'in kaçırılmasının ardından çıkan Troya Savaşı'na giden Odysseus, karısı Penelope'yi oğlu Telemachus'la birlikte ardında bırakmıştır. Yirmi yıl sabır ve sadakat ile kocasının dönmesini bekleyen Penelope, Ithaka krallığını tek başına ayakta tutmaya, dikbaşı oğlu Telemachus ve kocasının babası yaşlı Laertes ile ilgilenmeye ve aralarından birini eş olarak seçmesi için ısrar eden yüzü aşkın talibini idare etmeye çalışmıştır. Odysseus'un yokluğunda hane halkı Penelope'nin "diplomatik ve yönetim becerileri" yardımıyla barış içinde yaşar.⁵ Yirmi yılın sonunda sabırlı bekleyişinin karşılığını alan Penelope, kocası Odysseus'a kavuşur. Öldüğüne inanmayarak Odysseus'un yolunu sabırla gözleyen Penelope'nin bu özelliği, yüzyıllar boyu sadakat ve iffetin simgesi

⁵ Hatice Yurttaş, "Reading *The Penelopiad* through Irigaray: Rewriting Female Subjectivity", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIV, S. 1, 2017, s. 212.

olarak işlenmiştir. Adını duyan herkes, onun dokuma tezgâhının başında düşüncelere daldığını, gençliğini ve Odysseus'u hatıralarında canlandırdığını, Odysseus'a duyduğu özlemle iç geçirdiğini hayal eder. Ancak kimse tam ve kesin olarak Penelope'nin gerçekte nasıl bir karakter olduğunu bilemez. Homeros'un destanında Penelope, göze çarpmayan ama aynı zamanda da hakkında pek çok söylenti duyulan önemli bir kadın kahramandır. Edilgen ve uysal görünmesine rağmen zaman kazanma uğruna durmadan rol yapmaktadır. Gündüzleri kocasının ölümünü kabullenmiş, onu unutmuş gibi görünen ve kefen dokuyan Penelope, geceleri ağlayarak, onun gelmesi için dua ederek ve dokuduğu kefeni sökerek günlerini geçirmiştir. Penelope'nin bu gizemli ve anlaşılabilir halinin pek çok yazarı etkilemiş olması ve dolayısıyla yıllarca çalışılması ve yeniden yorumlanması elbette şaşırtıcı değildir. Hakkında kesin yargılara sahip olunmayan Penelope'yi, Margaret Atwood da romanında kendine özgü, bambaşka bir pencereden sunmaktadır.

Penelope her birine ayrı başlık verilmiş yirmi dokuz bölümden oluşmaktadır. Margaret Atwood, postmodern romanında birkaç ayrı yazın türünün karışımını üretmiştir: 29 bölümden 19 tanesinde Penelope'nin birinci şahıs anlatısı, aralara serpiştirilmiş 10 bölümde sadakate ihanet ettikleri için Odysseus tarafından asılan 12 hizmetçinin koro dizeleri, 8 bölümde farklı lirik formlar ve 2 bölümde ise tiyatro biçimleri hâkimdir. Atwood anlatıyı çok katmanlı bir yapıya dönüştürmüştür. Epik kahramanlar, bu kısa romanda, çarpıcı özellikleriyle yeniden doğmuşlardır. Homeros'un başkahramanı Odysseus, tıpkı insan ruhunun karanlık yanını simgeleyen Jung'un arketipi gölge gibi Penelope'nin gölgesidir artık çünkü romanda Penelope, Odysseus ile rolleri değiştirmiş bir hilebazdır. Destanda Odysseus, cin fikirli oluşu, zekâsı, cesareti, etkili ve ikna edici konuşma kabiliyeti ile bilinen ve göklere çıkarılan bir kahramandır. Pratik zekâlı olduğundan "Kurnaz Odysseus" diye anılır. Hem görünüş hem de ses konusunda kılık değiştirme uzmanıdır. Bu yüzden de hilebaz bir figür olarak nitelendirilmiştir. Onun yokluğunda ise bu rolü Penelope üstlenmiştir. Romanda Penelope, Odysseus ve kendisinin "eskiden beri usta ve utanmaz yalancılar"⁶ olduklarını doğrulamaktadır. Aslında, romanda birden fazla Penelope ile karşılaşmaktadır. Bazı yerlerde Homeros'un yazdığı destan doğrulanırken bazı yerlerde yalanlanır. Atwood'un bu stratejiyi kullanmaktaki amacının cinsiyet rollerini sarsmak ve eleştirmek olduğu romanda açıkça görülmektedir.

⁶ Margaret Atwood, *Penelope*, Çev. Dilek Şendil, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 142.

Penelope'nin kadınlığa dair değişmeyen rolü doğrudan ve dolaylı olarak feminizm ve feminist teoriler aracılığıyla son yirmi yıldır çağdaş yazarlar tarafından eleştirilmektedir. Yeniden yazılan eserlerde, Penelope, ana karakter olmakta ve bununla birlikte kadın öznelliğine ve özerkliğine odaklanılmaktadır. Margaret Atwood'un Penelope'yi merkeze koyarak, ona ve hizmetçilerine ses vererek yeniden yorumladığı eseri de bu çalışmalar arasında yer almaktadır. Bu yeniden yazımda, Penelope dışı özne konumundadır. Yurttaş'ın dışı öznenin üzerine yazdığı makalesinde belirttiği gibi: “*Penelope*'de, bir açıdan, Penelope, Homeros'un hikâyesine kendi gerçeğiyle itiraz ediyor gibi görünebilir, ancak romanın karmaşık yapısını düşündüğümüzde, onun öznelliği, yeniden değerlendirmeye ve yeniden yazmaya açık bir şey olarak ortaya çıkar. Romanın genel planı, Penelope'yi humanist bir özne, yeni bir gerçeklik olarak kurmak değil, erkek kahramanın oluşumunun nasıl kadın cinselliğinin, anaerkil kültürlerin ve alternatif bir tarihin bastırılmasına bağlı olduğunu gözler önüne sererek destan kahramanını istikrarsızlaştırmaktır.”⁷ Homeros'un epik şiirinde Odysseus, kahraman olarak kutlanmış, Penelope sadık eş olarak övülmüş, hizmetçiler ise suçlanmış. Bu durum, Penelope'yi kendi hikâyesini ve hizmetçilerinin hikâyelerini anlatmaya itmiştir. Penelope, sözcüklerle dolu torbasının ne çok büyük ne de küçük olduğundan söz eder ve ekler: “Fakat içindeki sözlerin çoğu ünlü kocama ilişkin”⁸ İronik bir şekilde bu sözler onun hayatı boyunca sessiz bırakıldığı ve kocasının hikâyesini yaşamaya hapsedilmesini sembolize eder. Şimdi artık konuşma ve gerçekleri anlatma sırası Penelope'dedir. Kadınlara öğütle başlar anlatısına: “*Beni örnek almayın*, diye haykırmak isterim kulağınızın dibinde”⁹ Akgün, Penelope'nin kadınlara bu şekilde seslenmesini Şehrazat'ın diğer kadınların hayatını kurtarmak için hikâyeler anlatmasıyla ilişkilendirir.¹⁰ Masal anlatma sırasının kendinde olduğunu ve bunu kadınlara borçlu olduğunu vurgulayan Penelope, anlatısı ile ataerkil destana meydan okumayı planlamıştır.

***Penelope* Romanında Revizyonist Mit-Yazımı**

Margaret Atwood'un Yunan mitolojisindeki Penelope'yi yeniden anlattığı eseri bir feminist revizyonist mit-yaratımı örneğidir. Feminist revizyonist mit yazımı, eski metinlerin yeniden okunması ve ataerkil ideolojinin yıkılması yoluyla yeniden yorumlanmasıdır. Kadın yazarların

⁷ H. Yurttaş. *age.*, s. 213.

⁸ M. Atwood, *age.*, s. 12.

⁹ M. Atwood, *age.*, s. 12.

¹⁰ Buket Akgün, “*The Penelopiad*: Dislodging the Myth of Penelope as the Archetype of Faithful and Patient Wife”, *4th International IDEA “Studies in English” Conference Proceedings*, Celal Bayar University, Manisa, 2010, s. 37.

erkeklerle kadınlar arasındaki asimetrik ilişkiyi destekleyen mitleri ve masalları yeniden yazmalarını sağlar. Batı medeniyetinin büyük ve eski metinleri, manipülatif ve fallus-merkezci yapılarıyla çağdaş kadın yazarların eleştirilerine ve yeniden okumalarına maruz kalmıştır. Dolayısıyla, Atwood'un *Penelope*'si, Derrida'nın da karşı çıktığı ikili karşıtlıklar, logosantrik ve fallosantrik terimleriyle bağlantılı olarak okunabilir. *Odyssey*'in bir uzantısı olarak Atwood'un romanı, cinsiyeti, erkekler tarafından oluşturulan erkeklik ve dişiliğe dair düzmece mitleri altüst etme aracı olarak kullanır. Romanda Penelope ve on iki hizmetçinin anlatıları, tıpkı romanın kendisi gibi, fallosantrik erkek söylemini, yineleyerek, yeniden yazarak ve yeniden yorumlayarak altüst edilebileceğini kanıtlamaktadır.¹¹ *Odysseia* destanı ile *Penelope* karşılaştırıldığında destanın anlatısının otoriter olduğu söylenebilir. Destanın başlığından itibaren anlatının merkezinde Odysseus ve onun kahramanlıkları yer alır. Destan, 9-12. bölümler hariç her şeyi bilen üçüncü şahıs anlatıcı tarafından anlatılır. Anlatıcı, Troya Savaşı'ndan dönen Odysseus'un eve dönüş yolunda başından geçen maceraları ve onun kahramanlıklarını anlatır. 9-12. bölümlerde Odysseus, diğer kahramanların düşünceleri ve hisleri hakkında özgürce çıkarımlar yapar. Diğer yandan ise karısı Penelope sessiz, uslu, edilgen ve sadık bir eş olarak betimlenmiştir. Destan tek taraflı anlatıldığı için anlatım nesnel değildir, bazı tutarsızlıklar vardır ve okuyucunun hikâyede "öteki"ni bilmesine izin vermez. Atwood, destanı yapışöküme uğratmaya romanına *Penelope (The Penelopiad)* adını vererek başlar. Romanın başlığı Yunan modelinin yıkıldığına işaret eder çünkü erkek kahramanın adı yerine kadın kahramanın adını tercih eder. Ayrıca, basitçe *Penelope* demek yerine -iad eki ekleyerek *The Penelopiad* olur romanın adı. *Odysseia*'nın anlatımını bozup onu tekrar ilmek ilmek örmek için ikili karşıtlıkları- erkek/kadın, akıl/duygu, iyi/kötü- tersine çevirmekle işe başlar. Bilindiği gibi, Derrida'ya göre, Batı düşüncesi ilk kavramın daima ikinciden üstün olduğu ikili karşıtlıklara dayanmaktadır. Bu karşıtlıklardan erkek / kadın karşıtlığında da erkek daima kadından üstün görülendir. Bu karşıtlığı bozmak için bu defa kadın erkeğin yerine yerleştirilerek geleneksel ikili karşıtlıklar tersine çevrilmiştir. Atwood da romanına *Penelope (The Penelopiad)* adını vererek karşıtlıkları tersine çevirmeye ve Odysseus'un "sadık" karısı Penelope'yi hikâyenin merkezine yerleştirerek romanın kadının bakış açısından okunmasına imkân tanır. Romanın adıyla birlikte aynı zamanda anlatıcıyı da değiştirmektedir. Artık anlatıcı birinci tekil şahıstır ve hikâye Penelope'nin

¹¹ Buket Akgün, "Spinning a Thread of One's Own from Homer to Atwood", *Brill's Companion to Prequels, Sequels, and Retellings of Classical Epic*, Ed. Robert Simms, Leiden; Boston, 2018, s. 206-223.

kendi ağzından anlatılır. Atwood'un Penelope'si artık hikâyenin nesnesi değil öznesi ve anlatıcısıdır: "Artık masal anlatma sırası bende. [...] Kendi ipliğimi öreceğim" der.¹² Penelope'nin hikâye anlatımı iplik eğirme ile ilişkilendirilebilir. Akgün'ün makalesinde belirttiği üzere Penelope'nin "adı etimolojik olarak muhtemelen "bobin üzerindeki bir iplik" anlamına gelen Yunanca kelime *pene* ile ilişkili olan Yunanca *Penelopeia* kelimesinden türetilmiştir"¹³ Sadece dokuduğu kefenin değil adının da iplik örme ve hikâye anlatma ile ilişkisi vardır. Roland Barthes'ın metin ve üretimi ile ilgili görüşlerine göre metnin kendisi bir kumaş veya dokunmuş bir örgüdür, metni üretmek ise sözcüklerle kumaşın eğrilmesi ve dokunmasıdır.¹⁴ Dolayısıyla, Penelope'nin kayınpederi için gündüzleri kefen dokuması ve geceleri kefeni sökmesi sözcükleri tekrar tekrar örerken hikâye anlatmasına benzetilebilir. Bu, Penelope'nin hem kefen dokuma hem de hikâye anlatımı yoluyla ataerkil kültürle nasıl mücadele ettiğini sembolize eder. Penelope'nin amacı kendi söylemini yaratmak ve kendi kaderini yazmaktır. Bu sebeple, Penelope'nin anlatısı özgün hikâyeye meydan okumaktadır. Yeniden üretilen metinde, Odysseus'un asırlardır anlatılan kahramanlıkları yerini Penelope'nin gizemli ama aynı zamanda azimli hayatına bırakır. Hikâyesini Hades'ten anlatan Penelope, ölmüş olduğu için artık çok cesurdur, gerçekleri olduğu gibi anlatmaya karardır. O, kadınları ataerkil toplumun ellerinde önemsiz arketiplere indirgenmekten kurtarmak için hikâyesini anlatmaktadır.¹⁵

Atwood'un romanında yaptığı bir başka değişiklik ise anlatı biçimini değiştirmesidir. *Odysseia* destanının nazım biçiminden ziyade *Penelope*'yi nesir biçiminde yazar, ancak Antik Yunan'daki gibi koro işlevi gören hizmetçilerin bölümlerinde anlatı biçimi olarak şiiri de tercih etmiştir. Aslında, Atwood'un *Odysseia* okuması düzyazı ile on iki hizmetçinin sesini duyuran diğer yazı türleri arasında geçiş yapar. Homeros'un şiirinde sesi olmayan ve alt sosyal sınıfa ait hizmetçilerin sesleri farklı anlatı biçimleriyle duyulur. On iki hizmetçi, "Penelope'nin birinci şahıs anlatımına idilden, halk şarkısına, şiire ve Klasik Yunan korosunun işlevini yerine getiren şarkılara kadar çeşitli edebi türlerle müdahale ederek"¹⁶ klasik destan anlatımından metni uzaklaştırırlar. Ayrıca, Atwood, *Odyssey* destanının yeniden üretimini Odysseus'un duruşmasındaki video kaydı ve hizmetçiler tarafından verilen bir antropoloji dersiyle birleştirir. Anlatımı idillerden derslere kadar çeşitli

¹² M. Atwood, *age.*, s. 13.

¹³ B. Akgün, *age.*, s. 37.

¹⁴ Roland Barthes, *The Pleasure of the Text*, Trans. Richard Miller, New York, 1975, s. 64.

¹⁵ B. Akgün, *age.*, s. 37.

¹⁶ H. Yurtaş, *age.*, s. 206.

türlerden oluşan romanın bu yapısı, cinsiyet farklılığı ve cinsiyet baskısının üslupta yer aldığını gösterir. Bu iki anlatım tekniği, sessiz karakterlere özne konumu sağlamıştır ve kadın yazarların *Penelope* romanındaki gibi bu tür anlatım tekniklerini kullanmaları, özneliliğin cinsiyete göre kavramsallaştırılma paradigmasını değiştirerek cinsiyet, tür ve dili bir araya getirmektedir.¹⁷ Çeşitli anlatı biçimlerini kullanarak Atwood, epik şiirin biçimine müdahale etmiştir. Hem Penelope'nin hem de hizmetçilerin anlatılarında, hizmetçilerin Penelope ve Odysseus'un yaptığı adaletsizliğin kurbanları oldukları açıkça görülmektedir. Hem köle olarak toplumsal baskıya hem de ataerkil bir toplumda cinsiyet baskısına maruz kalan hizmetçiler, elde ettikleri anlatı sesiyle güçlenir ve böylece 3000 yıl sonra bile adalet arayabilirler. Suzuki'nin deyişiyle Atwood, hizmetçileri "Sadece ataerki ve egemen sınıf uğruna feda edilen sessiz kurbanlar olarak değil aynı zamanda kelimenin tam anlamıyla Odysseus'u mahkemede yargılayan güçlü satiristler olarak yeniden tasarlamıştır"¹⁸ Hikâyenin ironik olan kısmı ise 21. yüzyılda mahkemede yargılanan suçun tam olarak hizmetçilerin talipler tarafından tecavüze uğraması ve asılmaları değil Odysseus'un izni olmadan cinsel ilişkide bulunmalarıdır:

*"Yargıç: "Bu kızlar ipe asılmayı hak edecek ne yaptılar?
Savunma Avukatı: İzinsiz cinsel ilişkide bulundular."¹⁹*

Sonrasında Penelope'ye söz verildiğinde o da aynısını tekrarlar: "Hizmetçilerin çoğunun ırzına geçildi, ... içler acısı olsa da saray yaşamının yaygın görülen bir özelliği bu. Odysseus'un aklındaki, onların aleyhine dönmesine neden olan tecavüze uğramaları değildi. İzinsiz tecavüz edilmeleriydi".²⁰ Bunun üzerine yargıç gevrek gevrek gülerken şöyle cevap verir: "Af edersiniz, Bayan, ama tecavüzün anlamı bu değil mi zaten? İzinsiz yapılması".²¹ Atwood, kadınlara gösterilen adaletsizliği, hizmetçilerin sesiyle eleştirmeye çalışmaktadır. Böylece, okurlar, Homeros'un erkek kahramanlarının zulmünü ve toplumdaki cinsiyet eşitsizliğini fark ederler. Hizmetçilerin kolektif sesi sayesinde yaşamları boyunca ne kadar acı çektikleri mesajı verilir:

"Bizler iç çekildiğinde kullanılan hayvan yavrularıydık

¹⁷ H. Yurttaş, *age.*, s. 206.

¹⁸ Mihoko Suzuki, "Rewriting the Odyssey in the Twenty-First Century: Mary Zimmerman's Odyssey and Margaret Atwood's Penelopiad", *College Literature*, C. XXXIV, S. 2, 2007, s. 265.

¹⁹ M. Atwood, *age.*, s.155.

²⁰ M. Atwood, *age.*, s. 148.

²¹ M. Atwood, *age.*, s. 148.

Bizi satar, kuyuda boğar, deęiő tokuő yapar, kullanır, işleri bitince atarlardı

...
*Haklı olarak onun malıydık*²²

Roman, farklı bakış açılarına ses vermesi bakımından tek ve evrensel olarak üzerinde anlaşmaya varılmıő bir hakikatin olmadığı mesajını vermektedir. Atwood'un amacı, Penelope mitini ve Homeros'un bize sunduğu diğer karakterleri adalet ve cinsiyet meseleleriyle detaylandırarak yeniden yazmaktır. Atwood, anlatısında Penelope ve hizmetçilerine ses vererek destansı erkek anlatısını yıkmakla kalmaz aynı zamanda Yunan toplumunu yapılandıran güç ilişkilerini de yıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet, erkek kahramanların yüceltilmesi, geleneksel mit inançları, kadınların köleleştirilmesi ve susturulması konuları yapıőkme uğratılarak farklı bakış açılarıyla yeniden yorumlanır. Cinsiyeti inşa eden söylem ve ikili erkeklik ve kadınlık kategorileri yapıőkme uğratılarak inşa edilmiş geleneksel kimlikler de altüst edilebilir.

Hafıza da gerçekle ilişkisi, inşası ve revizyonist mit-yazımı açısından romanın temelini oluşturur. Hafızanın ilişkisi şöyle özetlenebilir: Penelope okuyucuya Hades'ten konuşur ve amacı günümüz okuyucusuna olayları kendi yorumuyla yeniden anlatmaktır. Dolayısıyla, Penelope, eski hikyeyi bozup, bazı noktalarını yeniden kurgulamaktadır. Bunu yapmak için ise binlerce yıl sonra hl canlı ve temiz olan bir hafızaya güvenmesi gerekmektedir. Kitabın son bölümlerinden birinde açıkladığı gibi, Hades'teki ruhların geçmiőlerini hafızalardan silmelerini sağlayan unutkanlık sularından asla iememiőtir. Anlatısının asıl nedeni, yüzyıllardır ismiyle iliőkilendirilen sadakat algısını deęiőtirmektir. Yanılmaz hafızasını kullanarak gerçek hikyeyi anlatma ve ataerkil düzende kendi söylemini yaratma özlemi duymaktadır. İlerlemek için ise geriye bakmak zorundadır. Penelope için hafıza, özgürlük anlamına gelir. Böylece, daha önce bilinmeyen detayları hatırlayarak, kendisini hapseden tarihten kurtarıp eski davranışlarına yeni anlamlar verebilir. Penelope'nin hafızası artık Odysseus'un hatırasını yirmi yıl boyunca hayatta tutmak, evi ve tahtı korumakla sınırlı değildir; onun hafızası yeni anlamlar kazanır. Penelope, efsanevi bir atmosferde donmuő olan karakterlere ışık tutarak onları farklı bakış açılarıyla canlandırmaktadır. Bundan böyle, Homeric şiirde tasvir edilen kahraman Odysseus'un ihtiőamını canlı tutmak yerine onu tüm hata ve kusurlarıyla hatırlamaya çalışmaktadır. "Kocasının "kaypaklığından, hinoğlu hinliğinden,

²² M. Atwood, *age.*, s. 60-61.

kurnazlığından” haberi vardı[r] ama görmezden gelmişti[r]”.²³ Odysseus’un korunmasız ve güçsüz olduğu bir durumu dile getirerek ataerkil düzende erkeği gülünç duruma düşürmektedir: “Kısacık bacaklar, diyordum içimden... Yakışık almıyordu böyle düşünmek – önemsiz ve saçmaydı, gülünecek bir şey”.²⁴ Bu ifade metaforik olarak Penelope’nin gücünü ve kadın olarak varlığını gösterir, çünkü Penelope, Odysseus’un fiziksel kusurlarından bahsederek ataerki tarafından temsil edilen eril ciddiyeti alaycı bir tavırla bozar. Evlendikten sonra Odysseus ile Ithaka’ya gitmek üzere yola çıktıkları vakit babasıyla yaşananları da alaycı bir tavırla okuyucuya anlatır. Babasının arkasından koşup kalması için yalvardığını kendisinin ise sadece peçesini indirerek cevap verdiğini söyler: “Kocamı istediğimi dile getiremeyecek kadar iffetli olduğumu, bu erdemimi anımsatması için heykelimi diktikleri söylenir. [...] Ancak peçemi indirmemin nedeni güldüğümü gizlemektir. Öz kızını denize atmış bir babanın aynı kızının arkasından koşarak “Benimle kal!” diye dil dökmesi gülünesi bir sahneydi.”²⁵ Dilenci kılığında geri dönen Odysseus’un ayaklarını yıkarken Eurykleia, yara izini görür ve sevinçle bir çığlık atar. O sırada, Odysseus kendini ele vereceği için Eurykleia’yı boğazlayacak kadar sinirlenirken Penelope ise hazırladığı oyunun başarısına sevinerek “kıs kıs gül[er].”²⁶ Bununla birlikte, Penelope, Tanrılara karşı isyan eder ve çocukça davranmalarından yakını: “Olympos’ta aylak aylak dolaşıyorlar, ellerinin altında küplerce şarap, taslar dolusu leziz yiyecekler, yanan kemiklerle yağların kokusunda eğlenirken eline oyuncak diye sakat bir kedi geçirmiş on yaşındaki yaramaz çocuklardan hiç farkları yok.”²⁷ Kendilerini eğlendirecekler diye zar atarak ölümlülerin hayatına müdahale ettikleri için Tanrıları eleştirir. Şimdi bunları açıkça söyleyebilmektedir çünkü ölmüştür ve kaybedecek hiçbir şeyi yoktur: “Artık herkesin ne dediği kimin umrunda? Halkın görüşü ayaklar altında: karanlıklar, yankılar ülkesine gömüldü.”²⁸ Artık ne kocası yiğit bir kahramandır ne de kendisi iyi ve sadık bir eştir. Toplumdaki insanların ne dediğini, kendisinden ne beklediğini de umursamaz. Sadece Odysseus’un kusurlarından değil taliplerin de kusurlarından söz eder. Penelope’ye yaklaşma konusunda “Hiçbiri korkup geri adım atamazdı, yoksa ötekiler onu alaya alır, ödlele damgasını

²³ M. Atwood, *age.*, s. 12.

²⁴ M. Atwood, *age.*, s. 40.

²⁵ M. Atwood, *age.*, s. 48.

²⁶ M. Atwood, *age.*, s. 117.

²⁷ M. Atwood, *age.*, s. 113.

²⁸ M. Atwood, *age.*, s. 13.

yapıştırırlardı.”²⁹ Bu ataerkil baskı ve kuralların erkekleri bir yandan bir arada tutmayı başarırken bir yandan da nasıl baskıladığını göstermektedir. Erkekler her zaman güçlüdür, her zaman beceriklidir algısı ödlele veya beceriksiz algısına dönüşmesin diye talipler korkup geri adım atma gibi şeyler düşünemezdi. Atwood, taliplerin bu özellikleriyle de eril düzen eleştirisi yapmakta, var olan algıyı yapısöküme uğratarak kadın yazınına romanında yer açmaktadır.

Atwood tarafından tasvir edilen Penelope, Homeric epikteki gibi edilgen ve duygularını dile getiremeyen bir kadın değildir. O, şimdi, romanın merkezine yerleşen ve belleği aracılığıyla geçmişini yeniden yazan bir kadın ve kadın imgesini düzeltmeye, olması gerektiği gibi anlatmaya çalışan bir öznedir. Akgün'e göre: “Penelope görünüşte edilgendir, kocasının destandaki savaştan eve dönmesini sabırla bekler, ancak devamında fallus merkezli söylemin yanı sıra cinsiyet rollerini de altüst eder.”³⁰ O artık güvenilir, özverili, düşünceli davranan bir kadından ziyade Helen'e duyduğu güvensizliği ve kıskançlığı açıkça gösteren, Telemachus Eurycleia tarafından şımarık bir çocuk olarak büyütüldüğu için hayal kırıklığına uğrayan, hizmetçiler öldürüldüğu zaman nefret duyan bir kadındır. Yeni Penelope, hatırladığı her olayı eleştirebilen bir kadındır. Adaleti yeniden sağlamak, hikâyenin yeni ve dönüştürülmüş bir versiyonunu yaratmak amacıyla geçmişini hatırlar ve yeniden anlatır. Homeric Penelope'nin edilgen nostaljisi, gerçeği doğrulamaya kararlı bir kadının aktif hafızası ile yer değiştirir.

Penelope Romanında Dişil Yazı

Atwood, yeniden yazdığı romanında destanın eril dilinden uzaklaşarak bir kadın dili yaratmayı amaçlamıştır. Bunun için öncelikli olarak hem Penelope'ye hem de on iki hizmetçisine hikâyenin bilinmeyen taraflarını anlatma fırsatı vererek işe koyulur. Roman, *Odysseia* destanından iki alıntı ile başlar: Biri Penelope'yi anlatır diğerisi ise hizmetçilerin asılmasını. Atwood, *Odysseia*'ya ait bu alıntılar ile öyküsünü Penelope ve asılan on iki hizmetçisinin ağzından anlatacağını romanın başından itibaren hissettirir. Atwood'un yorumunda vefakâr ve sadık bir eş özelliklerini koruyan bir Penelope'nin yanı sıra kusurları olan, duyguları olan, etken ve değişken özellikleri olan bir kadın ile karşılaşılmaktadır. Margaret Atwood “Penelope'yi bilindik haliyle, eşine sadık ideal bir kadın olarak sunarken kadın üzerindeki toplumsal baskıyı, kadının edilgen hâlini ve idealize edilen

²⁹ M. Atwood, *age.*, s. 91.

³⁰ B. Akgün, *age.*, s. 214.

şeyin yalnızca erkeğe sadakat oluşunu eleştirir”.³¹ Diğer taraftan ise arzularına ket vurmeyen ve arzularını yaşamasını ustalıkla gizleyen bir Penelope ile karşılaşılır. Atwood, bu stratejisi ile bilindik bir mitin yücelttiği ve aşağıladığı değerleri yerle bir etmektedir.

Hélène Cixous, sembolik düzenin egemen olduğu tarih boyunca susturulmuş kadınların seslerini geri almalarına yardımcı olacak ve fallus-merkezli söylemin sınırlayıcı yapılarını ortadan kaldıracak bir dişil yazı önerir. Cixous, Medusa'nın Perseus tarafından başının kesilmesini eril düzenin kadınların sesini ve dilini kesme girişimi olarak yorumlar. Romanda hizmetçilerin asılması da tıpkı Medusa mitinde olduğu gibi kadınların sesini kesme girişimidir. Atwood'un hizmetçilerin asılması olayını olduğu gibi bırakmak yerine kitabına bir mahkeme sahnesi eklemesi ve suçluların yargılanması Cixous'un söz ettiği dişil yazıyı harekete geçirerek kadınlara ses vermek adına önemli bir girişimdir.

Atwood, “Envoi” (Sonsöz) olarak yazdığı son bölümde hizmetçilerin rahatsız edici bir şekilde akılda kalmalarını sağlamak ve onların da sesleri olduğunu göstermek istemektedir. Bunun için, anlamı tamamlayacak kelimeleri ikinci dizeye bırakma ve vurgulama tekniklerini kullanır. Dizeleri, alaycı bir tonda geri yankılanıyormuş gibi ses tekrarlarıyla sunmaktadır:

we had no voice
we had no name
we had no choice
we had one face
one face the same
...
now, we call
to you to you
too wit too woo
too wit too woo
too woo^{32 33}

³¹ Medine Sivri - Sibel Kuşca, “Marguerita Yourcenar'ın “Ateşler”i ve Margaret Atwood'un “Penelopia”sında Mit Yıkımı ve Kadın-Erkek Dikotomisi”. *Vth International Comparative Literature Conference in Turkey, Yerel Bağlımlar Küresel Yakınlıklar*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2014, s. 474.

³² Türkçesi: “çıkmazdı sesimiz / adımız yoktu / yoktu hiç seçeneğimiz / bir tek yüzümüz vardı / aynı yüz paylaşırdı ... size sesleniriz / pek cingöz, pek açık göz / pek açık göz, pek cingöz / cingöz / açık göz”. Margaret Atwood, *The Penelopiad*, Canongate Books, Edinburgh, London, 2005, s. 157.

³³ M. Atwood, *age.*, s. 196.

Penelope'nin dili destandaki gibi soylu, Őiirsel ve retorik değildir. Hatta Penelope, zaman zaman destanın retorik dilinin g¼l¼n¼ bir taklidini yapar, ¼v¼c¼ epik s¼fatlarıyla ve ses tekrarı yapılan ifadelerle alay eder. Burada amaç, eril dili eleştirmek ve kal¼pların d¼Őına ¼ıkararak eril dili alaŐaęı etmektir. ¼rneęin, Atwood, 28. B¼l¼m¼ “AŞk Şarkısı” adıyla lirik bir t¼r olarak yazar. B¼l¼m, epik Şiirin diliyle alay etmek i¼in ¼nlem iŐaretleriyle başlar ve ¼nlem iŐaretleriyle biter: “Hey buraya bak! Bay Hiç Kimse! Bay Adsız! Bay Yalan Ustası!”³⁴ Bununla birlikte, epik kahramanı tasvir ederken: “Bay D¼Ő¼nceli, Bay İyilik, Bay Yargıç!” gibi ironik tanımlar kullanarak eril dil ile alay etmektedir.³⁵ Dahası, Atwood destanın s¼sl¼, ağdalı ve ciddi dilini romanının bazı b¼l¼mlerinde argo kelimeler kullanarak yapıs¼k¼me uğratmaktadır. ¼rneęin; birkaç yerde “bitch” kelimesinin kullanıldığı g¼r¼lmektedir. Hizmetçiler Odysseus'a seslenirken: “Ne kadar tanrıça, kraliçe ve “fahiŐe” (bitch) varsa d¼Ő¼p kalktın onlarla”³⁶ diye s¼ylenirler. “Talipler G¼zlerini Karartır” b¼l¼m¼nde ise taliplerin, Penelope ve oğlu i¼in “yaşlı kaltak” (the old bitch), “k¼c¼k piç” (little bastard), “onu ¼ld¼resiye becermek” (fuck her to death) gibi ifadeleri kullandıkları g¼r¼lmektedir.³⁷

Eski Yunan toplumunda kadınların bir erkek ayrıcalığı olan siyasi meselelere katılma hakkı yoktur. Hatta siyasi d¼Őmanların birbirlerine hakaret etmek i¼in d¼Őman anlamında “kadın” s¼zc¼ę¼n¼ kullanmaları normal karŐılanmaktadır. Sadece siyasi değil diğer alanlarda da kadına ayrımcılık yapılmaktadır. ¼rneęin, eş se¼me hakları yoktur, erkeklerin ayrıcalığı olan cinsel zevk arama hakları yoktur. Atwood'un Penelope'si bu anlamda Homeric Penelope'den ayrılmaktadır. Kadın varlığını d¼zenleyen yasalara kendi olanakları d¼hilinde karşı ¼ıkmayı se¼er. Taliplerini oyalama Şekli bunun ¼rneklerinden biridir. “Altına sarılı bir et paketi” gibi Odysseus'a gelin edilmesine engel olamamıştı ancak Odysseus ile yaşadığı cinsel hayatı pek¼l¼ konuŐabilirdi: “Odysseus beni elimden tutup yatağın kenarına oturttu. “Sana anlatılanların hepsini sil aklından,” diye fısıldadı. “Canını yakmayacağım ya da ¼ok acı duymayacaksın”.³⁸ “En g¼zel zamanlarımız o yatakta ge¼miŐti. SeviŐmeyi bitirdikten sonra benimle konuşmak hoşuna giderdi Odysseus'un”.³⁹ Penelope, Odysseus'un “iş bittikten sonra sırtını d¼n¼p horlayan erkeklerden olmadığını” anlayınca

³⁴ M. Atwood, *age.*, s. 155.

³⁵ M. Atwood, *age.*, s. 156.

³⁶ M. Atwood, *age.*, s. 15.

³⁷ M. Atwood, *age.*, s. 90.

³⁸ M. Atwood, *age.*, s. 41-45

³⁹ M. Atwood, *age.*, s. 65

mutlu olur ve zamanla duygularına “sevgi ve tutku” karışır.⁴⁰ Hizmetçilerin Odysseus’a seslendiği 28. Bölümde: “Koro kızları, gül yanaklı kızlar, sulu kikirikler, ele avuca sığmaz arsız veletler, oynak kızlar. On ikimiz birden. On iki ay gibi popo, on iki ısırılacak popo, yirmi dört kuş tüyü meme” betimlemeleriyle kadın bedenine vurgu yapılır.⁴¹ “Çekici Delikanlılar, Halk Şarkısı” bölümünde hizmetçiler, “Sevdiğimiz her erkekle yatarız, onları öpücüklerle boğarız” dizelerini haykırırlar. Penelope, kuzeni Helen’i betimlediği pasajlardan birinde ise açıkça: “Pürüzsüz memelerinden birini açıkta bırak[tığından]” bahseder.⁴² Penelope’nin kadın bedeninden ve cinsellikten söz etmesi, kadınlara bu konuda konuşma özgürlüğü tanınması eril dilin ve baskıcı yapının parçalanması açısından önem taşımaktadır. Bu, aynı zamanda, Hélène Cixous’un dilde Lacan’ın sembolik düzenini ve ikili karşıtlıkları yıkarak batı söyleminde dişilin temsil edilmesi düşüncesi ile de örtüşmektedir. Dişil yazı, kadın bedenini ve kadın cinselliğini yazmanın düşünceye giden bir yol olduğunu, erkek-merkezli düşüncenin temellerini sorgulamak olduğunu ve sessizleştirilen kadının bilinçdışında saklı kalan benliğini veya “öteki”ni açığa çıkarmasına yardımcı olduğunu göstermektedir. Atwood’un Penelope’si, sembolik düzenin ikili karşıtlıklarının ötesine geçerek eril dünyayı şekillendiren hiyerarşileri bozar, bilinçdışının güzelliğini keşfederek ve kendini de metne yerleştirerek duygularını açıkça yansıtır ve cinselliğine asla sansür uygulamaz.

Romanda kadın yazını ön plana çıkaran Atwood, sesini ve baştan çıkarıcılıklarını kullanarak Odysseus’un yolculuğuna mâni olmak isteyen - femme fatale olarak nitelendirilen- Circe ve Calypso gibi kadınlar ile ideal olarak betimlenen Penelope ve Eurycleia gibi kadınları da mit-yıkımına uğratmıştır. İffetli ve sadık Penelope, romanda hizmetçiler tarafından talipler ile ilişki yaşamakla suçlanmakta ve Ulu Tanrı Pan’ı doğurduğu anlatılmaktadır. Böyle iğrenç bir masala kimsenin inanmayacağını dile getirirse de Penelope arzularına engel olamadığını kabul eder: “İşte şimdi sevgili dadı, kıyamet kopacak/Arzularıma yenildiğim için beni lime lime doğrayacak”.⁴³ Atwood, Homeros’un destanındaki masum Penelope’yi bazı bölümlerde bir femme fatale’e dönüştürür. Camille Paglia’ya göre femme fatale “Medusa gibi bir anne ya da Apollonca çekiciliğinin ardına gizlenmiş frijit bir su perisi olarak karşımıza çıkabilir. Soğuk ulaşılamazlığıyla önce çağırır, sonra davetine geleni kendinden geçirir, sonunda da yok eder...

⁴⁰ M. Atwood, *age.*, s. 45-48.

⁴¹ M. Atwood, *age.*, s. 155.

⁴² M. Atwood, *age.*, s. 27.

⁴³ M. Atwood, *age.* s. 124.

ahlak dışı bir duygusuzluğu, kendi g¼c¼n¼ sınınamak için davet ettiği ve aldırıŐsızca g¼zlediđi başkalarının acıları karşısında bir umursamazlığı vardır".⁴⁴ Paglia'nın s¼ylediđi gibi Penelope de zaman zaman karşımıza bir anne, sadık bir eş gibi çıkarken zaman zaman da arzularıyla ve yok edici ¼zellikleriyle çıkmaktadır. Bu durumu Kuşca ve Sivri Öyle yorumlamaktadır: "Bu kadın arketipi içinde hem Diyonizyak-kadını olanı hem de Apollonik-erkeksi olanı içerir. Bu kadınlar bir femme fatale olarak, kadın-erkek dikotomisinin kutuplarında değil b¼t¼nleyici noktasında yer alır ve kadının içindeki animus'a dikkat çeker"⁴⁵

Atwood, kadınların eşlerine sadık, sessiz, kocalarının diğer kadınlarla ilişkilerini kabullenen ve edilgen varlıklar olarak toplumda kabul g¼rmelerini yine dişil yazı aracılığıyla eleştirir. Zaman zaman idealize ettiği kadını, zaman zaman da arzularına engel olamayan ve etken bir kadın olarak yansıtır. Amacı, herkes tarafından bilinen bir mitin y¼celttiđi veya aşağıladığı değerleri ters y¼z etmektir. H¼l¼ne Cixous erkeklerin kadınların birbirlerinden nefret etmelerine sebep olduklarından s¼z eder: "Erkekler kadınlara karşı en b¼y¼k suçu iŐledi. Sinsice, Şiddetle, onları kadınlardan nefret etmeye, kendi d¼Őmanları olmalarına, muazzam g¼lerini kendilerine kendileri aleyhinde harekete geçirmelerine, erkek ile ilgili ihtiyaçlarının uygulayıcıları olmalarına neden olmuşlardır."⁴⁶ Atwood'un eserinde de ataerki tarafından beslenen kadınlar arası nefret ve rekabet açık bir Şekilde ifade edilmektedir. Atwood, nefreti ve kıskançlığı gizleme gereği duymamıŐtır ¼nk¼ ataerki d¼zene ayna tutarak d¼zen eleştirisi yapmayı amaçlamıştır.

Nefretin ilk defa bahsedildiği beşinci b¼l¼mde (Zambak) Penelope ink¼r edilemez bilgeliğine rağmen, Helen'i kıskançlığının ve ona olan g¼vensizliđinin ¼stesinden gelememektedir. Oyle ki, onun bu davranıŐları ve hisleri oğlu Telemachus'u da içine alan ataerki d¼zen tarafından daha da kuvvetlenmektedir. Oğlu, annesinin bu takıntısını ve g¼vensizliđini fark ettiği vakit, annesinin Helen ile ilgili sorduğu sorulara kıŐkırtıcı cevaplar vermektedir: "IŐıldayan altın Aphrodite gibi... Ovl¼d¼đ¼ kadar varmıŐ doğrusu, hatta daha fazlası!"⁴⁷ Bunları duyduktan sonra Penelope, histerik davranışlar sergiler: "Artık biraz *yaŐlanmış* olmalı," dedim elimden geldiğince sakın olmaya çalıŐarak. Helen altın Aphrodite kadar ıŐıl ıŐıldı ha!

⁴⁴ Camille Paglia; *Cinsel Kimlikler*, ev. Fikriye Demirci, Epos Yayınevi, Ankara, 2014, s. 28.

⁴⁵ M. Sivri - S. Kuşca, *age.*, s. 477.

⁴⁶ H¼l¼ne Cixous, "The Laugh of the Medusa", *Signs*, C. I, S. 4, 1976, s. 878.

⁴⁷ M. Atwood, *age.*, s. 111.

Olacak şey değildi!”⁴⁸ Penelope’nin Troya Savaşı’na ve Odysseus ile ayrılığına sebep olan Helen’e karşı güçlü bir düşmanlığı vardır ve bunu gizlemez: “Helen hiç cezalandırılmamıştı, şu kadarcık bile. Nedenini bilmek isterdim. Başkaları deniz yılanları tarafından boğazlanarak, fırtınalara savrulurken, yılanlara dönüştürülerek ve oklarla vurularak ödemişlerdi... Sayısız insanın zarar görmesine ve acı çekmesine neden olduktan sonra en azından kırbaçlanacağını sanırdınız. Fakat olmadı. Umrumda olduğundan değil. Hiç umrumda olmadı.”⁴⁹ Atwood’un Penelope’yi gerçek düşünceleriyle konuşturmasının amacı, kadınlar arası düşmanlığı besleyen ataerkinin bunu kadınları erkeklerin kontrolünde tutmanın bir yolu olarak kullanmasını eleştirmektir.

Helen dışında Odysseus’un sütünesi Eurykleia ile Penelope arasında da zaman zaman nefret duygusu öne çıkmaktadır. Penelope, Eurykleia’yı başına en çok dert açan kadın olarak tanımlar: “Bana yapacak iş bırakmıyordu, kocama hizmet edemiyordum, ne zaman karılık görevimi yerine getirmeye kalkacak olsam, hemen yanımda biter, Odysseus böyle yapılmasından hoşlanmaz diyerek beni durdururdu.”⁵⁰ Belli konularda da kendince Penelope’yi görevleri konusunda uyarırdı: “Seni tombullaştırmamız gerek”, “o zaman Odysseus’a sevimli kocaman bir oğul verebilirsin! Senin görevin bu.”⁵¹ Bununla birlikte, Penelope Telemachus’u doğurduğunda Eurykleia kendisini Penelope’nin yerine koyarak annelik rolünü de üstlenir. Eurykleia, eril düzeni kabullenen ve bu düzenin gerekliliklerini yerine getirmek için kadının yapması gerekenleri Penelope’ye sürekli hatırlatan bir kadındır. Atwood, kadının kadın üzerinde ataerkil düzene uyma konusunda baskı uygulamasını eleştirmek için de alaycı bir dil kullanır. Erkeğin baskın olduğu bu düzende, kadınların da düzene ayak uydurarak hemcinslerine baskı yapmasını eleştirmek için kadınlar arasında çekişmeli diyaloglar kurar. Penelope’nin iyi ve sadık bir eş olarak saygınlığını ve özellikle de Odysseus’un itibarını ve ataerkil düzenin istikrarını korumak için Eurykleia’nın hizmetçilerle ilgili Penelope’ye söyledikleriyle hemcinslerini cezalandırdığı görülmektedir:

*“Hani odanda ha bire dokumakla ün salmıştın ya,
Onca saat yatakta iş başında olurdun ya aslında!
Boynunu vurmaya yeter bunlar, artar da!*

...

⁴⁸ M. Atwood, *age.*, s. 111.

⁴⁹ M. Atwood, *age.*, s. 28.

⁵⁰ M. Atwood, *age.*, s. 57.

⁵¹ M. Atwood, *age.*, s. 57.

*On ikisi, hanımım, sana yardım edenler,
...
Attığın her uygunsuz adımdan haberdar onlar –
...
Sustururuz onları göndererek Hades'e –
Pisliğe bulaşmış kötü kadınları sallandırır ipte!”⁵²*

Showalter'ın deyimiyle: “Kadın kahraman, ataerkil tiranlık adına birbirlerini kontrol eden, kadın dayanışmasının olmadığı bir dünyada büyür. Bu dünyada, kadınlar arasında tek tük görülen kız kardeşlik ve nezaket vardır (...) bütünüyle bakıldığında, bu kadınlar, isteseler bile, birbirlerine yardım etmek için çaresizdirler”⁵³ Atwood, Penelope ve diğer kadınlar aracılığıyla kadınlar arasında var[mış] gibi görünen kızkardeşliği eleştirirken aynı zamanda, kadınların ataerkil baskı altında bazen birbirlerini nasıl zor durumlara soktuklarını açıkça göstermek istemiştir.

Sonuç

Alicia Ostriker, revizyonist yazınların hem var olan yapıyı bozma hem de bir yaratma olduğunu belirtir. Ona göre, yazarlar: “Önceki ‘miti’ veya ‘öyküyü’ yapısöküme uğrattırken aynı anda kendisini dışarda bırakan değil kapsayan yeni bir tane kurgularlar”.⁵⁴ Bunu yaparken de odak noktası yüzyıllardır ataerkil toplumda baskılanan veya kaybolan sesleri yeniden kazanmaktır. Feminist revizyonist mit-yazımı, kültürün inşasını doğası gereği siyasallaştırılmış bir eylem olarak görme niyetiyle Batı edebî kanonunu yeniden düzenlemeyi amaçlayan bir stratejidir. “When We Dead Awaken: Writing as Revisionism” adlı makalesinde Adrienne Rich metni yeniden gözden geçirerek değiştirmenin (re-vision) eski metne geriye dönüp yepyeni bir gözle ve eleştirel bir perspektiften bakma eylemi, bir hayatta kalma veya varlığını sürdürme eylemi olduğunu ifade eder.⁵⁵

Bu çalışmada, Derrida'nın Batı dünyasının fallus-merkezli düşüncesini yapısöküme uğratan fikirleri takip edilerek Margaret Atwood'un 2005'te yayınlanan *Penelope* adlı eserinin dışıl yazı okuması yapılmıştır. Derrida'yı takiben Cixous, simgesel düzenin fallus-merkezli yapısını ve ikili karşıtlıkları yapısöküme uğratarak dışıl yazı pratiğini geliştirmiştir. Kadını

⁵² M. Atwood, *age.*, s. 124-26.

⁵³ Elaine Showalter, *A Literature of Their Own: British Women Writers*, Virago, London, 2012, s. 96.

⁵⁴ Alicia Ostriker, *Stealing the Language: The Emergence of Women's Poetry in America*, Women's Press, 1987, s. 212.

⁵⁵ Adrienne Rich, “When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision”, *College English*, C. XXXIV, S. 1, 1972, s. 18-33.

bir nesne pozisyonundan çıkararak özne konumuna getirmek için uğraşır. Atwood'un *Penelope*'sinde Cixous'un kadınlara seslenişine bir cevap buluruz. Toplumun kendisine atfettiği sadakat, masumiyet, eksiklik gibi erkek egemen formların içine hapsedilmiş olan kadın, kozasından çıkarak kendi sesini, kendi kimliğini yaratarak var olmalıdır. Bu sebeple, Atwood, Homeros'un anlatısını bozarak Penelope'ye ve on iki hizmetçisine kadın kimliğiyle kendi hikâyelerini, kendi bakış açılarıyla yeniden anlatma imkânı verir. Homeros'un yarattığı Odysseus imgesini ve Penelope imgesini yapısöküme uğratarak hikâyenin bilinmeyen kısımlarının okunmasını sağlar. Atwood, romanında, Homeros'un otoritesini reddetmekle kalmaz, aynı zamanda şimdiye kadar susturulmuş ve baskılanmış karakterler olan hizmetçilerin ve Penelope'nin anlatılarını sunarak destanın yanı sıra kahramanı tarafından da şekillendirilen ataerkil düzeni ve söylemi ortadan kaldırır.⁵⁶

Atwood, yeniden yazdığı Penelope mitinde destanın eril dilinden uzaklaşarak kadın dili ve yazını yaratmayı başarmıştır. Penelope destanda hiçbir zaman anlatılmayan özel hayatını, kadın bedenini, Odysseus ile sevişmelerini, kadın olarak hissettiklerini romanda açıkça anlatmıştır. Atwood'un kadına ses vermesi ve kadın bedenini yazması, kadının cinsellikle ilgili duygu ve düşüncelerini açıkça dile getirmesi ve eril dünyaya kadın dili ve yazınının hâkimiyetini göstermesi açısından önemlidir. Bedeninden, özgürlükten, kadınlığından, kendi söyleminden yoksun bırakılan kadın, Atwood tarafından uyuduğu uykudan uyandırılarak tarih sahnesine çıkartılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akgün, Buket, "The Penelopiad: Dislodging the Myth of Penelope as the Archetype of Faithful and Patient Wife". *4th International IDEA "Studies in English" Conference Proceedings*, Celal Bayar University, Manisa 2010, s. 36-42.
- Akgün, Buket, "Spinning a Thread of One's Own from Homer to Atwood", *Brill's Companion to Prequels, Sequels, and Retellings of Classical Epic*, Ed. Robert Simms, Brill, Leiden; Boston, 2018, s. 206-223.
- Atwood, Margaret, *The Penelopiad*, Canongate Books, Edinburg, London, 2005.
- Atwood, Margaret, *Penelope*, Çev. Dilek Şendil, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- Barthes, Roland, *The Pleasure of the Text*, Çev. Richard Miller, Hill and Wang, New York, 1975.

⁵⁶ B. Akgün. *age.*, s. 221.

- Cixous, H el ene, "The Laugh of the Medusa". *Signs*, C. I, S. 4, 1976, s. 875-893.
- Cixous, H el ene, "Medusa'nın Kahkahası",  ev. Senem Timuroğlu Bozkurt, *Yeni yazı*, S. 11, 2011, s. 151-153.
- Derrida, Jacques, *Gramatoloji*,  ev. İ. Birkan, Bilgesu Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Grosz, Elizabeth, *Sexual Subversions: Three French Feminists*, Allen & Unwin, Sydney, 1989.
- Humm, Maggie, *Feminist Edebiyat Eleştirisi*, Düz. G. Bakay, Say Yayınları, İstanbul, 2002.
- Mutman, Mahmut - Yeğenoğlu, Meyda, "Sosyal Bilimlerde ve Toplumda Postmodernizm", *Birikim Dergisi*, S. 33, 1992, s. 43-58.
- Ostriker, Alicia, *Stealing the Language: The Emergence of Women's Poetry in America*, Women's Press, 1987.
- Paglia, Camille, *Cinsel Kimlikler*,  ev. Fikriye Demirci, Epos Yayınevi, Ankara, 2014.
- Poovey, Mary, "Feminism and Deconstruction", *Feminist Studies*, C. XIV, S. 1, 1998, s. 51-65.
- Rich, Adrienne, "When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision", *College English*, C. XXXIV, S. 1, 1972, s. 18-33.
- Sivri, Medine - Kuşca, Sibel, "Marguerita Yourcenar'ın 'Ateşler'i ve Margaret Atwood'un 'Penelopia'sında Mit Yıkımı ve Kadın-Erkek Dikotomisi". *Vth International Comparative Literature Conference in Turkey, Yerel Bağlamlar Küresel Yakınlıklar*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2014, s. 470-480.
- Showalter, Elaine, *A Literature of Their Own: British Women Writers*, Virago, London, 2012.
- Suzuki, Mihoko, "Rewriting the Odyssey in the Twenty-First Century: Mary Zimmerman's Odyssey and Margaret Atwood's Penelopiad", *College Literature*, C. XXXIV, S. 2, 2007, s. 263-278.
- Yurttaş, Hatice, "Reading The Penelopiad through Irigaray: Rewriting Female Subjectivity", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIV, S. 1, 2017, s. 205-217.

PRAGMATİZM VE DİL-EYLEM TEORİSİ KAPSAMINDA AHMET HAŞİM'İN “BİZE GÖRE”Sİ YAHUT NESİR YAZARI AHMET HAŞİM'İN MESLEK SIRLARI

*The “According to Us” of Ahmet Haşim in the Context of Pragmatism and
the Speech-Act Theory or the Skill of the Prose Writer Ahmet Haşim*

Mehmet Akif DUMAN*

ÖZ: Peirce'e göre pragmatizm yirminci yüzyılın baskın felsefi fikridir. Pratik sonuçları ile muhtevası tetkike çalışılan pragmatik, dil-eylem teorisi kapsamında “perlokasyonel katman” ile bağlantılı olarak kullanılırsa edebî metin tetkikinde sayısız faydalar sağlayacaktır. Nesir edebiyatımızın en mühim isimlerinden olan Ahmet Haşim'in “Bize Göre”si (ki tahlili derinleştirmek için kapsamı bu fıkralar ile sınırlı tuttuk) üstünde yapılacak böylesi tatbikat ile Haşim'in üslubunun inceliklerini tespitte çalışacağız. Şairin lisanını musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın, mutavassıt bir lisan olarak tarif eden şair Haşim ile nasir Haşim arasında fark vardır. Nasir Haşim pragmatik manada “sözden ziyade dil-eyleme yakın, muttasıl bir lisan” kurmak ister gibi durmaktadır.

Edebî metnin okur üstündeki tesiri ancak tepkiler vasıtası ile ölçülür; metnin edebî bakımdan taşıdığı değer ile savunulan fikrin kıymeti (yahut kıymetsizliği) örtüşme de okurda “zihni bir hareket” meydana getirdiği için pragmatik olarak tesirlidir. Haşim'in teşbihleri ne kadar “mücerret” olsa da tesirleri “müşahhas”tır. Yani pragmatik gerçeği zihinsel gerçekler olsa da algı süreci (doğru ve yanlış olarak değerlendirilebilecek kadar) hakikattir. Haşim bilhassa eşyanın doğası ile oynayarak müşebbeh ve müşebbehün bih arasında orijinal vech-i şebehler kurmak ile perlokasyonel katmanda pragmatik bir çerçeve çizmeye muvaffak olur. Mehmet Kaplan'a göre Türkçede Hâşim'in bu fıkraları kadar “dolgun” yazı yazılmamıştır. Oysa semiyotik (işaret teorisi) bize verdiği imkânlarla dolgunluk olarak nitelenen şeyin aslında “pragmatik bir hile” olduğunu görmüş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Pragmatizm, Dil-Eylem, Perlokasyon, Ahmet Haşim, Bize Göre, Ch. S. Peirce

ABSTRACT: According to Peirce, pragmatism is the dominant philosophical idea of the 20th century. If pragmatic, whose content, together with the practical results, is attempted to analyzed is used in the context of the speech-act theory in connection with the perlocutionary plane, it will bring countless benefits in the analysis of literary works. With such an application to the “Bize Göre” (According to Us) (in order to deepen the analysis, I have limited the scope

* Öğr. Gör. Dr., Türkoloji, Johannes Gutenberg Üniversitesi, Mainz, Almanya, mehmetakifduman@outlook.de, ORCID: 0000-0002-5633-8268

Geliş Tarihi / Received: 10.06.2019
Kabul Tarihi / Accepted: 03.05.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

with these essays) by Ahmet Haşim, one of the main names of our prose literature, we will try to establish the intricacies of Haşim's style. There is a difference between the poet Haşim, who describes the language of the poet as something between music and words, closer to music rather than to the utterance, as a mediating language, and prose writer Haşim. Prose writer Haşim seems to want to found a "rather closer to the speech act than the utterance, a continuous language".

The effect of a literary text on the reader can only be measured by the reactions; even if the value that the text carries from a literary point of view and the value of the defended idea (or worthlessness) does not overlap, it is pragmatically effective because it causes a "mental movement". No matter how abstract the similes of Haşim are, their effects are "concrete", so even if the truths of pragmatics are the truths of the mind, the perceptual process (so much that it can be judged as true or false) is the reality. Haşim manages to draw a pragmatic framework in the perlocutionary plane by playing with the nature of the object and founding original analogy directions between *signifier* and *signified*. According to Mehmet Kaplan, no such "filled" texts were written in Turkish as the essays of Haşim. With the help of the possibilities that semiotics gives us, we will see that the thing called fullness is actually a "pragmatic trick".

Keywords: Pragmatism, Speech-Act Theory, Perlocutionary Acts, Ahmet Haşim, According to Us, Ch. S. Peirce

Giriş

James birkaç yıl evvel başından geçen bir hadiseyi anlatır.¹ Bir dağ gezisine katılmıştır, tek başına bir süre turladıktan sonra geri döndüğünde kalabalığı şiddetli bir felsefi tartışmanın ortasında bulur. Tartışmanın mevzusu sırtını ağaç gövdesine dayamış bir sincaptır. Adamın biri sincabın olduğu ağacın karşısına geçmiştir, adam sincap ile yüz yüze gelmek istedikçe sincap gövdenin diğer tarafına kaçmaktadır. Sincap o kadar hızlı diğer tarafa geçer ki adam farklı yönlerde aynı hamleyi yapsa da yine sincabı karşısına almayı başaramaz. Felsefi soru yahut sorun ise şudur: "Adam sincabın etrafını dolaşmış mıdır, dolaşmamış mıdır?" Şüphesiz adam ağacın etrafını turlamıştır, ancak sincabın etrafında dönüp dönmediği tartışmalıdır. Kalabalık nerede ise tüm mantıklı argümanları tüketince ve görüşlerinde ısrarlı olarak tartışmayı bir nihayete vardırılmayacaklarını anlayınca W. James'ten hakemlik etmesini isterler. Eski bir skolastik felsefe doktrinini hatırlar James, nerede bir çelişki var ise *fark* aranmalıdır. Böylece hangi grubun haklı olduğunu tetkik için şu soruyu yöneltir: "Sincabın etrafında dönmek ile anlaşılacak olan tam olarak nedir?" Etrafında dönmek ile sincabın kuzeyinden doğusuna, sonra güneyine ve sonra da tekrar kuzeyine doğru gitmek mi anlaşılır? Yoksa kastedilen evvela sincabın görüldüğü noktanın başlangıç alınarak onun sağına, sonra arkasına, soluna ve tekrar onun

¹ William James, *Der Pragmatismus. Ein neuer Name für die alte Denkmethode*, Felix Meiner Verlag, 2. Baskı, Hamburg, 1994, s. 26-27.

karşısına konuşlanmak mıdır? Yani esas olan "adam" ve "sincap" değildir; mühim olan "etrafında dolaşmak" ifadesi ile ne anlaşıldığıdır.

James bu misali sonsuza kadar sürebilecek felsefi ihtilafları çözmek için gerekli olan pragmatik metodu idrake faydalı olacağı için verir. Dünya birlik midir, çokluk mudur? Mutlak bir kadere mi tâbiyiz, yoksa özgür irade mi hâkimdir? Dünya maddesel midir, ruhsal mıdır? İşte bu şekilde geçerliliği yani kesin olarak yanıtlanması imkânsız sorular sonsuz bir tartışmaya sebep olabilir. Pragmatizm bu aşamada pratik sonuçları tetkik ile cevap arar.²

Pratik sonuçların tetkiki bilhassa deneme ve fıkra gibi türlerde pragmatik işleyişin analizinde temel dayanaktır. Yani müellifin anlattıkları ile bizim idrak ettiğimiz arasındaki uçurum başlı başına bir mesele olmakla beraber okur üstündeki tesirin perlokasyonel olarak değerlendirilmesi (ama bunun pragmatizm/ pragmatizm ve pragmatizm/ pragmaticism arasındaki fark ihmal edilmeden yapılması) sayısız faydaya sahiptir. Mesela:

*"Aşk yabani bir hayvandır. Kanunlar haricinde, isyan ve ihtilâl dağlarında yaşar. Ancak gece, karanlıklar basınca, gizli yollardan şehre girer ve bahçelerin tarhını, ağaçlı caddelerin kanepelerini alt üst eder [...] Hükümetler, polis ve jandarmayı ona karşı silahlandırır. Halbuki izdivaç, bir şehir müessesesi, bir emniyet tertibatıdır. At cambazhanelerinde musiki çalan ve fokstrot oynayan, dişi sökülmüş, tırnakları eğelenmiş, zararsız aslan, orman canavarına nazaran ne ise aşka kıyasen de izdivaç odur."*³

Ahmet Haşim'in evlilik ve aşk arasında yaptığı mukayesenin tesirli olmasını sağlayan şey pragmatik kapsamında perlokasyonel katmanın kaidelerine uygun biçimde genişletilmesidir. Bu vesile ile yapmaya çalışacağımız analiz A. Haşim'in özelde "Bize Göre" isimli kitabındaki fıkraların genel anlamda da nesir üslubunun başarılı olma sırlarından birini izah etmek cihetinde olacaktır.

Perlokasyonel Katman Nedir?

Danto'ya göre "kavramsal içerik ve yorum" dairesi yazar için, metin için ve okur için ayrı ayrı çizilmelidir.⁴ Yani *okur* ve *eser* ilişkisi yazarın kastından bağımsız da ilerleyebilir. Yazar ne anlatmak istedi ise okur onu

² W. James, *age.*, s. 28.

³ Ahmet Haşim, *Bize Göre, Gurabahane-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, Haz. M. Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 10.

⁴ Arthur C. Danto, *Die Verklärung des Gewöhnlichen. Eine Philosophie der Kunst*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1984, s. 278.

anlamak zorunda değildir.⁵ Dolayısı ile dil-eylem teorisi için en mühim kavram olan “perlokasyon” okurun idrak sürecini izah etmesi ve sentaktik-semantic- pragmatik bağlantının kurulması için hayati önem taşımaktadır.

Okur için “Aşk yabancı bir hayvandır” cümlesi dil-eylem teorisi çerçevesinde üç aşamalıdır:

(1) Lokasyonel eylemde (Austin’in ifadesi ile “saying something in the full normal sense”) cümle henüz sabittir, hareketsizdir. İlgili cümlenin mesela dilbilgisine ait özellikleri, fonetik düzeni, öğeleri vb. bu kapsamdadır.⁶

(2) Searle nazarında insani dil idrakinin en küçük eksiksiz birimi olan⁷ illokasyonel eylemde (Austin’in ifadesi ile “doing something in saying something”) artık cümlenin matbu hâlinde, kitaptaki hâlinde dışarı çıkılır. Kelime bu aşamada sadece “dildeki kullanımı” değildir.⁸ Ahmet Haşim’in “Aşk yabancı bir hayvandır” demesi ve muhatabın bunu idrak etme anı iletişimi eyleminin en mühim kısmıdır. En genel anlamda konuşmak da bu

⁵ Yapıtın bu sonsuz yorumlanma özgürlüğü bir noktada ölümsüzlüğünü garanti altına alması demektir. Bu minvalde “açık sanat” eseri kavramı hakkında detaylı malumat için bk. M. Akif Duman, *Metafor ve Semiyotik*, Gece Akademi, Ankara, 2019, s. 63-80. Yorum sonsuzluğunun temelinde şüphesiz “bakış açısı farklılığı” yatar. A. Haşim bakış açısındaki farklılığın temel teşkil etmesine güzel bir misal verir: “New York veya Londra gecelerinde, kuru bir kemik parçasını, aklıktan gözü dönmüş köpeklerin ağzından kapmağa muhtaç kalan korkunç hayat düşünlerine verilen *fakir* ismi, Hindistan’da Ganj nehri kenarında, yarı mukaddes bir pâyenin unvanıdır” (Ahmet Haşim, *age.*, s. 23). Benzer şekilde “köpek” lafzı her dilde bir küfür olarak kullanılırken, insanların ona karşı minnet ve muhabbet taşıması tuhaftır. A. Haşim, Kırklareli taraflarında bir çiftliğe misafir olur. Karakaçanlarda bir öğle yemeğine davet edilir. Çobanlar “Size prenslerimizi gösterelim” diyerek Haşim’e henüz süt emen köpek yavrularını gösterirler. Köpek bir vesile ile kuru ekmek yerine etin tadına bakarsa vahşileşmekte ruhu bir canavar ruhu hâline dönüşmektedir. O vakit çobanlar bu köpeği öldürmek zorunda kalmaktadır. Haşim “mahrumiyet pahasına fazilet sahibi olan böyle bir hayvan” diyerek zaten hazzetmediği köpekler hakkındaki öngörüsünü desteklemiştir (A. Haşim, *age.*, s. 41-43).

⁶ John Langshaw Austin, *Zur Theorie der Sprechakte*, Reclam, Stuttgart, 1972, s. 110-6, 119-25, 131, 142 vd.; lokasyonel ve illokasyonel farkı için bk. s.165-7.

⁷ John R. Searle, *Geist, Sprache und Gesellschaft. Philosophie in der wirklichen Welt*, Çev. Harvey P. Gavagai, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988, s. 163. Bu aşamada birinci kişinin eylemi ile bunun tesirlerini ayırır Searle. Birine emir vermek ile bir şey *getirmesi*, tartışmak ile *ikna etmek*, tespit yapmak ile *inandırmak*, hikâye anlatmak ile *eğlendirmek* bu nevidendir. Bu eylemlerden ilki illokasyoneldir. İkinciler ise bu eylemlerin (beklenen) neticeleridir (s. 164-5).

⁸ Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, Blackwell, Oxford, 1999, s. 43.

aşamadır. İlkini (*il* ekinden de anlaşılacağı üzere) zıddı olan bu eylem türünde cümle matbu hâlden çıkar, canlanır; ete kemiğe bürünür.⁹

(3) Bu kapsamda bizim için en mühim aşama “perlokasyonel”dir (Austin’in ifadesi ile “doing something by saying something”). “Per” ekinin “ötesinde” manasından da anlaşılacağı üzere artık yazılı hâlden çıkıp sese dönüşen cümle muhataba sarf edilmiştir ve onun üzerindeki etkisi yahut tepkisi (eylemi) beklenmektedir.¹⁰ “Aşk yabanî bir hayvandır” cümlesi doğrudan bir hitap içermemesine rağmen bir okur için azami derecede çok şey ifade edilecekken bir diğeri için “saçmalık” olabilir.¹¹ Bu aşamada “pragmatik” devreye girer. Biz okurun beynini okuyamayacağımız için tepkiyi eylemleri ölçüsünde anlarız. Yani davranış bizim için düşüncenin tek anlamıdır.¹²

Şu hâlde (1) müşebbeh (benzeyen)- müşebbehün bih (kendisine benzetilen) ayrımı esas olmak üzere (ki bu sayede eyleme geçişi anlaşılır kılarız) (2) perlokasyonel katmanda etkisi hesaplanan *gönderiler* ancak (3) pragmatikğin (ve akabinde pragmatizmin) sınırları içinde makul bir değerlendirme alanı bulurlar. Bu sayede “A. Haşim’in nesri neden bu kadar başarılı?” sorusunun da cevabını büyük oranda vermiş olacağız.

Haşim’in Nesri

A. Şinasi’nin tabiri ile “harikulâde bir hayatla yaşayan”¹³ mavi gözlü; beyaz tenli, kumral¹⁴, muhayyilesi bir motor gibi hızlı işleyen¹⁵ A. Haşim Reji Şirketinde küçük bir memur olarak çalışmaktadır.¹⁶ Genelde huysuz ve alıngan biri olmasına rağmen Y. Kadri’ye karşı daha munistir. Y. Kadri onun kalbinde pas tutmayan bir köşesindeki yerini şairin son günlerine kadar

⁹ J. L. Austin, *age.*, s. 116-25, 127-36; lokasyonel ve illokasyonel farkı, s. 165-167; illokasyonel rol, s. 53, 92 vd., 118, 121, 133, 166.

¹⁰ J. L. Austin, *age.*, s. 118-25, 127-36. İllokasyonel ve perlokasyonel farkı, 138-152.

¹¹ Detaylı bilgi için bk. M. Akif Duman, “John Langshaw Austin ve Ted Cohen’in Dil-Eylem (Speech Act) Teorileri Çerçevesinde Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Ecir ve Sabır Hikâyesine Atf-ı Nazar”. *Molesto*, C. I, S. 4, 2018, s. 38-52.

İlgili makalede “speech act”ı “söz edim” (kuramı) biçiminde değil de “dil-eylem” olarak dilimize çevirme sebebimiz ayrıca lokasyonları “düz söz” (locutionary), “edimsöz” (illocutionary), “etkisöz” (perlocutionary) olarak da değil de orijinal şekilleri ile muhafaza etmenin gerekliliği de izaha çalışılmıştır.

¹² W. James, *age.*, s. 28.

¹³ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 11.

¹⁴ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 101-102.

¹⁵ Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 130.

¹⁶ Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 97.

muhafaza etmek ile övünür.¹⁷ A. Haşim canlı canlı konuşmaya başladığı vakit keskin zekâsının elvan elvan havaî fişekleri yani fikirleri, tasavvurları, düşüncesi, öngörülere, hükümleri, tahminleri vb. etrafa saçılmaktadır.¹⁸

A. Haşim'in ruh iklimi oldukça dengesizdir; "galat-ı hilkat" olarak nitelediği Süleyman Nazif'i bir gün "muhteşem bir çınar"a teşbih edebilmektedir. Zira "Bize Göre"nin 6. fıkrasında da S. Nazif'ten övgü ile bahsedilir.¹⁹ Keza Y. Kemal'e²⁰ ve F. Rıfki'ya karşı da aynı uçlardaki ruh hâlleri ile yaklaşır.

Naif, kırılğan karakterinin en büyük sebeplerinden biri de şairin dış görünüşüne olan itimatsızlığıdır²¹:

*"Dün gece gözüme bir lahza uyku girmedi. Önce şu alnımın çıkıklığını düzeltsem acaba nasıl olurum? dedim. Sonra, baktım ki, burnum da küçülmeye, biçime girmeye muhtaçtır. Haydi onu da yaptım farz edelim. Ya gözlerimin rengini nasıl değiştirebilirim? Ağzımla yanağım arasındaki yara izini nasıl silebilirim? Ya şu, ya bu derken en sonunda bu kafayı dibinden kesip atmaktan başka çare olmadığını anladım!"*²²

Bu şekilde fiziksel görüntüsünden duyduğu memnuniyetsizliği dile getiren şair Y. Kadri'ye göre hep bir "O Belde" özlemi içindedir.²³

Üstat Paul Verlaine gibi hasbelkader simbolist olmamıştır.²⁴ Bu fikri,

¹⁷ Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 99.

¹⁸ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 13; Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 102.

¹⁹ Ahmet Haşim, *Bize Göre, Gurabahane-i Lakkakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, Haz. M. Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 9.

²⁰ Yahya Kemal'in bir gün onun şairliğinden şüphe ile "Ahmet Haşim, nesir yazsa daha iyi bir şey yapmış olur" demesi A. Haşim'i çok etkiler (Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 120). Genel anlamda da bilhassa Arap kökenli olması sebebi ile rencide edilir büyük şair (Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 124). Y. Kadri kendisine büyük iyilikler yapmasına rağmen N. Hikmet kendisini şiddetle tenkit edince gülüp geçer de A. Haşim ufak bir çatmaya tahammül edemez. Tartışma o kadar büyür ki Nâzım'ın "Haşim'i rasgeldiğim yerde döveceğim" demesi üzerine A. Haşim cebinde bir de tabanca taşımağa başlar (Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 134).

²¹ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 19.

²² Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 103.

²³ Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 111.

²⁴ "Paul Verlaine'e 'Siz ki simbolizmin babasıdır; bize bu çığıra dair bir açıklamada bulunur musunuz?' diye sormuşlardı. Bu soru karşısında Verlaine'in tepesi atmış: 'Simbolizim de nedir? Bu Almanca bir söz müdür?' demiş ve ilâve etmişti: 'Ben bir kuşum, ötüyorum; nasıl ki, Zola da bir öküzdür, böğürüyor.'" Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın*

daha doğrusu düşünce sistemini Galatasaray Lisesi'nde talebesi olduğu Ahmet Hikmet'ten alır: "Fikrin şekilden evvel hazırlandığı hissini veren eserlerde şiir mucizesinin var olmasına imkân yoktur. Ahenk ve kafiyenin tesadüflerinden doğmayan fikirler san'ata mal edilemez".²⁵ Senelerden sonra, Sorbonne profesörlerinden ve asrın en büyük filozoflarından Chartier'nin bir kitabında bu görüşün teyidini bulur. Bu idrak sistemine göre mesela ahlaki, sosyal ve felsefi şairlerden olan T. Fikret'in taşıdığı kocaman kanatlara rağmen bir türlü göğe yükselemeyişinin sebebi de budur.

"[...] Şair, ne bir hakikat habercisi, ne bir belâgatli insan, ne de bir vâzı-ı kanundur. Şairin lisanı 'nesir' gibi anlaşılacak için değil, fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın, mutavassıt bir lisandır"²⁶ diyen şair Haşim'dir, nasir Haşim ise pragmatik manada "sözden ziyade eyleme yakın, muttasıl bir lisan" kurmak ister gibi durmaktadır.

Ahmet Haşim, "çağdaş Türkiye'nin en orijinal bir üslupçusu"dur (A. Canip), "eşya ve insanları en fevkatbâhiyye hakikatlerinde yakalayan dikkat ve tahliller"ın sahibidir (A. H. Tanpınar). Onun nesri "[...] ince, zarif, nükteli, sanatlı, işlenmiş, kadife gibi yumuşak ve açılmış çiçekler gibi olgun [...], ekseriyetle pek zeki ve bazen de için için müstehzi"dir (A. Şinasi).²⁷ M. Kaplan "Bize Göre"nin ön sözünde A. Haşim'in nesrini "şüirleri gibi, gevezelikten uzak, derli-toplu" olarak niteleyip "Mübalağasız olarak iddia olunabilir ki, Türkçede Hâşim'in bu fıkraları kadar 'dolgun' yazı yazılmamıştır." der.²⁸ İşte semiyotiğin (işaret teorisi) bize verdiği imkânlarla dolgunluk olarak nitelenen şeyin aslında "pragmatik bir hile" olduğunu görmüş olacağız.

Dilde Rüya Hâlini Kuran Adam: Haşim.

Her bir fikranın bir önermesi (bir cümlede özetlenebilecek bir yargısı) ve her bir cümlenin de üzerine odaklandığı yahut kurgulandığı bir kelime mevcuttur. Kitaptaki ilk fıkra (Başlangıç) için bu kelime "müşteri"

Kitabı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 34-35; Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 107.

²⁵ A. Haşim, *age.*, s. 47.

²⁶ Ahmet Haşim, "Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Dergâh*, nr. 8, 5 Ağustos 1337/ 1921, s. 113-114 (daha sonra *Piyâle*'de, s. 69-77).

²⁷ Ahmet Haşim, *Bize Göre, Gurabahane-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, Haz. M. Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. I-III.

²⁸ A. Haşim, *age.*, s. IV.

müşebbehün bihidir²⁹.

*“Hareket etmeyen güzel bir vücudu nasıl her taraftan yağ tabakaları kaplarsa, gazeteler de bir taraftan yiyecek ve içecek ilânları, diğer taraftan metni kovan resimlerin istilâsı altında kaldı. Dünya basınına göz atılınca hükmedilir ki, mide ve barsak, dimağdan çok daha şerefli birer uzuv derecesine yükselmiştir.”*³⁰

Müşteri ve dolayısı ile maddiyat (yani reklam) odaklı gazetecilik anlayışının hicvi esnasında müşebbehün bihlerin tek bir kelime olmayıp da nispeten girift bir şekilde verildiği görülür. Gazetelerin yiyecek içecek ilanları ile dolması (müşebbeh/ benzeyen) hareket etmeyen güzel bir vücudu, her taraftan yağ tabakalarının kaplamasına (müşebbehün bih/ kendisine benzetilen) benzetilmektedir. Yapılan ikinci teşbih fıkralarda nerede ise genel bir kaide olan “muttasıl bir lisan” tavrına misaldir. A. Haşim ana fikri farklı açılardan, farklı benzetmelerle izah eder. Müşteri eleştirisi akabinde “mide ve bağırsak” ve “dimağ” mukayesesi ile pekiştirilir. Hatta bir teşbih-i cem ile bitirilir paragraf: *“Dimağ, haysiyetinden bu kadar kaybettikten sonra, hayatî faaliyette insanın [müşebbeh] filden [müşebbehün bih], karıncadan [müşebbehün bih], leylek [müşebbehün bih] veya zürafadan [müşebbehün bih] hiçbir farkı kalmıyor.”*³¹

Haşim teşbih ve istiareleri o kadar iç içe ve uyumlu kullanır ki uzun uzadıya şerh edilmeleri dahi mümkündür. Haşim’in bu fıkralarında Freud’un “Verdichtungsarbeit” (sıkıştırma işi) olarak nitelediğine benzer bir işlem söz konusudur. Freud’a göre rüya bir yarım sayfayı ancak doldurabilecekken analizi (rüyanın fikirsel yönünün tahlili) altı, sekiz, on iki kat fazla bir alana/kâğıda ihtiyaç duyar.³² O hâlde Haşim’i dilde rüya hâlini temine muvaffak olmuş sayabiliriz. Mesela Hâşim’in 12. fıkrası olan Münekkit’i bu bakımdan tetkik mümkündür. İlk iki cümle ile konuya girildikten sonra paragraf bir istiare-yi musarraha ve teşbih-i müekke ile bitirilir:

“Ağzınızdan düşürüverdiğiniz küçük ve mürâî bir övmeğe karşılık sırtımıza geçirilen tantanalı altın hil’ati bir an içinde kaybetmemek ve

²⁹ “Gazetecilik, ticaret mahiyetini aldıktan sonra, kendisine ‘müşteri’ ismi verilmesi daha doğru olan okuyucunun hoşuna gitmek gayretiyle gazeteler, yavaş yavaş sütunlarından ‘fikir’ in bütün şekillerini süpürüp attılar” (A. Haşim, *age.*, s. 3).

³⁰ A. Haşim, *age.*, s. 3-4.

³¹ A. Haşim, *age.*, s. 4.

³² Sigmund Freud, *Die Traumdeutung*, Studienausgabe II, Frankfurt am Main, 1900/1972, s. 282, ayrıca bk. 282- 304.

yağmur altında bir çıplak gülünçlüğüne düşmemek istiyorsanız, sakın sözünüze en ufak bir ihtiyat kaydının gölgesini düşürmeyiniz.”³³

Yalakalığa yapılan bu eleştiri dozu düşürülmeden devam eder: “*Halbuki her fikir otlağından, topal ve yaralı bir hayvan [müşebbehün bih] gibi, sopa ile, taşla, tekme ile uzaklaştırılan münekkit [müşebbeh], hakikatte, insan zekâsının en tesirli hizmetkârlarından biridir.*”³⁴ “Fikir otlağı” teşbihi, hayvanın “topal ve yaralı” olması, uzaklaştırılmanın sadece sopa ile değil “taşla, tekme ile” olması vb. gibi ahenkli bir bütünün parçaları hâline getirildikleri için okurken dikkati çekmeyen bu detaylar, tasvir yahut tasavvuru perlokasyonel etki üstünden pragmatik bir çehreye büründürür. Yani Haşim ne kadar “mücerret” izahatta bulursa da “müşahhas” tesirleri olur. Sonraki paragrafta bir mukayese ile insanın çok yönlülüğü vurgulanır:

“At, arka ayaklarıyla, Dempsey ve Carpentier’nin yumruklarından daha mükemmel çifteler atar; arı, kimyane fırınlarına ve dolaşık imbiklere hiç muhtaç olmaksızın bir Berthelot dehasıyla balını süzer, örümcek en usta bir dokumacı gibi havaî tuzağının görülmez tellerini örür. Fakat o kadar!”³⁵

Son üç kısa paragraf ile de münekkidin vazifesi vurgulanır. Perlokasyonel etki ile pragmatik katmana geçişi yapabilme salahiyeti Haşim’e en basit mevzularda bile ihtişamlı bir üslup sağlar. 29. fıkra tahta kuruları ile ilgilidir. Daha ilk teşbihin müşebbehün bihi ile pragmatik süreç başlar, Haşim’i ısırarak uykusunu bölen tahta kurusu bir “hırsız”a teşbih edilir:

“Karnı, patlayacak kadar taze kanla dolu bir tahtakurusu, odayı bir anda dolduran göz kamaştırıcı ışık içinde, ne yapacağını, nereye gideceğini, nasıl saklanacağını bilmeyerek, sırtında koca yükü yakalanmış bir hırsız telaşıyla, beyaz örtülerin kıvrımları arasında aptal aptal kaçıyordu.”³⁶

Evvela “karnı patlayacak kadar taze kanla dolu bir tahtakurusu” gözümüzün önüne gelir. Bu görselliği müşebbehün bih için kullanılan nitelemeler tamamlar: “odayı bir anda dolduran göz kamaştırıcı ışık içinde, ne yapacağını, nereye gideceğini, nasıl saklanacağını bilmeyerek, sırtında koca yükü yakalanmış bir hırsız [...]” Ayrıca bu hırsız “aptal aptal” hareket etmektedir. Detaylardaki bu incelik cesaret bakımından (vech-i şebeh) tahtakurusu (müşebbeh) ile mukayese edilen aslanın (müşebbehün bih)

³³ A. Haşim, *age.*, s. 15.

³⁴ A. Haşim, *age.*, s. 15.

³⁵ A. Haşim, *age.*, s. 16.

³⁶ A. Haşim, *age.*, s. 33.

tasvirinde nerede ise zirveye ulaşır: “Tırnakları hançerlerden daha kesici, dişleri en müthiş kılıçlardan daha delici, sesi gök gürlemeleri gibi hava tabakalarını dalgalandıran, kuyruğunun her darbesi yerleri sarsan koca aslan [...]”³⁷ Bu aslan tasavvuru sadece tahta kurusu ile mukayeseyi kuvvetlendirmez, aynı zamanda kelimele eylemsel bir değer kazandırır.

Pragmatik Muhalefet

Pragmatğin modern bilim tarafından yaratılan duruma spesifik bir tepki olarak basit anlamda teori ve pratik arasında bağlantı kurması beklenir.³⁸ A. Haşim ise pratikte kabul görmesi muhtemel olmayan fikirleri meşrulaştırmak ile kendi “pratiği”ni oluşturur. Haşim Dostum isimli 18. fıkrada fikirleri (müşebbeh) zahmetle kımıldamak (vech-i şebah) bakımından “sonbaharın hasta sinekleri”ne (müşebbehün bih) benzetir.³⁹ Teşbih-i mufassal perlokasyonel manada aksayabilecekken Haşim teşbihi genişletir: “Köpüklü serin içki boğazından geçtikçe, bir dakika evvel, zihninde sürüklenmekten bile âciz sineklerin yavaş yavaş kanat oynatmağa başladıklarını gözümle görüyor gibi idim.”⁴⁰ Yetmez, birkaç cümle sonra bu sefer de sinekler “arı”ya teşbih edilir: “Fazla bekletmeden bira ve kokteyl dimağında müthiş bir patlama ile karşılaştılar ve ölgün sinekleri kudurmuş arılara döndürdüler.”⁴¹ Bu eylemsellik kazandırma tavrı en temel anlamda Peirce’ün görüşleri çerçevesinde izah edilebilir.

Peirce bir mektubunda kendi anlayışını; pragmatizm altında Schiller, James, Dewey, Royce ve diğerlerinin felsefesinden anlaşılan şeyden ayırmak istediğini izah eder. Eski formu pragmatizm olan öğretisi şimdi “pragmaticism” olarak anlaşılmalıdır.⁴² Peirce’ün duyduğu temel rahatsızlığa James’in hakikati “cash value” (nakit değeri) olarak değerlendirmesi misal verilebilir. James’in pragmatizm üzerine en etkili ders dizisi 1907’de *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking* (Pragmatizm: Bazı Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir İsim) olarak yayımlanır. James için bir teorinin değeri “nakit değeri” ile ölçülmelidir. Doğruluk veya yanlışlıkları bizim için bir fark yaratmazsa, teori gereksizdir ve yanlış olarak

³⁷ A. Haşim, *age.*, s. 34.

³⁸ Teori-pratik rabitası yani bu ikisi arasında mutabakat sağlanma çabası için bk. Karl Otto Apel, *Schriften zum Pragmatismus und Pragmatizismus*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1970, s. 13-19.

³⁹ A. Haşim, *age.*, s. 21.

⁴⁰ A. Haşim, *age.*, s. 21-22.

⁴¹ A. Haşim, *age.*, s. 22.

⁴² Ch. S. Peirce, *Collected Paper of Ch. S. Peirce*, C. I-VI. yay. Ch. Hartshorne ve P. Weiss, Cambridge/Mass. 1931- 1935; C.VII-VIII. yay. A. W. Burks. Cambridge/Mass. 1958. (Bd. I- VI, 1960), 8.205.

adlandırılabilir. Aynı pratik sonuçlara yol açan iki teori James için aynı anlama sahiptir.⁴³ Mesela "dilenciler insanların duygularını sömürür" yargısını fıkrâ kapsamında okura iki bakımdan vermek mümkündür. Doğrudan tenkit edilmeyip zeki çehreli adam olarak tasvir edilerek yoklama defteri imzalamaya mahkûm bir kalem efendisi intizamıyla, her gün, tam saat altıyı kırk geçe köşesine gelse; mahir bir avcıya teşbih edilip ona para verenler kurduğu tuzağa düşmek için kanat çırpın güvercinlere benzetilse ve nihayet hudutsuz bir saflık ve gâflet denizi içinde, merhameti, pahalı inciler şeklinde, kolayca avlamaktan zerre kadar mahcup görünmeyen biri olarak nitelense de netice değişmez mi?⁴⁴ James'e göre değişmez, Peirce'e göre değişir.

Peirce'e göre pragmatizm felsefî bir sistem değildir. O sadece bir düşünme yöntemidir.⁴⁵ Hatta pragmatizm felsefî bir sistem olmadığı gibi "felsefe" de değildir.⁴⁶ Disiplin olarak adı ne olursa olsun pragmatik ufuk genel bilginin ahlaki bakımdan sahip olduğumuz malumata uyarlanmasıdır.⁴⁷ Şu hâlde pragmatik için en mühim sorunlardan biri ahlak ve hakikat çatışmasıdır. Başka bir deyişle Haşim'in yazdığı ve bize "uygun" gelmeyen ifadeler pragmatik tesir ile ne derece meşruluk kazanır? Mesela: "*Moda sahillerini düşündüm: Sarı saçlı İngiliz sütannelerinin el arabalarında dolaştırdığı pembe çocukları seyretmekle geçirilecek bir günün zevki [...]*"⁴⁸ diyen Haşim'i pekâlâ hoş karşılamayabiliriz. "*Gerçi iyimserliği saflık derecesine vâdiren bazı kalem sahipleri, hâlâ kısır çalı fidanları üzerinde taze güller görmekte ısrar etmektedir.*"⁴⁹ dediği kalem sahipleri zamanın meşhur edipleri olabilir ve bizim nazarımızda Haşim'den daha kıymetli olmaları mümkündür. "Şu hâlde: Erkeği, seve seve, ölüme yollayacak derecede cinsî bir üstünlük ve kudrete sahip olan kadının erkeğe, yani kendi esirine, eşit olmak ve benzemek için dişini turnağına takarak yaptığı gayretlerin sebebi delilikten başka ne olabilir?" görüşüne katılmak zorunda değildir okur. "*Esnemek, ızdıraplı bir ruh düğümü olan bütün gerilmiş vaziyetlerin çözümlüğüdür. Ruh tahlillerinde eşsiz olan bir filozofun dediği gibi, dikkat, bekleyiş, uyanıklık vaziyetinde, yay gibi gerilmiş duran adam, esneyemez. Esnemek, harp ve müdafaa vaziyetini terk etmiş,*

⁴³ William James, *Pragmatism and The Meaning of Truth*. Cambridge, 1975, s.27 vd.

⁴⁴ A. Haşim, *age.*, s. 22-23.

⁴⁵ Ch. S. Peirce, *age.*, 8. 206 ve II 539.

⁴⁶ Ch. S. Peirce, *age.*, 8. 207.

⁴⁷ Ch. S. Peirce, *age.*, 5. 1. Ayrıca bk. M Fisch, Max H., "A Chronicle of Pragmaticism, 1865-1879", *The Monist*, C. XLVIII, S. 3, 1964, s. 442.

⁴⁸ A. Haşim, *age.*, s. 18-19

⁴⁹ A. Haşim, *age.*, s. 7.

tam bir emniyet içinde olduğunu hisseden vücudun mes'ut teslimiyetidir.” çıkarımı bize pekâlâ çok abartılı gelebilir.⁵⁰ Hele “[...] medenî bir şehrin kışı bekleyen nice zevkleri var. Kadın kürkleri ve kış tuvaletleri, güzel kokan taze tenlere kavuşmak için sabırsızlanıyorlardı; büyük otellerin dans salonlarında cazbant takımları nikelden dolaşık musiki âletlerini ağızlarına almışlar, gökyüzündeki görünmez orkestra şefinin işaretini bir an evvel görmek için asabi ve beyaz gözlerle havaya bakıp duruyorlardı.” tasavvuru yakacak kömür bulamayan fakir fukaranın hâli düşünülerek gayet saçma addedilebilir.⁵¹ “Ya boya örtüleri? Bunların altında hakikî çehreyi hiç görmek kabil mi? Boyalar olmasa bilmem kadın ne yapardı?” diyen (yahut bu tür bir diyaloga kulak misafiri olan) Haşim’e muhalefet edilmesi gayet mümkündür.

Eylemleri bir amaca göre yapmak ve bunda sadece fayda hedeflemek noktasında Peirce’ün muhalefetine uğrayan pragmatizm bilimsel bakımdan sistematik bir sınıflama problemi ile karşı karşıyadır.⁵² Daha sonra mantık ve etik bakımdan niteliği tartışılmalıdır.⁵³ Haşim’in etkileyici dili bu bakımdan “fıkra”larda öne sürülen savların üstünü örtmesi bakımından eleştirilebilir.

Pratik Algı Karmaşası

Ch. W. Morris temelli⁵⁴ semiyotik anlayışı ile bağlantılı olarak felsefi dil analizinde ve buna uygun olarak bilim teorisinde üç disipline yönelik bir ayırım dikkati çeker: *Sentaktik*, *semantik* ve *pragmatik*. Sentaktik daha ziyade işaretlerin birbiri ile olan rabitasına odaklanır. Semantik ise işaretlerin işaretler ile sembolize edilen dil dışı nesnelere ve konular ile rabitası merkezlidir. Nihayetinde pragmatik ise işaretlerin kullanıcı ile, insanlar ile rabitasını konu edinir.⁵⁵ Kökeni Protagoras’a kadar götürülebilecek pragmatizmi yanlış olarak kabaca tahayyül etmek kapsamında (yani bir sisteme sahip olmaz surette) izah etmek ile olumlu anlamda ideolojisiz bir aktivizm olarak görmek, herhangi bir felsefi refleksin savunucusu saymak yahut tek boyuta indirgeyip amaç-vasıta ilişkisi arasına sıkıştırmak olacaktır ki bu da pragmatizmi felsefeden uzaklaştırır. Bu bağlamda orta nokta ise “metafizik”tir.

⁵⁰ A. Haşim, *age.*, s. 30.

⁵¹ A. Haşim, *age.*, s. 40.

⁵² Ch. S. Peirce, *age.*, 5.33.

⁵³ Ch. S. Peirce, *age.*, 5.35.

⁵⁴ Ch. W. Morris, “Foundations of the Theory of Signs”, in: *International Encyclopedia of Unified Sciences* 1, Nr. 2. University of Chicago Press, Chicago, 1938.

⁵⁵ K. O. Apel, *Transformation der Philosophie*, C.II (Das Apriori der Kommunikations-gemeinschaft), Suhrkamp, Frankfurt am M, 1976, s. 178-9.

Muhtemel olarak pratik etkileri de olabilecek akla gelmesi muhtemel tesirleri konsept konusu yapar Peirce; dolayısı ile bu sefer devreye (yani etki hakkındaki konsept) nesne konsepti dahil olur.⁵⁶ Bir terimin tam anlamının "pratik" olarak ifade edilmesi öğretisi, önerilen bir davranış biçiminde veya terim doğruyken beklenecek deneyimler biçiminde ortaya çıkar. Terimin doğru olmaması varsayımı sonuçların farklı olmasına ve birbiri ile bağlantılı diğer kavramların da farklı sonuçlara sahip olmasına sebep olur. Yani hakkında sabit bir fikir sahibi olduğumuz konularda Haşım'ın "ikna edici" bir üsluba sahip olması bir algı karmaşasına sebep olsa da eylemsellik konusundaki kuvveti ile hemen daima metafiziğin nimetlerinden istifade eder.

Arada bir mizojini (misogyny) alametleri gösteren Haşım son (42.) fıkrada bize göre kadınlar için hakiki cazibenin ezeli düsturu olarak "çok konuşmama"yı ve "yılışmama"yı işaret eder: "Bence İlâhî başların pembe dudakları, her açılıştta, dimağdan inen koca bir hamakat öküzüne yol veren bir kapı vazifesini görür. Bu itibarla bazı kadın başları, gerçekte, altın, elmas ve yakuttan yapılmış tiksindirici birer alıklık deposudur."⁵⁷ Sorun tam olarak budur. Parçanın edebî bakımdan taşıdığı değer ile savunulan fikrin kıymeti (yahut kıymetsizliği) örtüşmese de okurda "zihnî bir hareket" meydana getirdiği için pragmatik olarak tesirlidir. Yani mühim olan sincabın hareket istikameti, aşkın teşbih edildiği hayvanın cinsi vb. detayları da muhtevî olarak kurulan rüyanın yalan olsa da (bilhassa zihinde) muttasıl olmasıdır.

Yalancı Haşım!

Nietzsche'ye göre metafor kullanımı bilinçsizliktir ve yüzyıllık alışkanlığın bir sonucudur. Bu bilinçsizlik de zamanla *hakikat* duygusunun unutulmasına sebep olur.⁵⁸ Davidson da metaforu yalan ile bağlantılı olarak aynı katmanda değerlendirir.⁵⁹ Metafor neyin ayırımına vesile oluyorsa bu anlam değildir; bilakis "kullanım"dır; bu bakımdan metafor "iddia, ima, yalan" gibi bir tavra sahiptir. Davidson bu yalan argümanını merkeze alır.⁶⁰ Yalan merkezli düşünürsek "*Burnu tıkalı bir insan, bir kör ve bir sağırdan ziyade hayatın güzel bahçesi ortasına atılmış bir bedbaht ve bir sersemdir*"⁶¹

⁵⁶ Ch. S. Peirce, *age.*, 5.2.

⁵⁷ A. Haşım, *age.*, s. 51.

⁵⁸ Friedrich Nietzsche, "Kommentar zu Band 1-13", *Samtliche Werke Kristische Studienausgabe in 15 Banden (KGW)*, yay. Giorgi Colli, Mazzino Montinari, Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter, München, 1999, C. I, s. 875-890.

⁵⁹ Patti D. Nogales, *Metaphorically Speaking*. CSLI Publications, Stanford/California, 1999, s. 100.

⁶⁰ Donald Davidson, "What Metaphors Mean", *Critikal Inquiry*, S. 5, 1978, s. 258.

⁶¹ A. Haşım, *age.*, s. 40.

cümlesi ziyadesi ile mantıksızdır. Burnu tıkalı bir insanın bir ama ve sağır ile mukayesesi bir tarafa “hayatın güzel bahçesi” de nedir? Ruha giden yolun yalnız kokular olması gayet abartılıdır. Mesela bir fıkrada A. Haşim karanlık bir gece, saat ona doğru, Haydarpaşa’dan Beykoz’a kadar seyahat etmemizi şiddetle tavsiye eder: “İhtiyar yalıların arkasında, denizi takiben bütün Boğaz’ı kateden uzun caddenin karanlıkları kadar zengin bir gece karanlığı bilmiyorum. Mercanlar, süngerler, yosunlar ve bin türlü sedefler ve balıklarla dolu bir denizaltını andıran zengin bir karanlık!”⁶² Yalılar ihtiyar olur mu hiç? Hele karanlığın muhtevası akıllara zarardır. Bir yerde de General Nobile ve arkadaşlarına övgüler dizer A. Haşim: “İnsan saadetinin henüz acı olan balını, biraz daha tatlılaştırmak için yeni usareler toplamak ümidiyle, esrarengiz kuzeye doğru uçan ve kanatları kırılarak buz kayaları üzerinde uyusup kalan asil arılar!” İnsan saadetinin acı balı da nedir? Yeni usareler toplamak için bir insan kutuplara neden gider? Hem nasıl olur da bir insan böcek nev’inden bir şeye teşbih edilir?

Ahmet Haşim’in fıkralarını metaforik kullanımlardan uzak, körü körüne mantığı ön plana alarak okursak büyük bir “yalanlar” dizisinden başka bir şey göremeyiz. Okurun hiçbir şekilde bu mantık süzgecine takılmadan burnu ulvileştirmeyi, yalılı ihtiyara teşbihi ve general’i arı olarak görmeyi tasdik etmesi (yani hemen kabul edip bunun tesirini ve sonrasını düşünmesi) tam olarak “perlokasyonik katmana geçmesi (yahut yazar tarafından atılması) ve orada pragmatik sürece dahil olması” ile izah edilebilir. Aksi hâlde leylekten için “Kırmızı gagasının takırtısı, ses haline gelmiş bir sıcak temmuzdur.”⁶³ demek hiçbir surette izah olunamaz.

Kant ve Haşim

James kendi felsefesini daha ziyade “radikal ampirizm” veya “plüralizm” olarak adlandırmayı uygun görür. Dewey “experimentalismus” veya “enstrümentalismus” karşılıklarını kullanır. Schiller ise “humanismus” der, Peirce ise daha sonra “pragmatismus”⁶⁴ terimini icat eder. Bu isim çeşitliliği, pragmatizmin başlangıçta ne anlama gelmesi gerektiği konusunda netlik olmadığını ifade eder. Peirce bu terimi deneysel düşüncesinin yanı sıra Kant’tan alır.⁶⁵ Peirce’ün “felsefedeki ana sütü” olarak nitelediği⁶⁶ *Kritik der*

⁶² A. Haşim, *age.*, s. 34.

⁶³ A. Haşim, *age.*, s. 32.

⁶⁴ Ekkehard Martens, *Texte der Philosophie des Pragmatismus. Charles Sanders Peirce, William James, Ferdinand Canning Scott Schiller, John Dewey*. Reclam, Stuttgart, 1975, s. 10-11.

⁶⁵ Ch. S. Peirce, *age.*, 5.412 ve II. 391.

⁶⁶ Ch. S. Peirce, *age.*, I. 287.

reinen Vernunft'ta (Saf Aklın Eleştirisi) "pratik" ve "pragmatik" kelimeleri kesin amaç ve ampirik vasıta alakaları bakımından karşı karşıya dururlar. Kant'a göre *pratik* özgürlükle mümkün olan her şeydir. Eğer özgür keyfilüğimizin uygula(n)ma koşulları ampirik ise o zaman akıl (idrak) düzenleyici kullanımdan başka bir şeye sahip olamaz. Yani özgür irademizi kullanma şartları ampirik ise bize duyular tarafından önerilen amaçlara ulaşmak için *pragmatik* serbest davranış yasaları dışında yol yoktur.⁶⁷

Peirce 1902'de yazdığı sözlük maddesinde Kant'ın pragmatik antropolojisine işaret eder⁶⁸ ve "pratik gerçekler"i, insanın amacı olarak salt eylemi reddeder. Buna mukabil amaç olarak "somut mantıklılığın gelişimi"ni işaret eder.⁶⁹ Kant da *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*'inde (Pragmatik Anlamda Antropoloji) gerçeklik ve normatiflik arasında bir senteze varmaya çalışır. Kant ön sözde pragmatik doğa bilgisini belirler. Fizyolojik olanın aksine *insan tabiatının* ne yaptığı değil, bilakis insanın özgür eylemselliği ile ne yapabilir, ne yapar yahut ne yapmalı olduğu önem arz etmelidir. Yani mesele ampirik koşulların alana dahil edilmesindedir.

Karakaçanlarda bir öğle yemeğine davet edilen Haşim "Keçi kılından örülmüş siyah çadırlar altında, bir yamyam yemeğini andıran kuzu çevirmesini yedikten sonra etrafı gezmeğe gittik" der.⁷⁰ Kuzu çevirmenin (müşebbeh) yamyam yemeğine (müşebbehün bih) benzetilmesi aslında epeyi tahkir edicidir. James'e göre çoğunluk bu yemeği öyle nitelirse bu hüküm doğrudur. Russell ise işte bu tavrı eleştirir. Russell pragmatik için anahtar kavramlardan biri olarak "hakikat"i teşhis eder. Hakikati yanlış ile birlikte ele alır, zira evvela hakikat tanınmalı akabinde yanlıştan sakınılmalıdır (fakat yanlışdan sakınmak hakikate inanmaktan mühimdir).⁷¹ Ortaya atılan hakikat diğer iddia edilenlerle savaşmalı, galip gelen "geçerli hakikat" olmalıdır.⁷² Yani pragmatik gerçeği zihinsel gerçeklerdir. Hakikatte kuzu çevirme asla "yamyam yemeği" olmaz. Birisi gökteki yıldızlar

⁶⁷ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, 1781, 672-3.

⁶⁸ Ch. S. Peirce, *age.*, II. 277.

⁶⁹ Ch. S. Peirce, *age.*, II. 278.

⁷⁰ A. Haşim, *age.*, s. 42.

⁷¹ Bertrand Russell, "Der Pragmatismus", in: B. R., *Philosophische und politische Aufsätze*, ed. W. Steinvorth, Stuttgart, ([1909]/ 1971, s. 64.

⁷² B. Russell, *age.*, s. 96. Tüm tasavvur materyalleri yaşadığımız gezegen üstünde bulunan (B. Russell, *age.*, s. 98) "doğru" ve "yanlış"ların ayırımında sokratik ve şeylerin tetkikinde tümevarımsal bir yol kullanan pragmatik (B. Russell, *age.*, s. 72) (algısal gerçeklikle ilgili sorular felsefenin meselesi olduğu için) daha ziyade fikirlerin tetkiki ile ilgilenir. Bu durumda cevabı da etkileşim neticesinde muhatabın durumu belirler.

hakkında düşünecekse, pragmatik gökteki yıldızların algılanmasını düşündürür. Başka birisi Tanrı'yı düşünecekse, pragmatik Tanrı inancının algılanmasını düşündürür.⁷³

Bu durumda Haşim'in yaptığı ve çok tehlikeli olan şey gerçeklik hakkında verdiği hükümlerin “doğru” kabul edilmesi olacaktır. “Haşim'in doğruları yahut doğru olduğunu düşündükleri ile”, “salt doğru yahut kesinlik” arasınca çok ciddi bir fark vardır. Eylemin algılanma sürecinin analizi ile “doğru-yanlış” hükmü vermek ve tümevarım çok farklı istikametlerdir. Haşim'in tasavvurlarının bir kısmı su götürmez mantıksal çıkarımlardır: “Zekâ nar, ayva ve portakal gibi geç renk ve koku kazanan bir sonbahar mahsulüdür. En az kırk sene güneşte pişmeden bu asil meyve ballanmıyor.”⁷⁴ Bu hüküm Aristoteles'in hükmünü andırır, kolay kolay itiraz edilemez.⁷⁵ “Hiçbir şey lisan kadar bir ağaca benzer değildir. Lisanlar - tıpkı ağaçlar gibi - mevsim mevsim rengini kaybeden ölü yapraklarını dökerler ve tazelerini açarlar. Lisanın yaprakları kelimelerdir.”⁷⁶ Bu hüküm de su götürmez bir hakikat hüviyetindedir.

Buna mukabil Haşim'in bazı hükümleri uzun müddet sürecek tartışmalara zemin hazırlayacak türdendir: “*Bu moda [kürk giyme], dedelerimizin ve ninelerimizin bildiğimiz kürkünün çevirip sırta geçirmek ve kurt veya goril gibi, iri cüsseli bir hayvana benzemek tuhaflığından ibarettir [...] Tırnaklarını uzatıp sivrilten ve vücudunu baştan başa tüylü göstermek isteyen kadın, belli ki insandan başka bir hayvana benzemek için uğraşiyor.*”⁷⁷ Her ne kadar birçok insan hayvanların katledilmesi sebebi ile kürk kullanımına karşı olsa da kürk giyen kadını “hayvan”a teşbih herkesçe kabul edilebilir bir hüküm değildir. Benzer şekilde sinema için yapılan bir değerlendirme “katharsis”⁷⁸ kavramı çerçevesinde kolaylıkla reddedilebilir. Şöyle der Haşim: “*Sinemanın diğer bir fazileti de olgun yaşın, kafatası içinde, bir deste devedikenin gibi sert duran acıtıcı mantığı yerine, çocuk safdilliğini ve kolayca aldaniş kabiliyetini koymasındır.*”⁷⁹ Muhalefetle karşılaşabilecek başka bir hüküm de S. Nazif hakkındadır: “*Ebedî kudretlerle aynı cinsten olan bu adamın [Süleyman Nazif'in] ölmesi,*

⁷³ B. Russell, *age.*, s. 77.

⁷⁴ A. Haşim, *age.*, s. 8.

⁷⁵ Vücut, otuz ile otuz beş arasında en olgun dönemindedir; akılsa yaklaşık kırk dokuz yaşında (Aristoteles, *Rhetorik*, Çev. Krapinger Gernot, Reclam, Stuttgart, 1999, 1390b-10).

⁷⁶ A. Haşim, *age.*, s. 20.

⁷⁷ A. Haşim, *age.*, s. 8-9.

⁷⁸ M. Akif Duman, *Cicero'nun ve Hegel'in Metafor Anlayışları (Mukayese Teorisi)*, Gece Akademi, Ankara, 2019, s. 127-141.

⁷⁹ A. Haşim, *age.*, s. 16.

rüzgârın ebediyen durması gibi insana gayrı tabii görünüyor."⁸⁰ Oysa mesela Y. Kadri, S. Nazif'in son zamanlarındaki tutumunu kendi eli ile kendi *heykelini* yıkmak olarak ve gayet öğelerin nefsinde ve zatında olan özelliklerin ahenkli birleşimi ile ifade eder.⁸¹ "Kara Bir Gün" müellifi⁸² (ki Y. Kadri o vakitler S. Nazif'i "ulvî" olarak niteler) sonradan "bozguncu" olmuştur.⁸³ Haşim'in Çingeneler hakkındaki teşbihleri de ziyadesi ile bireyseldir: "*Çingene, insanın tabiata en yakın kalan güzel bir cinsidir. Zannedilir ki, bu tunç yüzlü ve fağfur dişli kır sakinleri, insan şekline girmiş birtakım neş'eli yeşil ağaçlardır. Çingene, bizzat bahardır.*"⁸⁴

Diğer birçok kullanım ise "edebî tesiri artırmak" gayesi ile yapılan mübalağalardır. Sokakların boşluğunu izah için vebayı kullanmak ([...] cuma gününün bir veba rüzgârıyla süpürülmüş gibi boşalan sokaklar [...])⁸⁵ ve "ineklerin" kutsallığını yağmura bağlamak (Hind'in eski din kitabı olan Veda'larda bulutların sembolik ismi ineklerdir. Kimyanın sonsuz gelişmesine rağmen dünya hâlâ gıdasını, şu semavî memelerden akan sütte arıyor⁸⁶) bu nevidendir.

Misalleri çoğaltmak ve çeşitlendirmek neticeyi değiştirmeyecektir. Kanaatimizce Russell haklıdır (ki bu imtina sebebi ile Peirce "pragmaticism" kavramını icat eder). Pragmatizmin gerçekleri zihinsel gerçeklerdir. Haşim'in ikna ediciliğinin temelindeki perlokasyonel katmana çekme becerisi "geçerli hakikat" yaratabilme kabiliyetinden ileri gelir.

Netice yahut Haşim'in Sırrı

Eşyanın doğası ile oynamak Haşim'in en mühim meslek sırlarından biridir. Zihinde bir araya gelmesi okurda "tuhaf bir his" hasıl eden müşebbeh ve müşebbehün bihler işaret-işaret, işaret-nesne ve işaret-insan çözümlemesine uygundur.⁸⁷ Bu tavrı klişe kullanımların tahrifini de içerir.

⁸⁰ A. Haşim, *age.*, s. 9.

⁸¹ Aynı itimatsızlık tavrı için bk. Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 50-51.

⁸² Y. K. Karaosmanoğlu, *age.*, s. 40.

⁸³ Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, 232-233.

⁸⁴ A. Haşim, *age.*, s. 18.

⁸⁵ A. Haşim, *age.*, s. 18.

⁸⁶ A. Haşim, *age.*, s. 19.

⁸⁷ İşaret sistemi ve işaret teorisinin (semiyotik) detayları için bk. M. Akif Duman, "Sabahattin Kudret Aksal'ın Vav'lar'ının Semiyotik Bakımdan (Bühler'in Organon Modeli Eşliğinde), John R. Searle'ün Uyuşmazlık (Divergence) Bakışı İçinde ve Dil-Eylem Teorisi (Speech-Acts) Çerçevesinde Ele Alınması", *Asobid (Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, C. II, S. 4, 2018, s. 11-36; M. Akif Duman, "Charles Sanders Peirce'ü Anlayan Adam:

Mesela “karga” ile “tank”ı zihinde yan yana getirmeye çalışalım. Karganın sembolize ettikleri ile tankın sembolize ettikleri üstünde bir “oyun” yapılarak ortaya çıkan benzetme Russell’ı bir kez daha haklı çıkarır. Esas makyas “algı” olmalıdır: “Aksine, bu tank [müşebbehün bih] gibi madenî bir zırhla her tarafı kaplı kuşların [müşebbeh: kargaların] yuvarlak kanlı gözü ve çelikten gagası, garip bir tehditle insana doğru çevriliyor.”⁸⁸ Artık “karga” ve “tank” arasındaki rabıta idrak edilmiştir ve “kesin doğru” kabul edilmediği sürece pragmatik sınırlarında faydalıdır. Aynı şekilde bir teşbih-i tesviyede “sıfat, teşbih ve istiare” ile “ölü kelebek” arasında kurulması nerede ise imkânsız olan bir ilgiyi şair icat eder: “Ölüm, bilhassa kitabın eskiden en çok yeniliğini yapan kısımlarını vurmıştu: Sıfatlar, teşbihler, istiareler [müşebbeh] -böcek koleksiyonlarında, toplu iğne ile tutturulan ölü kelebekler [müşebbehün bih] gibi- sahifelerin sathı üzerinde, renkli birer naaş halinde duruyordu.”⁸⁹

Teşbih kavramları ile konuşmak gerekirse A. Haşim’in üslubunu orijinal yapıp pragmatik çerçeve içinde perlokasyonel katmana geçişi temin eden şey müşebbehün bihten ziyade vech-i şebektir. A. Haşim herkesçe bilinen iki ögeyi akla gelmeyecek, ama akla getirildiği vakit yadırganmayacak (bilakis zihnî lezzet verecek) bir benzetme yönü ile birbirine bağlar. Denizi (müşebbeh) file (müşebbehün bih) benzetmek denendiğinde şu ilginin kurulması muhtemel değildir: “Deniz, tehlikeli deniz, uslu bir fil gibi hortumunu toplamış, toprağın çıplak çocuklarını sırtında eğlendiriyor.”⁹⁰ Haşim orijinal bir ilgi kurmakla kalmaz, aslan müşebbehün bihi esaslı yeni bağlantıyı kullanır, başka bağlarla destekler: “Denizin çıplak insana bu aşağılaşarak boyun eğişi ne gülünçtü! Morfinle sinirleri uyuşturulmuş, uyuklayan ve çoluk çocuğa gösterilen bir kafes arslanı kadar gülünç! [...] Sarkık etli, iri karınlı kadınlar, saç dökülmüş erkeklerle, bu dişsiz turnaksız sular içinde boğuşuyor, taklak atıyor, batıyor, çıkıyor ve bir arslan leşyle oynayan sineklerin neşesiyle zıplıyordu.”⁹¹ Detaylarla nerede ise etrafi çevrilip zihnî bir mahfaza içine alınan benzetmelerin nihai amacı bir hükmü desteklemektir: “Denizi sevenler, rüzgâr ve fırtına mevsiminin gelişine kadar sahillere hiç uğramamalıdır.”⁹²

Ömer Seyfettin -I”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CXVI, S. 809, 2019, s. 36-44; M. Akif Duman, “Charles Sanders Peirce’ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin -II”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CXVI, S. 810, 2019, 56-65.

⁸⁸ A. Haşim, *age.*, s. 25.

⁸⁹ A. Haşim, *age.*, s. 28-29.

⁹⁰ A. Haşim, *age.*, s. 31.

⁹¹ A. Haşim, *age.*, s. 31-32.

⁹² A. Haşim, *age.*, s. 32.

Bir diğer misali tersten analiz etmek, yani evvela hükmü verip ardından bunu desteklemek için takınılan pragmatik tavrı izah etmek de mümkündür: “Şiir bu tarzda bir inilti olmakta devam ettikçe şâir kelimesi, müthiş bir hastalığın ismi gibi, sıhhatli insanları elbette korku ve iğrenme ile titretecektir.”⁹³ Tenkit edilen şiir tarzı, şairliğin (müşebbeh) bir hastalık (müşebbehün bih) gibi sıhhatli insanlara korku ve iğrenme vermesi bakımından (vech-i şebeh) eleştirilmektedir. Ampirik cümleler hakikatin doğası hakkındadır. Bunların ispatına gerek olmaz (Şair, şiir yazan kişiye denir. A. Haşim bir şairdir vb.). Hakikatin analizi ile ortaya çıkan cümlelerde ise kesinlik yoktur.⁹⁴ Dolayısı ile (biri Tanrı’yı düşünecekse, pragmatizmin Tanrı inancının algılanmasını düşünmesi gibi) vazifesi göreceli gerçeklik için kesinlik aramaya çalışan pragmatik bir yerde “yeni bir gerçeklik yaratmak”tır:

“Bu mecmuaların sahifelerini açan kari sanki yanlışlıkla viranede bir bodrumun kapısını aralamış gibidir: Burun, keskin bir taaffün kokusuyla kırıyıyor ve kulak, güya yer altında bir ölüyü gömmek ve ağlamak için toplanmış garip bir cemaatin iniltisi haşyetiyle dikiliyor. Bu keskin koku hangi leşten geliyor? Şiirden! Bu baykuş feryadını duyuranlar kim? Şâirler!”⁹⁵

Sözde edebî mecmuaların sayfalarının açılması (müşebbeh) bir kapının açılmasına (müşebbehün bih) benzetilmekle kalınmıyor, bu kapı “viranede bir bodrumun kapısı” olmak ile algı değiştirilmekte, pragmatik değer artırılmaktadır. Daha sonra “burun” ve “kulak” havassı etrafında çizilen tablo şiirlerin (müşebbeh) keskin koku saçan leşlere (müşebbehün bih) ve şairin de (müşebbeh) baykuş feryadı duyuran kişiye (müşebbehün bih) teşbih edilmesi ile tamamlanır. Bu şekilde kurulan teşbih-i mefrûk Haşim’in en karakteristik tatbiki olan girift yapıya misal teşkil etmektedir. İşte bu girift yapının adı “perlokasyonel katmanda pragmatik bir çerçeve çizmek”tir.

⁹³ A. Haşim, *age.*, s. 12.

⁹⁴ Peirce *The Fixation of Belief*’inde görüleceği üzere idealist ya da ampirik karakterli nesnelciliğin sahte alternatifinden çıkış yolunu ve öznel *partikularismus* veya ondan sadece niceliksel olarak farklılaşmış *kollektivismusu* yardımcı olarak görür. Dolayısıyla hakikatin temel anlamının Dr. Schiller tarafından önemsiz addedilmesi tevekkeli değildir. Mühim olan *algılanabilenin* doğruluk ve yanlışlık değerlendirmesidir (B. Russell, *age.*, s. 84).

⁹⁵ A. Haşim, *age.*, s. 11.

KAYNAKÇA

- Ahmet Haşim, “Şiir Hakkında Bazı Mülahazalar”, *Dergâh*, nr. 8, 5 Ağustos 1337/1921, s. 113-114 (daha sonra *Piyâle*’de, s. 69-77).
- Ahmet Haşim, *Bize Göre, Gurabahane-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi*, Haz. M. Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- Apel, Karl Otto, *Schriften zum Pragmatismus und Pragmatizismus*, Suhrkamp, Frankfurt a. M, 1970.
- Apel, Karl Otto, *Transformation der Philosophie, C. II (Das Apriori der Kommunikations-gemeinschaft)*, Suhrkamp, Frankfurt am M, 1976.
- Aristoteles, *Rhetorik*, Çev. Krapinger Gernot, Reclam, Stuttgart, 1999.
- Austin, John Langshaw, *Zur Theorie der Sprechakte*, Reclam, Stuttgart, 1972.
- Danto, Arthur C., *Die Verklärung des Gewöhnlichen. Eine Philosophie der Kunst*. Suhrkamp, Frankfurt a. M, 1984.
- Davidson, Donald, “What Metaphors Mean”, *Critical Inquiry*, S. 5, 1978.
- Duman, M. Akif, “Charles Sanders Peirce’ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin -I”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CXVI, S. 809, 2019, s. 36-44.
- Duman, M. Akif, “Charles Sanders Peirce’ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin -II”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CXVI, S. 810, 2019, s. 56-65.
- Duman, M. Akif, “John Langshaw Austin ve Ted Cohen’in Dil-Eylem (Speech Act) Teorileri Çerçevesinde Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Ecir ve Sabır Hikâyesine Atf-ı Nazar”. *Molesto*, C. I, S. 4, 2018, s. 38-52.
- Duman, M. Akif, “Sabahattin Kudret Aksal’ın Vav’lar’ının Semiotik Bakımdan (Bühler’in Organon Modeli Eşliğinde), John R. Searle’ün Uyuşmazlık (Divergence) Bakışı İçinde ve Dil-Eylem Teorisi (Speech-Acts) Çerçevesinde Ele Alınması”, *Asobid (Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, C. II, S. 4, 2018, s. 11-36.
- Duman, M. Akif, *Cicero’nun ve Hegel’in Metafor Anlayışları (Mukayese Teorisi)*, Gece Akademi, Ankara, 2019.
- Duman, M. Akif, *Metafor ve Semiyotik*, Gece Akademi, Ankara, 2019.
- Fisch, Max H., “A Chronicle of Pragmaticism, 1865-1879”, *The Monist*, C. XLVIII, S. 3, 1964, 441-466.
- Freud, Sigmund, *Die Traumdeutung*, Studienausgabe II, Frankfurt am Main, 1900/1972.
- James, William, *Der Pragmatismus. Ein neuer Name für die alte Denkmethode*, Felix Meiner Verlag, 2. Baskı, Hamburg, 1994.

- James, William, *Pragmatism and The Meaning of Truth*. Cambridge, 1975.
- Kant, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft*, 1781.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- Martens, Ekkehard, *Texte der Philosophie des Pragmatismus. Charles Sanders Peirce, William James, Ferdinand Canning Scott Schiller, John Dewey*. Reclam, Stuttgart, 1975.
- Morris, Charles W., "Foundations of the Theory of Signs", in: *International Encyclopedia of Unified Sciences* 1, Nr. 2. University of Chicago Press, Chicago, 1938.
- Nietzsche, Friedrich, "Kommentar zu Band 1-13", *Samtliche Werke Kristische Studienausgabe in 15 Banden (KGW)*, Yay. Giorgi Colli, Mazzino Montinari, Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter, München, 1999.
- Nogales, Patti D., *Metaphorically Speaking*. CSLI Publications, Stanford/California, 1999.
- Peirce, Ch. S., *Collected Paper of Ch. S. Peirce*, C. I-VI. Yay. Ch. Hartshorne - P. Weiss, Cambridge/Mass. 1931- 1935; C.VII-VIII. Yay. A. W. Burks. Cambridge/Mass. 1958.
- Russell, Bertrand, "Der Pragmatismus", B. R., *Philosophische und politische Aufsätze*, Ed. W. Steinvorth, Stuttgart, [1909]/ 1971, 61-98.
- Searle, John R., *Geist, Sprache und Gesellschaft. Philosophie in der wirklichen Welt*, Çev. Harvey P. Gavagai, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988.
- Wittgenstein, Ludwig, *Philosophische Untersuchungen*, Blackwell, Oxford, 1999.

GİRİTLİ HASAN BEDREDDİN'İN HAYATI VE ESERLERİ*

The Life and Works of Hasan Bedreddin of Crete

Ebubekir ERASLAN**

ÖZ: Girit'te başlayan hayatı İstanbul'da son bulan Hasan Bedreddin; İmparatorluğun hem İstibdat Dönemi'ni hem Meşrutiyet Dönemi'ni hem de yeni Türkiye Devleti'nin ilk yıllarını yaşamış bir Türk aydındır. Söz konusu dönemlerde Doğu ile Batı'yı iyi bilen çok kültürlü ve dilli bir entelektüel olan Hasan Bedreddin, o dönemlerde hayatını kalemiyle kazanmış şahsiyetler arasındadır. Memuriyet hayatının olmayışı, göçmen bir ailenin evladı olması, başka Hasan Bedreddinlerle karıştırılması, eserlerinde takma adlar kullanması vb. nedenlerle kaynaklarda hayatıyla ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Eserlerini bazen takma adlarıyla bazen de kendi ismiyle yayımlamıştır. Bazı eserlerini de başka yazarlarla birlikte neşretmiştir. Elli bir tane eseri olan yazar; özellikle Batı dillerinden yaptığı polisiye roman çevirileri, gazeteciliğinin getirdiği ve popülerliğin gereği kitapları ve de son olarak da ölümünden sonra basılan Fransızca-Türkçe sözlüğüyle ünlenmiştir. Yani yazar eserleriyle hem toplumun her kesimine hem de aydın kesimine hitap etmiştir. Söz konusu çalışmamızda Hasan Bedreddin'in hayatıyla ilgili ulaşılabilen bilgiler verilmiş; telif, çeviri, ortak çevirileri bibliyografik künyeleriyle birlikte zikredilmiş, son olarak da yazarın tüm eserleri kronolojik olarak sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Bedreddin, Eser, Çeviri, Roman, Sözlük

ABSTRACT: Hasan Bedreddin, who was born in Crete and died in İstanbul, is a Turkish intellectual experiencing both despotism and Constitutional Monarchy period of Ottoman Empire, and the first new years of the Republic of Turkey. Hasan Bedreddin, who was a multicultural and multilingual intellectual and who knew the East and the West well, was one of the rare personalities of that period. Lack of civil service life, being a son of an immigrant family, mixing with other Hasan Bedreddin, using pseudonyms in his works and so on. Due to these reasons, sufficient information about his life could not be reached in the sources. He sometimes published his works using pseudonyms and sometimes with his own name. He has published some of his works together with other authors. The author is fifty one works; He is especially famous for his translations of detective novels from Western languages, his books

* Bu makale, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Hatice ŞAHİN'in danışmanlığında yapılan "Hasan Bedreddin ve Küçük Kamus-ı Fransevi" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Kötekli/Muğla, ebubekireraslan@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3713-1242

Geliş Tarihi / Received: 14.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 03.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

brought about by journalism and popularity, and finally his French-Turkish dictionary was published after his death. In this study, information about the life of Hasan Bedreddin is given; copyright, translation and joint translations are cited together with their bibliographic tags, and finally all the works of the author are listed in chronological order.

Keywords: Hasan Bedreddin, Work, Translation, Novel, Dictionary

Giriş

Girit göçmeni bir ailenin entelektüel evladı olan Hasan Bedreddin, 1912’de başladığı matbuat alemine çok kısa sürede elli bir tane telif ve tercüme eser sığdırmıştır.

Giritli Hasan Bedreddin, Osmanlı Devleti’nin yıkılışına ve yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin doğuşuna tanıklık eden, geçimini yazdığı/çevirdiği eserlerle ve gazetecilikle sağlayan hem Doğu’yu ve hem Batı’yı çok iyi bilen ve tanıyan çok dilli, çok kimlikli bir Osmanlı-Türk münevveridir

1. Hayatı

1870 yılında Girit’te doğan Hasan Bedreddin; gerek Tanzimat Dönemi’nde gerek Meşrutiyet Dönemi’nde ve gerekse de Cumhuriyet’in ilk yıllarında gördüğümüz çok kimlikli Türk aydınlarından biridir. Girit’te Leria Kaymakamı olan Bedrizade Rauf Bey’in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Farsça, Arapça, Grekçe, Rumca, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca bilmektedir. 1926’da İstanbul’da vefat etmiştir.

Hasan Bedreddin; İstanbul’da *Sabah*, *Vatan*, *Haftalık Mecmua* gibi gazete ve dergilerde yazar, çevirmen, yazı işleri müdürü olarak çalışır ve bu gazetelerde Beybaba adı ile görevini ifa eder. Yazılarının ve eserlerinin bazılarında kendi adının dışında *Hasan Merzuk* ve *Nakş-i Nur* imzalarını da kullanmıştır.¹ Herhangi bir devlet memuriyetinde bulunmayan, geçimini yazarlıkla sağlayan o dönem için ender şahsiyetlerdendir.² Hayatıyla ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Nitekim *İslam Ansiklopedisi*’nde M. Sabri Koz, yazdığı Metin And maddesinde bu konuyla ilgili şöyle demektedir:

“Evinin bodrumundaki sandıklardan çalınıp yok edilen yazmalar arasında yer alan eserler, XIX. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar altmış yıllık bir dönemde Türk tiyatrosu

¹ İBB Atatürk Kitaplığının elektronik veri tabanında bir varaklık “Hasan Merzuk (Hasan Bedreddin) ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş” kaydından yazarın söz konusu mahlaslarından o an için Hasan Merzuk’u kullandığı anlaşılmaktadır. Bu varağa aşağıda yer verilecektir.

² Bu konuyla ilgili olarak pek çok kaynak taranmış fakat yazarın hayatıyla ilgili bilgilere ulaşılammıştır. Ayrıca Prof. Dr. Ali Birinci başta olmak üzere, dönemin uzmanı pek çok kişiye de müracaat edilmiş fakat aynı sonuçla karşılaşmıştır.

adına sergilenen oyunlar Mahmud Yesâri, Halit Fahri Ozansoy, Ahmed Midhat Efendi, İ. Galip Arcan, Celâl Sahir Erozan, Yusuf Ziya Ortaç, Vedat Örfi Bengü, İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci, Mehmed Rauf, Ercümend Ekrem Talu, Bahâ Tevfik, Sermet Muhtar Alus, İskender Fahreddin Sertelli, Reşat Nuri Güntekin, Selâmi İzzet Sedes gibi isimlerle Ahmed Şefik, Mehmed Reşad, Mustafa Âtîf, Mehmed Rifat, Hayri Muhiddin, Muhiddin İzzet, Enver Kemal, Memduh Suad, Tayyibzâde M. Sezâi, Enver Ziyâ, Giritli Fahri, Neşet Kâmil, Müfid Râtîb, Sezâi Nâmık, Müçteba Salahaddin, Mehmed Sâdık, Hasan Bedreddin, Fahrünnisâ Fahreddin gibi bugün pek hatırlanmayan yazarların imzalarını taşıyordu. Bu kaynakların ziyan olmasının, Türk tiyatro tarihinin yazılması ve özellikle kendi araştırmaları bakımından olumsuz sonuçları görülmüştür.”³

Yazarın hayatıyla ilgili bilgilere ulaşamamasının nedenlerinden biri de isim benzerliği sebebiyle Kütahyalı Hasan Bedreddin Paşa ve Manastırlı Hasan Bedreddin’le karıştırılması gelmektedir. Bazı elektronik ve basılı kaynaklarda da Hasan Bedreddin’in adı sadece Hasan Bedreddin veyahut da sadece Hasan Bedreddin (Giritli) şeklinde geçmektedir. Diğer Hasan Bedreddinlerin memleketleriyle anılmış ve tanınmış olması, literatürdeki isim karmaşası sebebiyle adlandırmaların teke indirilmesi adına Hasan Bedreddin değil de Giritli Hasan Bedreddin adının kullanılması daha uygundur.

2. Eserleri

2.1. Telif Eserleri

Giritli Hasan Bedreddin, burçlar ve metafizik konularını işlediği telif eserlerinde “Hasan Merzuk” takma adını kullanmıştır. Bu takma adı kullanarak yazdığı eserler tarih sırasına göre şunlardır:

- *Cinlerle Muhabere yahud İspirtizm, Fakirizm, Manyatizm: tarifi, tarihi, 2 c., 1328 [1912].*
- *Şubat Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet, 1915.*
- *Mart Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet, 1915.*
- *Nisan Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet, 1915.*
- *Mayıs Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet, 1915.*
- *Haziran Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet, 1915.*
- *Temmuz Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet, 1915.*
- *Ağustos Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet, 1915.*

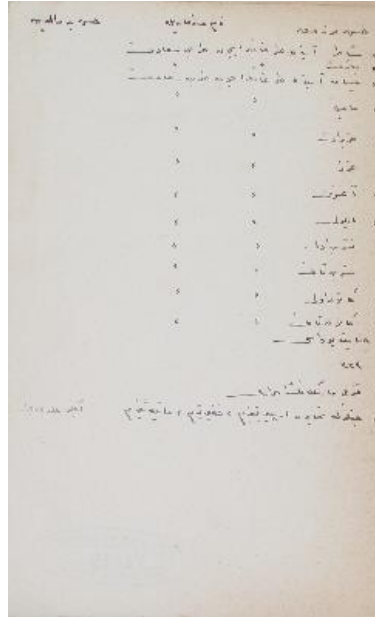
³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/and-metin> (Erişim Tarihi 14.05.2019).

- *Eylül Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet*, 1915.
- *Teşrin-i Evvel Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet*, 1915.
- *Teşrin-i Sani Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet*, 1915.
- *Kanunu-ı Evvel Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet*, 1915.
- *Kanun-ı Sani Ayında Doğanlar için Tarîk-i Saâdet*, 1915.

Birebir kendi adıyla yayımladığı telif eserleriyse şunlardır:

- *İtalya Nedir?* 1913.
- *50.000 Kelimeyi Hâvi Fransızcadan Türkçeye Küçük Kamus-ı Fransevî - Dictionnaire Français-Turc*, 1928.

Yazarın Türk entelektüel hayatına belki de en önemli katkısı “İtalya Nedir” ve “Fransızca-Türkçe” sözlüğüyle gerçekleşmiştir. İlk eserde Giritli bir göçmenin gözüyle İtalya anlatılmıştır. İkincisi ve Hasan Bedreddin’in diğer tüm eserlerinden konu ve tür olarak ayrılan eseri 1544 sayfalık “Fransızca-Türkçe” sözlüğüdür. Üstelik bu sözlüğün dönemin Millî Eğitim Bakanlığınca tüm lise ve orta mekteplere okutulması tavsiye olunmuştur.⁴

Belge 1. İBB Atatürk Kitaplığında Yer Alan “Hasan Merzuk (Hasan Bedreddin) ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş”in Osmanlı Türkçesiyle yazılmış hâli.

⁴ Hasan Bedreddin, *50.000 Kelimeyi Havi Küçük Kamus-ı Fransevî*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1928, s. II.

Hasan Merzuk Nam-ı Müstear ile Hasan Bedreddin

Şubat Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Mart Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Nisan Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Mayıs Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Haziran Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Temmuz Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Ağustos Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Eylül Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Teşrin-i Evvel Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Teşrin-i Sani Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Kanunu-ı Evvel Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Kanun-ı Sani Ayında Doğanlar için Tarik-i Saâdet
Cinayet Yuvası
Kızıl Maskenin Esrarı
Cinlerle Muhabere yahud İspirtizm, Fakirizm, Manyatizm:
ikinci cildi vardır.

Belge 1'in Aktarımı. İBB Atatürk Kitaplığında Yer Alan "Hasan Merzuk (Hasan Bedreddin) ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş" in Latin harflerine aktarılmış hâli.

2.2. Çeviri Eserleri

Hasan Bedreddin, 1912-1926 yılları arasında Batı dillerinden Osmanlı Türkçesine otuz üç roman çevirmiştir. Bu otuz üç romandan üçünü yaşadığı dönemin önemli çevirmenleri ile müştereken, geri kalan otuzunu ise kendisi çevirmiştir. Çeviri eserlerinin bu kadar çok olması sebebiyle Hilmi Ziya Ülken, Hasan Bedreddin'in popüler eserler çeviren çevirmenlerden olduğunu ifade etmiştir⁵.

2.2.1. Tekli Çevirileri

Hasan Bedreddin, yayım hayatına roman çeviriyle başlamıştır. Kısa Sürede tek başına otuz üç tane hacimli-hacimsiz eser neşreden yazarın geçimini de bu yolla sağladığı düşünüldüğünde devri için ne kadar üretken olduğu anlaşılmaktadır.

Yazarın tek başına çevirdiği roman çevirileri kronolojik sıra ile şu şekildedir:

- *Cinayet Yuvası yahud Kanlı Lokanta*, Jules Bojuvan, 1328 [1912].
- *Bizans*, (...) 1329 [1913].
- *Kızıl Maskenin Esrarı*, Gaston Rene, 1329 [1913].
- *Minyon*, Goethe, 1329 [1913].

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 257.

- *Her Sene Bir İnci yahud İttifâk-ı Murabba*, Arthur Conan Doyle, 1332 [1916].
- *Minyonun Düğünü*, Goethe, 1332 [1916].
- *Londra Esrarı*, Paul Feval, 1918.
- *Saf ve Hain*, (...) 1918.
- *Tünel*, Bernhard Kellerman, 1334 [1918].
- *Çalınmış Gönül*, Gaston Leroux, 1920.
- *Mukavva Kutu*, Arthur Conan Doyle, 1921.
- *Aşk-ı Menfûr*, Marcel Allain, 1337-1340 [1921-1924].
- *Fecr-i Sevdâ*, Marcel Allain, 1337-1340 [1921-1924].
- *Ölü Çehre*, Marcel Allain, 1337-1340 [1921-1924].
- *Sevda Yalanları*, Marcel Allain, 1337-1340 [1921-1924].
- *Yırtıcı Kadın*, Marcel Allain, 1337-1340 [1921-1924].
- *Kadın ve Kukla*, Pierre Louys, 1922.
- *Kazanova'nın Sergüzeştlere*, Casanova de Seingalt, 1922.
- *Ateşler İçinde*, Gaston Leroux, 1338-1340 [1922-1924].
- *Ölgün Sular Faciası*, Charles Foley, 1922.
- *Şeytanın Oğlu*, Paul Feval, 1338-1340 [1922-1924].
- *Bin Bir Gün Mehlika Sultan*, (...) 1339 [1923].
- *Manon Lesko*, Abbé Prévost, 1339 [1923].
- *Öksüz Kız*, Frederic Boutet, 1923.
- *Sevda Müsabakası*, (...) 1923.
- *Bin Bir Gün Ferahnaz Sultan*, (...) 1339-1341 [1923-1925].
- *Abbâse*, Corci Zeydan, 1339-1342 [1923-1926].
- *Zavallı Kızlar*, Jules de Gastyne, 1339-1342 [1923-1926].
- *Güzel Rita*, (...) 1343 [1924].
- *Melekler – İblisler* (1. c.), Marcel Allain, 1925.
- *Arsen Lüpen'in Sergüzeştlere*, Maurice Leblanc. 1926.
- *Canlı İğne*, (...) 1926.
- *Melekler – İblisler* (2. c.), Marcel Allain, 1926.

Giritli Hasan Bedreddin'in çevirdiği yukarıda listelenen yedi roman çevirisinin yazarı bilinmemektedir. Yazarı bilinmeyen bu eserler listede (...) işareti ile gösterilmiştir.

2.2.2. Ortak Çevirileri

Giritli Hasan Bedreddin'in başka bir yazarla birlikte ortaklaşa çevirdiği üç eserden bir tanesinin asıl yazarı bilinmemektedir. Aşağıdaki listede bu eser (...) işaretiyle gösterilmiştir.

Yazarın diğer yazarlarla ortaklaşa çevirdiği eserler kronolojik olarak şöyledir:

- *Sefiller*⁶, Victor Hugo, Şemseddin Sami - Hasan Bedreddin, 1297 [1880] (1-644 s.) / 1330 [1914] (645-902 s.).
- *Ateşler İçinde*, Gaston Leroux, Hasan Bedreddin - Süleyman Tevfik, 1338-1340 [1922-1924].
- *Güzel Rita*, (...) Bedia Servet – Hasan Bedreddin, 1343 [1924].

Dönemin saygın görülen gazetecilerinden ve çevirmenlerinden biri olan Hasan Bedreddin'in polisiye roman türündeki bazı çevirileri ve cinler, manyetizm vb. konular üzerine yazdığı telif eserlerini takma ad ile yayımladığı görülmektedir. Buna karşın ortak çevirilerinde kendi adını kullanmıştır. Telif eserlerinde de burçlar, cinler gibi edebî açıdan saygın görülmeyen konuları ele almış, böylelikle hem kendi saygınlığını korumuş hem de takma ad altında belirli bir kitlenin saygınlığını kazanarak kendine başka bir mevki kazandırmıştır. Takma ad ile kazandığı popülerliğin hem çeviri hem de telif eserlerini tüketen okurların sayısını artırmaya yardımcı olduğunu söylemek mümkündür.⁷

Sonuç

Girit'te başlayan hayatı İstanbul'da son bulan Giritli Hasan Bedreddin, daha çok Batı dillerinden Türkçeye yaptığı popüler polisiye roman çevirileri ve gazeteci kimliğiyle tanınmıştır. Hayatını kalemiyle kazanması sebebiyle telif ve tercüme pek çok eser yazmıştır. Yazar, 1912 yılıyla yayın hayatına başlamış, kısa ömrünün sonuna kadar ve hatta sonrasında da eser vermeye devam etmiştir. Yazdığı telif ve tercüme eserlerinin toplam sayısı ve bunların hacmi düşünüldüğünde elli altı yıllık hayatında oldukça velut bir kalem olduğu görülmektedir. Üstelik toplamda elli bir tane olan eseri 1912-1928 yılları arasında yazdığı düşünüldüğünde yazarın ne kadar üretken olduğuna bir kez daha şahitlik edilebilmektedir.

Hasan Bedreddin takma adını kullanarak yazdığı eserlerinin başında bugün dahi popüleritesi çok yüksek olan burçlar ve metafizik konuları gelmektedir. Gerek kendi ve gerekse de başka yazarlarla yayımladığı roman çevirilerinde yine o dönem için de popüler olan polisiye ve aşk konularını tercih etmiştir.

⁶ Şemseddin Sami, Victor Hugo'nun "Les Miserables" adlı eserin tamamını çevirememiş, Hasan Bedreddin kalan kısmı tamamlamıştır.

⁷ Eshabil Bozkurt - Nilüfer Alimen, "Çevirmenin Kimliği ve Çeviri Politikası Üzerine Bir İnceleme: Hasan Bedreddin'in Polisiye Roman Çevirileri", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2014*, 23-25 Mayıs 2014, Burç Üniversitesi, Bosna Hersek, 2014, s. 4.

Yazarın kendi adını kullanarak, Akdenizli olmasının da etkisiyle, kaleme aldığı eserlerinin başında “İtalya Nedir” kitabı gelmektedir. Kitabın basım yılının İtalya’nın Trablusgarp’ı ve on iki adayı işgal yıllarına denk geldiği düşünüldüğünde, yazarın günceli ne kadar yakından takip ettiği gözlemlenmiştir. Muharririn kendi adıyla yayımladığı diğer bir telif eseri de basımını kendisinin göremediği *Fransızca-Türkçe* sözlüğüdür. Bu sözlük Latin harflerine geçilmeden önce yazılan son *Fransızca-Türkçe* sözlüktür. Oldukça hacimli olan bu eserde, yazarın çok dilliğinin ve gazetecilik kimliğinin etkileri görülebilmektedir.

Avrupa dillerinden tek başına çevirdiği otuz üç romanın neredeyse tamamı polisiye romandır. Çeviri eserlerinde polisiye konusundan sonra tercih ettiği konu ise aşktır. Çevirdiği romanlardan hareketle toplumun geneline hitap etmeye çalışan popüler tarzda eser veren bir yazar olduğu söylenebilir.

Yazarın diğer yazarlarla ortak çevirdiği romanlarda da o dönem için Avrupa’da ünlene ve Türkiye’de de bilinen ve de tanınan yazarların eserlerine yöneldiği görülmektedir.

1912’de Ömer Seyfettin’in “Yeni Lisan” makalesiyle başlattığı Türkçenin sadeleşmesi hareketi, Hasan Bedreddin’in yazdığı telif ve tercüme eserlerde kendisine yer bulmuştur. Zaten geçimini gazetecilikle, yayımladığı eserlerle sağlayan yazarın bunun dışında bir tavır takınması düşünülemezdi. Özellikle tiyatrolarında kendisinden evvelki dile nazaran çok sade bir dil kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- Bozkurt, Eshabil - Alimen Nilüfer, “Çevirmenin Kimliği ve Çeviri Politikası Üzerine Bir İnceleme: Hasan Bedreddin’in Polisiye Roman Çevirileri”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2014 Bildiri Kitabı*, 23-25 Mayıs 2014, Burç Üniversitesi, Saraybosna, 2014.
- Bedreddin, Hasan, *50.000 Kelimeyi Havi Küçük Kamus-ı Fransevi*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1928.
- Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. I, FatihYayınevi Matbaası, İstanbul, 1971.
- Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. II, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1973.
- Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. III, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1975.

Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. IV, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1977.

Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. C. V, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1979.

Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/and-metin> (Erişim Tarihi 14.05.2019).

XII. VE XVI. YÜZYILLAR ARASI ESKİ TÜRK EDEBİYATI NESRİNE BİR BAKIŞ

*An Overview of the Old Turkish Literature Prose between the 12th and 16th
Centuries*

Yusuf ERSİN*

ÖZ: Türk edebiyatının tarihi seyri içinde manzum eserler yanında mensur eserler de kaleme alınmıştır. Nesrimizin tarihi serüveninin İslamiyet öncesi döneme ait Köktürk Kitabeleri ile başladığı bilinmektedir. İslamiyet öncesi dönem mensur eserleriyle İslami dönem mensur eserleri arasında köprü vazifesi gören XII. yüzyıl, bir geçiş dönemi gibidir. İslami döneme ait ilk mensur eserlerin XIII. yüzyılda telif edildiği bilinir. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise mensur eserlerin sayısında artış gözlenir. Konu itibarıyla da oldukça geniş bir içeriğe sahip olan nesrimiz sade nesir, orta nesir ve süslü nesir (inşâ) olarak üç kolda gelişme gösterir. XII. ve XVI. yüzyıllar arasındaki Eski Türk Edebiyatı nesrini konu alan bu yazı, dönem eserlerinden örneklerle zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Nesir, Mensur Eserler

ABSTRACT: In the historical course of Turkish literature, besides poetic works, prosaic works were also written. It is known that the historical adventure of Turkish prose began with Köktürk Inscriptions (Orkhon Inscriptions) belonged to pre-Islamic period. 12th century which serves as a bridge between the prosaic works of the pre-Islamic period and the prosaic works of the Islamic period is like a transitional period. It is known that the first prosaic works belong to Islamic period is compiled in 13th century. When it comes to 16th century there is an increase of the number of the prosaic works. Our prose which has a quite wide content in terms of subject advances in three sections such as simple prose, normal prose and artistic prose. This article which is about the old Turkish literature prose between 12th and 16th century is tried to be enriched with the examples of the periods works.

Keywords: Classical Turkish Literature, Prose, Prosaic Works

Giriş

Nesir (neşir) kelimesi sözlükte ‘saçma, serpmeye, çoğaltma’ gibi anlamların yanında mevzûn olmayan söz, nazm mukâbili gibi anlamlara da

* Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Balkan Yerleşkesi, Merkez/Edirne, yusuf.ersin66@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9067-2860

Geliş Tarihi / Received: 15.07.2019
Kabul Tarihi / Accepted: 08.05.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

gelmektedir.¹ Nazımda kelimeler, mücevher taneleri gibi kural bütünlüğü içerisinde ipe dizilmiş bir gerdanlığı sembolize eder. Nesirde ise kelime hazinesi herhangi bir dizim kuralına tabi olmadan dağınık halde bulunur.² Nesrin bu dağınık havası edebiyatımız içerisinde hem divan nesrinde hem de halk nesrinde konuları itibarıyla pek çok türde eserler verilmesine imkân tanımıştır.

Edebiyat tarihimizin olağan akışında, dinî-tasavvufî türler (akaid, tefsir, hadis, tasavvuf vb. konulu eserler), İslâm tarihleri (siyerler, kısâs-ı enbiyâlar, tezkiretü'l-evliyâlar, makteller), dinî-destani türler (menâkıbnâmeler, velâyetnâmeler, danişmendnâmeler, hamzanâmeler, battalnâmeler vb.), hikâyeler (Dede Korkut, Kelile ve Dimne, Kırk Vezir, Muhayyelât-ı Aziz Efendi vb.), tarihler (destânî tarihler, vakanüvis tarihleri, özel tarihler), münşeat mecmûaları, şuarâ tezkireleri ve başka biyografik eserler, seyahatnâmeler, sefâretnâmeler, şerhler, sözlükler vb. gibi³ konularına göre nesir türleri nazma mukâbil ortaya çıkmıştır.

Edebiyatımızda nesir, başlangıçtan Tanzimat'a kadar üç kolda gelişme seyri göstermiştir.⁴

1. Halkın Konuştuğu Dili Esas Tutan Sade Nesir;

Sade nesrin temelinde halk dili vardır. Ancak ara sıra *inşâ* (süslü nesir) üslubunun sade nesri etkilediği ve inşâdan gelen kelime, deyim ve klişelerin bu nesre tesir ettiği görülür. Kur'an tefsirleri, hadis kitapları, menkıbevi İslam tarihlerinin çoğu, fütüvvetnâmeler, menâkıpnâmeler, dinî-destani halk kitapları, halk hikâyeleri, halka mahsus tasavvufî eserler, Osmanlı tarihine ait destani nitelikteki gazavâtnâme, fetihnâme, tevârîh-i Âl-i Osman gibi eserler ile ahlak ve siyaset kitaplarının çoğu bu kola örnek verilebilir. Her ne kadar yüksek zümrenin kullandığı dil ve üslubun etkisi biraz fazla olsa da temeli halk diline dayanan Seydi Ali Reis'in *Mir'ât-ül-Memâlik*'i, Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'si, Giritli Ali Aziz'in *Muhayyelât*'ı sade nesir örneklerindedir.

“Kayşer bu sözleri işitdi, içine od düşdi, perîşân oldı. Bir ulu beg varıdı. Akrinos dirleridi. Ol gece anuñ daği kızı gâyıb oldı. Geldi Asâtur katına, ağladı. Eyitdi: “İy Melik! Şimdiki zamanda senden ulu

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1454.

² İsmail Durmuş, “Nesir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2007, s. 6.

³ Mine Mengi, “Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. V, S. 10, 2007, s. 44.

⁴ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 5-13.

pâdişah olmaya. Revâ midur kim ğayreti yirine biraĝasın, bir uğru ve ‘ayyârdan girü ğalup aña ğarâc viresin?’ diyüp başına toprak koyup Seyyidden çoĝ şikâyet eyledi.” (İz, Battâl-nâme, s. 267.)

2. Seci’i Esas Tutan Süslü Nesir (İnşâ)

Fâtih devrinden başlayarak divan şiirinin bütünü, özellikle dil bakımından, halktan yavaş yavaş kopmuş, ayrı bir yüksek topluluk şiiri gibi gelişmiştir. Nesir bundan kurtulmuş ise de inşâ kolu halk dilinden bütünüyle ayrılp hünere gösterme gayesi gütmüş, süslü ve yapmacıklı bir nesir dili olarak dar bir çevrede etkili olmuştur.

Târîh-i Ebü’l-Feth yazarı Tursun Bey’den başlayarak İbn Kemal, Hoca Sa’dettin, Kara Çelebizâde Abdülaziz, Râşit gibi tarihçiler, Âşık Çelebi, Sâlim, Safâyi gibi tezkireciler, birçok münşeât mecmûası yazarları inşâ yolunu izlemişlerdir. Bu nesre klâsik örnek olarak Veysî ile Nergisî’nin üslûpları gösterilebilir.

“Ol eyyâmda âyîn-i şanâdîd-i Ğureyş bu idi ki evlâdın kerâyîm-i murzî ‘ât-ı ğabâyile virüp kendileri ezvâc-ı tâhirât ve zenân-ı tayyibât ile fâriĝü’l-bâl ğunûde-i firâş-ı ğurbet olurlar idi.” (İz, Dürretü’l-Tâc, s. 190.)

3. Orta Nesir

Eski edebiyatımızın yüksek topluluktan (eĝitim-öĝretim kültür ve sanat faaliyetleri ile iştigal eden) yetişen yazarlarının çoĝu bu orta yolu izlemişlerdir. Orta nesir yazı dili, halkın konuşma dilinden epey ayrılmıştır. Yine de sade lafız sanatları ile hünere göstermek amacı güdülmemiştir. Yazar gayesi itibariyle anlatmak istediĝi şeyin peşindedir. Yabancı söz ve tamlama oranı yazardan yazara deĝişir. Bazılarının ara ara seci’ merakına da kapıldığı görülür. Orta nesir eski edebiyatımızın her türünde çoĝunluktaadır.

Âlî’nin, Selânikî Mustafa’nın, Hasanbeyzâde’nin, Naîmâ’nın *Târîh*’leri, Lütfî Paşa’nın *Âsafnâme*’si, Kâtip Çelebi’nin *Mizânü’l-Hak* gibi eserleri, Koçu Bey’in Koca Sekban Başı’nın *Risâleler*’i ve genellikle ahlak ve siyaset bölümüne giren başka eserler, kimi dinî eserler ve fetvâlar, coĝrafyaya ait eserler, sefâretnâmeler ve biyografiye ait eserler, çeviriler, resmî yazılar hep bu nesir koluna girer.

Süslü nesir (inşâ) üslup tekniĝi ve sözlük bakımlarından, diĝer iki koldan kolaylıkla ayrılır. Sade nesir ile orta nesir arasındaki ayırım ise keskin çizgilerle deĝildir. Orta nesir denilebilecek eserlerde sade nesir örneĝi olabilecek sayfalara da rastlanabilmektedir.

“Bir müellif-i fâzıl muşannefâtından bir faşıl oğurken ve bir şâ‘ir-i kâmil eş‘âr ü kaşâidinden bir manzûme inşâd kıılırken ‘filân maħalli ne hoşça olmış’ demek veyâhut ‘ikinci beyti ile üçüncisi veya maṭla‘ ve maḫṭa‘ı laṭîf olmış’ diyü pesend itmek sâ‘ir yirleri pesendide degüldür dimekdür.” (İz, *Mevâid’ün-Nefâis fî Kavâid’il-Mecâlis*, s. 13.)

Türk Nesrinin Seyri

XII. yüzyıl nesir sahasına göz atıldığında yeterli bilgilere ulaşılamamaktadır. Aslına bakılacak olursa Türk edebiyatının nesir alanında ilk yazılı ürünleri *Orhun Kitâbeleri*’dir. Bu kitabelerden sonra Uygur dönemi eserleri (*Altun Yaruk*, *Prens Kalyanamkara Papamkara*) gelir. Ancak daha sonraki süreçte yani XIII. yüzyıla kadar daha çok manzum ürünler ele geçirilmiştir. Bununla beraber nesir sahasında bir kısmı Halk edebiyatının anonim/şifahi geleneğinden gelip daha sonra yazıya geçirilen *Battal-nâme*, *Dânişmend-nâme*, *Dede Korkut Hikâyeleri* gibi örnekleri vardır. İslamiyet sonrası Divan edebiyatı çizgisinde gelişen çeşitli nesir türleriyle, yazarı belli olan veya olmayan eserler yazılmıştır. Bu eserler genellikle dinî, tasavvufî, dinî-destani, ahlaki ve tarihî başlıklarda yazılmışlardır.⁵ Eserlerin bu başlıklarda yazılmasının sebebi dönemin siyasi ve sosyo-kültürel özellikleri ile izah edilebilir. Konu ile ilgili edebiyat tarihçilerimizden Fuad Köprülü’nün görüşleri şu şekildedir:

“M.S. XI. asırda başlayan Selçuklular istilasının Anadolu’daki linguistik ve etnik neticeleri malumdur. XIII. yüzyılda, Türk-Moğol istilasını, Anadolu sahasına doğrudan, yeni birtakım Türk ve İslâm unsurları getirmek suretiyle Türkçenin bu sahadaki hâkimliğini, bir kat daha temin etti. Türk hâkimiyeti altında yaşayan muhtelif Hristiyan unsurları arasında İslamiyet’i kabul edenler Türkleştikleri gibi Türk ekseriyeti arasına gelip yerleşen İslâmlar da Türkleşiyorlardı. Bu yüzyılda Anadolu’ya gelip yerleşen bir kısım Moğolların da bir asır sonra artık Türkleştiklerini görüyoruz.

Anadolu’da teşekkül eden edebî lehçenin esasını Oğuzca teşkil etti. Daha X. yüzyıldan epey evvel diğer Türk lehçelerinden ayrılmış Oğuzca zengin bir halk edebiyatına mâlikti. Anadolu’da yerleşen Oğuzlar, kendileri ile beraber bütün edebî an’anelerini getirmişlerdir. Fakat bundan başka diğer Türk lehçelerinin edebî mahsulleri de muhtelif amiller te’siri ile buralara geliyordu. (Ahmed Yesevî ve

⁵ İlhan Genç, *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2007, s. 223.

takipçilerinin eserleri vb.) İşte bütün bu te'sirler altında Anadolu'da yavaş yavaş halk edebiyatından ayrı bir Türkçe yazılı edebiyat meydana çıkmıştır. Bu yazılı edebiyatın XIII. yüzyıldan evvel başladığına dair bilgimiz yoktur. Gerçi Anadolu Selçukluları zamanında daha XII. yüzyılda Anadolu'nun büyük merkezlerinde İslâm kültürünün kuvvetlendiği, medreseler açıldığı, hükümdarlar adına Arapça ve bilhassa Acemce eserler yazıldığı bilinmektedir.”⁶

İslami döneme ait ilk mensur eserler, XIII. yüzyılda Orta Asya sahasında görülür. Yusuf Has Hacib tarafından Karahanlı Türkçesi ile manzum olarak kaleme alınmış *Kutadgu Bilig*'in mukaddimesi bu yüzyılda varlığı bilinen ilk mensur örnektir. Ayrıca Anadolu sahasının ilk mensur eserleri Farsça yazılmıştır. Bunlar arasında Mevlânâ'nın *Fihî Mâfih*'i, *Mektûbat*'ı, *Mecâlis-i Seb'a*'sı ve Sultan Veled'in *Maarif*'i gösterilebilir. Eserlerin Farsça kaleme alınmış olmaları Türk nesir dilinin başlangıcı açısından olumsuz bir gelişme sayılabilir. Bu noktada bir önceki yüzyılın etkilerinin devamı söz konusudur. Bu yüzyıl nesrinin Anadolu sahasında Türkçe olarak yazılmış tek örneği müellifi belli olmayan *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izeti'l-Halâik* 'tir.⁷

Behcetü'l-Hadâik, dinî, ahlaki konuları ele alır. Arapça ve Farsça bilmeyen vaizlerin isteği üzerine bu dillerde yazılmış çeşitli vaaz kitaplarından faydalanılarak telif edilmiş bir eserdir. Mensur olan eserde hitabet üslubu hâkimdir. Eserde zaman zaman konu ile ilgili birtakım manzumelere de yer verilmiştir. Eserde pek çok dil farklılıklarına da rastlanmaktadır. Bu farklılıklar, müellifin sahip olduğu eski dil geleneği ile Anadolu'da yeni teşekkül eden henüz yerleşmemiş imlâ arasında kaldığını göstermektedir. Bu bakımdan benzerleri çok az olan bu kitap, Moğol istilasının yok ettiği eserler boşluğunu, bir ölçüde doldurmakta, XI. asır eski Türkçesi ile XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesi arasında köprü vazifesi görmektedir.⁸

XIII. yüzyılda nesir alanında yazılan bazı *Kur'an ve hadis tercümeleri*, *menâkıb-nâmeler*, *tezkiyetü'l-evliyâ* ve bilhassa *fütüvvetnâmeler* önemlidir. Fütüvvetnâmelerin kaynağı bilindiği gibi Ahilik teşkilatıdır. Anadolu'da ekonomik hayatı düzenleyen Ahilik, Selçuklulardan Osmanlılara geçerek önemli işlevler taşımıştır. Fütüvvet, gençlik, yiğitlik, cömertlik, dayanışma, esnaf localarına bağlı hareket etme anlamlarına gelmektedir. Esnaflık felsefesi olan fütüvvetin ilkelerini, geleneklerini anlatan kitaplara da

⁶ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 349.

⁷ M. Mengi, agm., s. 44.

⁸ Mustafa Erkan, “Behcetü'l-Hadâik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 347.

fütüvvetnâme adı verilmektedir.⁹ Türkçe yazılmış fütüvvetnâmelerin en eskisi XIII. yüzyılda Yahya bin Halil bin Çoban Burgazî'ye aittir. Eser, kendinden önce yazılmış tefsir, hadis, tasavvuf, kıssa ve menkıbe kitaplarından faydalanılarak kaleme alınmıştır.¹⁰

“*Ahînün gerek kim dört nesnesi açık ola. Evvelâ eli açık ola. Hiç dünya için kayurmaya ve eksilür demeye. Ve ikinci ahînün alını açık gerek. Şöyle bir gussalu gelirse şâd ola ve dahi gülüci ola ve müsâfirlere güle güle söyleye. Ve üçüncü ahînün kapısı açık gerek ve kimseye yığak olmaya. Yetmiş iki millete kapular açık ola. Her kim içerü girerse önüne sofrâ açâ. Pes bu açık olcâk dört nesne dahı ana açıla; Tanrının nimet kapısı ve devlet kapısı ve saadet kapuları açıla. Ve mağfîret kapısı dahı açıla. Amma ol ki bağlu gerek, evvel ahînün iki gözi bağlu gerek yani hiç kimseye yavuz nazarı olmaya. Ve ikinci dili bağlu ola. Yüzsüz ve mâlâyani söylemeye. Ve dahı şalvar bağı katı bağlu gerek ve key berk ola.*”¹¹

XIV. yüzyıl Anadolu sahası Türk nesrine bakıldığında edebî eserlerin yanı sıra ilmî nitelikte eserlerin de varlığı görülür. Her ne kadar telif tarihleri belirtilmediği için zaman tespitinde zorluklarla karşılaşılrsa da pek çok tıp, astronomi, matematik, tarih hatta tasavvuf ve İslami ilimlere/bilimlere ait mensur eserlerin bu asırda yazıldığı zannedilmektedir.¹²

Bu yüzyıldaki mensur eserler, sade nesir çizgisinde eğitici ve öğretici mahiyette yazılmış, daha çok dinî, destani, ahlaki nitelikte eserlerdir. I. Murad devri âlimlerinden Ankaralı Mustafa'ya ait *Yasin*, *Tebâreke* ve *İhlâs surelerinin tefsirleri* ile beylikler dönemindeki mütercimi belli olmayan *Türkçe Kur'an çevirileri* ve *sûrelerin tefsirleri*, *tezkiretü'l-evliyâ*, *kısas-ı enbiyâ*, *Taberî tarihi*, *Kâbûs-nâme* gibi çeviriler bu yüzyılın önemli mensur eserlerini oluşturur.¹³

Bu asrın başlangıcında mensur eserlerin muhtevasının genelini dinî ve tasavvuf karakterli olması tesadüfî değildir. Yeni bir dini kabul etmiş olan Türkler, bu dinin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim ve ondan sonra gelen en önemli kaynak olarak hadis ve çeviriler ile ilgilenmişlerdir. Bu dönem eserlerinin en önemli özelliklerinden biri de Arapça ve Farsçadan çevrilmiş

⁹ İ. Genç, *age.*, s. 223.

¹⁰ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, s. 52.

¹¹ İ. Genç, *age.*, s. 224.

¹² Mustafa İsen - Osman Horata - Muhsin Macit - Filiz Kılıç - İ. Hakkı Aksoyak, *Eski Türk Edebiyatı El kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006, s. 70-71.

¹³ İ. Genç, *age.*, s. 285.

olmalarıdır. Milletlerarası sürekli tefekkürü sağlayan en önemli öge tercümelere dir.¹⁴

Bu tercüme ler arasında yazarı belli olmayan *Cevâhirü'l-Esdâf* adlı Kur'an tercümesi önemli bir yer tutar. Eser İsfendiyaroğ lu İsmail Bey'in emri ile Türkçeye çevrilmiştir. Çeviriler arasında Erzurumlu Mustafa Darîr'in *Fütûhu's-Şam Tercümesi* ve *100 Hadis Çevirisi* de vardır. Darîr, asıl ününü *Siyer-i Nebî'si* ile yapmıştır. Kul Mes'ud ise aslı Sanskritçe öğretici hayvan hikâyelerinden ibaret olan *Kelile ve Dimne*'yi Farsçadan çevirerek Aydınoğulları'ndan Umur Bey'e sunmuştur.

Dinî ve didaktik eserlerin yanı sıra tıp tarihi ile ilgili eserler de yüzyılın mensur ürünlerindedir. Bunlardan İshak bin Muhtar tarafından yazılan *Edviye-i Müfred*e isimli eser de Umur Bey'e sunulan eserler arasındadır. Yine Hacı Paşa adıyla bilinen Celâlüddîn Hızır'ın *Müntehab-ı Şifâ*'sı önemli tıp eserlerindedir.

Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî'nin *Hamza-nâme* ve *İskender-nâme* adlı dinî, destanî konulu ve daha çok halk hikâyesi denilebilecek eserleri yine bu yüzyılın mensur eser örnekleridir. Ayrıca Battal-nâme ve Dânişmend-nâme de yüzyılın önemli eserlerindedir.¹⁵

XIV. yüzyıl Anadolu sahası, Türk edebiyatının gelişme konusunda Arapça ve Farsça ile tam bir rekabete girdiği sahadır. Bir önceki asırda başlayan bu rekabette Türkçenin sadece halk arasında değil, klasik anlamda da ilim ve edebiyat dili olma seviyesine geldiği ve güç kazandığı görülmektedir.¹⁶

“Andan Hâlid eyitdi, yâ râhib, bu cevâb-ı ‘aqlîdür, ammâ cevâb-ı naqlî budur kim Hağ Ta‘âlâ münzel kitâblarında bizim peygâbarumuzu aıncağ kılıç peygâbarıdır, didi, aındı. Ya‘ni anuñ dininüñ hükmi kılıç birle yürüyiserdür, didi. Çün bizüm peygâbarumuza nübüvvet da‘vetine destür oldı, aña münzel olan kitâb içinde buyurdı kim kavluhu Ta‘âlâ uğtulu'l-müşrikîne kâffete. Çün bize emr kıldı, kim dinüñüze girmeyen kavmı kırınız. Pes biz dağı anuñ emri birle işlerüz. Dağı bizden ol ölenlerüñ yazuğın niçün ister, didi.”¹⁷

¹⁴ M. İsen, vd., *age.*, s. 71.

¹⁵ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 98-99.

¹⁶ İ. Genç, *age.*, s. 285.

¹⁷ Nesrin Altun, *Erzurumlu Darîr'in Fütûhu's-Şam Tercümesi (Giriş-Metin-Açıklamalı Dizin A Maddesi)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 206.

XV. yüzyıl, siyasi kargaşalara rağmen Türk dilinin sadece halk arasında konuşulan bir dil olmaktan ziyade devlet dili, edebiyat ve kültür dili olarak varlık göstermeye başladığı bir devirdir.¹⁸

Bu yüzyılda şiirde kazanılan gelişmelere paralel bir nesir dili görülmez. Bu asırda nesir, konuşma dilinin bir adım önünde kısa cümleler, çeviri niteliği taşıyan ve sade nesir üslubuyla yazılmış örnekler çerçevesinde değerlendirilebilir. Ancak sayısı az olmakla beraber, ilmî ve bedii üslupla kaleme alınmış estetik nesrin ilk örneklerine de rastlanmaktadır. Eserlerde konu, nitelik ve nicelik bakımlarından bir zenginleşme de tespit edilebilmektedir. Bu yüzyılın mensur dil ürünlerine bakıldığında tarihî, dinî, tasavvufî ve dinî-destani konulu eserlerin ağırlıklı olduğu görülmektedir.¹⁹

XV. yüzyıl bilhassa Anadolu’da pek çok siyasi ve içtimai vak’anın meydana geldiği bir asır olarak karşımıza çıkmaktadır. Hadiseler, dönemi olduğu gibi dönemin mensur eserlerinin konusunu da şekillendirmektedir.

Eserlerde, halka bilgi vermek, aydınlatmak, doğru, dürüst, ilkeli, yararlı insan yetiştirmek ve bunun yollarını öğretmek amaçlanmıştır. Bu sebeple yüzyılın ilk yarısına sade nesir üslubu hâkim olmuştur. *Tevârih-i Âl-i Osman* adı verilen Osmanlı tarihleri yine çeşitli Kur’an çevirileri ve hadis kitapları, ahlak kitapları, halka mahsus tasavvufî eserler, fütüvvet-nâmeler, menâkıb-nâmeler, halk hikâye kitapları, gazavat-nâmeler, tıp, baytarlık ve matematik kitapları gibi didaktik eserler geniş halk kitlelerine hitap etmek amacıyla yazılmıştır. Bu yüzyılda, Mercimek Ahmed’in *Kâbusnâme*’si, Ahmed-i Dâî’nin *Miftâhü’l-Cenne(t)*, *Tercüme-i Tâbirnâme*, *Tezkiretü’l-Evliya* ve *Tıbb-ı Nebevî*’si, Ahmed-i Bîcân’ın *Envârü’l-Âşıkîn*, *Acâibü’l-Mahlûkât*, *Dürr-i Mekkûn* ve *Müntehâ*’sı, Firdevsî-i Rûmî’nin *Süleyman-nâme* ve *Kutub-nâme*’si, Manyasoğlu Murad’ın *Gülistan Tercümesi*, Ebu’l-Hayr Rûmî’nin *Saltuknâme*’si, Bayatî’nin *Câm-ı Cem-Âyîn*’i, Hızıroğlu Yakup’un *Cevâhirü’l-Meânî*’si, Molla Lutfî’nin *El-Ferec-Ba’deş-şidde* (Türkçe çevirisi), Gazalî’nin *Râfie’l-gumûm ve Dâfie’l-humûm*’u sade nesir alanında yazılmış önemli eserlerdir. Bunlara ek olarak manzum-mensur olarak yazıya geçirilen *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Ebû Müslim hikâyesi*, Mesihî’nin mensur *Şehrengiz*’i, mensur tasavvufî eserler ile lügatler sade nesrin diğer örnekleridir.²⁰ Bu yüzyıla ait bir sade nesir örneğini, Firdevsî-i Rûmî’nin *Süleyman-nâme*’sinden verelim;

¹⁸ Süleyman Çaldak, “Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, S.77/78, 2006, s. 85.

¹⁹ M. İsen vd., *age.*, s. 81.

²⁰ İ. Genç, *age.*, s. 378-385.

“Kaçan kim yir yā Süleymān şu yüzinden çalkandı ve karār itmediyse Hağ Te‘ālā- celle celālehū- kahrı yüzünden ejdehā şeklinde bir ‘azīm ferişteh yarattı kim başı yidinci kat gökden yukarı, ayakları yidi kat yirden aşağıdur. Toğuz yüz toğsan toğuz biñ başı var, her başında toğuz yüz toğsan toğuz biñ yüzi var, her yüzünde toğuz yüz toğsan toğuz biñ ağzı var ve her ağzında toğuz yüz toğsan toğuz biñ dili vardır ve her bir dili toğuz yüz toğsan toğuz biñ lügatla Allāh’a tesbīh ider dāyimün, bir lahza karār kılmaz tesbīhde durur ve dağı ol feriştenün toğuz yüz toğsan toğuz biñ eli vardır. Hağ Te‘ālā ol ferişteyi kim yarattı, emr itdi kim uçmak içinden yidi küşeli bir taş ‘Lā ilāhe illa’llāh Muhammedü’r-resūlu’llāh’ deyüp barmağın geçürüp, götürdi, dağı Allāh’un fermānı birle götürüp bu dünyā yüzindeki yere bıraktı, bu yirün ki tül-i ‘arzi biş yüz yıllık yoldur, üç yüz yıllık yolunu rüy-ı zemīnün altına alup ihāta idüp kuşatdı. İki yüz yıllık yolu ol taşuñ delügi arasındur ki açık kaldı, ol delük ol feriştenün şehādet barmağınun yiridür, var kıyās it ki ol ferişte ne ‘azametli durur.”²¹

XV. asırda, kuruluşunu tamamlayan ve diğerleri arasında çağın en ileri ve güçlü devleti olan Osmanlı Devleti’nin tarihini, kazandığı/kaybettiği savaşlarını, Anadolu ve Rumeli fetihlerini anlatan tarih kitaplarının çokluğu dikkat çekmektedir. Osmanlı Türklerinin tarih okuma merakı ve zevkinin bir tezahürü olarak da hem sade hem de sanatlı nesrin özelliklerini taşıyan Orta nesir (Tarih nesri) ortaya çıkmıştır. *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseriyle Âşık Paşazâde, *Mecâlisü’n-Nefâ’ıs* adlı şuarâ tezkiresi ile Ali Şir Nevâî bu nesrin öncüsü olmuşlardır. Bunların yanında yine *Tevârih-i Âl-i Osman*’la Oruç Beğ, *Cihannümâ (Neşri Tarihi)*’ıyla Neşri, *Selçuk-nâme (Oğuz-nâme)*’siyle Yazıcıoğlu Ali ve *Tarih-i Ebu’l-Feth* adlı eseriyle de Tursun Bey gibi müellifler bu yüzyılda tarih nesri alanında ün yapmış nâsirler olarak karşımıza çıkmaktadır.²² Bu yüzyıla ait bir orta nesir örneğini, Ali Şir Nevâî’nin *Mecâlisü’n-Nefâ’ıs* adlı şuarâ tezkiresi’nden verelim;

“Seyyid Karāza: Şirāzlıkdur taḥşil kıılır şüretide ğurbet ihtiyār kıılıp ḥorāsāngā kildi begāyet merḥūm ve vācibü’r-ri‘āye köründi kim ḥaḳīrū’l-cüsse irdi ve hem şağīrū’t-ten āning muḥāfazat aḥvāli kıılıp sebak cihetidin dağı ba‘zi ‘azizlergā sipāriş kıılıldı olça maḳdūr-ı şefkat ve mürüvvet irdi āning bāreside mer‘ī tutulur irdi tā ol kim biraz fırsat kim ötti andın ğarāyib baş ura kirişti müddetī işitip

²¹ Gülnaz, Genç, *Firdevs-i Rûmî Süleymân-nâme (25 ve 26. Ciltler) Giriş - Metin - Sözlük*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 52.

²² İ. Genç, *age.*, s. 386.

işitmesge salınıp körüp körmesge salındı ‘ākıbet iş bulardın ötti ve anga yitti kim ħorāsān mülkide tura almay Semerķandķa bardı andaķ ma‘lūm bolur kim Semerķandī cimrileri bile zed ü ħūrd kılıp ġālīp bolmasa maġlūb daġı irmes anıng işleri andın meşhūrraqdur.”²³

İstanbul’un fethinden hemen sonra Anadolu’da iktisadi ve kültürel çalışmalara hız verilmiştir. Her şeyde faydalı olma ve ihtiyacı karşılama yanında güzel olma, estetik haz alma maksatları da gözetilmeye başlanmıştır. Estetik, esasen Aristo’dan beri tartışılan bir felsefe konusu olmuştur. Mesela teorik zeminde değilse de Mevlevi geleneğinin daima güzellik arayışı içinde olduğu bilinmektedir. Edebiyatta önce nazım, sonra da nesirde estetik tabakalaşma gelişerek külfetli ve sanatlı bir Türkçe söyleyiş meydana gelmiştir. XV. yüzyıldan itibaren nesir sahasında bu külfetli söyleyiş tarzı yavaş yavaş görülmeye başlamıştır. İlk olarak edebî (sanatlı, süslü, sanatkârane) nesir denilecek eserleri Sinan Paşa vermiştir. *İnşâ* adı da verilen bu nesrin yazarlarına *münşî*, yazılan eserlerine de *münşe’ât* denilmektedir. İnşâda yazarların fikirden çok söyleyişe önem verdiği görülmektedir. Bu nesrin öncüsü olan Sinan Paşa’nın *Tazarrû-nâme* adlı eseri, edebî nesir türünde yeni bir çığır açılmasına yol açmıştır:

“İşâret-i evsâf-ı aşk: Aşk âsâyiş-i cândur, aşk ârâyiş-i cihândur. Aşk nemek-i dîg-i vefâdur, aşk hadîka-i ehl i safâdur. Aşk hakikat çarhının ahteridür, aşk cân leşkerinün mehteridür. Aşk bir sultân-ı kâhir ve tîzdür ki alem çekicek birbirine urur vücûdla ademi, aşk bir bî-karâr ve şûrengizdür ki, kadem basıcak şûr u gavgaaya birağur âlemi. Aşk bir cevher-i pâkdür araz sanman, aşk râhat-ı cândur maraz sanman. Aşk bir murgdur ki melâmet-i halk ana bâlolur, aşk bir devletdür ki idbâr-ı dünyâ ana ikbâl olur. Aşk bâzârında câme-i dîbâyı bir habbeeye almazlar, uşşâk mahallesinde nâmusla nâmı bir çöpe saymazlar. Âşık olanlar gayret ve arı birağurlar, dost isteyenler evvel vekârı birağurlar.”²⁴

XVI. yüzyıl, Osmanlıların her alanda gelişme gösterdikleri bir dönemdir. Kendilerini uzun yıllardır uğraştıran savaşlar bitmiş siyasi, idari, iktisadi ve kültürel alanlardaki gelişmeler ivme kazanmıştır. Yöneticiler edebiyat ve sanata ehemmiyet atfetmişlerdir.²⁵

²³ Vahit Türk, *Mecâlisü'n-Nefâ'is (Metin-İnceleme)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1990, s. 53.

²⁴ İ. Genç, *age.*, s. 391-395.

²⁵ S. Çaldak, *agm.*, s. 86.

Bu yüzyılda nesir geleneği bir önceki yüzyılda kaldığı yerden devam etmiş, edebî nesir, gelişmesini sürdürerek daha süslü, daha san'atlı ve daha ağır bir şekil almıştır. Seci merakı, münşîlerin Arap ve Acem edebiyatına azami şekilde vâkıf olduklarını gösterme isteği ve bunun iftihar vesilesi addedilmesi, üsluptaki tabiiliği bozmuş, en basit fikirler en karmaşık timsallerle ifade edilir hale gelmiştir. Şekle gösterilen bu aşırı itina, mevzû'un ihmaline ve tali kalmasına sebep olmuştur. Bununla beraber büyük bir eseri baştan sona böyle bir üslupla kaleme almak külfetli olduğundan uzun eserlerde ve büyük kitapların tercümesinde yalnız mukaddime kısımlarında ağır bir üslup, diğer kısımlarında ise sade bir lisan tercih edilmiştir.²⁶

Bu yüzyılda mensur eserlerin sayısı artmış ve türlerde çeşitlilik oluşmuştur. Bunlar biyografik eserler, şuara tezkireleriyle tarihler başta olmak üzere, dinî-tasavvufi konulu eserler, şerhler ve değişik konularda yazılmış başka eserlerdir. Biyografik eserler ve şuara tezkireleri bu türler arasında en zengin olanlarıdır. Taşköprü-zâde Ebulhayr İsmâmeddin'in *Şakaiku'n-nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* biyografi türünde verilmiş önemli bir Arapça eserdir. Eserin Türkçeye çeşitli çevirileri yapılmış ve zeyller yazılmıştır. En tanınmış çevirisi, Edirneli Mehmed Mecdi'nin yaptığı *Hadâiku's-şakaik*'tir. Bu çeviri esere, dönemin şuara tezkirecilerinden Âşık Çelebi zeyller yazmıştır. Yüzyıla ait bir başka eser, *Künhü'l-ahbâr*'dir. Bir tarih kitabı olan eser muhteviyatında biyografik unsurlar da barındırmaktadır. XVI. yüzyılda Anadolu'da tezkire yazma geleneği (Edirneli) Sehî Bey'in kaleme aldığı *Heşt-bihişt*'le başlamış, Latîfi'nin *Tezkiretü's-şuarâ ve Tabsıratu'n-nuzemâ*'sı, Ahdî'nin Gülşen-i şuarâ'sı, Âşık Çelebi'nin *Meşâirü's-şu'arâ*'sı, Hasan Çelebi'nin *Kınalı-zâde Tezkiresi* ve Beyanî'nin *Beyanî Tezkiresi* ile devam etmiştir.²⁷ XVI. yüzyıla ait nesir örneğini, Latîfi'nin *Tezkiretü's-şuarâ ve Tabsıratu'n-nuzemâ* adlı eserinden verelim;

“Edirnevîdür. Kazzâz ‘Ali dimekle meşhûr ve şu‘arâ beyninde hicv ü hezelle ma‘rûf u mezkûrdur. Nedîm-şive şüh-‘tab‘ kimesnedür. ‘Âlemde mey ü maḥbûbuñ gâyetde ‘âşık u âlüftesi ve saṭranç nerdüñ esir ü âşüftesi idi. ‘Acep şüh-ḥâtır ve fâriḡu’l-bâl ü âsûde-ḥâtır ve ḥîn-i mükâlemede suḡan-âferîn ü nükte-güzâr ve maḡall-i mülâṭafa ve mu‘ârazada gâyetde bezle-güy u şîrîn-güftâr idi. ‘Ömrin ‘âlem-i tecerrüdde ve vaḡdetde ve teferrüdde geçürdi. Zene mâyil ve zen dosta

²⁶ M. F. Köprülü, *age.*, s. 401.

²⁷ Mine Mengi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 10, 2007, s. 49-51.

ķāyil degül idi. Bir sâzende-i berbaĥt-serâ ve naġme-ârâ idi ki naġme-i sâz-ı siĥr-perdâzı Hârût u Mârûtı gökden indirürdi ve zaĥme-i sürüd-ı rüdını felekde Zöhre-i Zehrâya begendürürdi. Henüz pîr-i fânî ve şeyb-i münĥânî iken maĥbûb u meysüz ve def ü neysüz olmazdı.”²⁸

Bu asrın önemli eserleri arasında tarihler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki büyük Osmanlı tarihi olarak kabul edilen Kemal Paşa-zâde (İbn Kemal)'nin yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osman*'dır. Eser, tarihi kayıtlara dayalı eleştirel bilgiye yer vermesi bakımından klasik dönem Osmanlı tarihçiliğinin ilk örneği sayılmaktadır. Kanunî dönemi sadrazamlarından Lütü Paşa tarafından yazılmış olan *Tevârih-i Âl-i Osman* ise yüzyılın edebî/sanatlı nesir örnekleri arasındadır. Yine tarih konulu eserler arasında bu asırda Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin *Selim-nâme*'si, Hoca Sadeddin bin Mehmed bin Hasan Can'ın *Hoca Tarihi* diye de bilinen *Tacü't-tevârih*'i, Selanikli Mustafa Efendi'nin *Selânikî Tarihi* (olayları günü gününe anlatması yönüyle rûz-nâme) diye de anılan *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı ve Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı sayılabilmektedir. Yüzyılın diğer mensur eserlerinden bazılarını ise yukarıdakilerden farklı konularda yazılmış, Gelibolulu Mustafa Surûrî'nin *Bahrü'l-ma'ârif*'i (edebiyat bilgileri konulu), Kınalı-zâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâyi*'si (eğitici-öğretici konulu, didaktik), Rumelili Zâifi'nin *Gülşen'i Mülûk*'u (ahlaki konulu), yine Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Hilyetü'r-ricâl*'i, Sûdî'nin *Mesnevi Şerhi* ve Şem'î'nin *Şerh-i Mesnevi*'si oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak Doğu Türkçesi ile yazılmış, Bâbü Şah'ın hayatını ve görüşlerini anlatan *Bâbü-nâme (Vekayi)* de Çağatay sahasının nesir alanındaki en güçlü mensur eserlerinden biridir.²⁹

Sonuç

Birçok coğrafyada iz bırakarak dünya edebiyatının önemli bir kısmını oluşturan Türk edebiyatı, köklü geleneğiyle asırlar ötesinden günümüze yazılı ve sözlü ürünlerini taşıyabilmeyi başarmıştır.

Edebi nitelik taşıyan ilk yazılı ürünler Köktürk Kitabeleri'dir. Kitabeler incelendiğinde Türk nesrinin iptidai dönemlerde bile aslında çok zengin bir

²⁸ Rıdvan Canım, *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (ekitap), Ankara, 2018, s. 259-260.

²⁹ M. Mengi, agm., s. 51-52.

dil ve edebiyatla örülü olduğu görülmektedir. Türk nesrinin tarih seyirinde şiir kadar etkili olamadığı gözlemlense de edebiyatımızda önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Kaldı ki şiirsellik kaygısı mensur eserlerde de güdülmüş, başlangıçtan Tanzimat dönemine kadar sade nesir yanında orta nesir ve seci (süslü nesir) de önemli bir yer tutmuştur.

Eski Türk edebiyatı alanında nesirle kaleme alınmış, araştırmacılar tarafından incelenmiş ve incelenmeyi bekleyen daha pek çok eser bulunmaktadır. Özellikle yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde incelenmeyi bekleyen mensur eserlerimizin sadece dil ve edebiyat sahasını değil, birçok sosyal bilim alanını da aydınlatacağı unutulmamalıdır. Şüphesiz bilim, birikimle ilerlemektedir. Bu sebeple şiir çalışmaları yapılırken nesir göz ardı edilmemeli, şiire göre bakır kalmış bu alanla da alakadar olunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altun, Nesrin, *Erzurumlu Darîr'in Fütûhu's-Şâm Tercümesi (Giriş-Metin-Açıklamalı Dizin A Maddesi)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996.
- Canım, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016.
- Canım, Rıdvan, *Tezkiretü's-su'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (ekitap), Ankara, 2018.
- Çaldak, Süleyman, "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, S. 77/78, 2006, s. 74-90
- Durmuş, İsmail, "Nesir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 6-8.
- Erkan, Mustafa, "Behcetü'l-Hadâik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 346-348.
- Genç, Gülnaz, *Firdevs-i Rûmî Süleymân-nâme (25 ve 26. Ciltler) Giriş - Metin - Sözlük*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1995.
- Genç, İlhan, *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2007.
- İsen, Mustafa - Horata, Osman - Macit, Muhsin - Kılıç, Filiz - Aksoyak, İ. Hakkı, *Eski Türk Edebiyatı El kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006.
- İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.

- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.
- Mengi, Mine, “Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. V, S.10, 2007. s. 43-76.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009.
- Türk, Vahit, *Mecâlisü'n-Nefâ'is (Metin-İnceleme)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1990.

TÜRK DIŞİŞLERİ BAKANLIĞININ RAPORUNA GÖRE, HATAY MESELESİ BAĞLAMINDA 1938 TÜRKİYE-FRANSA MÜŞTEREK BEYANNAMESİNİN SURİYE, BULGAR VE YUNAN BASININA YANSIMASI

*Reflection of Turkish-French Joint Declaration of 1938 on The Hatay
Question in Syrian, Bulgarian and Greek Press as Reported by Turkish
Ministry of Foreign Affairs*

İbrahim ERDAL*

ÖZ: Misak-ı Milli sınırları dâhilinde olan İskenderun Sancağı 20 Ekim 1921'de TBMM Hükümetinin Fransa ile yaptığı Ankara Antlaşması'na göre özel yönetimli bir statüye kavuşturulmuştur. Ortadoğu'daki manda idarelerinin bölge yönetimlerine bırakılmaya başlamasıyla Fransa da Suriye mandasını kaldırma kararı almış, Sancak'ın yönetimini Suriye hükümetine devretmiştir. Türkiye bu gelişme karşısında özel yönetim statüsünde bulunan İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesi amacıyla diplomatik yollara başvurmuştur. Milletler Cemiyetindeki görüşmeler sonucunda Hatay; 29 Mayıs 1937'de iç işlerinde serbest dış işlerinde Suriye'ye bağlı ve ayrı bir anayasaya sahip idare statüsü kazanmıştır.

Fransa, Hatay meselesi konusunda süregelen, olumsuz tutumuna 4 Temmuz 1938'de Türkiye ile yaptığı "Müşterek Beyanname" ile son vermiştir. 1938 yılında Türkiye ile Fransa Müşterek Beyannamesini Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Fransa adına da Ankara Büyükelçisi H. Ponsot beyan etmiştir. 1930 yılında iki ülke arasında yapılan anlaşma hükümlerine bağlı kalmayı taahhüt eden "Müşterek Beyanname"nin açıklanması sonrasında Yabancı basında beyanname üzerinden Hatay meselesine dair gazetelerde haberler ve başyazılar kaleme alınmıştır. Ayrıca Türk Dış İşleri Bakanlığı Suriye Fetel Arab, Bulgar Urta ve Yunan Proia basınında Hatay meselesi hakkında çıkan makaleler hakkında bir rapor hazırlamıştır. Bu çalışmada, Cumhuriyet Arşivi vesikaları ve Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti tarafından hazırlanan yabancı basına ait rapor değerlendirilmiş, Yabancı kamuoyunun bakış açısından Türkiye'nin Hatay politikası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatay Sorunu, Avrupa Basını, Fransa, Türkiye

ABSTRACT: The Sanjak of Alexandretta, which lies within the borders delineated in the National Pact, was conferred with a special administrative status in the Treaty of Ankara signed on October 20th, 1921 between France and the Grand National Assembly of Turkey. When the

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erdoğan Akdağ Yerleşkesi, Merkez/Yozgat, erdal_ibrahim@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1037-4343

Geliş Tarihi / Received: 17.02.2020
Kabul Tarihi / Accepted: 11.05.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

power of the mandated administrations in the Middle East started to be returned to governments in the region, France ended its claim over Syria and transferred the administration of the Sanjak to the Syrian government. Following this development, Turkey launched a diplomatic initiative demanding the independence of the Sanjak of Alexandretta, which was under a special administrative status at the time. After the deliberations of the League of Nations, on May 29th, 1937, Hatay gained a special administrative status with a separate constitution, becoming internally autonomous but externally part of Syria.

France left its negative attitude in the Hatay question with the signing of the Turkish-French Joint Declaration of 1938, which was declared by Turkish Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras and by H. Ponsot, the French Ambassador of Turkey. Following the Joint Declaration, within which both sides reiterated their commitment to the treaty signed between the two countries in 1930, articles and editorials about the Hatay question started to appear in the foreign press. Furthermore, the Turkish Ministry of Foreign Affairs prepared a report of the articles published in Syrian "Fetel Arab", Bulgarian "Utra" and Greek "Proia" newspapers about Hatay. This study examines documents held in the State Archives of the Republic of Turkey and report prepared by the Turkish Ministry of Foreign Affairs about the Foreign press, and analyzes foreign public opinion on Turkey's Hatay policy.

Keywords: Hatay Question, European Press, France, Turkey

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz Mark Sykes ve Fransız Georges Picot'un hazırladığı Ortadoğu bölgesinin sınırlarını belirleyen İngiltere ve Fransa arasındaki paylaşımında (İskenderun) Sancak bölgesini kapsayan Suriye Vilayeti Fransa'ya bırakılmıştır. Türkiye, hem 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması gereği hem de Misak-ı Milli sınırları içinde kabul ettiği ve çoğunluğu Türk olan İskenderun ve Antakya bölgesinde hak talebinde bulunmuştur. Fransa ise Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7.maddesine dayanarak aynı yıl İskenderun Sancağını işgal ederek, 25 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı'nda mandaterliğini aldığı Suriye'ye bağlamıştır.¹ Türkiye'nin bölgedeki haklarından vazgeçmemesiyle bir yıl sonra Türkiye-Fransa arasında yapılan 1921 Ankara

¹ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, s. 366; Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S:7, 2015, s. 193; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 531; Hatay Sorunu ile ilgili en kapsamlı çalışmalar için bk.Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960) (Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2019 ve ayrıca Hatay Sorunu hakkında yerel basın bağlamında kapsamlı çalışma için bk. Olcay Özkaya Duman, *Bağımsızlığa Giden Yolda, Sancak'tan Hatay Devletine Yerel Basın ve Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2019 ve Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri çerçevesindeki girişimlerine örnek olarak bk. Yücel Güçlü, *The Question of the Sanjak of Alexandretta, A Study in Turkish-French-Syrian Relations* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Antlaşmasının 7. maddesi ile Fransa'nın İskenderun ve Antakya bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurması, buradaki Türk halkına kültürlerini geliştirmek için her tür kolaylığı göstermesi ve Türkçenin resmî dil olarak kalması karşılıklı olarak kabul edilmiştir.²

Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş temellerinin oluşturulması sürecinde sorunların çözümünde diplomasi tercih edilmiş, zamana bırakılan meseleler karşısında küresel politikada etkili ülkeler ile yakın iş birliğine gidilmiştir. Boğazlar, Musul, Hatay gibi Lozan'da çözülemeyen ve ikili görüşmelere veya Milletler Cemiyeti raporlarına bırakılan konuların çözümünde askerî seçenek sona bırakılmıştır. 30 Mayıs 1926 tarihli Türk Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi'yle Sancak ve buradaki Türklerin muhtariyet ve kültürel ayrıcalıkları güvence altına alınmıştır.³

1930'lu yılların başından itibaren yükselen Faşizm ve Nazizm ile liderlerinin Birinci Dünya Savaşı sonuçlarının revize edilmesi talepleri Avrupa'nın yeni tehdidi olmaya başlamıştır. Bu süreçte İngiltere ile yakınlaşan Türkiye bölgesel paktlar kurma yoluna da gitmiş, Balkanlarda İtalya'nın girişimleri sonucunda bölge ülkeleriyle yapılan diplomasi sonucunda Balkan Antantı, Habeşistan'a yapılan saldırı sonucu da Ortadoğu'daki komşu ülkeler ile Sadabad Paktını imzalamıştır.⁴

Avrupa'da Hitler ve Mussolini liderliğinde yükselen tehlike üzerine özellikle Fransa ve İngiltere; Ortadoğu'daki manda yönetimlerinin üzerindeki ekonomik ve askerî yüklerini hafifletmek için bu yönetimlerin bağımsız devlet olmalarının önünü açmaya başlamıştır. Sovyet Rusya'nın Karadeniz'i kapatmaya çalışmasına göz yumulduğu, İngiltere'nin ve İtalya'nın Akdeniz'deki girişimleri sürecinde boğazlar üzerindeki Türk taleplerine daha sıcak baktığı Montreux Boğazlar Sözleşmesinde anlaşmaya

² Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 92-94.

³ Melek Fırak - Ömer Kürkçüoğlu, "1923-1939 Sancak (Hatay) Sorunu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2003, s. 281-282.

⁴ Mehmet Gönlübol - Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2010, s. 12; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, Ankara 1995, s. 354; İbrahim Erdal, "Yunanistan Kamuoyunun Bakış Açısında Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXX, S. 50, 2011, s. 105-119; İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2012, s. 89-96.

eğilimli politika izlediği görülmüştür.⁵ Yükselen Almanya ve İtalya tehlikesi sürecinde İngiltere'nin Türkiye ile ilişkilerinde daha yapıcı olduğu Hatay meselesinin çözümü sürecinde Türkiye'nin yanında tutum takındığı görülmüştür. Her iki ülkenin ortak yardımlaşma, iş birliği ve savunma deklarasyonu yayınlaması Türkiye'nin Hatay meselesinin çözümünde elini güçlendirmiştir.⁶

Bölgesel değişimlerin yaşandığı süreçte Fransa'nın manda idaresinin kaldırılması konusunda Suriye ile yaptığı 9 Eylül 1936 tarihli antlaşmada İskenderun Sancağı'nın statüsünden bahsetmemesi Türk Fransız ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olmuştur.⁷ Hatay'da giderek artan belirsizlik Türklerin yönetimin uygulamalarına tepkilerinin de artmasına sebep olmuş, toplumsal ayrışmanın şapka giymeye kadar vardığı Hatay'da Türklerin bağımsızlık sürecindeki örgütlü mücadelesinde Hatay Halkevinin faaliyetleri önem arz etmiştir.⁸ Hatay'da yaşanan belirsizlik ve toplumsal hareketlilik ve Fransa'nın bu tavrı üzerine Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyetinin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında Türkiye tarafında, Sancak'taki Türklerin durumunda belirsizlik yaratan, rahatsızlığa sebep olan bu sorunun Fransa ile diplomatik yollarla çözülebilmesi için ikili görüşme teklifinde bulunmuştur.⁹ Böylece, sıkıntılı olsa da sorunun çözümünde sonuca giden süreç başlamıştır.

Türkiye'nin Fransa ile bir ilerleme kaydedememesi, Sancak konusunda Fransa'nın iki taraflı davranması, Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasıyla sorunun daha çetrefilli bir hâle gelmesine sebebiyet verecek olmasından

⁵ Mehmet Gönübol - Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 128; Seha L. Meray - Osman Olcay, *Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1976, s.20-24; İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten, Belleten*, C. XLVI, S. 182, 1982, s. 386-393; Figen Atabey, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 31, 2014, s. 297.

⁶ F. Atabey, "İkinci Dünya Harbi...", s. 299; Soysal, agm., s. 370-372.

⁷ Hamit Pehlivanlı - Yusuf Sarımay - Hüsametin Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara, 2001, s. 105-106; İ. Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile...*, s. 532.

⁸ Volkan Payaslı - Olcay Özkaya Duman, "Şapka (İnkılabı) ve Din Üzerinden Verilen Hatay Bağımsızlık Mücadelesi ve Vedit Mürir Karabay ve Risalesi: Şapka Giymek Haram Değil?", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 9, 2013, s. 307; Volkan Payaslı, "Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılımı Sürecindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)", *History Studies*, C. III, S. 1, 2011, s. 222-229.

⁹ Adil Dağıstan - Adnan Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak'ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, S. 61, 2005, s. 8.

kaynaklanmıştır. İngiltere'nin uzlaşma sürecinde Türkiye'nin yanında yer alması, Almanya'nın Fransa için tehdit derecesinin artması ve Sancak meselesinden dolayı sürecin uzaması Fransa basınında da eleştirilere sebep olmuştur.¹⁰Sönmez, çalışmasında Fransız gazetelerinin başlangıçta İskenderun Sancağı'nın durumu konusunda; Türklerin varlığını kabul etmiş olsalar da Fransa'yı zor durumda bırakacağı endişesiyle bölgenin Suriye'ye devredilmesi kararını desteklediğini vurgulamıştır. Ancak Sönmez'e göre, Avrupa'da savaşın belirtilerinin görülmesi ve Fransa'nın Alman tehdidini hemen yanında bulması üzerine İskenderun Sancağı ile ilgili olarak, Türk-Fransız ittifakının Doğu Akdeniz'deki önemi açısından, Türkiye'ye bağlanması dile getirilmiştir. İskenderun Sancağının Türkiye'ye bağlanmasını Fransa açısından bir fedakârlık olarak gören gazetelerin Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın 1939'da imzalanmasını da fedakârlık karşısında büyük kazanım olarak değerlendirmiştir.¹¹

Ankara'da Fransız Askerî Ataşesi Albay Courson 28 Mart 1938 tarihinde hazırladığı raporda ise Sancak meselesinin Türkiye-Fransa ilişkilerini bozduğunu genel bir savaş durumunda Türkiye'nin Fransa'ya yardım etmeyeceğini Sancak'ın Türkiye'ye verilmesi karşılığında Fransa'ya vereceği desteğin daha büyük olduğunu vurgulamıştır. Fransız Genelkurmayı'nın 8 Nisan 1938 tarihinde hazırladığı raporda da, Türkiye'nin Boğazlara hâkimiyetiyle hem Balkanlar'da hem de Ortadoğu'da önemli bir stratejik güce sebep olduğunu böyle bir ülkeyle ittifak içinde olmanın limanlarının kullanılmasının Fransa'ya daha yararlı olacağı belirtilmiştir.¹² Hazırlanan askerî raporlar bağlamında Fransa'nın Türkiye ile olan ilişkileri Sancak meselesi üzerinden değerlendirmekten vazgeçtiği her iki ülke arasında ilişkileri normalleştirmek amacıyla Haziran 1938 tarihi itibarıyla askerî görüşmeler başlamış her iki devletin Hatay bölgesine 2500'er kişilik askerî kuvvet göndermesi kabul edilmiştir.¹³ Fransa'nın Türkiye ile ilişkilerindeki olumsuz tutumu; Avrupa'daki gelişmeler sonucunda yumuşamaya başlamış Ankara'da ilan edilen dostluk

¹⁰ BCA:30.10/222.501.22; Şinasi Sönmez, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz-Fransız-Türk İttifakı'nın Fransız Basınına Yansımaları (1939)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 63, 2018, s. 282-285.

¹¹ Ş. Sönmez, agm., s. 296-297.

¹² Figen Atabey, *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 28-29.

¹³ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", *Belleten*, C. XLIX, S. 193, 1985, s. 94; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 53-55; Adil Dağıstan - Adnan Sofuoğlu, "Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devletini Kuruluşu ve Türkiye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, S. 62, 2005, s. 447; F. Atabey, age., s. 29.

antlaşmasına dayalı müşterek beyanname ile sona ermiştir. Bu beyanname sonrasında Hatay'ın bağımsızlığına kavuşması süreci hızlanmıştır.

Türk Fransız Dostluk Antlaşması ve Müşterek Beyanname

Türkiye ve Fransa arasında görüşmeler Almanya'nın Avrupa'daki baskısına rağmen ağır ilerlemiş her iki ülke ancak Haziran 1938 tarihinde bir dostluk deklarasyonu imzalayabilmiştir. Görüşmelerin hemen devamında da 4 Temmuz 1938 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Fransa Büyükelçisi Henry Ponsot tarafından imzalanan Türk Fransız Dostluk Antlaşması kabul edilmiş ve antlaşmaya ek olarak Müşterek Beyanname ilan edilmiştir.¹⁴ Her iki devlet yetkilileri kabul edilen dostluk antlaşmasıyla alınan kararları bu beyannameyle açıklamışlardır. Bu beyanname; her iki ülkenin Sancak konusundaki tutumunu yansıtan irade beyanı kapsamında olmuş ikili görüşmelerin hızla olumlu ilerlemesi sonucunda imza ve onay sürecine girmemiştir.

4 Temmuz 1938 tarihinde kabul edilen Dostluk Antlaşması'na dayalı olarak Ankara'da açıklanan 7 maddeden oluşan Müşterek Beyannameyle; Türkiye ve Fransa Hükümetleri arasında 3 Şubat 1930 tarihinde kabul edilen Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Antlaşmasının yerine geçmek üzere belirli hususlarda anlaşmaya varıldığı açıklanmıştır. Bu hususlardan ilki 29 Mayıs 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyinin belirlediği haliyle İskenderun Sancağı'nın anayasası ve statüsünün yürürlüğünün devamına ve Sancak'ta Türk varlığının kabul edilmesi bu varlığın kabulünün 1921 Ankara İtilafnamesi bağlamında kabul edilerek bir arazi sorunu olarak görülmemesinin kabul edilmesidir.

İkinci husus; Türkiye ile manda rejimi altındaki Suriye ve Lübnan arasında 30 Mayıs 1936 tarihinde imzalanan Ankara Mukavelenamesi ile ülkeler arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin korunması ve mukavelename ile onu tamamlayan anlaşmaların kabul edilmesiyle devletler arasında çıkabilecek sorunlara engel olmak amacıyla sürelerinin bir yıl uzatılması sadece otlak ve meralarla ilgili kısmın iptalidir.

Üçüncü husus;¹⁵ Türkiye ile Fransa arasında 3 Şubat 1930 tarihinde imzalanan Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Anlaşmasıyla belirlenen, Türkiye ile Fransa Cumhuriyeti otoritesi altında bulunan memleketler arasındaki, uzlaşma ve hakem uygulamalarını sürdürmektir.

¹⁴ BCA: 30.10/224.510.13; F. Atabey, *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, s. 69-70.

¹⁵ BCA: 30.10/224.510.13-2

Dördüncü husus; Türk Hariciye Vekili ile Fransa Büyükelçisi arasında 29 Mayıs 1937 tarihinde gönderilen karşılıklı mektupların birinci fıkrası olacağı yeni bir protokol ile sorunların çözümünde bu protokolün belirlediği usullerin geçerli olmasıdır.

Beşinci husus; Türk vatandaşlarının Suriye ve Lübnan'da, her iki ülke vatandaşlarının da Türkiye'de ikamet konusunda hukuki süreçte ayrıcalıklı olması ve kolaylık sağlanmasıdır.

Altıncı husus; Türkiye ve Fransa'nın, Suriye bağımsız bir hükümet olduğunda ikinci hususta belirtilen şartları üçlü bir dostluk antlaşması olarak kabul etmesidir.

Yedinci husus; Lübnan ile ilgili uluslararası haklara dayalı olarak yapılan anlaşmaları Fransa üzerinden yapıldığından Lübnan ile ilgili hususların ayrı bir anlaşma ile belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Beynâmeninin sonuç kısmında Türkiye'nin Suriye ve Lübnan ile ticari ilişkileri geliştirmek için görüşmelere başlayabileceği belirtilmiş ve Türk ve Fransız Hükümetleri vatandaşlarının ikamet sorunlarını çözmek için bir ikamet sözleşmesi için müzakere etme kararı belirtilmiştir.¹⁶

Türk Fransız Dostluk Antlaşmasına dayalı olarak açıklanan beyanname ile İskenderun Sancağı'ndaki Türklerin varlığı hukuken kabul edilmiş ve 1930 yılındaki dostluk antlaşmasının yerine geçmesi düşünülen yeni dostluk antlaşmasına göre her iki tarafın birbirlerinin aleyhine olabilecek herhangi bir anlaşmaya veya ittifaka katılmayacakları ve saldıranların tarafında yer almaması kararlaştırılmıştır.¹⁷

Türk-Fransız Dostluk Antlaşması sonrası Müşterek Beynâmeninin açıklanması bölgede iki ülkenin yaşanacak sorunların çözümünde karşılıklı meşru taraf olduklarının beyanı olmuştur. Bu hem Suriye basınında hem de Balkan Antantı ile bir savunma ve iş birliği sürecinde olan Yunanistan ile Balkanlarda revizyonist taleplerini devam ettiren Bulgaristan basınında yer bulmuştur.

Müşterek Beyanname ile Türkiye, dış politikası bağlamında İskenderun Sancağı ve Türkler ile ilgili kaygılarını giderip bölge üzerindeki uluslararası haklarını korumayı Fransa ise bölgede uyguladığı dış politikası çerçevesinde Suriye'de hızla değişen süreçte "Türkiye'nin Hatay'ı ilhak edeceğine" dair endişesinin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Her iki ülkenin olumlu bir politika

¹⁶ BCA: 30.10/224.510.13-3

¹⁷ Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 7, 2015, s. 198.

izleyeceği ve diplomasiye ağırlık vereceği gerçeği 1939 yılında imzalanacak olan Türk-İngiliz-Fransız ittifakı görüşmelerinin yoğunlaşması üzerine onaylanmadığı için geçerli olmamış bir irade beyanı olarak kalmıştır.¹⁸ Ancak bu beyanname Türk basınında olduğu gibi yabancı basında da yer almıştır.

Müşterek Beyannamenin Yabancı Basına Yansıması

Türkiye ve Fransa'nın müşterek beyannamesi Avrupa basınında, manşetlerde ve köşe yazılarında, yer almıştır. İngiltere ve Fransa basını bu konuda birçok haber kaleme almış ve köşe yazıları yayımlanmıştır. Burada yapılan değerlendirmelere göre beyannamenin nasıl algılandığına dair veriler birçok yabancı ülkenin basını tarafından da incelenmiştir. Dönemin dış politikasında önemli bir aktör olarak ortaya çıkan Amerika'da basın konuyla ilgili olarak, özellikle İngiltere'de yayımlanan, Sancak konusuna dair gazete haberleri ve köşe yazılarına dayalı haberleri kullanmıştır. Ortadoğu uzmanlarının değerlendirmelerini sayfalarına taşıyan gazetelerden birisi New York Times gazetesi olmuştur. Gazete, İngiltere'de yayımlanan The Daily Telegraph gazetesinin sahibi olan Joseph Moses Levy¹⁹'nin "*Devletler Türkiye'nin Teveccühünü Kazanmaya Çalışıyorlar*" başlıklı bir değerlendirme yazısına sayfalarında yer vermiştir. Bu yazıya göre;

*"Fransa, Sancak'ın Türkiye tarafından mutlak surette işgalini, müttefikleri olan Suriye'nin rahatsız olmasından dolayı, önlemeye çalışmakla beraber aynı zamanda Türkiye'yi de mümkün olduğunca uzlaşmaya ikna etme arzusunda. Büyük Britanya ve Fransa, Türkiye'nin artık dünya satranç tahtası üzerinde ehemmiyetsiz bir rehin olmadığını bugün takdir ediyorlar. 200 bine yakın efrattan müteşekkil iyice mücehhez ordusu ve Boğazlar üzerindeki mutlak hâkimiyeti sayesinde Türkiye sevkülceyş bakımından Akdeniz mıntokasında en mühim devletlerden birisi haline gelmiştir."*²⁰tespitinde bulunan Levy, savaş bulutlarının bölgeyi kapladığı bir sırada, Avrupa'daki menfaatleri ortak olan Fransa ve İngiltere'nin Türkiye ile barış içinde kalmasının hayati önemi olduğu değerlendirmesini yapmıştır.

¹⁸ İ. Soysal, "*Hatay Sorunu ve Türk-Fransız...*", s. 97.

¹⁹ 1937 yılına kadar The Daily Telegraph gazetesinin sahibi olarak görülen Joseph M. Levy, bu tarihte Morning Post ile gazetenin birleşmesiyle 1938 yılında Newyork Times gazetesinin özel muhabiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Levy hakkında bk. Mustafa Yılmaz, "1923-1938 İngiliz Basınının Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, S. 28, 1994, s. 157-159.

²⁰ BCA: 30.10/224.511.5 (1-2)

Levy'e göre, Fransa ve İngiltere'nin bir dünya savaşı çıktığında Rusya'nın Boğazlardan serbest geçebilmesini istediklerini bunun için Türkiye'nin Roma-Berlin mihverine katılmaması için gayret göstermesi gerekmektedir. Almanya ve İtalya'ya karşı bir savaşın kazanılması için Akdeniz'de bir İngiliz-Fransız-Türk bloğunun meydana getirilmesinin son derece önemli olduğunu belirten Levy, Sancak'ın Türkiye tarafından ilhakına²¹ müsaade edilmesinin, Türkiye'nin dostluğunu ve ittifakını kazanmak karşılığında çok ağır bir kayıp olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca Fransa'nın, Cemiyet-i Akvam'ın kuruluş felsefesi ve prensiplerinin savunucusu ve aynı zamanda 1936 yılındaki ittifak anlaşması gereğince Suriye'yi müdafaa etmek için Sancak'ı Türklere teslim edemediğini bu sebeple Türkiye ile müzakerelerin çok uzun sürdüğünü belirtmiştir. Levy gazetede yazısında devamlı surette olası bir dünya savaşında Suriye'nin Fransa'ya hiçbir faydasının olmayacağı gibi aksine Suriye'yi korumanın Fransa için ağır bir yük olacağını, oysa stratejik anlamda Türkiye'nin Akdeniz'deki konumu ve oldukça kuvvetli ordusunun Fransa'nın Türkiye ile ittifakını hayati bir zorunluluk haline getirdiğini belirtmiştir.

Levy'nin başyazısında Atatürk ve onun diplomasisine de yer verilmiştir: *“Atatürk'ün diplomasi ve politika işlerindeki hatt-ı hareketi, sözünün şayanı itimat olduğunu ispat etmiştir. Bu ise şimdiki zamanda en önemli cihettir. Bugün dünyanın diktatör devletleri içinde en az tecavüzkâr olan Türkiye'dir. Kemal Atatürk ne bir karışıklık çıkarmış ne de daha büyük devletlerin zaafından istifade ederek devletlerarası hukuku çiğneyerek bir toprağı ele geçirmiştir. Türkiye diğer devletlerle yaptığı muahedelere ve anlaşmalara sadık kalmıştır. Atatürk, muktedir bir Türk kabinesi ile teşrik-i mesaide bulunarak, enerjisini kendi memleketinin hudutları dâhilinde teksif etti, memleketini asrileştirdi, sanayileştirdi, okuyup yazdırdı ve büyükçe bir ordu meydana getirdi. Atatürk her zaman müsait zamanı beklemiştir. Maksadı, yeni Türkiye'nin milletler arasında bir millet olduğunu ve Türk milletinin, harpten evvel söylendiği gibi artık 'mesuliyet hissi taşımayan Asyalılar' olmadığını medeni dünyaya ispat etmektir.”*²² sözleriyle Atatürk'ün bunu başardığını, çünkü büyük devletlerin Atatürk'ün ve arkadaşlarının teveccühünü kazanmak üzere birbirleriyle rekabete başladığını fakat ne Atatürk'ün ne de meclisin ittifaklar veya buna benzer anlaşmalar için

²¹ Burada kullanılan “ilhak” terimi metinden de açıkça anlaşılacağı gibi Levy'nin veya Fransa'nın bakış açısıdır. Bu bakış açısına göre Sancak'ın halk oylamasıyla dahi Türkiye'ye katılma kararı alması ilhak olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple metne sadık kalmak bağlamında bu terim, metin içinde “Levy'e göre” veya “Türkiye'nin Hatay'ı ilhak edeceğine” şeklindeki ifadelerle yer almıştır.

²² BCA: 30.10/224.511.5 (3-4)

Avrupa devletlerinden hiçbirisinin kucağına atlamadığını aksine diplomatça hareket ettiğini vurgulamıştır.

Newyork Times gazetesinin bölgeyle ilgili yaptığı değerlendirmede; Avrupa'da yükselen güç olarak ortaya çıkan Almanya'da Hitler ve İtalya'da Mussolini'nin faaliyetlerinin hem İngiltere hem de Fransa için önemli bir tehdit olduğunu vurgulamıştır. Levy, bu tehditten dolayı endişeye sahip olan her iki devletin, bölgede manda idaresi olarak yönettiği devletlerin bağımsızlıklarını onaylayarak, üzerlerindeki ekonomik yükü azaltmaya çalıştıklarını vurgulayarak bu durumda Türkiye'nin elinin daha güçlü olduğunu belirtmiştir. Levy, Hitler ve Mussolini'nin Avrupa'da yaşanan gelişmelere göre Türkiye'nin güçlü lideri Atatürk'ün kendilerinin dostluğunu isteyeceğini düşündükleri tespitinde bulunmuştur. Ancak bu tespitinin aksine Atatürk'ün kendisini totaliter bir devlet reisi kabul etmediğini, Türkiye'nin hükümet şekli ve Türk politikacılarının temayülünün faşist olmaktan ziyade demokrat olduğuna işaret etmiştir. Bu durumu, kendi bakış açısıyla, garip bulan Levy yazısının devamında, İngiltere ve Fransa'nın olası bir dünya savaşında Türkiye'nin yardımına kesinlikle güvenebileceklerini kabul ettiklerini belirtmiştir.

Suriye'de yayınlanan *Fetel Arab* gazetesi de yine İngiltere'de yayınlanan Standart gazetesinin bir haber yorumunu incelemiş ve Avrupa basınında konu hakkında yayınlanan yazıları üzerine 5 Temmuz 1938 tarihinde değerlendirme yazısı yayımlamıştır.²³ “*İstikbalde Milli Vazifemiz, Şam ve Irak'ı Birleştirmeye Çalışmalıyız İskenderun Felaketinden Alınan Ders*” başlıklı yazıda Müsterek Beyanname ile İngiltere'nin desteklediği Türkiye'nin Fransa'nın da rıza göstermesiyle İskenderun'a gireceği ve bunun Arap âlemini üzeceği belirtilmiştir. Gazete, İngiliz ve Fransız basınının Türkiye'yi destekler mahiyette yazılar kaleme aldığını, İngiliz basınının Türkiye'nin İskenderun'a girmesini önemsiz gibi göstermeye çalıştığını vurgulamıştır. Fransa'da Türk heyetiyle yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin İskenderun'a girme sebebinin Suriye idaresinin uygulamaları olduğunun belirtilmesinin, Fransa'nın bölgede Türkiye'nin gücünü kabul etmesi olarak yorumlanmıştır. Gazete, bunun sebebi olarak Fransa'nın tehdit olarak gördüğü Almanya'nın Doğu Avrupa'da güçlenmesini istememesini göstermektedir. Buradan anlaşılacağı üzere İngiltere ve Fransa'nın manda idaresi altındaki topraklarda uyguladığı Türk karşıtlığı politikasında başarılı olmuş, Arap kamuoyu Fransa'nın bağımsızlığını kabul ettiği Suriye'de yeniden bir Türk hâkimiyeti istememiştir. Bu sebeple Avrupa'nın ikircikli

²³ BCA: 30.10/222.501.22(9-11)

davrandığı özellikle İngiltere ve Fransa'nın kendileri açısından yaklaşan tehlikeye göre pozisyon aldığı oysa Suriye'nin Irak ile birleşmesinin Araplar için daha doğru olduğu düşüncesi işlenmiştir. Bu sebeple kaleme alınan yazıdan da anlaşılacağı üzere Hatay meselesinden hareketle birleşik Arap devleti ideali düşüncesi canlı tutulmuştur.

Bulgar basınında ise Türk-Fransız Müşterek Beyannamesinin imzalanması *Utra* gazetesinin 7 Temmuz 1938 tarihinde yayımlanan nüshasının ilk sayfasında²⁴ yer almıştır. Beyanname, G. P. Genof tarafından kaleme alınan "*İngiltere şark siyasetini değiştiriyor-Türkiye'nin Anadolu için endişeleri-İngiliz Fransız birliği ve Roma, Berlin Mihveri*" başlıklı yazı ile "*İngiltere ve Fransa Yakın Şarkta*" ve "*İskenderun hakiki 'Anschluss'u neticeler*" manşet haberleriyle vermiştir.

Genof, değerlendirme yazısında "*İngiltere ve Fransa'nın yakın şarkta siyasi ve iktisadi tesirlerini takviye edebilmek maksadıyla her şeyi yapıyorlar. Buna erişebilmek için onların her fedakarlığı yapmaya hazır olduklarından zerre kadar şüphe edilemez*"²⁵ sözleriyle bu iki devletin bütün dikkatleri yakın zamanlarda Türkiye üzerine yoğunlaştırdığını vurgulamıştır. Gazete, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye üzerine olan politikalarını ayrı ayrı ele alarak incelemiştir. Genof'a göre; İngiliz Fransız birliği her ne pahasına olursa olsun, Şark'ta taraftar kazanmak istemektedir. Türkiye'nin büyük iktisadi, siyasi bilhassa stratejik kıymetini çok iyi değerlendirmiş olduklarından dolayı Türkiye'yi nüfuzları dairesine çekebilmek için her şeyi yapmaktadırlar. Fransa, Kemalizm harekâtının Anadolu'daki kuvvetini hisseder etmez, Türkiye'ye karşı dostane bir politika takip etmeye başlamış, 1920 senesinde Sevr Muahedesinin imzalanması sonrasındaki süreçte Fransız murahhası Franklen Buyyon'un Kuvâ-yi Milliye hareketi ile anlaşmıştır. Fransa böylece Anadolu hükümetini resmen tanımış, Şark'taki askerlerini geri çekmiştir ki bunun Sakarya zaferindeki etkisi büyüktür. Bir taraftan Bolşevikler Kemal'e harp mühimmatı tedarik ederken diğer taraftan Fransa'da onları deniz yoluyla tedarik edebilmesi için Türklere kolaylık göstermiştir.

Fransa'nın "Lozan Konferansı"nda Türk isteklerine karşı çok tavizkâr davrandığı ve İsmet Paşa'nın Fransız murahhaslarından her zaman bir destek bulunduğu vurgulanan haberde 1933 senesinde kabul edilen Sovyet-Fransız Paktı'nın Türkiye ile Fransız dostluğunu daha da güçlendirdiği belirtilmiştir. İngiltere'nin hem Anadolu'nun işgalinde hem de Sevr Antlaşmasında etkili

²⁴ BCA: 30.10/222.501.22(5-8)

²⁵ BCA: 30.10/222.501.22(5)

olduğu ama Kuvâ-yi Milliyye'nin hesabı bozduğu Lozan'da da Lord Curzon'un düşmanca tutumunun 1936 Montreux Konferansına kadar sürdüğü bundan sonra İngiltere'nin Türkiye üzerindeki politikalarının tamamen değiştirildiği vurgulanmıştır. Gazeteye göre bunun sebebi, Habeşistan işgaliyle ortaya çıkan İtalya'dır.

Genof haber değerlendirme yazısında Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin stratejik yeri gayet önemli olduğundan İngiliz politikası açısından Türkiye'nin kazanılmasının zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Genof'a göre, Türkiye için en büyük tehlike geçmişte olduğu gibi ne Rusya'dan ne de İngiltere'den gelmekte aksine Anadolu üzerindeki emelleri açık olan İtalya'dan gelmektedir. Ayrıca Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi İtalya'ya karşı koruyacak durumda olmamasının Ankara'yı İngiltere ile iş birliğine yönelttiğini, bu yüzden Türkiye'nin Çeşme limanını İngiliz donanmasına hareket üssü olmak üzere terk ettiği tespitinde bulunmuştur. İngiltere'nin Türkiye'ye 16 milyon liralık bir kredi açması ve bu kredinin öncelikle Türk ordusunun silahlanmasına ayrılmasının Hatay'ın kaderini önceden belirlediği tespitini yapan Genof, bugünkü Fransa'nın Türkiye ile iyi ilişkiler sürdürmesinin menfaati gereği olduğunu vurgulamıştır.

Genof haber değerlendirme yazısının sonunda “*Hakikatte ise Türkiye beynelmilel vaziyetin bugünkü durumundan istifade ederek Hatay'ı gerçekten iltihak etti. İngiltere ve Fransa Balkanlar ve Orta Avrupa'da ticari, iktisadi konumlarını eskisi gibi devam ettirmek istiyorlar. Elbette buna şart olarak siyasi durumun da güçlendirilmesi gerekmektedir. Bunun amacı Orta Avrupa'da önemli bağlantıları olan Almanya'yı tecrit etme isteğidir. Son zamanlarda Hitler taraftarlarının yayın organı 'Wolkischer Beobachter' (Halkın Gözlemcisi) gazetesi ile Türk yarı resmî gazetesi Cumhuriyet arasındaki polemik şarttaki mücadelenin ne kadar gergin olduğunu göstermektedir.*”²⁶ diyerek uygulanan politikaların ilginç sonuçlarının olacağını belirtmiştir.

Yunanistan'da ise Türkiye ve Fransa arasında müşterek beyannamenin açıklanacağı konusu hükümet taraftarı olan *Proia* gazetesinde 3 Temmuz 1938 tarihli sayısında haber olmuştur.²⁷ Habere göre; Sancak'ta Suriyeli idarecilerin hesapsız girişimleri ve bölgede yaşayan Arapların sürekli Türklere karşı olan saldırıları Türkiye'yi rahatsız etmektedir. Ancak Fransa ile yapılan iki görüşmenin ve ortak beyannamenin sorunu diplomasiyle çözebileceği ve Türk-Fransız anlaşmasının Doğu Akdeniz'de barışın

²⁶ BCA:30.10/222.501.22(9)

²⁷ BCA:30.10/222.501.22(12-13)

güçlenmesinde etkili olacağı bu sayede her iki ülkenin Doğu Akdeniz’de hâlihazırdaki statükosunun korunması ve sürdürülmesi konusunda iş birliği yapacağı görülmektedir. Proia gazetesi, iki tarafın yaptığı bu anlaşmayla Fransa’nın Sancak’taki Türk nüfusun varlığını kabul ettiğini, Türklerin yerleşmiş olduğu yerlerde asker bulundurmasını, Sancak’a ait özel bir Mebuslar Meclisinin olmasını onayladığını vurgulamıştır. Ayrıca Fransa’nın bu anlaşmaya yanaşmasının arkasındaki amacı Türkiye’nin kısa süre önce İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapmasına bağlamakta Yunanistan’ın da bölgedeki barışa katkıda bulunacağını umduğu için Türk-Fransız anlaşmasına destek verdiğini vurgulamıştır.

Türkiye'nin komşu ülkelerinin basını genel olarak değerlendirildiğinde Yunanistan'ın, Sancak'ın ayrı bir Mebuslar Meclisinin olması fikrini dile getirmesi ve Türk varlığını kabul etmesi, Sancak konusunda Türkiye'nin tezlerine yakın bir diplomatik çizgide olduğunu göstermiştir. Yunanistan'ın bu politikasının Balkan Antantı ile oluşturulan bölgesel iş birliğinin bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır. Bulgaristan basınında Genof tarafından kaleme alınan değerlendirmeye göre ise, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri iyi değerlendiren Türkiye, Hatay'ı topraklarına katmıştır. Suriye basını ise Sancak meselesinde geline nokta Arap dünyası arasındaki dayanışma ve işbirliği bağlamında bir başarısızlık olarak görmüştür.

Sonuç

Müşterek Beyanname, Türk-Fransız Dostluk Antlaşmasına ek olarak konulan fakat süreç içerisinde ikili ilişkilerin hızla gelişmesiyle imzalanamayan, her iki ülkenin gelecekte yaşanabilecek olan sorunlar karşısında iyi niyet tutumlarına sadık kalınacağını teyit eden bir irade beyanıdır. Dolayısıyla Hatay meselesi bağlamında önemli olan bu beyanat, Türk basınında olduğu gibi sorunun tarafı olan Fransa basını ile bölgede etkin olan İngiltere ve Arap basınında birçok haber ve köşe yazısına konu olmuştur. Müşterek Beyanname üzerine yapılan bu çalışmada olduğu gibi gazete haberleri ve köşe yazılarına dayalı olarak Hatay sorunu ile ilgili yeni makale ve yayının kaleme alındığını ifade etmek gerekir.²⁸ Bu konudaki

²⁸ Türk Basınında Hatay Sorunu ile ilgili ayrıntılı son çalışma için bk. Yusuf Kodaz, *Hatay Sorunu, Atatürk ve Türk Kamuoyu*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019. Yabancı basın için bk. Mustafa Yılmaz, “1923-1938 İngiliz Basınına Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, S. 28, 1994, s. 157-159; Selma Yel, “Hatay’ın Ana Vatana İlhakının Yurt Dışı Basındaki Yansımaları”, *Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu* (3-5 Kasım 2009 Antakya-Hatay Haz. Mukaddes Arslan), Ankara 2011, s. 189-190; Müzehher Yamaç, “Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk Fransız Anlaşması”, *Atatürk Araştırma Merkezi*

İngiltere gazetelerinin hükümetin politikaları çerçevesinde Hatay meselesinde Türkiye'nin tarafında yayınlar yaptığı görülmektedir. Boğazların İngiliz yanlısı Türkiye'nin kontrolünde olması, ordusu güçlendirilmiş bir müttefikin Doğu Akdeniz'deki varlığının İngiltere'nin de varlığını destekleyeceği üzerine yazılar kaleme alan gazeteler, İngiliz politikasının özellikle Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra büyük bir değişime uğradığını kıta Avrupa'sında Almanya'nın Habeşistan ve Akdeniz'de de İtalya'nın faaliyetlerinin bunda en önemli etken olduğu vurgulanmıştır.

Fransa'da, Hükümete muhalif olan, gazeteler ise ülkelerinin mandaterliğinde bulunan (İskenderun) Sancak bölgesinin Türkiye'ye bırakılmasını zafiyet olarak görmekte, komünist gazeteler bölgede yaşayan Arap ve Hıristiyanların durumunun Fransa'ya zarar vereceği iddiası üzerinde durmuşlardır. Muhalefet yanlısı gazetelerin kısmen kabul ettiği Hükümet yanlısı gazetelerin ise kuvvetle savunduğu tez ise hemen sınırlarında büyüyen Almanya ve İtalya tehdidinin Fransa için öncelik olduğu, mandaterliği yapılan Suriye'nin savunma zorunluluğunun ülkeyi zora sokacağı görüşü olmuştur. Bu sebeple genel kanaat Sancak bölgesinin Türkiye'ye bırakılmasının yanında güçlü bir Türkiye'nin İngiltere ile birlikte Fransa'nın yanında olmasının daha büyük kazanç olacağı vurgulanmıştır.

Amerika basınında konunun İngiltere merkezli ele alındığı ve "Hatay Meselesi"nde Türkiye'nin haklılığı tezinin işlendiği görülmüştür. Elbette burada Amerika ve İngiltere arasındaki yakınlık da etkili olmuştur. Yazılarda Türkiye'nin totaliter değil, demokrasiye dönük bir yapıya sahip olduğunun vurgulanması da Türkiye'nin Almanya ve İtalya ile olacak herhangi bir yakınlaşmasının önünün alınması amaçlıdır. Suriye, meselenin merkezinde olmasına rağmen konuya Arap dünyasındaki bölünmüşlük üzerinden bakmakta, Arap devletlerinin toprak bütünlüğünün ileri aşamada büyük Arap devletine doğru evrilmesi konusu işlenmiştir.

Türk Dışişleri Bakanlığının arşiv raporu çerçevesinde değerlendirilen Yunanistan ve Suriye basınında Hatay (Sancak) Meselesine dair yer alan yorumlarda görülen en önemli husus; İngiltere ve Fransa basınındaki haber ve yorumların incelenerek bunun üzerinden konuyla ilgili yorumların yapılmış olmasıdır. Bulgaristan basını ise, Balkanlarda süre gelen revizyonist politikası gereği Yunanistan'ın aksine bir değerlendirme

Dergisi, C. XXXV, S. 99, 2019, s. 215-252; Coşkun Topal, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XI, S. 2, 2019, s. 1-16.

yapmıştır. Bu bağlamda Bulgaristan’da yapılan değerlendirmelere değinilecek olunursa Bulgar basını, Türk-Fransız Dostluk Antlaşmasına dayalı açıklanan Müşterek Beyanname ile her iki ülkenin, zaten Türkiye’nin Milli Mücadele yıllarından bu yana devam eden, dostane ilişkilerinin sürdürüldüğünü bu beyannamenin de sürdürülen bu ilişkinin doğal bir sonucu olduğu vurgulanmıştır. Fransa’nın Türkiye’ye olan yaklaşımına Avrupa’daki yaşanan gelişmelerin sebep olduğuna vurgu yapılan haberlerde Fransa’nın olası bir savaşta bölgeden bir cephenin daha açılmasını istemediğini vurgulanmıştır. Bulgaristan aynı tehlikelerin yaşandığı Balkanlardaki Türkiye’nin kurduğu “Pakt”ı işaret ederek Türkiye içinde en büyük tehdidin İtalya olduğu ama Hatay konusunda Türkiye’nin bölgeyi topraklarına kattığını vurgulamıştır. Türkiye’nin Hatay konusunda kazançlı olan taraf olmasında İngiltere ve Fransa’nın Avrupa’da yükselen Nazi Almanyası ve Faşist İtalya tehlikesinden duyduğu endişeye bağlamıştır. Bulgar basınındaki bu değerlendirmelerde Balkan politikalarındaki muhalif tutumunun etkisi görülmektedir. Hatay meselesine bakışında Türkiye’yi yayılcı olarak gören Genof, Avrupa’da yaşanan gelişmeleri fırsat bilen Türkiye’nin Hatay’ı “ilhak ettiğini” iddia etmiştir.

Türk Dışişleri Bakanlığının arşiv raporu bağlamında Yunan Basınındaki değerlendirmelerde ise Türkiye ile benzer endişelerde ve tehditlere maruz kalan Yunan basınının Türkiye tarafında bir yoruma sahip olduğu anlaşılmaktadır. İskenderun Sancağı’ndaki sorunların Türkiye’nin bir iltihak girişimi sonucu değil, buradaki Arap idarecilerin Türklere karşı tutumundan kaynaklandığına değinilmesi ve Türkiye’nin sorunu Fransa ile diplomasi yoluyla çözmesinin önemine vurgu yapılması dikkat çekmektedir. Bulgar basının aksine Yunan basınında Doğu Akdeniz’deki statükonun sürdürülmesine yapılan vurgu Yunanistan’ın bölgede yaşadığı endişelerin bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Türk Dışişleri Bakanlığının arşiv raporu kaynak alınarak yapılan değerlendirmeye göre, Suriye basınında ise konunun, Fransa ve İngiltere’nin Avrupa’da yükselen Almanya tehdidinden dolayı Türkiye lehine sonuçlandığına vurgu yapılarak Arap dünyasının İngiltere ve Fransa’nın bölgedeki güvenilmez politikaları sebebiyle tekrar Türk hâkimiyetine bırakılmaması gerektiği dile getirilmiştir. Gazete, bu bağlamda, Suriye ve Irak’ın iki ayrı devlet değil, birleşmesi gerektiğine vurgu yaparak Birleşik Arap devletinin kurulması gereğine işaret edilmiştir.

Hatay meselesi üzerine yapılan birçok değerlendirmelerde ve İngiltere ile Fransa basınına dayalı olarak yayımlanan çalışmalarda da vurgulandığı üzere Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye basınında da Hatay Meselesi’nin Türkiye

lehine çözüme kavuşturulmasında Avrupa’da yükselen Almanya ve İtalya tehdidi olduğu vurgulanmıştır. İngiltere ve Fransa’nın bu tehdit karşısında hem manda devletlerinin iktisadi yükünü üzerinden atmak hem de bölgede bir müttefik kazanabilmek amacıyla uzlaşmacı bir politika izlediğini Türkiye’nin de bu süreçte diplomasi yoluyla sorunun çözümüne önem verdiği belirtilmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı arşivinden elde ettiğimiz rapora göre sadece Bulgar basınında Türkiye’nin yaşanan süreçte Hatay’ı topraklarına kattığı vurgusu yapılmış Suriye basınında da farklı bir yönden konuya bakılarak bölgede yeniden Türk hâkimiyetinin yükseleceği vurgusu yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kitaplar ve Makaleler

- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, Ankara, 1995.
- Atabey, Figen, “Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. IV, S. 7, 2015, s. 192-209.
- Atabey, Figen, “İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 31, 2014, s. 296-304.
- Atabey, Figen, *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Dağıstan, Adil - Sofuoğlu, Adnan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak’ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, S. 61, 2005, s. 1-46.
- Dağıstan, Adil - Sofuoğlu, Adnan, “Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devletini Kuruluşu ve Türkiye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, S. 62, 2005, s. 423-452.
- Duman, Olcay Özkaya, *Bağımsızlığa Giden Yolda, Sancak’tan Hatay Devletine Yerel Basın ve Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2019.
- Erdal, İbrahim, “Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paketi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2012, s. 89-96.

- Erdal, İbrahim, “Yunanistan Kamuoyunun Bakış Açısında Balkan Antantı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXX, S. 50, 2011, s. 105-119.
- Fırat, Melek - Kürkçüoğlu, Ömer, “1923-1939 Sancak (Hatay) Sorunu”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2003, s. 281-282.
- Gönlübol, Mehmet - Kürkçüoğlu, Ömer, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, s. 1-26.
- Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- Güçlü, Yücel, *The Question of the Sanjak of Alexandretta, A Study in Turkish-French-Syrian Relations*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- Kodaz, Yusuf, *Hatay Sorunu, Atatürk ve Türk Kamuoyu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.
- Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Meray, Seha L. - Olcay, Osman, *Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1976.
- Payaslı, Volkan - Duman, Olcay Özkaya, “Şapka (İnkılabı) ve Din Üzerinden Verilen Hatay Bağımsızlık Mücadelesi ve Vedit Münir Karabay ve Risalesi: Şapka Giymek Haram Değil?”, *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 9, 2013, s. 293- 325.
- Payaslı, Volkan, “Halkevlerinin Hatay’daki Faaliyetleri ve Hatay’ın Türkiye’ye Katılımı Sürecindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)”, *History Studies*, C. III, S. 1, 2011, s. 222-229.
- Payaslı, Volkan, *Sancak’tan Vilayet’e Hatay (1921-1960) (Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2019.
- Pehlivanlı, Hamit - Yusuf Sarımay - Hüsamettin Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara, 2001.
- Sarımay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I (1936-1938)”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010 365-431.
- Soysal, İsmail, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Belleten*, C. XLVI, S. 182, 1982, s. 367-414.

- Soysal, İsmail, “Hatay Sorunu ve Türk–Fransız İlişkileri (1936-1939)”, *Belleten*, C. XLIX, S. 193, 1985, s. 367-415.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Sönmez, Şinasi, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz-Fransız-Türk İttifakı'nın Fransız Basınına Yansımaları (1939)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk yolu Dergisi*, S. 63, 2018, s. 282-285.
- Topal, Coşkun, “Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XI, S. 2, 2019, s. 1-16.
- Yamaç, Müzehher, “Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk Fransız Anlaşması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXV, S. 99, 2019, s. 215-252.
- Yel, Selma, “Hatay’ın Ana Vatana İlhakının Yurt Dışı Basındaki Yansımaları”, *Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu (3-5 Kasım 2009 Antakya-Hatay)* Haz: Mukaddes Arslan, Ankara 2011, s. 189-190.
- Yılmaz, Mustafa, “1923-1938 İngiliz Basınının Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, S. 28, 1994, s. 157-159.

TÜRK DIŞİŞLERİ BAKANLIĞININ RAPORUNA GÖRE, HATAY MESELESİ BAĞLAMINDA 1938
TÜRKİYE-FRANSA MÜŞTEREK BEYANNAMESİNİN SURIYE, BULGAR VE YUNAN BASININA
YANSIMASI

EKLER

Türk Fransız Dostluk Antlaşmasına Ek Müşterek Beyanname 1a

Müşterek Beyanname

4.7-38

Türkiye ve Fransa Hükümetleri,

Türkiye ile Fransa arasında mevcut 3 Şubat 1930
tarihli Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Müahedesi'nin yerine kaim olmak
üzere, bu gün imza olunan Dostluk Müahedesini nazarı itibare olarak,
İşbu Beyanname ile aşağıdaki hususat hakkında
mutabakatlarını müşahede etmişlerdir:

1 - 29 Mayıs 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti
Konseyi tarafından kabul edilmiş olan İskenderon Sancakı İstatü ve
Anayasasının meriyete vazı ve tatbikine, Sancak'ta Türk elemanının
tefevükünü tanımak suretile Türkiye Hükümetine kendi tarafından
Sancak meselesinin Türkiye için bir arazi meselesi olmadığını te-
yide sevk etmiş olan 20 İkteşron 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi
mefhumi dairesinde devam etmek,

2 - Manda Rejimi altında 30 Mayıs 1936 tarihli
Ankara Mukavelenamesi ile Türkiye ile Suriye ve Lübnan arasında tes-
sus etmiş dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerini muhafaza etmek,

Ve bu Mukavelenin ve onu tanımlayan itilâfna-
melerin vadelerinin kabulü dolayısıyla bu münasebetlerde vukua ge-
lebilecek her türlü inkıtaa mani olmak için, bunların meriyetini
bir senelik bir müddet için tendit etmek,

Şu kadarki bu Anlaşmaların otlak ve mer'â hak-
larına müteallik ahkâmı bu günden itibaren mülg'dür.

3 - Türkiye ile Fransa arasındaki 3 Şubat 1930
tarihli Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Müahedesinin merbut Protokol ile

./.

3 030 10 224 510 13

Türk Fransız Dostluk Antlaşmasına Ek Müşterek Beyanname 1b

2

müesses Türkiye ile Fransa Cumhuriyeti Otoritesi altına konulmuş olan memleketler arasındaki Uzlaşma ve Hakem usullerini aynı müddet için meriyette bırakmak ,

4 - Türkiye Hariciye Vekili ile Fransa Büyük İlçisi arasında 29 Mayıs 1937 tarihinde teati olunan mektubların birinci fıkrası yerine kaim olacak bir yeni Protokol ile Öptenler meselesinin helli için son usulleri tesbit etmek; işbu Beyannamenin imzası gününden itibaren buna merbut olan bu Protokolün meriyete girmesi mukerrerdir.

5 - Türk tebaasını Suriye ve Lübnan'da, Suriye ve Lübnan tebaasını Türkiye'de ikamet hukuk ve şeraiti ve bilhassa Adli selâhiyet hususunda en ziyade müsadeye mazhar millet muamelesinden istifade ettirmek.

6 - İki Hükümet, Suriye Hükümeti buna kadir olunca, işbu Beyannamenin ikinci fıkrasında tasrih edilmiş olan şerait dairesinde meriyette ibkâ edilmiş olan bu günki iyi komşuluk Mukavelesini, Mandanın inkısaftan yeni şeraitine uydurarak Türkiye Suriye ve Fransa arasında üç tarafı bir dostluk Mukavelesine kalb ve itnâ etmeği kararlaştırmıştır.

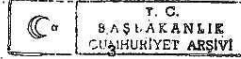
7 - 30 Mayıs 1926 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Mukavelesi Türkiye Hükümeti ile Suriye ve Lübnan üzerinde beynelmilel senedlerle kendisine tanımış olan selâhiyetlere tevfikân hareket eden Fransa Cumhuriyeti Hükümeti arasında akdedilmiş olduğundan, ahkâmının Lübnan'ı alâkâdar edenlerinin zamanı geldiğinde hususî bir Anlaşma mevzuunu teşkil edeceği mukerrerdir.

030 10 224 510 13

2

TÜRK DIŐIŐLERİ BAKANLIĞININ RAPORUNA GÖRE, HATAY MESELESİ BAĞLAMINDA 1938
TÜRKİYE-FRANSA MÜŞTEREK BEYANNAMESİNİN SURIYE, BULGAR VE YUNAN BASININA
YANSIMASI

Türk Fransız Dostluk Antlaşmasına Ek Müşterek Beyanname 1c

Diğer taraftan Şu de mükarrerdirki :

İmken hâsil olunca Türkiye Suriye ve Lübnan aralarında-
daki ticari münasebetlerin inkiőafını teminen müzakerat açıla-
caktır.

8 _ Nihayet Türk ve Fransız Hükümetleri, Türklerin
Fransa'da ve Fransızların Türkiye'deki vaziyetini tesbit için
bir ikamet mukavelesini yakın bir zamanda müzakeret etmek husu-
sunda mutabık kılınmışlardır.

İki nüsha olarak Ankara'da 4 Temmuz 1938 de yapılmıştır.

H. Ponsot

Dr. T. Rıőtü Aras

030 10 224 510 13

3

İbrahim ERDAL

Hariciye Vekaleti Belgeleri 2a

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
İstihbarat Dairesi
Şube: 2

HARİCİ MATBUAT
BÜLTENİ

T. C.
DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI
İSTİHBARAT ŞİBİ

(Fransız matbuatı dahil değildir.)

YIL: 4 SAHI: 124 Ankara: 12 Temmuz 1938

HATAY ve YAKINŞARK

Amerika MATBUATI

1.- New - York Times : Devletler Türkiye'nin teveccehdü-
nü kazanmağa çalışıyorlar.

Bulgar MATBUATI

2.- Utrø : İngiltere ve Fransa Yakın Şark'da

Surioye MATBUATI

3.- Fetel - Arab : Şam ve Irak'ı Birleştirmeye çalış-
malyız.

Yunan MATBUATI

4.- Proia : Türk - Fransız Anlaşması

-13-

030 10 224 511 5

TÜRK DIŐIŐLERİ BAKANLIĞININ RAPORUNA GÖRE, HATAY MESELESİ BAĞLAMINDA 1938
TÜRKİYE-FRANSA MÜŞTEREK BEYANNAMESİNİN SURIYE, BULGAR VE YUNAN BASININA
YANSIMASI

Bulgar Basını 2c

5.-

Müttefiklere iltinak ettiğini de hatırlıyor.

Kemal'in temayülleri kat'î surette İngiltere'ye ve bînetice Fransa'ya leh'dardır. Bu sebeble İngiltere ve Fransa, beynelmîlî bir müca-
delede Türkiye'nin yardımına kemali emniyetle güvenebileceklerini takdir
etmektedirler. (Ş.S.)

B u l g a r M E T B U A T I

İngiltere ve Fransa Yakın Şark'da
İngiltere Şark Siyasetini değiştiriyor - Türkiye'nin
Anadolu için endişeleri - İngiliz - Fransız Birliği ve
Roma - Berlin mihverî - İskenderan'ın hakikî "Anschluss"u
Neticeler .

Sofya, Utro 7.7.1938

İngiltere ve Fransa yakın Şark'ta Siyasî ve iktisadî
tesirlerini takviye edebilmek maksadile her şeyi yapıyorlar, Buna eriŐe-
bilmek için onların her fedakarlığı yapmağa hazır olduklarından zerre ka-
gar şüphe edilemez. Bu iki devletin bütün dikkatleri bir kaç vakittenberi
Türkiye üzerine tevcih edilmiğdir. Sen aylar zarfında olan hadisat bu
fikirlerinizi temamilen tasdika kâfidir.

İngiliz - Fransız Birliği, her ne bahasına olursa ol-
sun, Şark'ta tarafdar kazanmak istiyor. Cenuku Şarkî kongresunun büyük
iktisadî, siyasî, bilhassa " Stratejik " kaymetini gök eyi takdir ettik-
lerindedir ki, onu nüfuzu dairesine çekebilmek için her şeyi yapıyorlar.

Fransa " Kemalizm " hareketinin anadolu'daki kuvveti-
ni hisseder etmez, Türkiye'ye karşı dostane bir hattı hareket takib etme-
Đe başladı. Daha (1920) senesinde "Sevres" muahedesinin imzalanmasının
akabinde Fransa, Yunanistan ile İngiltereyi İzmir'deki sergüzeŐtlerinde
yalnız bırakarak, Mustafa Kemal'le anlaşma yolunu tuttu. Bundan az sonra

030	10		224	511	5
-----	----	--	-----	-----	---

İbrahim ERDAL

Yunan Basını 2d

12.-

Böylece beldelerin mahvolmasına ve milletin telef olup gitmesine karşı durabildi. Bizce yarın için şimdiden tedbir almak gerektir. Suriye ancak bu suretle ölümü hudutlarından uzaklaştırabilir. (A.B.)

Y u n a n WATBUATI

Türk - Fransız Anlaşması

Atina, i.Proia 3.7.1938 " Hükümet tarafından Gazete "
Doğu Akdeniz ve Balkanlar bugünkü
bulanık dünyanın en duru noktalarıdır.

Henüz bir kaç gün evvel Sancak vaziyeti Türk - Fransız münasebetleri için her türlü ondışelere yol açabilecek mahiyette idi. Sancak resmî makamlarının isabetsiz teğebbüsleri Türkiye'de asabiyet uyandırmıştı. Arabların Hatay Türklerine karşı vaki olan daimî saldırış-ları ise asabiyeti ziyadeleştiriyordu.

Bununla beraber her iki devletin hükümetleri souk kanlı-lıklarını muhafaza etmişlerdir. Her iki Hükümet dostca ve kat'î bir anlaş-maya varabilmek için teğebbüslerine devam etmişlerdi. Bu hususta her iki taraf sebat ve samimiyet göstermiştir. Bu karşılıklı hüsnü niyyet, San-cak meselesinin en iyi ve en müsaid bir şekilde halledilmesine âmîl ol-muştur. Sancak meselesinin hâllî ve Türkiye ile Fransa arasında umumî mahiyette bir Anlaşmanın aktedileceği haberi sulh severleri sevindirmiş-dir. Alınan son malûmata göre : Aktedilecek olan anlaşma evvelce zan edildiğinden daha çok ehemmiyetli olacaktır. Bu anlaşma iki memleketin sül ve siyasal alanlarında İş Birliklerinin temelini teşkil edecektir. Bu sebepten dolayı Türk - Fransız anlaşması Doğu Akdeniz'de sulhun takvi-yesine, terakki ve umranın husulüne âmîl ve müessir olacaktır. İki mem-leket, Doğu Akdeniz Statükusunun muhafaza ve idamesi hususunda ./.

030	10			224	511	5
-----	----	--	--	-----	-----	---

12

TÜRK DIŐIŐLERİ BAKANLIĞININ RAPORUNA GÖRE, HATAY MESELESİ BAĞLAMINDA 1938
TÜRKİYE-FRANSA MÜŞTEREK BEYANNAMESİNİN SURIYE, BULGAR VE YUNAN BASININA
YANSIMASI

Suriye Basını 2e

9.-

arasındaki polemik, diğer memleketlere de sirayet edecek olan, Şark'daki
mücadelenin ne derece gerginleşmekte olduğunu gösteriyor.

Almanya'yı " tecrid " etmek maksadile yapılan ve aynı
zamanda Roma - Berlin mihverini istihdaf ettiği pek aşıkâr olan teşebbü-
sün, beklenilmeyen neticeler doğuracağı hiç de ihtimalden uzak değildir.
Zira beynelmilel siyasette yapılan her bir harekete karşı mukabil bir
hareketle cevap verilir.

Hiç Şüphesiz ki beynelmilel münasebat gündön güne ger-
ginleşiyor. Devletler, sulha, Anlaşmaya doğru değil, bilakis ihtilâflara
doğru gidiyorlar. İşte etrafımızda cereyan etmekte olan son hadisattan
çıkartılacak ibret budur. G.P.Genof. (K.N.).

S u r i y e M A T E B U A T I

İstikbâldeki Millî Vazife iz
Şam ve İrak'ı BirleŐdirmeđe çalışmalıyız. İskenderon
Felâketinden alınan ders.

5 Temmuz 1938 tarihli Şam'da çıkan " Fetel - Arab " Gazetesinden.

İngilizce Standard gazetesi dün Fransa ile Türkiye ara-
sında imzalanan Anlaşmayı ve bunun sonucu olarak Suriye topraklarından
kıymetli ve aziz bir parçanın ayrılmasını mevzuubahs ediyor. Ve bu hadi-
senin Cenevre'den Bağdad'a kadar, büyük bir akis uyandırdığını kaydediyor.
Türk askerleri Suriye hududunda toplanmıştır. Fransa'nın rızesiyle İsken-
deron'a gireceklerdir. Bu hareket Türkiye'nin arab alemine tecavüzü de-
mektir ve bütün arab alemi Türklerin tekrar eski vaziyeti alarak Suriye
ve İrak'ı almalarından endişededir. İşte İngiliz gatesi bu nokta üzerinde

030	10			224	511	5
-----	----	--	--	-----	-----	---

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA KÜLTÜR MİRASININ YERİ VE ÖNEMİ

The Importance of Cultural Heritage in Sustainable Development

İlknur TÜRKÖĞLU*

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, son yıllarda her alanda sıkça sözü edilen “sürdürülebilirlik” ve “sürdürülebilir kalkınma” kavramları içinde kültür mirasının nasıl ve ne kadar yer aldığı üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Bu yapılırken, öncelikle sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişimi özetlemiş, bu konudaki uluslararası toplantılar ve bu toplantıların sonuç metinleri ve literatür incelenmiştir. Sonrasında kültür mirası konusunda önemli ve yeni gelişen kavramlar tanımlanmıştır. Kültür varlıklarının pek çok değerinin yanı sıra ekonomik değeri de ele alınmıştır.

Son bölümde ise sürdürülebilir kalkınma ile ilgili başlıca uluslararası metinlerde kültür mirası kavramının yeri değerlendirilmiş, kültürün, sürdürülebilir kalkınmanın temel öğeleri olarak kabul edilen sosyal gelişim, ekonomik kalkınma ve çevre koruma ile birlikte ve tüm bunları bağlayıcı şekilde ele alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma, Kültür Mirası, Kültür Mirası Yönetimi

ABSTRACT: The aim of this study is to evaluate how and to what extent cultural heritage is included in the concept of “sustainability” and “sustainable development” which are frequently mentioned in recent years in almost every field. In doing this, first of all, the development of the concept of sustainable development has been summarized, international meetings on this subject and the final texts of these meetings and literature have been examined. In the next chapter, important and emerging concepts on cultural heritage were defined. In addition to the many values of cultural assets, economic value and the formation of a sector are discussed.

In the last part, the concept of cultural heritage has been evaluated in the main international texts on sustainable development and the necessity of culture to be dealt with and binding in all aspects of social development, economic development and environmental protection, which are considered as the basic elements of sustainable development, are emphasized.

Keywords: Sustainability, Sustainable Development, Cultural Heritage, Cultural Heritage Management

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Restorasyon ve Konservasyon Bölümü, Avcılar/İstanbul, iturkoglu@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3731-9130

Geliş Tarihi / Received: 17.02.2020
Kabul Tarihi / Accepted: 11.05.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının Gelişimi

Dünyada hızla artan kentleşmenin ve nüfusun neden olduğu büyük çevre sorunları, 1970'lerin başından itibaren ulusal ve uluslararası kurumları çözüm aramak zorunda bırakmıştır. 1980'lerde uygulanan Neoliberal ekonomik politikalar ve tüketime dayalı serbest piyasa ekonomisi, dünyanın doğal kaynaklarının hızla tükenmesine ve kirlenmesine yol açmıştır.

Küresel ısınmanın, ozon tabakasının delinmesinin ve Çernobil nükleer felaketinin küresel sonuçlarının tartışıldığı bu dönemde, kalkınmanın, sosyal ve ekolojik çevreye mümkün olduğunca az zarar verecek şekilde gerçekleşmesi konusu, pek çok platformda tartışılmaya başlanmış ve bu konuya çözüm oluşturulmak amacıyla hazırlanan belgeler ilgili ülkelere kabul edilmiştir. Bu bölümde sürdürülebilir kalkınma kavramından ilk kez bahsedilen 1972 Birleşmiş Milletler Konferansı'ndan günümüze kadar gelen süreçte gerçekleşen belli başlı konferanslar ve toplantılar değerlendirilecektir.

1972 Stokholm, İnsan Çevresi Konferansı

Sürdürülebilirliğin küresel boyutta tartışıldığı ilk toplantı Birleşmiş Milletler tarafından 5- 16 Haziran 1972 tarihinde Stokholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı olmuştur. Konferansın sonuç raporu 1973'de yayımlanmıştır. Konferansta artan dünya nüfusunun neden olduğu çevre kirliliği ve ekonomik kalkınmanın çevre ile uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Raporun 1. bölümünün 6. başlığında:

“Şimdiki ve gelecek nesiller için, barış ve dünya çapında ekonomik ve sosyal kalkınmanın belirlenmiş ve temel amaçları ile uyumlu ve birlikte sürdürmesi, zorunlu bir amaç olmalıdır” denilmektedir¹.

Raporun 24- 25. sayfalarında, “Çevre Sorunlarının Eğitim, Bilgi, Sosyal ve Kültürel Yönleri” başlığı altında 95-101. Tavsiyeler yer almaktadır. 95. Tavsiye başlığı altında:

“Devam eden projeleri, uluslararası bir ağda, ulusal sosyal, eğitim ve kültürel programları, ekonomik yönleriyle desteklemek ve teşvik etmek” ifadesi yer almaktadır². Bu ifade günümüze de ışık tutacak kapsamlı bir yaklaşımdır.

¹ Stokholm, 1973, s. 3 (https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/CONF.48/14/REV.1)

² Stokholm, *age.*, s. 24.

1987 Brundtland Raporu

Stokholm Konferansı'ndan 15 yıl sonra, 1987 yılında, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından “Ortak Geleceğimiz³” başlıklı bir rapor yayımlanmıştır⁴. Bu raporla, sürdürülebilir kalkınma için yol gösterici ilkeler geliştirilmiştir.

Raporun 2. bölümünde sürdürülebilir kalkınma kavramı tanımlanır ve “*Sürdürülebilir kalkınma ise, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama becerilerinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkındır*” denilir⁵.

Bu tanıma göre sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma ile çevre koruma arasındaki uyumluluk ile ilişkilidir ve temel olarak çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları vardır⁶.

1992 Rio Dünya Zirvesi

Brundtland raporu, küresel kalkınmanın kurumsallaşmasının temellerinin atılacağı 1992 Rio Zirvesi için bir ivme sağlamıştır. Stockholm Konferansı'nın yirminci yıldönümünde gerçekleşen Rio Dünya Zirvesi'nde katılımcı devletler tarafından, sürdürülebilir kalkınma için küresel bir eylem planı olan Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi ve bu bildirgenin eylem planı olarak da Gündem 21 kabul edilmiştir. Gündem 21, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal ve ekonomik boyutları, doğal kaynakların korunması ve yönetilmesi, büyük grupların rolü ve uygulama araçları ile ilgili eylemler içeren 40 ayrı bölümden oluşmaktadır⁷.

2002 Johannesburg Dünya Zirvesi

Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi, 2002 yılında Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde toplanmış ve bu toplantıda yapılan müzakereler, çevresel sorunlardan sosyal ve ekonomik kalkınmaya doğru, sürdürülebilir kalkınma algısında büyük bir değişiklik olduğunu göstermiştir. Johannesburg Zirvesi sonunda iki temel belge ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Uygulama Planı, diğeri ise siyasi iradenin yansıtıldığı Siyasi Bildiri'dir⁸.

³ Our Common Future.

⁴ Belge, Komisyon başkanı Harlem Brundtland adına ithafen “Brundtland Raporu” olarak tanınmıştır.

⁵ Brundtland, 1987, s. 1. (https://en.wikisource.org/wiki/Brundtland_Report/Chapter_2._Towards_Sustainable_Development)

⁶ Francesca Nocca. “The Role of Cultural Heritage in Sustainable Development: Multidimensional Indicators as Decision-Making Tool” *Sustainability*, 9, 1882, 2017, s. 2.

⁷ Rio, 1992. (<http://www.un.org/esa/sustdev/agenda21.htm>.)

⁸ Uygulama Planı ve Siyasi Bildiriye “www.johannesburgsummit.org” adresinden erişmek mümkündür.

Uygulama Planı hedefleri arasında,

- 2015 yılına kadar temiz su ve atıksu hizmetlerine sahip olmayan kişi sayısının yarıya indirilmesi, 2010 yılına kadar biyolojik çeşitlilik kaybının azaltılması,
- 2015 yılına kadar balıkçılık alanlarında en yüksek verime ulaşılması,
- 2020 yılına kadar, en az 100 milyon elverişsiz koşullarda yaşayan kişinin yaşamlarında önemli iyileştirmeler sağlanması için diğer hususların yanısıra arazi, toprağa ve yeterli barınağa erişimin geliştirilmesi, bu amaçla yerel makamların programlar uygulamaları,
- Halen enerjiye erişimi olmayan 2 milyar kişiye enerji temin edilmesi ve yenilenebilir enerji kaynakları payının artırılması,
- 2020 yılına kadar kimyasalların kullanımında ve üretiminde insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılması,
- Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi için Küresel Çevre İmkani'nin ana kaynak olarak belirlenmesi,
- Uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde hava kirliliğinin azaltılması için işbirliğinin geliştirilmesi, ülkelerin Kyoto Protokolü'nü onaylamaya teşvik edilmesi,
- Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında tüm ülkelerin yararına olan açık, hakkaniyetli ve ayrımcı olmayan çok taraflı ticari ve finansal sistemlerin sağlanması,
- Gelişme yolundaki ülkelerin borç sorunlarına geniş kapsamlı olarak hitap edebilmek bakımından yenilik getiren mekanizmaların desteklenmesi,
- İyi yönetim konusunda ortaklık anlayışının belli başlı grupları kapsayacak şekilde ve her düzeyde geliştirilmesi, gibi konulara yer verilmiştir⁹.

2010 BM Küresel Kalkınma Yüksek Düzey Paneli

19 Eylül 2010 tarihinde gerçekleşen Birleşmiş Milletler, Küresel Kalkınma Yüksek Düzey Paneli'nin sonuç raporunun ilk bölümünde, sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişimi anlatılmış, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik kalkınma, sosyal eşitlik ve çevre koruma arasındaki uyum olduğu kabul edilmiştir¹⁰. Sonraki bölümlerde ise 1992 Rio

⁹ Johannesburg, 2002. (http://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa.)

¹⁰ John Drexhage - Deborah Murphy *Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012*, New York, 2010.

toplantısından sonraki süreç ve 2010 sonrası 20 yıl için öngörülen hedefler üzerinde durulmuştur.

2012 Rio Konferansı

2012 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, Rio+ 20 düzenlenmiştir. Konferans, 1992 yılında aynı kentte yapılan Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın 20. yıldönümü ve 2002 yılında Johannesburg'da yapılan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nin 10. yıldönümünde düzenlenmiştir.

Rio+20 Zirvesi'nde tüm dünyadan gelen liderler, 1992 Rio Zirvesi'nden bu yana tüm dünyada yaygın olarak kullanılan "sürdürülebilir kalkınma" hedefinin günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenen hâli olan "Yeşil Büyüme" hedefi için, uluslararası arenada ortak bir tanıma ulaşmayı hedeflemişlerdir¹¹.

2015 Gündem 30

2015 yılında 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi- Gündem 30 yayınlanmıştır. Gündem 30 olarak bilinen eylem planı, 13 BM üye ülkenin hükümetleri tarafından hazırlanmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan bu eylem planında 2030 yılına kadar uygulanması planlanan 17 adet amaç ve 169 hedef belirlenmiş ve Birleşmiş Milletler tarafından 2000 yılında belirlenen amaçların yerini almıştır¹² (Resim 1).

Resim 1. Birleşmiş Milletler, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları¹³

¹¹ Rio de Janeiro, 2012. (<https://mpgm.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-surdurulebilir-kalkinma-konferansi-rioplus20-zirvesi-haber-867>.)

¹² Gündem 30. (https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E)

¹³ <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home.html>

2016 Quito Konferansı

17-20 Ekim 2016 tarihlerinde Quito’da, Birleşmiş Milletler Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Konferansı sonunda yayınlanan Yeni Kentsel Gündem (NUA) raporunda, kültür mirası sürdürülebilir kalkınma için önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma, 1976 Vancouver Habitat I, 1996 İstanbul Habitat II ve 2016 Quito Habitat III toplantılarında da gündeme alınıp tartışılmıştır. Bu toplantılarda dünya genelinde hızla artan kentleşmenin ve büyüyen kentlerin ortaya çıkardığı sorunlara çözüm aranmaya çalışılmıştır.

Kültür Mirası ve İlgili Kavramlar¹⁴

Bu bölümde, son yıllarda sürdürülebilir kalkınmanın üç önemli ayağı olarak kabul edilen ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevre korumaya ek olarak, bir diğer faktör olarak yer alması tartışılan kültür mirası ve ilgili diğer kavramların tanımları üzerinde durulacaktır.

Kültür mirası, önceki kuşaklar tarafından oluşturulmuş ve evrensel değerlere sahip olan varlıklara verilen bir isimdir. Miras kavramı, geçmişten miras kalan her şeyi ifade eder. Bununla birlikte, miras üzerine yapılan pek çok akademik söylem, mirasın, geçmişten kalan nesnelere değil, günümüzde geçmişte kullanılan ve geçmişle ilişkili bir süreç olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır¹⁵. Kültür mirası, bizi geçmişe bağlar, kimliğimiz için bir temel ve bir bilgi kaynağı olarak hizmet eder. Dahası, ekonomik büyümeye ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabilir.

UNESCO, “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi” kültür mirasını üç sınıfta gruplandırmaktadır:

“Anıtlar: Bu gruba mimari yapılar, heykeller, resimler, arkeolojik eserler, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri girmektedir.

Yapı toplulukları: Bu gruba giren yapı toplulukları buldukları konum nedeniyle tarihi, sanatsal veya bilimsel olarak evrensel değerlere sahiptirler.

¹⁴ 2018 Avrupa Kültürel Miras Yılı Türkiye Etkinlikleri’nde, ICOMOS Türkiye ve Europa Nostra Türkiye ortaklığında 29 Mart 2018 tarihinde İTÜ Taşkışla’da Nezih Eldem Salonu’nda gerçekleştirilen “1975 Avrupa Mimari Miras Yılından 2018 Avrupa Kültürel Miras Yılı’na” başlıklı panelde, Prof. Cevat Erder yaptığı konuşmada, geçmişten kalan her şeyin yaşamaya devam ettiğini, bu nedenle kültür mirası terimi yerine kültür varlığı teriminin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.

¹⁵ Maja Lagerqvist, “My Goodness, My Heritage! Constructing Good Heritage in the Irish Economic Crisis”, *Culture Unbound*, S. 7, 2015, s. 287.

Sitler: Bu gruba giren sit alanları ya insan ürünüdür ya da doğal bir şekilde oluşmuştur. Bazen de ikisinin karışımıdır. Bu gruba giren sit alanları ya estetik, ya etnolojik ya da antropolojik bakımdan evrensel değerlere sahiptirler”¹⁶.

UNESCO'nun tanımladığı bu gruplar dışında yani somut kültür mirası dışındaki kültürel değerler de zamanla korunmaya değer kültür mirası olarak kabul edilmeye başlanmıştır. UNESCO'nun Paris'te 29 Eylül-17 Ekim 2003 tarihleri arasında toplanan 32. Genel Konferansı'nda “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni” kabul edilmiştir. 2003 tarihinden itibaren üye ülkeler somut olmayan (intangible) kültür miraslarını UNESCO'ya bildirmeye başlamıştır ve 2019 yılı itibari ile 127 ülkeden 549 tanesi listeye alınmıştır¹⁷. Türkiye'den ise Meddahlık, Nevruz Bayramı, Türk kahvesi, Hıdrellez gibi 17 adet somut olmayan kültür varlığı listeye girmiştir.

Kültür Varlıkları¹⁸

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda, “*Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıkları*” olarak tanımlanmaktadır¹⁹.

Kültür Mirası Yönetimi

Arkeolojik mirasın yönetimi ve aktif olarak ekonomiye ve toplumsal yaşama kazandırılması konusunda yüzyılın başından beri birçok girişim yapılmış, kültürel mirasın ekonomik amaçla kullanılması üzerinde birçok görüş ileri sürülmüştür. 1970'lere kadar arkeolojinin amacı araştırma yapmak

¹⁶ Kültür mirası ve kültür varlıklarının yıllar içinde farklı metinlerde farklı tanımlamaları yapılmıştır. Örneğin; Avrupa Birliği'nin 2018 Avrupa Miras Yılı kapsamında hazırladığı metinde kültür mirası 4 kategoriye ayrılıp örneklendirilmiştir:

Somut; Örneğin yapılar, anıtlar, objeler, giyisiler, sanat eserleri, kitaplar, makineler, tarihi kentler, arkeolojik sit alanları.

Somut olmayan; İnsan değeri olan uygulamalar, sunumlar, bilgi, yetenekler ve ilgili araçlar, objeler ve kültür alanları. Bunun içine diller, sözel gelenekler, performans sanatları, sosyal pratikler ve geleneksel el sanatları da dâhildir.

Doğal; Peysajlar, flora ve fauna.

Dijital; Dijital biçimde ortaya konmuş kaynaklar (dijital sanat veya animasyonlar) veya korumak için dijitalize edilmiş kaynaklar (metinler, imajlar, kayıtlar) (https://ec.europa.eu/culture/policy/culture-policies/cultural-heritage_en).

¹⁷ <http://whc.unesco.org/en/list>.

¹⁸ Kavramın geniş tanımı için bk. Emre Madran - Nimet Özgönül, *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 7.

¹⁹ KVTVKK, Madde 3. (http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic).

iken, 1970'lerden itibaren özellikle kültür mirasının yeni bir anlayış içinde yönetimi gündeme gelmiş ve gelişen tartışma ortamında bunların devlete yük olmadan ekonomiye ve topluma kazandırılması, sivil toplum ve yerel yönetimlere bu konuda daha fazla sorumluluk yüklemesi prensip olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte, devletin geçen yüzyıldan beri süregelen kültür mirası üzerindeki hakları sınırlanırken, devlet, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerine, bunları denetleme, kullanma, ortaya çıkarma, işletme, onarım konularında uyulması gerekli ilkeleri belirleyerek denetleme işlevi kazandırmıştır.

Günümüzde kültür varlıklarının tespiti, tescili ve korunması kadar, elde edilen bilgiyi toplumla paylaşmak ve sürdürülebilir bir modelle yönetmek de önemli ilkelerdir. Tarihsel doku üzerindeki imar baskısı, koruma konusunda yeterli siyasi iradenin olmayışı, hükümetlerin yapılaşma, turizm, baraj yapımı gibi ekonomik öncelikleri öne sürerek koruma önceliklerinin göz ardı edilmesi, kültür mirası üzerindeki başlıca sorunlu alanlardır²⁰.

Yerel yönetim otoritelerinin ve kanun yapıcılarının, envanter, alan taraması, kazı, belgeleme, araştırma, geliştirme, koruma, onarım, bilgilendirme, sergileme, halk katılımı ve kültür mirasının kullanımı işlemlerini ve kullanım hakkı gibi işlemleri düzenleyen, arkeolojik miras ile ilgili olarak yukarıda belirtilen işlere ait uzmanlık alanları ile standartların saptanması gibi sorumlulukları vardır²¹.

Kültür Sektörü

Kültür sektörü, kültür varlıklarının bilimsel değerinin göz önünde bulundurularak ekonomik ve sosyal zenginliğe katkıda bulunacak biçimde değerlendirilmesidir. Bu kavram kültür mirası yönetimine benzer ilkeler çerçevesinde gelişmiş olsa da daha geniş ölçeklidir. Kültür mirası yönetiminin hedefi doğrudan kültür varlığı iken kültür sektöründe kültür varlıklarının buldukları bölge ile birlikte bütüncül bir planlama içinde ele alınması söz konusudur. Yani kısaca kültür sektörü, kültür varlığının bölge planlamasının bir girdisi olarak kabul edilmesidir²².

²⁰ Ruşen Keleş, *Kent, Kentsel Siyaset ve Çevre Yazıları (1993-2014)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 644.

²¹ Kültür mirası yönetimi konusunda tanımlamaların yapıldığı ve belirleyici kararların alındığı belgeler arasında 1967 Quito Normları, 1992 Malta Sözleşmesi ve 1997 tarihli Helsinki Konferansı Bildirisi sayılabilir. Bk. Emre Madran - Nimet Özgönül, *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1999.

²² Mehmet Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2011, s. 174.

Kültür sektörü, toplumda hem sosyal hem de finansal olarak kilit rol oynamakta ve özellikle ulusal ekonomik iyileşmede istihdam sağlamaktadır. Bankacılık ve emlak sektörleri ekonomik krizlerden en çok etkilenirken, kültür sektörü ekonomik iyileşme için kullanılan araçlardan biri olabilmektedir.

Kültür Mirasının Ekonomik Değeri

Kültür mirasının korunması, genellikle ekonomik gelişmeye bir engel olarak görülür, fakat tam tersine, ekonomiyi, yeni iş imkanları, geleneksel zanaatların gelişimi ve eğitimi, kent merkezlerinin yenilenmesi, kültür mirası turizmi, mülk değerlerinde artış gibi farklı pek çok alanda destekler.

Kültür mirasının ekonomik büyümede büyük bir rol oynadığı, pek çok ülkede örnekleriyle görülmektedir. Kültürel politikanın ekonomik sonuçları, makro ekonomide bir yenilik, büyüme ve dinamizm kaynağı olarak kültürel ve yaratıcı endüstrilere olan ilginin artmasıyla son yıllarda daha belirgin hâle gelmiştir. Kamu ya da özel sektör eli ile kültür varlıkları üzerinde yapılan uygulamalar arasında; koruma, onarım, yenileme, tarihi çevre koruma ve planlama sayılabilir.

Kültür varlıkları, toplumların sahip olduğu diğer değerlerin içinde yer alan önemli bir değerdir ve her kültür varlığının kendine özgü değeri vardır. 2005 tarihli Faro Sözleşmesi'nde ise kültür mirasına dair değerler sıralanmış ve ekonomik değerler ön plana çıkmıştır²³. Bu değerler, estetik değer, sembolik değer, spiritüel değer, dini değer, sosyal değer, tarihi değer, otantik değer, bilimsel değer, eğitim değeri ve ekonomik değer olarak sıralanabilir²⁴.

Zaman içinde kültür varlıklarının ekonomik değeri, giderek daha çok tartışılır bir konu haline gelmiştir. Kültür mirasının ekonomik değerinin farklı boyutları vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri de karar organlarının neyin korunacağı neyin korunmayacağı konusunda aldıkları karardır. Kültür mirası konusunda karar alanlar arkeologlar, mimarlar, kent plancıları gibi bu konunun uzmanları gibi görünse de, kültür mirası ile ilgili kararlarda ekonomik yani mali boyutlar da oldukça önemlidir. Pek çok durumda kültür mirasının korunması ile ekonomik gelişim arasında bir çatışma süregelmiştir. Ekonomik kriz ortamlarında bu çatışma daha da

²³ Council of Europe Framework Convention on the Value of Heritage for Society, 2005.

²⁴ David Throsby, "Heritage Economics: A Conceptual Framework", *The Economics of Uniqueness, Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*, Ed. Guido Licciardi - Rana Amirtashmasebi, Urban Development Series, The World Bank, Washington, 2012, s. 45-74; Lagerqvist, *age*, s. 288.

kuvvetlenmektedir²⁵. Oysa kültür varlıklarının korunmasına yönelik yapılacak yatırımlar da, açtığı yeni iş imkânları ile ekonomik canlanmaya katkı sağlamaktadır. Örneğin; Norveç'te tarihî yapıların rehabilitasyonu, % 16,5 doğrudan, % 26,7 dolaylı iş alanı yaratmıştır ve otomotiv sektörü ile karşılaştırıldığında, otomotiv sektörü sadece % 1- 6,3 yeni iş imkânı yaratmıştır²⁶.

Kültür Turizmi

Turizm dünyada en hızlı büyüyen sektörlerden biridir ve her geçen gün büyümeye devam etmektedir. İletişim ve ulaşım olanakları arttıkça dünya genelinde turist sayısı da hızla artmaktadır. Turizm sektöründe giderek artan bir eğilim de kültür turizmidir. Günümüzde turistler gittikleri ülke veya şehirlerin arkeolojik ve tarihî mirasına daha fazla ilgi göstermektedirler. Bu durum akılcı turizm stratejileri ile özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde önemli bir girdi haline gelmektedir.

Turizmin bir bölgedeki diğer ekonomik sektörlerin canlanmasında bir katalizör görevi gördüğü ve turizmin sebep olduğu ekonomik canlanmanın diğer sektörlerle de yayıldığı görülmektedir. Veriler, turizm gelirleri ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve turizmde uzmanlaşmış ülkelerin, diğer tüm faktörleri eşit olmayan ülkelere göre daha iyi bir ekonomik büyüme yaşadıklarını göstermektedir²⁷.

Kültür turizminin yerel ekonomiye katkısını için Türkiye'deki önemli örneklerden biri Efes Antik Kenti'dir. Efes'e her yıl 2 milyon ziyaretçi gelmektedir, yani Türkiye'de turistler tarafından en çok ziyaret edilen arkeolojik sit alanlarından biridir. Kazıların başladığı 19. yüzyıl ortalarında ıssız bir yer olan Selçuk ve civarı, arkeolojik kazılar sayesinde 150 yılda hızlı bir ekonomik kalkınma yaşamıştır²⁸. Günümüzde Efes'in çevresinde yoğun bir turizm hareketliliği ve ticaret vardır. Otel, restoran, hediyelik eşya gibi hizmetlerin yanı sıra Efes'te anıtlar, alanlar ve caddeler sosyal

²⁵ Ekonomik krizin kültür mirası üzerine etkileri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bk. İlknur Türkoğlu, "Ekonomik Krizlerin Kültür Mirası Üzerine Etkileri" *Multidisipliner Yaklaşımla İktisadi Kriz Olgusu*, C. I, Ed. Çiğdem Gülgün, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2019, s. 203-256.

²⁶ Indre Grazuleviciute, "Cultural Heritage in the Context of Sustainable Development", *Environmental Research, Engineering and Management*, C. XXXVII, S. 3, 2006, s. 77.

²⁷ Guido Licciardi - Rana Amirtashmasebi (Ed.), *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*, The World Bank, Washington, 2012, xxv.

²⁸ Sabine Ladstaetter, "Ephesos: Arkeoloji ve Kitle Turizmi", *MIRAS 4, Heritage in Context 2, Arkeoloji ve Turizm*, Ed. Katja Piesker - Burcu Akan - Duygu Göçmen - Seçil Tezer Altay, Ege Yayınları, İstanbul, 2018, s. 255.

etkinlikler için kiralanabilmekte, antik kentin bazı alanları, yemek ziyafetleri, düğünler ve konserler için mekân olarak kullanılabilir. Bu uygulama, zaman zaman tartışmalara da neden olmaktadır.

Kültür mirasının yerel ekonomiyi olumlu etkilediğine dair son yıllardaki en çarpıcı örnek, Şanlıurfa'da yer alan Göbeklitepe'dir. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerine göre 2017 yılında Göbeklitepe'nin bulunduğu Şanlıurfa'yı 806 bin yerli ve yabancı turist ziyaret etti. 2018 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmasıyla Göbeklitepe'ye ilgi daha da artmış ve 2019 Kasım ayı itibari ile Şanlıurfa'ya gelen turist sayısı 4 milyona ulaştı²⁹.

Turizm ve rekreasyon etkinliklerinde dünya çapındaki istikrarlı büyüme, pek çok ülkede millî ve bölgesel ekonomiler için kültür turizmini ve rekreasyonu bir ekonomik etkinlik, istihdam, gelir ve halk için bir kazanç kaynağı haline getirmiştir. Aynı zamanda, dünyada ekonomik gerilemenin yaşandığı pek çok bölgede, kültür ve yaratıcı endüstriler kentsel yenilenme ve ekonomik canlılığın motor gücü olarak görülmeye başlanmıştır³⁰.

Sürdürülebilir Kalkınma İle İlgili Belgelerde Kültür Mirasının Yeri

Kültür varlıklarının korunması ve bakımının sosyal sürdürülebilirlik için çok önemli bir rol oynadığı açıktır, çünkü tüm kültürel varlıklar, tiyatro, müzik, görsel sanatlar, el sanatları, yerel gelenekler, doğal olarak ve içlerinde buldukları fiziksel bağlam tarafından yüzyıllar boyunca yaratılmış, kuşaktan kuşağa aktarılmış ve geliştirilmiştir. Bu kültürel kaynaklar, toplumların sürdürülebilir kültürel, sosyal, ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynar ve böylece onların yaratılmasını etkileyen fiziksel doku da korunmuş olur³¹.

Konu ile ilgili belgeler incelendiğinde sürdürülebilir kalkınma konusunda, ekonomik kalkınma, sosyal eşitlik ve çevre koruma üç ana ayak olarak kabul edildiği görülmektedir. Ancak kültürün de sürdürülebilir kalkınmanın bir ayağı olması gerektiği son yıllarda tartışılır hale gelmiştir. Bu bölümde sürdürülebilir kalkınma konulu belli başlı uluslararası belgelerde kültür ve kültür mirası kavramının yeri incelenecektir.

²⁹ Kaynak: <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/665557.aspx>

³⁰ George Mergos - Nikolas Patsavos, "Introduction and Overview", *"Introduction and Overview"*, *Cultural Heritage and Sustainable Development, Economic Benefits, Social Opportunities and Policy Challenges*, Ed. George Mergos - Nicolas Patsavos, Technical University of Crete, Chania, 2017, s. 81.

³¹ I. Grazuleviciute, *age.*, s. 76.

1995 Sürdürülebilir Turizm Dünya Konferansı

27-28 Nisan 1995 tarihinde İspanya, Lanzarote kentinde düzenlenmiştir ve konferans sonunda Sürdürülebilir Turizm Tüzüğü kabul edilmiştir. Tüzüğün maddelerini kültür mirası bağlamında incelediğimizde, birkaç maddede turizmin kültür mirası üzerine etkileri üzerinde durulduğunu görüyoruz³².

Örneğin 1. maddede:

“Turizm kalkınmasında, sürdürülebilirlik kriteri temel alınmalıdır, yani yerel topluluklar için uzun vadede ekolojik olarak idare edilebilir olduğu kadar, ekonomik olarak gerçekleştirilebilir ve etnik ve sosyal olarak adil olmalıdır. Kalkınmanın önemli bir aracı olan turizm, sürdürülebilir bir kalkınma stratejisi içinde aktif rol almalıdır” denilmektedir. 2. maddede ise, sürdürülebilir turizmin, doğal, kültürel ve insani çevre ile bütüncül olması gerektiği belirtilmektedir. 3. maddede ise:

“Her yerel topluluğun kültür mirasına ve geleneksel öğelerine, etkinliklerine ve dinamiklerine etkileri hesaba katılmalıdır” denilmektedir.

Bu tüzük ile turizmin doğal çevre, yerel kültürler, kültür mirası ve yerel ekonomiler üzerine etkileri sıralanarak, turizmde mutlaka bu etkiler gözönünde bulundurularak ve tüm bunlara saygılı sürdürülebilir modellerin uygulanması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

1995 tarihli bu tüzüğün kabulünden 20 yıl sonra, 2015 yılında yine İspanya’da düzenlenen Sürdürülebilir Turizm Dünya Zirvesi (ST+20) toplanmış ve Sürdürülebilir Turizm’in ana aktörlerini bir araya getirerek belirlenen amaçlara ulaşmak için yeni bir yol haritası üzerinde çalışılmıştır.

2012 Birleşmiş Milletler “Kültür ve Kalkınma”: 2015 Sonrası-Sürdürülebilir Kalkınmayı Sağlayan bir İtici ve Güçlendirici Güç Olarak Kültür Belgesi³³

Birleşmiş Milletlere bağlı ECOSOC’un (Economic and Social Council) “Bilim, teknoloji ve yenilikçilik ve kültürün sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve Milenyum Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için potansiyeli” konusundaki yıllık bakanlar görüşü, gelişme hedeflerine ulaşılması amacı ile 2012 yılında hazırlanmıştır. Metinde *“Kültürün sürdürülebilir kalkınmayı,*

³² Sürdürülebilir Turizm Tüzüğü için: <http://www.institutoturismoresponsable.com/events/sustainabletourismcharter2015/index.html%3Fp=1528.html>

³³ “Culture and Development”- 2012: Post- 2015 “Culture: a driver and an enabler of sustainable development”

yönlendirici ve destekleyici olarak iki yoldan desteklediği dikkate alınmalıdır” denilmektedir. Konu ile ilgili başlıklar incelendiğinde, kültürün sürdürülebilir kalkınma içindeki önemi daha iyi anlaşılmaktadır:

“2. başlık: Kültür sürdürülebilir gelişimi yönlendirir

Geçtiğimiz on yıl boyunca, kültür sektörü ile ilgili istatistikler, göstergeler ve veriler ile operasyonel faaliyetler, kültürün toplum genelinde sosyal, ekonomik ve çevresel etkilerle birlikte kalkınma için güçlü bir itici güç olabileceğinin altını çizdi. Konusu özellikle, kültür sektörünün ekonomiyeye katkısı ve yoksulluğun azaltılmasıdır.

Kültür mirası, kültürel ve yaratıcı endüstriler, sürdürülebilir kültürel turizm ve kültürel altyapı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde zengin kültür mirası ve önemli işgücünü göz önüne alarak, gelişmekte olan ülkelerde, gelir yaratmada stratejik bir araç olarak hizmet verebilir.

Kültürel ve yaratıcı endüstriler, Orta Doğu'da % 17,6, Afrika'da % 13,9, Güney Amerika'da % 11,9, Asya'da % 9,7, Okyanusya'da % 6,9, Kuzey ve Orta Amerika'da % 4.3 büyüme oranıyla küresel ekonomideki en hızlı büyüyen sektörlerden birini temsil ediyor.

3.başlık: Sürdürülebilir gelişimi destekleyen kültür

İnsan hakları temelli bir yaklaşımda kültürel çeşitliliğe saygıyı kabul etmek ve teşvik etmek, kültürlerarası diyalogu kolaylaştırabilir, çatışmaları önleyebilir ve marjinalleşmiş grupların haklarını uluslararası ve kendi içinde koruyarak gelişim hedeflerine ulaşmak için en uygun koşulları yaratabilir. Bu şekilde anlaşılan kültür, gelişimi daha sürdürülebilir kılmaktadır.

4. başlık: 2015 Ötesinde Kültür Potansiyelinden Yararlanma

Kültürün sürdürülebilir kalkınmaya entegrasyonu stratejiler ve politikalar, güçlü bir sosyo-ekonomik kaynak olarak hizmet etmenin yanı sıra, insan merkezli ve kapsayıcı bir yaklaşımı geliştirir. Kültür, çapraz ve kesişen bir meseledir ve bu nedenle kalkınmanın tüm boyutlarını etkiler. Bununla birlikte, kültürün sürdürülebilir kalkınmadaki rolüne dikkat etmek, sonuçların yanı sıra süreçlere de gereken özeni göstermek gerekir”

5. başlıkta ise kültürün sürdürülebilir kalkınmaya katkısını arttıracak öneriler sıralanıyor:

Kültürün yönetime entegrasyonu: Kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla kültürün gelişim kavramını, ölçülmesini ve uygulanmasını entegre etmek.

Kültür Sektörünün Ekonomik Kalkınmaya ve Yoksulluğun Azaltılmasına Katkısına yatırım yapmak: Sürdürülebilir kültürel turizmi, kültürel ve yaratıcı endüstrileri, kültürel kurumları ve iyi istihdam sağlayan, yerel kalkınmayı teşvik eden ve girişimciliği teşvik eden güçlü ekonomik alt sektörler olarak kültür temelli kentsel canlanmayı desteklemek. Kültür öncülüğünde ekonomik kalkınma, genellikle kırılğan olan ve benzersiz ve yenilenemeyen bir sermaye oluşturan kültür varlıklarının korunmasını dikkate almalıdır.

Çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek için Geleneksel Bilgiden Yararlanma: Geleneksel bilgi ve uygulamaları sürdürülebilir çevre programlarına entegre etmek ve geleneksel çevre uygulamaları ile yüksek teknolojiler arasında sinerji aramak.

Sosyal bütünleşmeyi teşvik etmek için kültür oluşturma: Sosyal uyumu sağlamak için kültürlerarası diyalogu teşvik etmek, böylece kalkınmaya elverişli bir ortam yaratmak. Sanatların toplumsal uyumu teşvik etme ve özellikle gençler arasında ve çatışma sonrası ve afet sonrası durumlarda girişimciliği geliştirme potansiyelinden yararlanmak³⁴.

Bu metin kültürün sürdürülebilir kalkınma ve yerel ekonomiler için yerini ve önemini vurgulaması açısından önemli bir metindir.

2013 Hangzhou Bildirisi

“Sürdürülebilir Gelişim Politikalarının Merkezinde Yer Alan Kültür” başlıklı Hangzhou Bildirisi, UNESCO’nun “Kültür: Sürdürülebilir Gelişimin Anahtarı” uluslararası kongresinin sonuç belgesidir. Kongre, 15- 17 Mayıs 2013 tarihinde Çin-Hangzhou’da 82 ülkeden 500 katılımcı ile gerçekleşmiştir.

Hangzhou Bildirisi, uluslararası ve ulusal politik yapılara ve kalkınma aktörlerine, kültürün sürdürülebilir gelişiminin başarılmasında neden ve nasıl kritik öneme sahip olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Sonuç bildirisinde denilmektedir ki:

³⁴ https://www.un.org/en/development/desa/policy/untaskteam_undf/index.shtml

“Sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınma, uyum, çevresel sürdürülebilirlik, barış ve güvenlik konularını içerebilecek katkıları sayesinde kültürün sürdürülebilir kalkınmanın itici gücü olarak potansiyelini yeniden değerlendiriyoruz”³⁵.

Altbaşlıklarda ise özetle şu konulara değinilmektedir:

Kültürü tüm gelişme politika ve programlarına dâhil etmek: Kültürün değerlendirilmesi, insan hakları, eşitlik ve sürdürülebilirlik ile eşit ölçüde, 2015 sonrası BM kalkınma gündeminin dördüncü temel ilkesi olarak dahil edilmelidir. Kültürel boyut, sürdürülebilir kalkınma ve refah kavramlarının yanı sıra kalkınma politika ve programlarının kavramsallaştırılması, ölçülmesi ve fiili uygulamasına sistematik olarak entegre edilmelidir.

Kapsayıcı sosyal kalkınmayı teşvik etmek için herkes için kültürel hakların sağlanması: Kültüre ve kültürel ve dilsel çeşitliliğe saygıya dayalı bir yaklaşım, ulusal ve bölgesel politikalar ve azınlıklar, cinsiyet dengesi ve gençler ve yerli halkların sorunları da dâhil olmak üzere yasal çerçevelerde teşvik edilmelidir. Azınlıklar ve yerli halklar da dahil olmak üzere kültürel değerler ve varlıklar, uygulamalar eğitim ve iletişim programlarına entegre edilmeli ve korunmalı ve yeterli tanıma verilmelidir.

Yoksulluğun azaltılması ve kapsayıcı ekonomik kalkınma için kültür: Kültür, bilgi sermayesi ve bir kaynak olarak, bireylerin ve toplulukların ihtiyaçlarını karşılar ve yoksulluğu azaltır. Yerel toplulukların sosyo-ekonomik gelişimine katkıda bulunan, kültürler arası alışverişi teşvik eden ve maddi ve maddi olmayan mirasın korunmasına yönelik kaynaklar üreten sorumlu, kültürel açıdan farkında, kapsayıcı ve sürdürülebilir turizm ve eğlence endüstrilerini desteklemeye özel dikkat gösterilmelidir.

Çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek için kültürü geliştirmek: Tarihi kentsel ve kırsal alanların ve bunlarla ilişkili geleneksel bilgi ve uygulamaların korunması, toplumların çevresel ayak izlerini azaltır, ekolojik olarak sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını ve sürdürülebilir kentsel ve mimari tasarım çözümlerini teşvik eder.

Afetlere karşı dayanıklılığı güçlendirmek ve kültür yoluyla iklim değişikliğiyle mücadele etmek: Kültürel peysajlar da dahil olmak

³⁵ Hangzhou, 2013 (<http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf>)

üzere tarihi çevrenin uygun şekilde korunması ve bilimsel bilgilerle sinerji içindeki geleneksel bilgi, değer ve uygulamaların korunması, toplulukların afetlere ve iklim değişikliğine karşı direncini arttırmaktadır.

Değer, koruma ve gelecek nesillere kültür aktarma: Kültür mirası, refahımız ve gelecek nesiller için kritik bir varlıktır ve kentleşme, kalkınma baskıları, küreselleşme ve iklim değişikliğine bağlı olayların birleşik etkileri sonucu endişe verici bir orandadır. Mirasın ve miras alınan değerler sisteminin ve kültürel varlıkların korunmasını ve tanıtımını sağlamak için ortak politikaların bir parçası olarak ulusal politikalar ve programlar güçlendirilmeli, toplum yaşamında merkezi bir rol üstlenmelidir.

Sürdürülebilir kentsel gelişim ve yönetimi sağlamak için kültürü bir kaynak olarak kullanma: Canlı bir kültürel yaşam ve kentsel tarihi çevrelerin kalitesi sürdürülebilir şehirlere ulaşmak için çok önemlidir. Yerel yönetimler bu ortamları doğal ortamlarına uygun olarak korumalı ve geliştirmelidir. Kültürel ve yaratıcı endüstrilerin yanı sıra, yeşil istihdam üreten, yerel kalkınmayı teşvik eden ve yaratıcılığı teşvik eden güçlü ekonomik alt sektörler olarak, mirasa dayalı kentsel canlandırma ve sürdürülebilir turizm de teşvik edilmelidir.

Yenilikçi ve sürdürülebilir işbirliği modelleri geliştirmek için kültürden yararlanmak: Kamu-özel ortaklıklarının büyük ve keşfedilmemiş potansiyeli, kültüre destek için işbirliği için alternatif ve sürdürülebilir modeller sağlayabilir. Bu bağlamda, farklı kültürel alt sektörlerin özel ihtiyaçlarına dikkat edilmeli, özellikle de en iyi uygulamaların paylaşılması yoluyla kapasitelerin geliştirilmesi, bilgi aktarılması ve girişimciliğin güçlendirilmesi için fırsatlar sağlanmalıdır.

2014 Ulusal Düzeyde Sürdürülebilir Kalkınma ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Uzmanlar Toplantısı

Bir önceki bölümde ayrıntısı ile anlatıldığı gibi, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, UNESCO tarafından 2003 yılında kabul edilmiş ve 2006'da yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede³⁶ somut olmayan kültür miras:

“Somut olmayan kültürel miras” toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak

³⁶ <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>

tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar” olarak tanımlanmaktadır.

Fakat tanımlamanın devamında bazı kısıtlamalar yapılarak,

“İşbu Sözleşme bağlamında, sadece, uluslararası insan hakları belgeleri esaslarına uyan ve toplulukların, grupların ve bireylerin karşılıklı saygı gereklerine ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olan somut olmayan kültürel miras göz önünde tutulacaktır” denilmesi dikkat çekicidir. Yani bu tanımlamaya göre somut olmayan kültürel miras kapsamına giren herhangi bir şey, ancak sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygunsuzsa bu kapsama girmesi kabul edilebilir.

Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramları 2010 yılında Sözleşme'nin Uygulama Yönergesi'ne eklenmiştir. Uygulama Yönergesi'nde sürdürülebilir kalkınmanın yer bulduğu ilk düzenleme İkinci Bölüm'de Somut Olmayan Kültürel Miras Fonu'na ilişkin 73. paragrafta yer almış ve “Faaliyetleri sürdürülebilir kalkınmanın gereklerine uygun olmayan kuruluşlardan destek kabul edilmeyeceği” ifade edilmiştir³⁷.

2014 yılında somut olmayan kültür mirası konusunda İstanbul'da bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantının konusunu gelecek dönemde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ve Sözleşme'nin giriş metni ve 2. maddesinde yer bulan sürdürülebilir kalkınma konusuna ilişkin olarak Sözleşme'nin Uygulama Yönergesi'nde yapılacak yeni düzenlemeler oluşturulmuştur³⁸.

2015 Tarihli 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi (Ajanda 30)

Önümüzdeki dönemde dünyadaki kalkınma modellerini etkileyecek olan hedefler içinde kültür mirası başlığının yer almaması dikkat çekicidir. Gündem 30 metninde yer alan 17 amaç içinde sadece 11. Amaç: “Kentleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, esnek ve sürdürülebilir hale getirmek” başlığı altında yer alan Hedef 11.4'te kültürel mirastan bahsedilmektedir:

Hedef 11.4: *“Dünyanın kültürel ve doğal mirasını koruma ve koruma çabalarını güçlendirmek”*³⁹

³⁷ İrem Alparslan, *Unesco, Sürdürülebilir Kalkınma ve Kültür: Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) Örneği*, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Unesco Uzmanlık Tezi, Ankara, 2015, s. 39.

³⁸ www.unesco.org.tr

³⁹ https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

Ancak, kültür mirası doğal mirasla birlikte ele alınması nedeni ile yetersiz bir tanımdır. Ayrıca, bu hedefte kültür mirasının sadece korunması üzerinde durulmaktadır. Kültür mirasının değerlendirilmesi, yönetilmesi ve toplumsal kimliğe kazandırılması gibi konulara değinilmemektedir⁴⁰.

2015 Sürdürülebilir Bir Kalkınma Perspektifinin Dünya Miras Sözleşmesi Sürecine Entegrasyonu Politika Belgesi (834-5)

2015 yılında, UNESCO tarafından, BM'nin sürdürülebilir kalkınmasıyla politika tutarlılığını sağlamak amacıyla “Dünyamızı Dönüştürmek: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi” belgesi kabul edilmiştir⁴¹.

Giriş bölümünde:

“Taraf Devletler ‘Koruma, sürdürülebilirlik ve kalkınma arasında uygun ve eşit bir denge sağlamalı, böylece Dünya Mirası mülkleri, sosyal ve ekonomik kalkınmaya ve toplumlarımızın yaşam kalitesine katkıda bulunan uygun faaliyetlerle korumalıdır’ denilmektedir.

3. maddede *“Kültür mirası, çevresel sürdürülebilirlik, kapsayıcı sosyal kalkınma ve kapsayıcı ekonomik kalkınma olmak üzere sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunu güçlendirebilir”* denilerek, kültür mirasının kalkınmadaki önemine değinilmektedir.

Metnin 8. maddesinde kültür varlıkları ile doğal çevre arasındaki bağ vurgulanarak:

“Taraf Devletler ayrıca birçok Dünya Mirası mülkünün sosyo-ekolojik sistemleri içindeki biyolojik çeşitlilik ve yerel kültürlerin yakın bağlarını ve karşılıklı bağımlılıklarını da kabul etmelidirler. Bunlar genellikle zamanla insanlar ve çevre arasındaki karşılıklı uyum yoluyla gelişir, birbirleriyle karmaşık şekillerde etkileşime girer ve etkilenirler ve toplulukların esnekliğinin temel bileşenleridir. Bu, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı amaçlayan herhangi bir politikanın, biyolojik çeşitliliğin yerel kültürel bağlamla ilişkisini dikkate almak zorunda kalacağını göstermektedir” denilmektedir.

9. maddede ise kültür varlıklarının sürdürülebilir kalkınma içinde değerlendirilmesinde, bu varlıkların doğal, kültürel ve karma özelliklerinin birbirinin ayrılmaz parçaları olduğu ve birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu yapılırken kültür varlığının bulunduğu alandaki yerel

⁴⁰ Nocca, *age.*, s. 3.

⁴¹ UNESCO, 2015 (<https://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/>)

halkın, ilgili tüm kurumların ve paydaşların birlikte hareket edecekleri mekanizmaların kurulması gerekmektedir.

Kültür varlıklarının sürdürülebilir bir çevre koruma politikası için vazgeçilmez bir unsur olduğu 14. maddede de vurgulanmıştır:

“Dünya Mirası Sözleşmesi, istisnai biyolojik çeşitlilik, jeoçeşitlilik veya insan refahı için gerekli olan diğer nadir doğal özellikler içeren olağanüstü doğal mirasa sahip yerlere değer vererek ve koruyarak sürdürülebilir kalkınmayı ve özellikle çevresel sürdürülebilirliği teşvik eder. Bununla birlikte, çevresel sürdürülebilirlik konusundaki bu yaklaşım, kültürel peysajlar da dâhil olmak üzere kültürel ve karma Dünya Mirası mülkleri için aynı şekilde uygulanmalıdır. Bu nedenle Sözleşmeyi uygularken, Taraf Devletler diğer çok taraflı çevre anlaşmalarıyla politika tutarlılığını ve karşılıklı desteği sağlamak için çevresel sürdürülebilirliği daha genel olarak tüm Dünya Mirası mülklerinde teşvik etmelidir. Bu, doğal kaynakların tükenmesini veya bozulmasını önlemek, uzun vadeli çevresel kalite sağlamak ve afetlere ve iklim değişikliğine karşı esnekliğin güçlendirilmesini sağlamak için hem kültürel hem de doğal özelliklerde çevre ile sorumlu bir etkileşimi içerir”.

Metnin 13. maddesinde ise Dünya Mirası'nın sürdürülebilir kalkınmanın garantisi olarak rolünün güçlendirilmeli, bu amaçla, *“Sözleşmeyi uygulayan Taraf Devletler, sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunu, yani çevresel sürdürülebilirliği, kapsayıcı sosyal kalkınmayı ve kapsayıcı ekonomik kalkınmayı, barışı ve güvenliği teşvik etmekle birlikte değerlendirmelidir”* denilmektedir.

17. maddede “Kapsayıcı sosyal kalkınma” kavramından bahsedilerek:

“Dünya Mirası Sözleşmesi, Taraf Devletlere “kültürel ve doğal mirasa toplumun yaşamında bir işlev vermeyi amaçlayan genel bir politika benimseme” çağrısında bulunur. Taraf Devletler, kapsayıcı sosyal gelişimin, Sözleşme'nin bu hükmünün uygulanmasının merkezinde olduğunu kabul etmelidir. Taraf Devletler ayrıca, yerel ve ilgili topluluklar ve yerli halklar da dahil olmak üzere tüm paydaşların tam katılımının, saygının ve eşitliğinin, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bir taahhülle birlikte, kapsayıcı sosyal gelişim için temel bir öncül olduğunu bilmelidir. Dünya Mirası mülklerinde ve çevresinde yaşam kalitesini ve refahını artırmak, mülkleri ziyaret edebilen veya ikamet edemeyen, ancak hâlâ paydaş olan toplulukları hesaba katarak önemlidir” denilmektedir.

Metnin 24. maddesinde Dünya Mirası varlıklarının ekonomik kalkınmadaki rolü üzerinde de durulmuştur:

“Genel olarak kültürel ve doğal miras olan Dünya Mirası mülkleri, yoksulluğu hafifletmek ve marjinalleşmiş toplumlar da dahil olmak üzere yerel toplulukların sürdürülebilir geçim kaynaklarını arttırmak için büyük bir potansiyel sunmaktadır. Yoksulluğun ortadan kaldırılmasının bugün dünyanın en büyük zorluklarından biri olduğunu ve sürdürülebilir kalkınmanın ve şimdiki ve gelecek nesillerin refahının vazgeçilmez bir gerekliliği olduğunu kabul ederek; Sözleşme, Dünya Mirası mülklerinin değerlerine tamamen saygı gösterirken, sürdürülebilir kapsayıcı ve adil ekonomik kalkınmaya, herkes için iyi istihdam ve gelir getirici faaliyetlere, üretken ve sürdürülebilir biçimlerin teşvik edilmesine katkıda bulunmalıdır”.

Sözleşmenin “Ekonomik yatırım ve kaliteli turizmi teşvik etmek” başlığı altındaki 26. maddede, Dünya Mirası varlıkları içinde ve çevresinde, turizmi ve yerel ekonomiyi teşvik etmenin önemi üzerinde durulmakta, bu varlıklara zarar vermeyecek bütünlük düzenlemeler ve uygulamaların planlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

2016 Quito, Birleşmiş Milletler, “Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Konferansı Sonuç Kitabı: Yeni Kentsel Gündem

Bu metinde kentsel sürdürülebilir kalkınmada kültürel mirasın rolünü vurgulayan birçok nokta yer almaktadır. Yeni Kentsel Gündem kültürün ve kültürel çeşitliliğin insanlığı zenginleştiren kaynaklar olduğunu ve kentlere, insan yerleşimlerine ve vatandaşlara kalkınma girişimlerinde aktif ve eşsiz bir rol oynama imkânı tanıyarak sürdürülebilir kalkınmalarına önemli bir katkı sağladığını kabul etmektedir.

10. madde⁴²: *“Yeni Kentsel Gündem, kaynakların sorumlu kullanımına katkıda bulunan ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini ele alan yeni sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarının geliştirilmesi ve uygulanmasında kültürün dikkate alınması gerektiğini de kabul etmektedir”*

38. madde⁴³: *“Kentsel alanların iyileştirilmesinde, canlandırılmasında ve toplumsal katılımın güçlendirilmesi ve vatandaşlık hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde, uygun olduğu ölçüde, somut ve*

⁴² Yeni Kentsel Gündem- YKG 2017, s. 10. <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Turkish.pdf>

⁴³ YKG 2017, age., s.19.

somut olmayan doğal ve kültürel mirasın bütünlük kentsel ve bölgesel politikalar ve yatırımlar yoluyla kültürel altyapıların ve alanların, müzelerin, yerli kültürlerin ve dillerin yanı sıra geleneksel bilginin ve sanatların korunması ve geliştirilmesi için kentlerde ve insan yerleşimlerinde, yerel düzeylerde sürdürülebilir kullanımı taahhüt ediyor”

124. madde⁴⁴: *“Kültüre, somut ve somut olmayan kültürel miras ve doğa çevreyi geniş ve farklı bir yelpazede koruyan imar planları, imar yönetmelikleri, bina kodları, kıyı yönetimi politikaları ve çeşitli stratejik kalkınma politikaları dâhil planlama araçlarının benimsenmesinde, kentsel planlar ve stratejilerin öncelikli bir bileşeni olarak yer verecek ve kentsel gelişmenin potansiyel yıkıcı etkilerinden koruyacağız”*

125. madde⁴⁵: *“Kültürel mirasın, katılımı ve sorumluluğu teşvik etmedeki rolünü göz önünde bulundurarak sürdürülebilir kentsel gelişme için kullanımını destekleyeceğiz. Değer üretme amacı güden saygın bir restorasyon ve uyarlama yoluyla mimari anıtların ve alanların yenilikçi ve sürdürülebilir kullanımını destekleyeceğiz. Yeni teknolojiler ve teknikler dâhil somut ve somut olmayan kültürel miras bilgisinin tanıtımı ve yaygınlaştırılmasına, geleneksel ifadelerin ve dillerin korunmasına yerli halkları ve yerel toplulukları dâhil edeceğiz”*

Yeni Kentsel Gündem, kalkınmada kültürün ve kültür mirasının önemine değinerek, nüfus artışının ve kalkınmanın önemli bir parçası olan kentleşmede, somut ve somut olmayan kültür mirasının her türlü planlamada ve kentleşme politikalarında öncelikli bir bileşen olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

İnsanlığın geleceği için çözüm olarak görülen sürdürülebilir kalkınmanın sadece ekonomik kalkınma ile başarılamayacağı son on yıllardır yaşanan çevre felaketleri, ekonomik eşitsizlik ve sosyal karışıklıklarla ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ancak insana, doğaya ve kültür mirasına saygılı bir kalkınma ile gerçekleştirilebilir.

⁴⁴ YKG 2017, *age.*, s. 38.

⁴⁵ YKG 2017, *age.*, s. 38.

Kültürün Sürdürülebilir Kalkınmadaki Rolü

Somut ve soyut kültür mirası, doğal olarak ve içlerinde buldukları fiziksel bağlam tarafından yüzyıllar boyunca yaratılmış, kuşaktan kuşağa aktarılmış ve geliştirilmiştir. Sadece doğal kaynaklar değil, kültürel kaynaklar da toplumların sürdürülebilir ekonomik, kültürel, sosyal gelişiminde önemli bir rol oynar ve böylece onların yaratılmasını etkileyen fiziksel doku da korunmuş olur.

Sürdürülebilir kalkınma, 1987 Brudthland Raporu'nda tanımlanmış ve "Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama becerilerinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır" denmiştir. Sürdürülebilir kalkınma genellikle ekoloji, sosyal gelişim ve ekonomik kalkınma arasında kurulacak bir denge olarak görülmektedir. Örneğin; 1992 Rio Act ve 2002 Johannesburg Konferansı sonuç metinlerinde sürdürülebilir kalkınma, üç faktöre dayandırılmaktadır: Çevre koruma, ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma. Zamanla sürdürülebilirliğin diğer ayakları olan kurumsal, kültürel ve diğer boyutlardan da bahsedilir hale gelmiştir⁴⁶. Sürdürülebilir kalkınmada doğal kaynakların ve çevrenin korunması kadar, kültürün ve kültürel çevrelerin korunması da temel ilke olarak kabul edilmeli, bu alanda çalışan uzmanlar, sürdürülebilir kalkınmada kültür mirasının önemini tartışılacağı ve ortaya konacağı bilimsel ortamlar hazırlamalıdır.

Kültürün Kalkınma İle İlgili Tüm Alanları Bağlayıcı Rolü

Kültürün sürdürülebilir kalkınma içinde, şu ana kadar bahsedilenden çok daha önemli bir rolü vardır ve olmalıdır⁴⁷.

Kültürün, dördüncü faktör olarak geleneksel sürdürülebilir kalkınma söylemini genişleten, destekleyici bir rolü vardır. Kültür, ekolojik, sosyal ve ekonomik talepler ve sürdürülebilirlik gereklilikleri ile birlikte düşünülmelidir. Daha etkili olan bu rol, kültürü üç ayağın hepsini dengeleyebilen ve ekonomik, sosyal ve ekolojik baskılar ve ihtiyaçlar arasındaki sürdürülebilir kalkınmayı yönlendiren bir çerçeveleme, bağlamsallaştırma ve arabulucu durumuna getirmektedir.

⁴⁶ Joost Dessein, Katrina Soini, Graham Fairclough and Ina Horlings (Ed.), *Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability*, University of Jyväskylä, Finland, 2015.

⁴⁷ "Culture in, for and as Sustainable Development" başlıklı yayında, kültürün sürdürülebilir kalkınmaya katkısı üç başlıkla genişletilmiştir: 1. sürdürülebilir kalkınmada kültür, 2. sürdürülebilir kalkınma için kültür, 3. sürdürülebilir kalkınma olarak kültür.

Geleceğe dair yapılan tüm kalkınma planlamalarında kültürün diğer tüm sektörlerle olan ilişkileri, bağlantıları, birbirlerine etkileri ve katkıları göz önünde bulundurulmalıdır.

Bütünleşik Politikalar ve Planlamalar

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nda yer alan ve dünyadaki kalkınma stratejilerini etkileyecek olan 17 hedef incelendiğinde, yoksulluk, açlık, iklim gibi başlıkların olduğunu, fakat hiçbir başlığın somut ve somut olmayan kültür mirasını içermediğini görüyoruz. Oysa insan topluluklarının sağlıklı bir gelecekte yaşamasının temel hedeflerden biri de, geçmişten taşıdıkları kültürel değerlerini koruyabilmeleridir. Kültür varlıkları kalkınmanın önünde bir engel değil, tam tersi katkı sağlayan kaynaklardır. Somut ve somut olmayan kültür mirasına, yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası boyuttaki tüm programlarda yer verilmelidir.

Eğitim, turizm, araştırma, kültürel diplomasi, sosyal politikalar ve şehir ve bölgesel planlama ile ilgili politikaların yanı sıra diğer alanlarla ilgili politikalar oluşturulurken kültür mirası her aşamada planlamalarla bütünleştirilmelidir.

Tek Çözümlü Politikalar Yerine Yerele Özgü Çözümler

Sürdürülebilir kalkınma, dünyanın her yerinde aynı kurullarla başarılı olmayabilir çünkü her ülkenin, her insan topluluğunun farklı özellikleri vardır ve zamanla da değişir. Tek bir boyut, dünyanın farklı coğrafyalarındaki insanların ve yerlerin kültürel özelliklerine uygun olmayabilir. Her alanın kendine has şartları, nitelikleri ve sorunları vardır. Deneyimler, tek boyutlu çözümlerin sorunlu olduğunu ve çoğunlukla etkili çözümler üretmediğini göstermiştir. Bu nedenle geleceğe yönelik planlamalarda her alanın koşullarına özgü planlamalar yapılması ve çözümler üretilmesi gerektiği bir ilke olarak belirlenmelidir.

Kültür Mirasını Etkileyecek Tüm Planlama Süreçlerine İlgili Tüm Paydaşların Dâhil Edilmesi

Yerelde alınan ve kültür mirasını ve yerel halkın yaşamını etkileyecek her türlü karar, ilgili paydaşlarla beraber alınmalı ve şeffaf bir bilgilendirme politikası izlenmelidir. Bu tür karar süreçlerinde ilgili kurumlar, yerel yönetimler, meslek örgütleri, STK'lar ve yerel halk, dâhil edilmesi gereken paydaşlardır. Çağdaş ve demokratik bir yönetim yaklaşımı olarak, STK'ların tüm yönetim politikalarında rolünün artırılması, genel ilke olarak kabul edilmelidir.

Kalkınmada Kültür Mirasının Ekonomik Değeri

Dünya, yoksulların hayatlarını iyileştirmek için program ve politikaların uygulanmasında çok az ilerleme kaydetmiştir ve ekonomik kalkınmanın, sosyal kalkınmanın ve çevresel iyileştirmelerin üç ayağının bütünleşmesi, bir sorun olmaya devam etmektedir.

1990lardan beri Avrupa Konseyi, UNESCO, BM gibi uluslararası kurumlar, aldıkları kararlarla kültür mirasının ekonomiye katkısını desteklemektedirler. 2016 tarihli Quito Konferansı sonuç kitapçığında, kültür mirasının yerel ekonomi için önemi vurgulanmıştır. Diğer ekonomik kaynakların yanı sıra kültürel ve yaratıcı endüstrilerin tanıtımı, geleneksel el sanatlarının canlandırılması, sürdürülebilir turizm ve tarihî mirası koruma çalışmaları, iş imkânları yaratmaktadır.

Kültür mirası yönetiminde çağdaş yaklaşımlardan biri de sürdürülebilir planlamadır. Elde edilen bilimsel verilere ve kültür mirasına zarar vermeyen doğru ve bütüncül planlamalarla kültür mirası, yerel kimliğe ve ekonomiye katkı sağlayan bir kaynaktır.

Ekolojik Sürdürülebilirlikte Kültür Mirasının Rolü

Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli sorunlarından biri olan çevre koruma konusunda kültür mirası, bir bilgi kaynağı olarak kullanılmalıdır. Tarihsel süreç içinde kültür ve doğa birlikte, birbirini etkileyerek gelişmiş ve toplumların bugünkü yaşayışlarını şekillendirmiştir. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili kararlar alınırken ve uygulanırken kültür ve doğanın bin yıllardır devam etmiş olan ilişkisi ve dengesi dikkate alınmalı ve doğa ile kültür arasında kurulan bağ, sürdürülebilir kalkınma modelleri için örnek alınmalıdır. Bu bağlamda, her insan topluluğuna özgü ve doğal çevreye saygılı yerel ve geleneksel üretim modelleri koruma altına alınmalı ve güncellenerek uygulanmalıdır. Bu açıdan, somut olmayan kültür mirası kapsamındaki yerel ve geleneksel üretim modelleri önemli bilgi kaynaklarıdır.

Kısaltmalar

BM: Birleşmiş Milletler

ECOSOC: Economic and Social Council of UN

ICOMOS: International Council on Monuments and Sites

KVTVKK: Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu

NUA: New Urban Agenda

UN: United Nations

UNESCO: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

UNDP: United Nations Development Programme

WCED: World Commission on Environment and Development
YKG: Yeni Kentsel Gündem

KAYNAKÇA

- Alparslan, İrem, *Unesco, Sürdürülebilir Kalkınma ve Kültür: Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) Örneği*, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Unesco Uzmanlık Tezi, Ankara, 2015.
- Dessein, Joost - Soini, Katrina - Fairclough, Graham - Horlings, Ina (Ed.), *Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability*, University of Jyväskylä, Finland, 2015.
- Drexhage, John - Murphy, Deborah, *Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012*, New York, 2010.
- Grazuleviciute, Indre, “Cultural Heritage in the Context of Sustainable Development”, *Environmental Research, Engineering and Management*, C. XXXVII, S. 3, 2006, s. 74-79.
- Keleş, Ruşen, *Kent, Kentsel Siyaset ve Çevre Yazıları (1993-2014)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Licciardi, Guido - Rana Amirtashmasebi (Ed.), *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*, The World Bank, Washington, 2012.
- Ladstaetter, Sabine, “Ephesos: Arkeoloji ve Kitle Turizmi” *MIRAS 4, Heritage in Context 2, Arkeoloji ve Turizm*, Ed. Katja Piesker - Burcu Akan - Duygu Göçmen - Seçil Tezer Altay, Ege Yayınları, İstanbul, 2018, s. 253-288.
- Emre, Madran - Özgönül, Nimet, *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, İstanbul, 2011.
- Lagerqvist, Maja, “My Goodness, My Heritage! Constructing Good Heritage in the Irish Economic Crisis”, *Culture Unbound*, S. 7, 2015, s. 285-306.
- Madran, Emre - Nimet Özgönül (Ed.), *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1999.
- Mergos, George - Patsavos, Nicolas, “Introduction and Overview”, *Cultural Heritage and Sustainable Development, Economic Benefits, Social Opportunities and Policy Challenges*, Ed. George Mergos - Nicolas Patsavos, Technical University of Crete, Chania, 2017, s. 21-42.
- Mergos, George, “Cultural heritage and the economic development agenda”, *Cultural Heritage and Sustainable Development Economic Benefits, Social Opportunities and Policy Challenges*, Ed. George Mergos -

Nicolas Patsavos, Inherit Project, Greece: Technical University of Crete, 2017, s. 81- 96.

Nocca, Francesca, “The Role of Cultural Heritage in Sustainable Development: Multidimensional Indicators as Decision-Making Tool” *Sustainability*, S. 9, 2017, s. 1- 27.

Özdoğan, Mehmet, *50 Soruda Arkeoloji*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2011.

Throsby, David, “Heritage Economics: A Conceptual Framework”, *The Economics of Uniqueness, Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*, Ed. Guido Licciardi - Rana Amirtashmasebi, Urban Development Series, The World Bank, Washington, 2012, s. 45-74.

Türkoğlu, İlknur, “Ekonomik Krizlerin Kültür Mirası Üzerine Etkileri”, *Multidisipliner Yaklaşımla İktisadi Kriz Olgusu*, C. I, Ed. Gülgün Çiğdem, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2019, s. 203- 256.

Elektronik Kaynaklar

Agenda 30 https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (Erişim Tarihi 25.11.2019)

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Programı <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home.html> (Erişim Tarihi 11.05.2020)

Brudthland 1987 https://en.wikisource.org/wiki/Brundtland_Report/Chapter_2_Towards_Sustainable_Development (Erişim Tarihi 26.11.2019)

Dünya Mirası Listesi (2018) <http://whc.unesco.org/en/list> (Erişim Tarihi 15.11.2019)

Göbeklitepe 2019 turist sayısı <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/665557.aspx> (Erişim Tarihi 16.12.2019)

Hangzhou 2013 <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf> (Erişim Tarihi 14.11.2019)

Johannesburg 2002 http://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa (Erişim Tarihi 16.12.2019)
<http://www.johannesburgsummit.org> (Erişim Tarihi 16.12.2019)

KVTVKK (2018) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic (Erişim Tarihi 16.12.2019)

Post 2015: https://www.un.org/en/development/desa/policy/untaskteam_undf/index.shtml (Erişim Tarihi 24.11.2019)

Rio 1992 <http://www.un.org/esa/sustdev/agenda21.htm>. (Erişim Tarihi 04.12.2019)

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA KÜLTÜR MİRASININ YERİ VE ÖNEMİ

- Rio de Janeiro 2012 <https://mpgm.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-surdurulebilir-kalkinma-konferansi-rioplus20-zirvesi-haber-867>. (Erişim Tarihi 16.12.2019)
- Somut Olmayan Kültür Mirası Sözleşmesi <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> (Erişim Tarihi 11.05.2020)
- Stokholm1973 https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/CONF.48/14/REV.1 (Erişim Tarihi 15.11.2019)
- UNESCO 2015, 834-5 <https://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/>(Erişim Tarihi 27.11.2019)
- Yeni Kentsel Gündem- YKG 2017 <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Turkish.pdf> (Erişim Tarihi 27.11.2019)
- 1995 Sürdürülebilir Turizm Tüzüğü <http://www.institutoturismoresponsable.com/events/sustainabletourismcharter2015/index.html%3Fp=1528.html> (Erişim Tarihi 09.05.2010)
- http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Background_on_Sustainable_Development.pdf (Erişim Tarihi 20.11.2019)
- <https://www.agbs.mu/media/sustainability-09-01882-v3.pdf> (Erişim Tarihi 18.11.2019)

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.734033

TEFEKKÜRDEN TAHKİYEYE: NECMETTİN HACİEMİNOĞLU'NUN HİKÂYELERİNDE AYDIN YABANCILAŞMASI

*From Contemplation to Narration: Alienation of Intellectuals in
Hacıeminoğlu's Stories*

Dinçer ATAY*

ÖZ: Bilgi, insanın varoluş boyutlarını şekillendiren önemli bir olgudur. İnsanın kendilik algısının ortaya çıkması da bilgi maharetiyle gerçekleşir. Böylece kendini tanıyan ve bilen insan, öteki karşısındaki konumlanışını da belirler. Türklük biliminde yetkin çalışmalar veren Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, akademik çalışmalarının yanı sıra Türk aydınını ilgilendiren birçok konu üzerinde fikirlerini de ortaya koyar. O, dünya görüşünü görünür kılan fikir yazılarında insanın kendilik bilgisine sahip olmasına vurgu yapar. Hacıeminoğlu, akademik ve fikrî çalışmalarının yanı sıra hikâye metinleri de kaleme alır. Böylece tefekkürden tahkiyeye uzanan bir yola girer. Hacıeminoğlu, bütün hikâyelerini *Yeni Bir Dünya* başlıklı kitabında toplar. Bu hikâyelerdeki en belirgin tavır, Türk milliyetçiliği fikrinin savunusudur. Hikâyelerde karşımıza çıkan izlekler arasında aydın eleştirisi ve aydın yabancılaşması da önem arz eder. Aydın-millet ilişkisine önem veren Hacıeminoğlu, *Yeni Bir Dünya* ve *Sefir Bey* hikâyelerinde; Türk aydının kendi milletine yabancılaşma görünümünü eleştirel bir bakışla işler. Ötekinin nezdinde Türk kimliğini yansıtmaya gereken diplomat, konosolos / elçi / sefir unvanlarına sahip kişilerin Türk kültürüne ve Türk milletinin yaşam biçimlerine hoş bakmamaları, kültürel kimlik odaklı yabancılaşmayı somut kılar. Bunlara mukabil ülküleştirilen aydın kimliğini de hikâyeler düzleminde var ederek, olması gerekeni de inşa eder. Bu çalışmada Türkolog Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun *Yeni Bir Dünya* ve *Sefir Bey* adlı iki hikâyesinde karşımıza çıkan aydın yabancılaşması izleği, eser-şahsiyet bağlamı ile ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hikâye, Aydın, Yabancılaşma, Necmettin Hacıeminoğlu, Yeni Bir Dünya

ABSTRACT: Knowledge is an important phenomenon that shapes the dimensions of human existence. The emergence of human's perception of selfhood also occurs thanks to knowledge. Thus, those who recognise and know themselves also determine their position in relation to others. In addition to his academic works, Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, who contributed competent works to the science of Turkishness, expressed many of his opinions on many subjects concerning Turkish intellectuals. In his essays, which make his worldview visible, he emphasised humans' possession of selfhood knowledge. Beside his academic and

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Merkez Kampüsü/Kars, dinceratay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8796-371X

Geliş Tarihi / Received: 08.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted: 15.05.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

intellectual works, he also produced short stories. Thus, he gravitated from contemplation to narration. Hacıeminoğlu brought all his stories together in his book titled *Yeni Bir Dünya* ("A New World"). The most distinct attitude in these stories is his advocacy of the idea of Turkish nationalism. Among the themes encountered in the stories, criticism on intellectuals and their alienation is significant. Attaching importance to the intellectual-nation relationship, Hacıeminoğlu critically addresses examples where Turkish intellectuals are alienated from their own nation in his stories of *Yeni Bir Dünya and Sefir Bey* ("Mr. Ambassador"). The fact that Turkish diplomats, delegates or ambassadors, who are supposed to reflect Turkish identity to others, do not favour Turkish nation's lifestyles concretises estrangement based on cultural identity. In this context, Hacıeminoğlu describes and defends the ideal intellectual identity in his stories. The present study will discuss the theme of alienation of intellectuals described in Turkologist Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu's stories *Yeni Bir Dünya* and *Sefir Bey* with a perspective based on work and personality.

Keywords: Story, Intellectual, Alienation, Necmettin Hacıeminoğlu, Yeni Bir Dünya

Giriş

İnsan, çevresini bilinçle kavrayan bir varlıktır ve düşünmek ve yazmak eylemleri eşliğinde kendini ortaya koyar. Sahip olduğu bilinç nimeti sayesinde bilgi olgusunu deneyimleyerek, kendi çevrenini de şekillendirir. Bilginin değişen mahiyeti, yine özne konumundaki insan ile somutlanır. Akademik boyutlu Türklük bilgisi alanında önemli bir araştırmacı olan Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Diline dair akademik yayınlarının yanı sıra fikir sahasında da metinler ortaya koyar. Türk milliyetçiliği dâhilinde; kültürel kimlik, aydın, ülkücülük meseleleriyle ilgili fikir ve birikimlerini deneme ve makale türlerinde kaleme aldıktan sonra geleneksel tahkiye türünde, yani hikâye nev'inde de metinler yayımlar:

*"Siyasî görüş olarak milliyetçi-ülküci hareketi benimseyen Hacıeminoğlu, özellikle devrimci sol hareketlerin hız kazandığı 1970-1980 yılları arasında yazuları ve konuşmalarıyla gençleri uyarmış, onları milliyetçilik ülküsü etrafında toplamaya çalışmıştır."*¹

Onun bütün hikâyelerinin yer aldığı eser, *Yeni Bir Dünya* adını taşır. On üç hikâyenin bulunduğu kitap, ilk defa 1976 yılında Töre Devlet Yayınları arasından çıkar.

Hacıeminoğlu'nun hikâyeleri üzerine yapılan müstakil ve kayda değer ilk çalışma Yüksel Topaloğlu tarafından hazırlanan Lisans Tezi'dir.²

¹ Mustafa Özkan, "Necmettin Hacıeminoğlu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 502.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Yüksel Topaloğlu, *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Hayatı, Eserleri, Edebî ve İlmî Şahsiyeti ve Yeni Bir Dünya Hikâye Kitabının Tahlili*, Trakya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Edirne, 1996.

Teferkkürden tahkiyeye doğru yönelen Hacıeminoğlu'nun hikâyelerinin hitap ettiği kitle, yalnızca gençler değildir. Söz konusu metinler, aynı zamanda devrin aydınlarına da hitap eder. Öyle ki o, bazı hikâyelerini özel isimlere ithaf etmiştir. Hacıeminoğlu'nun hikâyelerinde karşımıza çıkan temel izleklerin hemen hepsi Türk milliyetçiliğinin odağında belirginleşir. Onun hikâyelerini “ülkücü edebiyat” nitelenmesi ile tanımlamak yerinde olur. Türklük şuuru, kültüre bağlılık, kültürel yabancılaşma, kitap sevgisi, tarih bilinci, okumak eylemi ve aydın eleştirisi onun hikâyelerindeki başlıca izlekleri teşkil eder. Teknik açıdan çok güçlü olmayan hikâyelerin, olay örgülerinin diyaloglarla kurulumu, hikâyelerin öne çıkan yönlerindedir. Ayrıca bazı hikâyelerde tercih edilen kahraman anlatıcının varlığı, vakaları daha canlı ve gerçekçi kılar.

Hacıeminoğlu'nun fikrî yazılarının yanı sıra, edebî formda da eser vermesinin gerekçelerini, onun kişiliğinde barındırdığı dışadönük tip özelliklerinde aramak gerekir. “*O, dünyadan elini eteğini çeken, sadece uzmanlık alanının ördüğü duvarlar arasına kendisini hapseden biri değildir.*”³ İçselleştirdiği Türklük bilgisini çevresiyle paylaşır ve bu minvalde kimlik inşa etme gayretinde olur. Hacıeminoğlu'nun hikâyelerindeki tavrı, genel anlamda hissi değil şuurludur.⁴ Hikâye türünü tercih etmesini, “*bu formun insanlara ulaşmada en etkili yol olduğuna inanması*”⁵ ile açıklamak mümkündür. “*Sanatı gaye değil, bazı fikirleri cemiyete taşıyan bir vasıta olarak*”⁶ gören Hacıeminoğlu'nun hikâyelerinde, Türk aydını kimliğinde bulunması gereken nitelikler, net biçimde ortaya konur. “*Zira onun sanat anlayışında esas noktayı ‘cemiyet’ teşkil eder.*”⁷ Tercih ettiği hikâye türü ile cemiyetin her noktasına ulaşabileceğini düşünür. Millet ile halkı kavramsal düzlemde birbirinden ayıran⁸ Hacıeminoğlu, Türk milletinin değerlerini bütün varlığıyla sahiplenir.

Bu çalışmada Hacıeminoğlu'nun *Yeni Bir Dünya* ve *Sefir Bey* isimli hikâyeleri, aydın yabancılaşması izleği bağlamında eser – şahsiyet odaklı bir

³ Yüksel Topaloğlu, “Necmettin Hacıeminoğlu ve Türk Aydını”, *Türköz*, Y. VI, S. 31, 2015, s. 42.

⁴ Y. Topaloğlu, agm., s. 45.

⁵ Necip Tosun, *Modern Öykü Kuramı*, Hece Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 36.

⁶ Yüksel Topaloğlu, “Vefatının İkinci Yıldönümünde Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu”, *Türk Kültürü*, Y. XXXVI, S. 423, 1998, s. 389.

⁷ Yüksel Topaloğlu, “Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu - Hayatı, İlmî, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri”, *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, Ed. Ali İhsan Öbek-Yüksel Topaloğlu-Oğuzhan Durmuş, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 22.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Necmettin Hacıeminoğlu, *Millet ve Aydınlar*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13.

yaklaşım ile değerlendirilecektir. İki hikâyenin ayrı başlıklar altında açılması; yabancılaşmanın farklı boyutlarının somutlanması adına daha uygundur. Hacıeminoğlu'nun eleştiri tahtasına konumlandığı diplomat, bürokrat kimliğinin temsiliyetinin mütemadiyen *liyakatli* ve *kültürel kimlik aidiyetli* olmasının zorunluluğu, zamanları aşan bir hususiyettir. Bu bakımdan söz konusu izleği değerlendirirken, Türkiye'nin 1970'li yıllardaki dış politika görünümünü bir fon biçiminde algıladık. En nihayetinde odaklandığımız esas mesele, Türk aydınının sahip olması gereken aidiyet kodlarının kültürel izdüşümleridir.

Türk Aydın ve Türk Aydınının Yabancılaşma Boyutlarına Dair

Yabancılaşma, farklı disiplin ve felsefe birikimleri odağında varlık bulan çok boyutlu bir kavramdır. Bizim eksen kabul ettiğimiz yabancılaşma kavramı, kişinin içine doğduğu toplumun yaşam biçimleri, hayat yorumları, yani kültürel yaşantısı eşliğinde belirginleşir. Afşar Timuçin, yabancılaşma olgusunu; “*en genel anlamda kendinden başkası olma ya da başkasına dönüşme*”⁹ şeklinde tanımlar. Yabancılaşmanın kökenine ve birikimsel görünüme dair kapsamlı açıklamalara¹⁰ girmek yerine, kendinden başkasına dönüşme hâline odaklanmak gerekir. Bu bakımdan yabancılaşma kavramının kendilik değerlerini yitirme ve onları reddetmeyle somutluk kazanan boyutunu gündemimize aldığımızı belirtmeliyiz. Geline nokta Türk aydınının *ötekisi* olan Batılılara benzemeye çalışması, yabancılaşma meselesinin kıstas noktasını teşkil eder.

Hacıeminoğlu'nun, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını temsil eden elçilere karşı belirgin bir kaygısı vardır. Bu kaygının sebebi, onların hem Türk kültürünü *öteki* karşısındaki temsillerine hem de siyasî sınırların dışında yaşayan Türklerle olan münasebetlerine dayanır. Bu anlamda Bağdat'ta bulunduğu 1972-1973¹¹ yıllarındaki gözlemleri ve birikimleri, onun hikâyelerindeki aydın yabancılaşması izleğine kaynaklık teşkil eder. “*Ona göre Türk aydını ile halkı arasındaki din, kültür, töre, dil, ülkü gibi onları birbirine yaklaştıracak ve bir arada tutacak olan tüm manevi bağlar kopmuştur.*”¹² Hacıeminoğlu'nun hikâyelerinde eleştirdiği aydınları bürokrasiden seçmesi, onun aydın eleştirisini yaptığı birçok yazısındaki fikirleri ile yakın ilişkilidir. Bürokratik statüye sahip olmanın, Türk

⁹ Afşar Timuçin, “Yabancılaşma Sorununa Genel Bir Bakış”, *Felsefe Dünyası*, S. 5, 1992, s. 16-23.

¹⁰ Yabancılaşma olgusunun etimolojik, felsefi, psikolojik ve sosyolojik boyutlarına dair kapsamlı bilgi için bk. Sibel Kiraz, “Yabancılaşmanın Kökeni Üstüne”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2011, s. 147-169.

¹¹ Y. Topaloğlu, agm., s. 15.

¹² Y. Topaloğlu, agm., s. 52.

milletinin değerlerine, kültürüne yabancılaşmayı zarurî kıldığı algısını hedef tahtasına koyarak bu durumu her iki hikâyesinde de izleksel kurguya taşır.

Yeni Bir Dünya hikâyesinde idealize ettiği aydının, üniversitede akademisyen olması, bilinçli ve ironik bir tercihtir. Bu noktada onun aydın algılamasına dair şu ifadeler dikkat çekicidir:

*“Aydın yıllardan beri halka teklif edip de ret cevabı aldığı yabancı kültürü, yabancı töreyi tereddütsüz benimsemiştir. Millî olan, halka ait olan her şeyi de toptan bırakmış veya unutmuştur. Bu yüzden aydının artık halkinkinden başka bir dünyası vardır. Değer ölçüleri, zevki, hayat görüşü, memleket yahut kendisi için kurduğu hayal, halkın tasavvur ettiğinden tamamen başkadır.”*¹³

Bu başkalık da beraberinde yabancılaşmayı getirir. Aydının yabancılığı, onun halka, milleti oluşturan değerlere bakış açısı ile ilgilidir. Tipleşen aydının halka bakışı, ötekileştirici, soğuk ve ilgisizdir. Batı'nın değer yargılarını hayat ilkesi olarak benimseyen aydın, milletin değerlerine son derece uzaktır. *“Analitik değerlendirme yeteneğine sahip olan Hacıeminoğlu, Türk millerinin sosyal ve siyasî bakımdan sorunlar yaşamasının kaynağını aydınlara... dayandırır.”*¹⁴ Onun bu düşüncesi, aydın yabancılaşmasını ortadan kaldırma gayretlerini var edecektir.

Hacıeminoğlu'nun düşün dünyasını, kaygılarını ve aidiyet göstergelerini belirleyen ve de etkileyen edebî ve fikrî şahsiyetler arasında Peyami Safa da vardır. Onunla bizatihi de tanışan¹⁵ Hacıeminoğlu'nun aydın telakkisinin Peyami Safa'nınkiyle benzer kaygı ve anlayışlara yaslandığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan Peyami Safa'nın romanlarında görülen *“madde-ruh”*¹⁶ çatışmasının bir benzerini de onun mezkûr hikâyelerinde de gözlemlenir.

Türk aydınının kültürel kimlik odaklı yabancılaşma hâlleri, Tanzimat Fermanı'nın ilânı ile daha da görünürleşir. İki farklı medenî algıların çarpışmasında şaşkınlara eylemsizleşen Türk aydını, kendini yitirmenin eşiğine gelir. Cemil Meriç, yabancılaşma hâlinin netleştiği bu aydınların varlığını; *“hüviyetini kaybeden, irfanıyla âlâkasını kaybeden... müstagrîp,*

¹³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Milliyetçilik, Ülkücülük ve Aydınlar*, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1976, s. 295.

¹⁴ Murat Ceritoğlu, “Necmettin Hacıeminoğlu Hoca'nın Fikir Dünyası”, *Türkiz*, Y. IV, S. 19, 2013, s. 70.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Yüksel Topaloğlu, “Genç Ülkü Adamı Necmettin Hacıeminoğlu Peyami Safa ile Tanışıyor”, *Türk Yurdu*, Y. CV, S. 351, 2016, s. 30-32.

¹⁶ Berna Moran, “Peyami Safa'nın Romanlarında İdeolojik Yapı”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, 22. Baskı, İstanbul, 2010, s. 223.

Batı'nın yeniçerisi"¹⁷ şeklinde tanımlar. Şaşkınlıkla kalmayan ve bu kronik durumları deneyimleyerek tipleşen aydın, adeta Batı'nın lejyoner askeri gibi Türk kültürüne saldırmaktan da geri durmaz.¹⁸

II. Meşrutiyet dönemine devredilen halka dönüş temayüllü idealizm, Cumhuriyet zihniyetine taşınsa da pek de uzun sürmez:

*"II. Meşrutiyet dönemi sonlarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında halk ile aydın arasındaki birleşme, sonraki yıllarda yine gevşemiş ve batı kültürünü alan aydın, kendi kültürüne gözleri kapalı bakmakta ve onu görmemekte ısrar etmiştir."*¹⁹

Erol Güngör, aydının medeniyet ufkunun idelinde konumlanan Batılılaşmanın, onda halk kültüründen farklı bir kültürün oluşmasına zemin hazırladığını söyler:

*"Türkiye'de eski kültürden ve dolayısıyla tarihi karakter vasıflarından ayrılma hareketi halkta değil, münevver tabakada görülmektedir. Batının tesiriyle Türkiye'deki kültür bütünlüğü sarsıldığı zaman, ortaya kozmopolit münevver kültürü ve geleneksel halk kültürü olmak üzere iki ayrı kültür çıkmıştır."*²⁰

Hacıeminoğlu *kozmpolit münevver kültürünü* eleştiri hedefine koyar. Halk kültürü, milletin tarihsel karakter vasıflarını var eden töz konuma yükselirken, kozmopolit münevver / aydın kültürü ise, halka kültürüne yabancılaşan, onu görmezden gelen bir referans dizgesine sıkışır. *"Bütün milliyetçilik hareketlerinin ortak özelliklerinden biri ve belki de en çok belirgin olanı halkçılıktır."*²¹ Bu durum, milliyet kavramının kültürel birikiminin kaynağıyla, beslenme noktası ile ilgilidir. O halde halk kültürünün varlığı, millilik endeksini de belirler.

Münevverlerin yeni okumalar, yeni görevler vasıtasıyla yeni kültürlerle tanışması ve zamanla halk yaşantısından uzak kalması, halk kültürünün yeniden kurucu bir cevher biçiminde tasavvur edilmesini zarurî kılar.

¹⁷ Cemil Meriç, "Kültürümüzde Yabancılaşma", *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2006, s. 280.

¹⁸ Bu hususta Hacıeminoğlu'nun *Sefir Bey* hikâyesinde görünüm kazanan Azmi Bey'in Türkmen obasındaki tavırları, Cemil Meriç'in "Batı'nın yeniçerisi" istiaresini somutlar.

¹⁹ İnci Enginün, "Halide Edip ve Halk Kültürü", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2012, s. 355.

²⁰ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 17. Baskı, İstanbul, 2011a, s. 158.

²¹ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 21. Baskı, İstanbul, 2011b, s. 23.

Kültürel değişme literatüründe telaffuz edilen değişmeyen cevherin karşılığı, bir bakıma halk kültürüdür. Burada “halk” fenomeninin terminolojik karşılığı Ziya Gökalp felsefesi bağlamına sahiptir. Halk kültürü – milliyetçilik ilişkisini, Hacıeminoğlu'nun odaklandığımız iki hikâye metnin bağlamında düşündüğümüzde; *Sefir Bey* adlı hikâyede *Yeni Bir Dünya* adlı hikâyeye nazaran daha somut olarak belirlediği gözlemlenebilir. Bu noktada görülen aydın yabancılaştırması, aynı zamanda ait olunan kültürün içindeki cevher yapıyla ilgilidir.

Osmanlı'nın sosyal yapısında münevver ile halk arasında görülen farklar, bilgi ve kabiliyet ekseninde temellenir. Bununla birlikte kültürel düzlemde halk ile münevver arasında 1970'li yıllardakine benzer bir uçurumdan söz etmek, pek de mümkün görünmez. Süleymaniye medresesinde görev yapan müderris, Süleymaniye Camii'nde halka vaaz edebilmektedir.²² Buna karşılık modern zamanlarda bir üniversite profesörünün halka hitap etmesi aynı çıktıkları vermeyecektir.²³ Akademisyenin halka hitap edebilmesi, yani konferansta anlatılanı, köy kahvesindeki bilgi birikim seviyesine göre izah etmesi, pratik düzlemde sosyo-epistemik bir çıkmazdır. Zira; “*halka göre münevver kibirli, maddî menfaat düşkünü, yabancı taklitçisi, maneviyat düşmanı, saygısız ve köksüzdür... Münevverlere göre ise halk, cahil, hurafeci, kat ve dar görüşlü, her şeye kolayca kanan bir kitledir.*”²⁴ Tam bu noktada üstüne fikir üretme gayreti içinde olduğumuz mesele ekseninde *köksüz* ve *hurafeci* karşıt iddialarını baz almak gerekir. Bu hususların ilki olan *köksüzlük*, kültürel düzlemde konumlanırken; *hurafeci* olmak da bilimsel düzlemde konum alır. İki ayrı sosyolojik grup, kendi perspektiflerine göre bir iddiada bulunup söylemlerini ve savunma hatlarını kurma gayretindedir. Her iki taraf da sahiplendiği değerleri, savunma hattı belleyerek karşı tarafa yapıcı yaklaşmamaktadır. Söz konusu konumlanışlar, olası yabancılaştırmaların törpülenme ihtimallerini en aza indirger.

Halkın bilgiye ulaşması ve bilgiye yaklaşımı, yorumu, akıl kavramından ziyade hissiyat, duygusal yoğunluk odağında şekillenirken; münevverin bilgiyle ilişkisi bilimsel boyutta akıl ve kanıt, belge düzleminde şekillenir. Buradan hareketle duygu/his ve akıl olgularının karşıt değer olarak belirlediği görülebilir. Bu da Doğu-Batı karşıtlığının temel araçlarını önümüze getirir. Duygusal düşünme tarzının kültürel boyutları söz konusu edilebilirken, bilimsel bilginin evrenselliği değişmeyecektir. Bununla birlikte hissiyatın

²² E. Güngör, *age.*, s. 28.

²³ Bu noktada Hacıeminoğlu'nun her fırsatta avamla bir araya geldiği istisnasını ifade etmek gerekir.

²⁴ E. Güngör, *age.*, s. 29.

kök ile bağı ve bilginin yegâneliği de gündeme gelir. Halk - aydın karşıtlığında beliren uçurumun siperleri, nöbet kuleleri, savunma hatları bu temel kavramlar ekseninde oluşur. Bilgiye ulaşan aydın, köken bilgisini yitirme ihtimalini yok sayar. Burada devreye ideal yaşamın sınırları çizen değer yargıları girer. Halk için ideal olan, kültürel kimliğin muhafazası ve yaşantının bu ekseninde kurgulanmasıdır. Aydın için esas teşkil eden ise bilgi ve bilimselliğin verdiği doyum hâlidir. Bilgiye erişen münevver, bu ulaşılmışlığı kültürel düzlemde içselleştiremezse köksüzlük ve aidiyet problemleri ile yüzleşmek zorunda kalır. Bu yüzleşmenin aydın için farkındalığı Hacıeminoğlu'nun aydın telakkisinde önemli bir yer tutar. Bu farkındalık, kaygı boyutuna taşınmadığında; aydın için hiçbir sorun söz konusu olmadığı gibi; aydının görünür kıldığı kültürel kimlik yitimi daha da pekişir. Bu da halk kültür ile arasındaki uçurumun açıklığı giderek kesifleşir. Güngör'ün verdiği Süleymaniye müderrisinin hocalığı ve vaizliği eylemselliğinde halk ile arasındaki uçurum camide kapanırken, modern aydın bu uçurumu kapatacak bir mekân bulmakta zorlanır. Şu halde buluşma mekânı teşkil eden dindir. O halde aydın-din ilişkisinin kültürel boyuttaki varlığı gündeme gelecektir. Zaten *Sefir Bey* adlı öyküde halkın münevverin Türk ve Müslüman olduğuna dair sınaması da genel itibarıyla din düzleminde gerçekleşir. Böylece aydın – halk çatışmasını odaklandığımız metinlerin izlekleri düzleminde eşitleriz.

YENİ BİR DÜNYA'YI KURAN MEFKÜRELİ AYDIN VE YENİ BİR DÜNYA'DA YERİ OLMAYAN KENDİLİĞİNE YABANCI AYDIN

Sosyal zamanı 1973²⁵ yılı olan *Yeni Bir Dünya* hikâyesi²⁶, kahraman bakış açısı ile kurgulanır. Diyaloglarla örülen metin, okuyucudaki gerçeklik ve etkileycilik algısını besler. Yazar tarafından iki bölüme ayrılan hikâyenin *norm karakteri*²⁷, Tarih Hocası kimliğinde takdim edilen akademisyendir.

²⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Yeni Bir Dünya*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004a, s. 118.

²⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, Mustafa Kafalı'ya ithaf ettiği *Yeni Bir Dünya* hikâyesini Ocak 1976'da İstanbul'da kaleme alır. Bk. N. Hacıeminoğlu, 2004, *age*, s. 171. Hacıeminoğlu'nun 1972-1973 yılları arasında Bağdat'ta bulunduğu dönemdeki izlenimleri, *Yeni Bir Dünya* hikâyesinin teşekkül birikimini sağlar. Hikâyedeki birçok ayrıntı, Hacıeminoğlu'nun Türk Edebiyatı Vakfında gerçekleştirdiği ve tam metin biçiminde *Devler Konuşuyor* kitabında yer alan konuşmasıyla gerçek hayattaki karşılığını bulmaktadır. Bu bakımdan hikâyedeki ülkenin Irak olduğunu söyleyebiliriz. Hikâyenin kahraman anlatıcısı, Orhan Eyüboğlu'nun eşi, Müfit Özdeş'in annesidir. Bk. N. Hacıeminoğlu, 2008, *age.*, s. 239. Bu bağlamları değerlendirmek, ayrı bir yazıda odaklanması gereken detayları barındırmaktadır.

²⁷ J.W. Harvey, "Romanda Sosyal Ortam", *Roman Teorisi*, Ed. Philip Stevick, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 186.

Üniversite hocası kimliği ile olay örgüsünde dâhil edilen “*kişi ile gerçek hayatın bir bireyi olan yazar arasında büyük benzerlikler*”²⁸ mevcuttur. Hikâyenin ilk bölümü neredeyse tek bir *vaka biriminden*²⁹ oluşur. Bu vaka birimi kahraman anlatıcının ağzından verilirken dikkat çeken entrik hareketlilik, Tarih Hocası ile Güngör Bey arasında geçen diyalog dizgesi ile sağlanır. Hikâyenin ikinci bölümünde kahraman anlatıcının Tarih Hocası’na dair başlangıçtaki stereotiplerle örülen bakış açısı, Tarih Hocası’nın konuştuklarına hak vermesinden sonra sempatiye dönüşür. Bu algısal değişim, okuyucu üzerinde olumlu tesirler vermekle birlikte, kendisini de görece aydın olarak niteleyebileceğimiz kahraman anlatıcının içinde bulunduğu yabancılaşma hâlinin de sağaltıma uğradığını söyleyebiliriz.

Hacıeminoğlu, *Yeni Bir Dünya* adlı hikâyesinde aydın yabancılaşması izleğini işlerken, eş zamanlı bir biçimde ideal aydın kimliğini de inşa eder. Bu bakımdan Tarih Hocası, mezkûr hikâyenin norm karakteri olmakla birlikte olması gerek seviyesindeki aydın tipini de temsil eder. Diyaloglarla ülküleştiren Tarih Hocası’nın varlığı, Hacıeminoğlu’nun aydın eleştirisinin kıstas boyutunu teşkil etmesi bakımından önem arz eder. Hikâyenin norm karakteri olan Tarih Hocası, Topaloğlu’na göre Doğu medeniyetini temsil eden ve neye inandığını bilmeyen olumsuz tip karşısında şuur abidesi olarak nitelenen olumlu tipin³⁰ temsilcisidir.

Tarih Hocası olan norm karakter, Türk aydınının sahip olması gereken niteliklerin hemen hepsini kendinde somut kılar. Onun özel isimle kurgulanmamış olması, söz konusu nitelikli duruşun timsal teşkil ederek genele yayılma arzusunu imler. Ayrıca profesörün çalışma alanının tarih disiplini oluşu da; köklerini, kendini ve kültürel birikimini bilmenin önemine sembolik bir gönderme yapar. Bu noktada ironik bir durum kendini gösterir. Söz konusu detayı metafor şeklinde tanımlayabiliriz. Zira tarih bilimi, milletlerin zamansal boyuttaki siyasî, kültürel ve varoluşsal boyutlarını objektif evraklar eşliğinde ortaya koyar. Gerçekleri somut kılan ve izah eden bir tavırda görünüm kazanan tarih bilimi, Tarih Hocası’na, ötekilere gerçekleri söyleyen hakikat belirteçidir.

Hikâyedeki mekânın yurtdışı olması, kendilik donanımına sahip olmanın önemini bir kat daha arttırır. Mekânın bu niteliği, anlatı kişilerinin multi-kültürel bir çevrenin içinde olduklarını somutlamakla birlikte, Türk

²⁸ Yüksel Topaloğlu, “Yeni Bir Dünya’nın ‘Gülçehresi’”, *Kardaşlık*, Y. IV, S. 13, 2002, s. 36.

²⁹ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 49.

³⁰ Yüksel Topaloğlu, “Vefatının İkinci Yıldönümünde Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu”, *Türk Kültürü*, Y. XXXVI, S. 423, 1998, s. 390.

imgesinin yurt dışındaki temsilinin de somut göstergesi olarak algılanır. Zira Türk kimliğinin öteki olarak görüldüğü bir ülkede bulunmak, sahip olunan kültürel kimliğin görünürlüğünü oldukça artırır. Seçilen mekânın pansiyon olması, farklı karakteristik özelliklere, etnik ve kültürel kimliklere sahip olan insanların bir arada olmaları mümkün kılınır. Yine bu mekânsal tercih, metnin yansıttığı inandırıcılık ilkesine katkı sağlar. Tüm bunlara ek olarak pansiyonların geçici konaklama alanları şeklinde algılanması, kimlikli ve köklü şahsiyeti görünür kılmamanın önemini pekiştirir. Böylece mekânsal geçiciliğe rağmen kimlikli konumlanış, örtük olarak görünürleşir.

Kahraman bakış açısının ağızından “Hoca” olarak tanıtılan norm karakter, adeta ütopya olarak tasavvur edilen Yeni Dünya’nın kurucu öznesidir. Hacıeminoğlu’nun hikâye kitabına ismini veren bu tanımlama, dikey boyutlu bir tarihsel çizgide Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni insan tasavvurundan ziyade II. Meşrutiyet’ten sonra kendilik referanslarıyla teşekkülünü tamamlayan “*Yeni İnsan*”ın³¹ konumlandığı epistemik ve sosyo-kültürel evreni anıştırır. Hacıeminoğlu, Batılılaşma yolunda çıkış /kaynak noktasını unutarak ait olunan dünyadan kopan aydınların varlığının verdiği rahatsızlıktan dolayı, “Yeni Bir Dünya”yı hayal ve hatta icra eder. Bu dünyanın nefesleri, Türk kimliğini kendilerinde, benliklerinde şuurlu biçimde içselleştirmiştir. Pansiyonda kalan gençlerin norm karakterler ile olan diyalogları bu detayı somut kılar. Yani ütopyayı anıştıran Yeni Dünya tasavvurunun gerçekliği müşahhaslaşır.

Tarih Hocası’na göre Türkler, Batılılardan daha kadim medenî bilgiye ve yüksek bir kültürel birikime sahiptir. Medeniyeti asfalt caddelerden ve fabrikalardan ibaret algılamamanın, sınırlılıklar doğuracağını düşünen norm karakter, hakiki medeniyetin “*devlet kurmak, teşkilât kurmak, ilme, sanata, kültüre ve insana değer vermek*”³² olduğunu savunur. Tarih Hocası, çalışmalarını yürüttüğü disiplinin kendinde bulunan bilgi birikimini bu noktada söze dökerek, asrın medenî devletlerinin tarihinin sadece sekiz asır geriye götürebileceğini; Türk devlet geleneğinin ise dört bin yıla yaklaşan birikime sahip olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Türk ile *ötekinin* karşılaştırmasını yapmaktan geri kalmaz: “*Bizimki milâttan önce iki bin yılına kadar iniyor.*”³³ Türk tarihine, diline ve edebî birikimine dair birçok akademik bilgiyi, kahraman anlatıcı ve Güngör Bey ile paylaştan Tarih Hocası, Türk aydınını ideal boyutta somut kılarak olması gerekenin

³¹ Hülya Argunşah, “Millî Edebiyat Dönemi”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2011, s. 213.

³² N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 118.

³³ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 119.

seviyesini çizmiş olur. Onun vermiş olduğu tarihî bilgiler arasında; Selçukluların kurduğu “Nizamiye Medresesi’nin ilk üniversite oluşu, Türkçe’nin ilk yazılı eserleri, Uluğ Bey’in ilk rasathaneyi kurması ve sosyal devlet anlayışını icraya döken vakıf teşkilâtları vardır. Tarih Hocası, bu bilgi birikimini söze dökerek, Güngör Bey nezdinde Türkiye’de bu malumatı reddeden herkesi kendilik değerlerine çağırılmış olur. Böylece bilmek ve bilgiyi paylaşmak olguları eyleme dönüştürerek, ülküleştiren aydın kimliği çok boyutlu biçimde teşkil edilir.

Hacıeminoğlu’nun sözünü emanet ettiği Tarih Hocası, bahsettiği tarihsel gerçekleri, Türkiye’deki birçok aydının kabul etmemesinden dolayı ıstırap duyar. Türk aydınının içinde bulunduğu yabancılaşma hâlini bir fıkra ile bağlar. Türk aydınının, söz konusu bilgi birikimi ve bilgi aidiyetinden yoksunluğu sebebiyle onların *öteki* tarafından Türk olarak tanınmayacağını savunur. Ona göre *öteki* olarak belirenler, Türk şeklinde bizleşen aidiyet gurubunun sosyal boyutlu tanınma³⁴ hadisesini deneyimlemelerine müsaade etmeyecektir.

Tarih Hocası’nın sosyal ortamlarda, hatta pansiyondaki kahvaltı saatlerinde dahi takım elbise ile bulunması, onun devlet terbiyesini, kendine olan saygısını ve temsiliyet şuurunu gösterir. Ayrıca karşı taraftaki insana, yani ötekine olan saygısını da somut kılar. Kendi beninin ötekisine olan saygısının varlığı, ötekilerle girdiği diyaloglarda daha da görünürleşir. Norm karakterin bu nitelikleri, onun saygınlığını pekiştirir.

Onun sahip olduğu ülkü değerlerden biri de sosyal bir kişilik olmasıdır. Mütevazı tavrı, açık sözlülüğü ve içselleştirdiği bilgileri paylaşması bakımından ilgi gören Tarih Hocası, kaldığı pansiyonda birçok sohbet arkadaşı edinir. Kaldıkları otele sık sık ziyaretçileri gelir. O, Nihal Hanım’ın “*Daha önce buraya geldiniz mi? Bu kadar insanı nereden tanıyorsunuz?*”³⁵ sorularına karşılık; onların hemşehrileri olduğunu ve Türk olduklarını, kendisine besledikleri alakanın ise fikir odağında kurulan içsel bir ilişkiye dayandığını söyler. Kahraman anlatıcının bakışıyla verilen bu durum, Türk aydınının sahip olması gereken “dışa dönük” tip özelliklerine vurgu yapar. Yine benzer bir sembolik anlamın varlığını tarihsel boyutla ilişkilendirdiğimizde; Türklerin birçok farklı kültürle etkileşim ve eyitişim içinde olmuş olması gerçeği akıllara gelecektir. Bu detay, Türklerin güçlü bir kültürel birikime sahip olduğunu imler. “*Kolektif bilinçdışının otorite ve gücü, Jung’un ‘kendilik’ olarak adlandırdığı kişilik bütünlüğünü sağlayan*

³⁴ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2007, s. 88.

³⁵ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 121.

*merkezî bir çekirdekte toplanmıştır.*³⁶ Bu bakımdan Tarih Hocası'nın sahip olduğu "kendilik" şuurunun kolektif bilinçdışı ile olan ilişkisi, bilge kişi, yüce birey arketipini³⁷ gündeme getirecektir. Hacıemineoğlu'nun ülküleştirdiği aydın, bulunduğu toplumun yüce bireyi olmak durumundadır. Ayrıca Tarih Hocası'nın Jung'un psikolojik tiplerinden "dışa dönük düşünen" niteliğini yansıttığını ifade etmek, onun psikanalitik boyutunu da görünür kılacaktır. Bu dışadönüklüğün ideolojik yansıması olarak algılayabileceğimiz Turancılık fikri, Hacıeminoğlu'nun idealize ettiği aydının sahip olması gereken kimlik inşacı niteliklerdendir. Nitekim Turan mefkûresi de coğrafi anlamda dışa açık olma durumunu somut kılar. Tabii açık olunan coğrafi konumların yegâne özelliği, Türklerin yaşadıkları yerler olmasıdır. Böylece kolektif bilinçdışının ideolojik yansıması da belirginlik kazanır. İdeal Türk aydını olan Tarih Hocası, Türk dünyasının kavram alanına dair birçok bilgiye sahip olduğu gibi, Türklük bilincinin bütün Türkler tarafından benimsenmesi yolunda çaba göstermekle de Turan ülküsünü yüce erek olarak sunmuş olur.

Kahraman anlatıcı olan Nihan Hanım'ın hikâyenin başlarında gecelikle mutfağa inmesi ve yine Nihal'in, her daim resmi giyinen devlet adamı görünümünde olan Tarih Hocası'nı köyden yeni çıkmış, tahsil gördüğü halde mendenileşmemiş, sosyal hayatın gereklerini kavrayamamış bir stereotipe sığdırmaya çalışması, entrik kurgudaki karşıtlığı besler. O, Tarih Hocası ile arasında olan diyalogların ilkinde riyakâr bir kabullenışı benimser. Böylece Tarih Hocası'nı, kendi kafasındaki "üniversite hocası" kalıbıyla örtüştüremediği ortaya konur. Kahraman anlatıcı, hikâyenin ikinci bölümünde ise buldukları yabancı ülkede yaşayan Türk gençlerinin evine yemeğe giderek hikâyenin gündemine Türk gençliğini taşır. Gençlik olgusunun varlığıyla birlikte ideal Türk aydınının gelişim süreci de somutlanır. Zira bu gençlerin hepsi yüksek tahsillerine devam etmekle birlikte; Türk milliyetçiliğinin yazın birikimini, Türk kültürüne dair faaliyetleri ve bu minvaldeki dernekleşme çalışmalarını ilgiyle takip etmektedirler. Farklı düşüncelere açık olan kahraman anlatıcı, yemek sahnesinde şahit olduklarıyla ve edindiği bilgilerle Türklüğe dair olan yabancılık durumunu nispeten törpüler. Yemekteki diyaloglarda geçen isimleri, gelişmeleri ilk defa duyan kahraman anlatıcı, Türk dünyasına, Türklük bilincine ne derece yabancı kaldığını anlar: "*Gençlerin saydıkları isim ve hadiseleri ben hiç duymamıştım. Hepsi bizim elçiliktekilerden daha çok şey biliyordu Türkiye*

³⁶ Anthony Stevens, *Jung*, Çev. A. Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 49.

³⁷ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3-Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2005, s. 99.

hakkında. Halbuki Türkiye'ye hiç gitmemişlerdi."³⁸ Kahraman anlatıcı burada geçen diyalogları "*bir yabancı gibi susup dinler.*"³⁹ Kahraman anlatıcı Nihal Hanım, o akşamdan sonra yeni bir dünyaya sahip olduğunu ifade eder. Bu gelişme, metnin isim – içerik ilişkisini olumlar:

*"O geceden sonra, Hocadan da, onun dostlarından da artık hiç ayrılmadım. Büyüklerin kızı, bacısı oldum. Küçüklerin ablası oldum. Yeni bir dünya bulmuştum. Hâlâ o dünyayı adım adım keşfe çalışıyorum."*⁴⁰

Böylece Nihan Hanım, tipleşen aydın yabancılaşması durumundan sıyrılmış olur.

Kahraman anlatıcı ile Tarih Hocası'nın birlikte gittikleri mekân, bulunulan ülkede yaşayan bir Türk'ün evidir.⁴¹ Bu ev, bellek nesnelere döşelidir. Nihal Hanım ile evin kadını tanışılır ve Nihal, evi gözlemler. Mekân-insan ilişkisi bağlamında mekâna ontik boyutta konumlanan Türk ailesi, her ayrıntıda kendisini belli eder. Duvarda asılı duran oldukça büyük bozkurt motifi, Ergenekon'dan çıkışın resmi, eski kılıç, av tüfeği, Türkiye haritası, işlemeli kese içindeki Kur'an-ı Kerim, yer minderleri ve koyun pöstekileri ve bir de kitaplık dikkatleri çeker. Bu odada bulunan eşyanın hepsi "*nesnelere belleğini*"⁴² diri tutar niteliktedir. İnsanın ontolojik varlığını somut kılan tarihsel aidiyet hissi, mekânsal boyutta bellek nesnelere pekişir. Rafta bulunan kitapların yazarları Türkçülük fikrinin önde gelen isimleridir: Nihal Atsız, Alparslan Türkeş, Arif Nihat Asya, Emine Işın, Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu, Galip Erdem, Mustafa Necati Sepetçioğlu, Cengiz Dağcı. Ayrıca Türk destanlarının metinleri, Dede Korkut kitabı da raftaki diğer eserlerdir. Bu eserleri okuyan gençlerin Türkçülük fikrine aidiyetleri, daha da içselleşecektir. Böylece aydın aday gençlerin, Türk kimliğini nasıl edimledikleri somutlanır. Hacıeminoğlu'nun muhayyilesinde kurduğu bu hususiyetler, idealde somutluk kazandırılmak istenen ve hayat pratiğine dönüştürülerek amaçlanan tefekkür ulviyetine ulaştırıcı bir lokomotif konumundadır. Söz konusu detaylar, aynı zamanda Türk kimliğine yabancılaşan aydına ironik bir eleştiri mahiyeti taşır.

³⁸ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 125.

³⁹ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 126.

⁴⁰ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 127.

⁴¹ Bu ev, Hacıeminoğlu'nun gerçek hayatta gitmiş olduğu Irak'taki Türkmen Kardeşlik Ocağı'dır. Bk. Necmettin Hacıeminoğlu, "Türk İllerinden Hatıralar", *Devler Konuşuyor*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 238.

⁴² Jan Assmann, *Kültürel Bellek*. Çev. A. Tekin, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015, s. 27.

Gençlerin isimleri, Türk tarihinden seçilmiştir: Kürşat, Afşin, Bozkurt, Korkut, Tuğrul, Çağrı, Alparslan, Kutluğ. Bunlar, gençlerin kendi aralarında kullandıkları kimlik kurucu müstear isimlerdir. Gençlerin takma isimleri, köken mitine göndermelerde bulunur ve bunlar millî kimliği her daim hafızada tutacak Türk büyüklerinin isimleridir. Bu noktada ideal Türk gençlerinin sahiplendiği değerler dizgesi, isim ile diri tutulmak istenir. İsimlerin müstear olmasını garipseyen kahraman anlatıcı, bunun sebebini sorduğunda alacağı cevap; Türkiye'deki iktidar odaklarını ve aydın kesimin anti-demokratik tavırlarına dair Tarih Hocası'nın eleştirileridir. Hoca, İslâmiyet öncesi Türk mitik ve tarihî birikiminin bakiyesi görünümdeki bu isimlere, Türkiye'de tahammül edilemediğini, bu durumun bir kutuplaşmayı doğurabileceğinden dolayı adeta söz konusu isimlerin yasaklandığını ifade eder. Türkçe kökenli isimlere karşı takınılan olumsuz tavır, aydın kesimin Türklüğe yabancılaşmasının bir başka görünümüdür.

Hikâyede kahraman anlatıcının karşısında duran Tarih Hocası, metaforik bir duruş sergiler. Tarih Hocası, ötekinin tesir alanında kendiliğine yabancılaştığının farkına varamayan ötekinin karşısına dikilir. Bu karşı duruş, kendiliğe çağrı niteliği taşır. Türkiye Cumhuriyeti'nin büyükelçisinin sahip olması gereken aidiyet dizgesinden uzaklaşan Güngör Bey, sosyo-politik konumuna aykırı davranışlar sergiler. Bir başka ifadeyle davranışsal düzlemde somutlanan bireysel ve sosyo-kültürel kimliğini de muhafaza edemez. Kimlik yitimine uğramış biçimde kurguda yer alır.

Yeni Bir Dünya'da diplomat kimliğiyle verilen Güngör Bey, kendiliksiz, kendine yabancılaşan ve bu bağlamda tipleşen bir anlatı kişisi şeklinde karşımıza çıkar. O, "*değişen dünyanın Osmanlı'ya ilk çarpışı ve onu ilk defa kendisi hakkında şüpheye düşüren şok dalgalarının*"⁴³ tesirinden yirminci asrın son çeyreğinde dahi kurtulamamış Türk aydınını sembolize eder. Kendiliksizliğinin farkında ol(a)mayan Güngör Bey, Tarih Hocası'nı dokuzuncu asırda yaşamakla itham eder. Tarih Hocası, kendisini zamansal düzlemde medeniyet çizgisini yakalayamamakla itham eden Güngör Bey'e zeki ve donanımlı birinin yapabileceği biçimde karşılık verir. Bu arada dokuzuncu asır nitelemesini aşırı yorum denemesi ile Türklerin İslâmiyet'i kabul yılları olarak hatırlamak, Güngör Bey'in yabancılaşma eşiğinin tarihsel izdüşümlerini görünür kılacaktır. Öyle ki Konsolosa göre Türk kültürünü benimsemek, yeniliğe kapalı ve gerici olmakla eşdeğerdir.⁴⁴

⁴³ Ramazan Korkmaz, "Yeni Türk Edebiyatına Giriş", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2011, s. 19.

⁴⁴ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 116.

Konsolosun ismi de sembolik anlam açılımlarına müsaittir. Öyle ki devlette bu seviyede görev alan biri, halk tarafından “güngörmüş adam” olarak nitelenen kişilerin dâhil edilebileceği bir algı dünyasında konumlanır. Güngörmüş kişi, bilgilidir, aydındır. Görgülü, bilgili ve aklını kullanabilen insanın niteliklerini kendinde barındırması gereken Güngör Bey, Tarih Hocası'nın sert eleştirilerine maruz kalır. Böylece onun Türk kimliğine dair yabancılığı, gözler önüne serilir.

Güngör Bey'in görev yaptığı ülkeler, İngiltere, Avusturya ve Tunus'tur. Bunların ilki dünya tarihinde sömürgecilik ve hâkimiyet olguları ile pekişmiş bir iktidara sahip olan İngiltere'dir. Tarih Hocası, sorduğu belirleyici sorularla kültürel emperyalizm mevzuunu gündeme getirir. Güngör Bey'in İngiltere'de katıldığı toplantı ve resepsiyonlarda gözlemediği kültürel yaşantı biçimi, tamamen İngiliz kültürü kaynaklı ve bu kaynağın sınırlarının dışına çıkmayan niteliklere sahiptir. Güngör Bey'in ikinci görev yeri Avusturya da; klasik Germen ve Batı kültürünü yansıtır. Son görev yeri Tunus'taki hâkim kültürel yaşam biçimi ise Fransız kaynaklıdır. Bu detayları, Güngör Bey'in kendi ağzından sarf ettiren Tarih Hocası, böylece aydın kimliğine sahip bir bürokratin Türk kültürüne ve kimliğine yabancılaştığını itiraf ettirir. Tunus'un yabancı kültürlerin tesiri altında kalarak kendi kültürel kimliğini yaşantı boyutunda icra edemez oluşunu, Türkiye'deki sosyo-kültürel hayatla ilişkilendiren Tarih Hocası, Türklerinde devlet törelerine ve bağımsızlıklarına düşkünlüklerine dair tarihsel açıklamalar yapar. Türklerin hiçbir zaman sömürge devleti konumuna düşmemesine rağmen bugünkü seviyedeki kültürel yozlaşmayı tarih boyunca deneyimlemediğine dikkat çeker. Türk kültürünün, Batı kültürünün hâkimiyetine girdiğini ve hatta bir nevi sömürge ülkelerinin sahip olduğu kültürel kimlik yitimlerini görünür kıldığını ifade ederek eleştirinin dozunu artırır. Güngör Bey'in Batılılaşmayı çağın gereksinimi bağlamında algılamasına karşılık, Tarih Hocası bu ölçüsüz değişimi, topsuz tüfeksiz teslim olmak şeklinde niteler. Bu noktada inşa edilen çatışma durumunda Tarih Hocası; kültürel kimlikli gelişimi ve tarih bilgisine dayalı köklü duruşu savunurken; Güngör Bey ise Batıya şartsız ayak uydurmayı, benzemeyi, çağın gereksinimi olarak algılar.

Kimlik yitiminin fakına varamayan Güngör Bey, *olumlu ötekisi* konumundaki Tarih Hocası karşısında yitikliğini görece duyumsar. Söz konusu yitiklik, kültürel kimlikten yoksunluk kaynaklıdır. Türk kültürünü korumak, yaymak ve tanıtmak adına bir sorumluluğun olmadığını düşünen Güngör Bey, bunların kültür ateşlerinin görevlerinin dâhilinde yer aldığını iddia etmekle; hem görev bilincini yitirdiğini hem de kültürel aidiyetini,

bürokratik sınırlandırılmalarla silikleştirdiğini ortaya koyar. Onun bu tavrı, Türk kültürüne karşı yabancılaşma durumunu ve bu husustaki bilgi eksikliğini de gündeme getirir. Devam eden diyaloglarda Güngör Bey'in tahsiline dair detaylar kendi ağzından verilerek bu eğitim kurumlarından yetişen Türk gençlerinin kendilik bilinçlerini yitirdikleri çıkarımı, örtük anlamda yapılır. Amerikan Koleji'nden mezun olan Güngör Bey, içinde bulunduğu yabancılaşma hâlinin, aldığı eğitimde Türk kültürüne dair epistemik ve akademik bilgi birikiminin kendisine sunulmamasıyla gerekçelendirir. Güngör Bey, kendisini zorlayıcı sorularla sıkıştıran Tarih Hocası'na Türkiye Cumhuriyeti'nin yurt dışında temsil eden birçok konsolosun da aynı durumda olduğunu ifade eder. Tarih Hocası, bu itirafı *öteki* üzerinden bir kıstas teşkil ederek görünürleştirir. O, "*ötekilerden söz ettiği ölçüde aslında hep kendinden söz etmiştir.*"⁴⁵ Öteki üzerinden kurulan diyalektik boyut, idealize edilen somutlar. Kendine Batılıyı örnek olan Türk aydını, Batılı öznenin yaptığını kendine göreleştirmeden alımlar, taklit eder. Böylece *ötekinin ötekisi* olmanın kendilikli olmak anlamına geldiğini kavrayamaz ve sınırsızca *kültürleşir*:

*"Kültürleşme sürecinde, iki ya da daha çok kültür karşılıklı etkileşim sonucu değişime uğrar; yeni sentezler, dinamik bileşmeler yaratırlar. Bu anlamda kültürleşme, toplumun kendi içinde gerçekleşen kültürlenme sürecinin dış dünyaya, yabancı dil ve kültürlerle açılmasıdır."*⁴⁶

Söz konusu açılım, yitimleri, silikleşmeyi ve *öteki* içinde kaybolmayı doğurur. Bu durum, *öteki* tarafından "*yutulma*"⁴⁷ şeklinde nitelenmelidir. Söz gelimi Güngör Bey, İtalyan, İngiliz ve Alman diplomatların olduğu ortamda sanat ve edebiyata dair bir konuşmanın, Batı edebiyatı ve dünya klasikleri üzerinden devam edebileceğini ve hatta *ötekiler* tarafından hayranlıkla karşılanacağını ifade ederken, *kültürleşme* hadisesini somutlar: "*Elbette. Aynı kültür değerleri üzerinde birleşince daha kolay bir yaklaşım oluyor.*"⁴⁸ Güngör Bey, kendiliğine sahip çıkmak yerine *ötekine* benzemeyi tercih ederek bilinç yitimini deneyimler. O, Amerikan Koleji'nde görmediği Türk klasiklerine dair, ilgisiz kalarak Türk kültürüne ve edebî birikimine yabancılaşır. Tarih Hocası ise, Batı ve dünya klasiklerine hâkimiyetin,

⁴⁵ Dominique Schnapper, *Sosyolojisi Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, Çev. A. Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 6.

⁴⁶ Bozkurt Güvenç, *Kültürün ABC'si*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 87.

⁴⁷ Mitat Durmuş, *Ömer Seyfettin'in Anlatılarında Kendilik Bilinci ve Öteki*, Fenomen Yayınları, 2. Baskı, Erzurum, 2020, s. 93.

⁴⁸ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 118.

ötekiler tarafından takdirle karşılanmakla birlikte, bu durumun Güngör Bey'e itibar kazandırmayacağını savunur. Zira ona göre Batılılar, "*şahsiyet sahibi milletlerden*"⁴⁹ hoşlanmazlar. Batılıların sevdiği tipler, kendilerine benzemeye çalışanlardır ve onlara efendi gibi yaklaşırlar. Nihayetinde Batılılar, kendilik değerlerinden uzaklaştırdıkları kitleleri zihinsel işgale maruz bırakacaklardır.⁵⁰

Tarih Hocası, Avrupa medeniyetine ait diğer diplomatların kendi tarihlerini ve medeniyet birikimlerine dair donanımlarına dikkat çekerek, Güngör Bey'in Amerikan Koleji mezun olması sebebiyle sadece Batı'nın belli başlı sanat ve kültür cereyanlarını, eserlerini bilebildiğini ikrar ettirir. Sonra Türk tarihine bir yolculuk yaparak bugünün medeniyet lokomotif konumundaki Batılı devletlerin koloniler ve derebeylikler halinde yaşadığı on beşinci yüzyıla kadar, Türklerin çift haneli sayılara varan büyük devletler kurduğunu, ilk üniversitenin Bağdat'ta Selçuklular tarafından kurulan Nizamiye Medresesi olduğunu, ilk matbaanın ve ilk rasathanenin yine Türkler tarafından kurularak kullanıldığını dile getirir. Bu doğrultuda Tarih Hocası, Türkleri, Batı medeniyetinin karışmasına yerleşmiş bir medeniyet dinamiği biçiminde konular. Sözlerinin devamında genel bir bakışla Türk aydınının kendilik değerlerine ne derece yabancılaştığına dikkat çeker. Bu durum, Tarih Hocası'nın söylediklerini Güngör Bey'in doğru ve inandırıcı bulmaması ve Türkiye'de bu söylenenlere inanacak pek az kişinin olduğunu söylemesi ile belirir. Hoca Türk aydınının, "*Sağlam fikir, doğru görüş ve açtıkları hakikatleri bir tülü benimseyemediğine*"⁵¹ değinir. Sömürgeci güçlerin işgal edilecek ülkeleri tankla, tüfekle değil kültür emperyalizmiyle ele geçirildiğini söyler.

Güngör Bey, vakanın geçtiği isimsiz ülkenin Türkiye büyükelçisidir. Orada yaşayan Türklerin manevî lideri, onu makamında ziyarete gittiğinde çarpıcı bir durumla karşılaşır. Söz konusu çarpıcılık, Türklük bilgisi referanslı bir tanımlamadır. Olması gerektiği gibi; "*Türk, Türkçe konuşur, çağdaşlaşayım diye Fransızca ya da Almanca, İngilizce konuşmaz. Dil, kültürün en önemli hazinesidir. Demek ki, Türk ulusal kültürünün geliştirilmesi olmaksızın, çağdaşlaşma da olamaz.*"⁵² Buna rağmen Sefir Güngör Bey'in Türk cemaatinin ileri geleni ile Fransızca konuşmaya kalkışması, onun içinde bulunduğu yabancılaşmayı daha da trajikomik

⁴⁹ N. Hacıeminoğlu, gös. yer.

⁵⁰ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 120.

⁵¹ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 120.

⁵² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2015, s. 424.

boyuta evirir. Fransızca konuşmayı tercih eden Güngör Bey, dilsel yabancılaşmayı da deneyimlemiş olur. Hâlbuki “*insan en samimi, en derûnî duygularını ilk terbiye zamanlarında alır. Tâ beşikte iken, işittiği ninnilerle ana dilinin tesiri altında kalır... Ruhumuza vücut veren bütün din, ahlâk ve güzellik duygularımızı bu dil vasıtasıyla almıştır.*”⁵³ Söz konusu kimlik kurucu değer farkında ol(a)mayan Güngör Bey, Fransızca dilini konuşmak istemesiyle ve Cumhuriyet Bayramı kutlama davetiyesini İngilizce yazmasıyla medenî olduğunu zanneder. Bu sanrı onu, Türk kültürüne dair çok boyutlu bir yabancılaşmaya mahkûm eder. Güngör Bey, yabancılaşmanın sınır seviyelerini aşan bu durumu benimsemesi yolunda, o beldedeki Türk soylu kitleye de görelî baskı yapar. Batı kültürünü yaşamayı ve içselleştirmeyi, bulunduğu statünün gereğiymiş, hatta mecburiyetiymiş gibi algılar. Mümtaz Turhan bu tavrı, “*mecburi ve empoze kültür değişimi*”⁵⁴ olarak tanımlar. Bu algısal yanılısıma, yabancılaşmanın zihnî bağlamlı kaynak noktasıdır. Hacıeminoğlu’na göre söz konusu durum kültür istilasıdır. Kültür istilasısı; “*aydın zümreyi, her türlü dış tesire açık ve yatkın hale getirmiştir. Onu Türk halkından koparıp millete yabancılaştırmıştır. Milli meseleler karşı ilgisiz hale getirmiştir.*”⁵⁵ Başta oryantalistlerin ve Batılı birçok aydının benimsediği; “*Doğu, Doğu olarak, Batı, Batı olarak kalacak; asla birleşmeyeceklerdir*”⁵⁶ düşüncesi, Türk toplumuna yabancılaşan aydınlar tarafından görmezden gelinir. Doğu medeniyetine ait olduğunu unutarak Batılı kalmaya çalışmak, araflaşmayı doğurur. Batılı gibi yaşadığı zannıyla davranış geliştiren bu tip aydınlar, kendilerini sanrılarla yaşamaya mahkûm eder.

Türk Yurdunda Yabancı Bir Türk Sefiri: Sefir Bey Hikâyesindeki Aydın Yabancılaşması

Hacıeminoğlu, *Sefir Bey* adlı hikâyesini tanrısal bakış açısı ile kurar. Hikâye, hiç evlenmeyerek kendini görevine adayan Türk büyükelçi Müfit Özdeş’e⁵⁷ ithaf edilmiştir. Hikâyenin olay örgüsünde kadınların varlığı

⁵³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970, s. 21.

⁵⁴ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri – Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Altınordu Yayınları, Ankara, 2015, s. 39.

⁵⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Milliyetçilik, Ülkücülük ve Aydınlar*, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1976, s. 259.

⁵⁶ N. Berkes, *age.*, s. 352.

⁵⁷ İstanbul’da doğup büyüyen Müfit Özdeş, kendisini mutlu azınlığın içinde doğup yetişen biri şeklinde niteler. Buna rağmen hiçbir zaman bu sosyolojik gruba ait olmadığını ifade eder. Hacıeminoğlu ile Özdeş’in tanışıklığı, aynı yıllarda Bağdat’ta bulunmalarına dayanır. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Özdeş, *agm.*. Ayrıca Hacıeminoğlu’nun, Müfit Özdeş’in hiç evlenmemesine rağmen, iradesini karısına teslim eden Azmi Bey’i kurguladığı bu hikâyeyi ona ithaf etmesi ironiktir.

dikkat çekici seviyededir. Aydın kimliğine sahip diplomatların eşleri, onların iradelerine hükmederek adeta içine düşülen yabancılaşma kuyusunu daha da derinleştirir. Bu bakımdan *Sefir Bey* hikâyesindeki yabancılaşma etkenleri, diğer hikâyeden bazı noktalarda farklılık arz eder. Hikâyenin geçtiği ülke tahminimize göre Afganistan'dır.⁵⁸ Zira hem Özbeklerin hem de Türkmenlerin yaşadığı bir ülkenin varlığından bahsedilir.

Azmi Bey, yıllarca NATO ve BM'de görev yapar. Bu sebeple karısı Müjgân Hanım, Batıdaki büyük şehirlerin yaşam tarzına alışmış, Doğu kültürüne ve şehirlerine yabancı bir kişiliktir. Bu bakımdan *Sefir Bey* hikâyesindeki yabancılaşma izleği, başlarda mekânsal boyutta karşımıza çıkar. Mekânsal yabancılaşmanın görünümü, sosyal yaşantı biçimi ve bu bağlamda tercih edilen mekânlarla ilgilidir. Öyle ki Azmi Bey ve karısı, rutin biçimde operaya, gece kulübüne, gaziinoya giden tiplerdir. Bu bakımdan mekânsal yabancılaşma zamansal daralma ile birleşen bir görünüm verir. Azmi Bey ile birlikte elçilikte görev yapan Yetkin Bey de benzer bir profilde tasvir edilir. Yetkin Bey'in karısı Selma Hanım ile Müjgân Hanım aynı kolejden mezun olmuşlardır. Aynı kaygı ve dünya algılarına sahiptirler. Hikâyedeki iki kadında netlik kazanan aydın yabancılaşması, kadınlığa has davranış biçimleriyle daha da pekişir. Azmi Bey ve Yetkin Bey'in misyonları, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etmekten sapmaya uğrayarak, Doğudaki bu İslâm ülkesindeki sayılı günlerini eşlerini memnun edebilmek bağlamına endekslenir. Bu durum, görev bilincinden yoksunluk bağlamlı meslekî, idarî yabancılaşmayı somutlar.

Bakanlıktan gelen direktifler arasında, bölgedeki Türkmenler ve Özbekler hakkında bir rapor hazırlamak vardır. Yapılması zorunlu olan bir devlet işinin gerçekleşmesi, kendi eşlerinin iradesine bırakılır. Tertip edilmesi gereken inceleme ziyareti, eğlenilecek piknik formunda eşlerine sunulur: "*Buradaki Özbekler ve Türkmenler hakkında rapor istiyorlardı. O bölgelere gidip görmemiz gerekiyormuş. Hanımlara soralım da, okey alırsak hazırlanırız.*"⁵⁹

⁵⁸ Hikâyenin geçtiği ülkenin "İslâm Devleti" olarak tabir edilmesi, akıllara Irak'ı, İran'ı ve Afganistan'ı getirir. Yazma zamanının 1970'li yılların sonu olduğunu kabul edersek; bu dönemde İran'daki İslâm devriminin 1979'da gerçekleştiği bilgisi akıllara gelecektir. Fakat o dönemde yerleşik biçimde hem Türkmenlerin hem de Özbeklerin aynı ülkede yaşıyor olmalarının gerekliliği bağlamında İran ve Irak seçenekleri ortadan kalkacaktır. Zira Özbeklerin İran'daki varlıkları 1979'da Sovyet – Afgan savaşından sonra sınırlı sayıda somutluk kazanır. Bu bakımdan Hacıeminoğlu'nun bahsettiği ülkenin Afganistan olduğunu düşünmekteyiz.

⁵⁹ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 154.

Azmi Bey ve Yetkin Bey'in yegâne kıstasları, eğlenceli ve tatmin edici vakit geçirmektir. Yetkin Bey'in Afganistan'a dair söyledikleri, beklenti ve karşılık denklemi belirler: "*Buralarda çarşı-pazar sönük, vitrinler yoksul, eğlence yerleri ilkeldir ama doğa güzeldir.*"⁶⁰ Modern şehirlerde hoşça vakit geçirmenin verdiği tatmin birikimi, onları nitelikli vakit geçirmekten ziyade zamanı tüketmeye yöneltir. Planlanan gezinin adı piknik şeklinde belirlenir. Bunun için yapılan hazırlıklar, aynı zamanda salon insanların kültürel rutinleridir. Hazırlıklar arasında ordövr tabağı, içkiler ve özel kıyafetler vardır. Ramazan ayı olmasına rağmen yolculuk esnasında batılı müzikler eşliğinde viskiler içilir. Müslüman bir Türk'ün, Müslüman bir ülkede umuma açık yerlerde içki içmesi, günlük hayat düzlemindeki kültürel ve dinî yabancılaşmayı gündeme getirir. Ayrıca ordövr tabağı, Türk kültüründe yer almayan bir yemek ritüelidir. Bu detay da kültürel yabancılaşmayı pekiştirir.

Azmi Bey ve eşi Müjgân Hanım, günlük konuşmalarındaki cümlelerde yabancı kelimeler kullanmayı tercih ederek, kültürel yabancılaşmalarını daha da spesifikleştirirler. Böylece ana dili odaklı yabancılaşma hâlini de deneyimlerler. Müjgân Hanım'a göre yabancı dilde konuşmak, övünülmesi gereken bir durumdur. Bu dilsel yabancılaşmaya, Yetkin Bey de katılır. Yetkin Bey, piknik için gidilecek yere yakın yerlerde yaşayan Özbek ve Türkmenleri, "nomadik" olarak niteler. Buna karşılık veren Müjgân Hanım mezkûr kelimenin Türkçesini anımsayamaz. Yetkin Bey de; "*-Göçebe galiba!*"⁶¹ diyerek, dilsel yabancılaşmayı pekiştirir. Dilsel yabancılaşmanın somutlandığı bir diğer sahne, Türkmen çadırında netlik kazanır. Müjgân Hanım'ın İngilizce cümlelerine aynı dilde mukabele eden Azmi Bey, Türkiye Cumhuriyeti'nin sefiri unvanıyla gittiği bir mekânda, kendi ülkesini temsilden yoksun olduğunu gözler önüne serer. Böylece kendilerinden hamilik bekleyen bölgedeki Türklere karşı yabancılaşma seviyeleri giderek derinlik kazanır.

Göçebe anlamına gelen "nomadik" kelimesi, Türkiye Cumhuriyeti resmî kimliğine sahip olan aydınların kültürel yabancılaşmalarını farklı bir boyuta taşır: "*-Demek bu yüzyılda hâlâ çadırda yaşayan insanlar var!*"⁶² Türklerin geçmiş dönemde göçebe kültürü benimsemesi ekseninde, mekânsızlık bağlamı aşağılama durumunu somut kılmaya çalışan ötekileştirici zihin, bu noktada kendini gösterir. Zira Sefir'in karısı Müjgân Hanım'ın köyde yaşayanlara bakışı da son derece aşağılayıcıdır. Müjgân Hanım, göçebe halklar hakkında National Geography belgeselinden bilgi sahibi olduğunu ve

⁶⁰ N. Hacıeminoğlu, gös. yer.

⁶¹ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 155.

⁶² N. Hacıeminoğlu, gös. yer.

onları merak ettiğini söyler. Onun merakının kaynağı, Batılı referanslar, oryantalist yaklaşımlardır. Taşra – merkez çatışması şeklinde algılanacak bu ayrıntıya, Türkmen çadırında geçen diyaloglardaki ayran içmenin köylülere has bir alışkanlık olduğu düşüncesi de eklenir. Müjgân Hanım'a göre köylüler, Anadolulardır. Türkmen çadırındaki manzara ona, Anadoluluları hatırlatır. Hâlbuki Anadolulu tabiri, etnik tanımlamadan uzak, görece taşranın varlığını belirginleştiren bir algısallığı barındırır. Türkmenlerin, Anadolu'daki köylülerin de Türk soylu olduğunun farkında olan Azmi Bey, bu bilgiyi davranışlarına ve bilincine yansıtamaz.

Sefir Bey hikâyesindeki sosyo-politik ötekileştirme, elçilikte görev yapan Albay Orkun Bey'e karşı da berlignleşir. Yetkin Bey, Albay Orkun'un Turancılık ideolojisine sahip olduğundan için başlarına bir dert açabileceğinden çekinir. İdeolojik aidiyet temelli bu algı, Müjgân Hanım'ın ifadelerinde varlık bulur. Müjgân Hanım'ın Turancılık fikri hakkındaki sözleri “*ideolojik bakışın altında aşırı basitleştirilmiş bir dünya görüşünün*”⁶³ varlığını somutlar. Müjgân Hanım'ın sözlerinde ideolojik daraltma, basitleştirme niyeti daha da belirginleşir.

Ulus veya milliyet bilincinden sıyrılarak özgürleşme sanrısını deneyimlemek, küresel dünya insanı olma iddiasını yaşam pratiğinde görünür kılmak anlamına gelir. “*Beynelmilelcilik, kozmopolitlerin, milliyetlerini kaybetmiş olanların, milletlerini sevmeyen insanların icat ettikleri bir fikir cereyanıdır... Yabancılıklarını kapatmak, meşru göstermek için milliyet fikrine düşmandırlar.*”⁶⁴ Azmi Bey'in karısı Müjgân Hanım da; bu bağlamda değerlendirilmelidir. Turancılık fikrini benimseyenlere dair sahiplenilen bakış açısı, onun beynelmiele yaşam biçimini icra ettiğini ve milliyetini kaybettiğini gösterir. Azmi Bey'in karısı her ne kadar standart aydın niteliklerine sahip olmasa da bulunduğu statü itibarıyla halk algısında aydın kimliğine yaklaşan bir konumdadır. Onun bu hâli, Tanzimat'ın alafranga züppesinin daha trajik bir tiplleşmesini hatırlatır.

Azmi Bey ve beraberindekilerin ziyaret ettiği Türk obasının lideri Batur Bey'dir. Batur Bey'in çadırına konuk olan misafirler, alışık olmadıkları bir düzen ve yaşam tarzı karşısındaki yabancılıklarını açığa vururlar. Evdeki düzen, dekor ve misafir ağırlamadaki aşırı özenli tavırlar, Azmi Beyleri şaşkına çevirir. Çadırdaki bellek nesnelerin varlığı, *Yeni Bir Dünya* hikâyesinde konuk olarak gidilen evin dekorasyonunu anımsatır. Söz konusu

⁶³ Terry Eagleton, *İdeoloji*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s. 20.

⁶⁴ Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhü*, Dergâh Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2006, s. 30.

nesneler, Türk ve Müslüman kimliğini yansıtır. Batur Bey'in minnet ve samimiyet yüklü ifadelerine karşılık Müjgân Hanım, aşağılayıcı ve yabancı tavrını şu ifadelerle somutlar: “-Mersi bey amca! Piknik yapmak üzere çıkmıştık da, geçerken uğrayalım dedik.”⁶⁵ Batur Bey'in ikramda bulunmak üzere sorduğu soru karşısında elçilik mensuplarının yabancılıkları, dinsel boyuta taşınır: “-Niyetli misiniz, seferî misiniz? Bu suali misafirler anlamayıp, birbirlerine bakiştular.”⁶⁶ Türkmenlerin geleneksel içeceği ayranı içmeyi, alışamadıkları gerekçesiyle reddeden Azmi Bey ve beraberindekiler, kahve içmeyi tercih ederler. “Öz kültürün anası ve sahibi olan halk sağlamdır; öz kültürden kopmuş olan aydın ise hastadır. Hasta olan aydını kurtarmak için onu halka bağlamak gerekir.”⁶⁷ Fakat Azmi Beyler, halka bağlanmayı reddederek halk kültürünü hor görürler. Hâlbuki “millî harsı hakir görmek ona kıymet vermemek tam manasıyla züppeliktir.”⁶⁸

Yaşanan konuşmalar esnasında Batur Bey de bazı kelime ve fikirleri yabancılar. Batur Bey'in yabancı devletin bayrağı altında yaşamaktan duyduğu üzüntüyü dile getirmesine karşılık Azmi Bey, bunun çok da önemli olmadığını, tabiatta kurdukları çadırlarıyla, hayvanlarıyla özgür bir biçimde yaşadıklarını ifade ederken Batur Bey'in şaşkınlığı artar: “Affedersin, o ‘üzgür’ü ve ‘doğa’yı anlamadım. Sıhhatli olduğumu mu kast ettin?”⁶⁹ Azmi Bey, Türk devlet geleneğinde yer alan hürriyet – bayrak sembolizasyonunun verdiği hissiyattan yoksun oluşla, kültürel, idarî ve siyasî yabancılaşmayı deneyimler.

Batur Bey, Türkçe eğitimden, Türkçe yazılı ve görsel basın varlığının yoksunluğundan, sokakta Türkçe konuşamadıklarından, gençlerin ve çocukların tahsillerinin eksik kalmasından, toplu halde geleneklerini icra edemediklerinden dolayı anavatandan uzak olan bu bölgede esir hayatı sürdürdüklerini ifade eder. Sayılarının fazlalığına rağmen, yönetimde söz sahibi olamadıklarından dert yanan Batur Bey, yalnız kaldıklarını ve destek beklediklerini anlatır. Bunlara karşılık Azmi Bey, hapiste bulunmadıkları için esir sayılmayacaklarını ve bu saydıklarının abartı olduğunu iddia eder. Kendilerini bağımsız Türk devletinin temsilcisi konumunda kabul eden Türkmenlere karşı yabancılık hâlinde sabit kalmada direnç gösteren Azmi Bey, bölgedeki Türk nüfusunun yoğunluğuna inanmak istemez. Çadırda

⁶⁵ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 159.

⁶⁶ N. Hacıeminoğlu, *gös. yer.*

⁶⁷ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türk'e Doğru*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s. 18.

⁶⁸ Mehmet Fuad Köprülü, *Köprülü'nün Edebî ve Fikrî Makalelerinden Seçmeler*, Haz. Orhan Fuat Köprülü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1972, s. 74.

⁶⁹ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 160.

bulunan bir genç, Türkiye’de basılan Türk dünyası ile ilgili kitaplarda, bu bölgedeki Türk nüfusunun yedi milyon olduğunu, bu ülkenin resmî açıklamalarında dört milyon ifadesinin geçtiğine dikkat çekerek, Azmi Bey’e karşı durur: “Sizin lafınızı ettiğiniz rakam ya İngiliz, ya da Rus Dışişleri Bakanlığı’nın uydurmasıdır.”⁷⁰ Bu ifadeler, söz konusu ülkenin Afganistan olduğunu fikrini pekiştirir. Zira o bölgede uzun süreler boyunca İngiliz – Afgan ve Sovyet – Afgan savaşlarının cereyan etmiştir. Bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan düşman ötekinin varlığının anılması, Azmi Bey’in bilgi referansları ve aidiyet odağı şeklinde algılanır. Gerçeğin reddinin Türkiye Cumhuriyeti sefirinin ağzından duyulması, Azmi Bey’in yabancılık hâlindeki ısrarlı duruşunu daha da sabit kılar.

Azmi Bey, bağımsızlık hayalleri ile dolup taşan Türkmen gençlerine şu öğütlerde bulunur:

*“-Boş ve tehlikeli hayaller! Bir diplomat olarak şunu öğütlerim: Hükûmetinize bağlı ve itaatli iyi bir vatandaş olmalısınız. Çıkarınız bu yoldadır. Uslu uslu otursanız, rahatınız da kaçmaz. Fakat böyle büyük düşler kurarsanız, bütün halkın başını derde sokarsınız! Romantik milliyetçilik devri geçmiştir. Önemli olan halkların barış ve kardeşlik içinde insanca yaşamalarıdır. Eğer ekonomik sorunlarınızı hallettiyseniz, keyfinizi bozmayın! Zaten dünya tek dil, tek kültür ve tek devlete doğru yönelmiş.”*⁷¹

Azmi Bey’in bu cümleleri, ABD’nin ve İngilizcenin dünya hâkimiyetini işaret eder. Millî kimlikten ve bilinçten yoksun konumdaki Azmi Bey, kültür emperyalizmine, kültürel kırım ve baskıya maruz kalan Türkmenleri sahiplenmek yerine, onların biyolojik ihtiyaçlarının giderilmesi kistaslı yaşama razı olmalarını telkin eder. Ona göre Anadolu’daki halkların atası Eski Yunan’dır.⁷² Bu seviyedeki bir bürokratin Türk millî kimliğine yabancılaşmadan da öte düşmanlığa doğru temayül gösteren tavırları, aydın yabancılaşmasının son raddesidir. Romantik ve hayalcilerden nefret ettiğini belirten Azmi Bey, kendi fikirlerinin aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti’nin de resmî telakkileri olduğunu dile getirir. Diyaloglarında devamında Türkiye Cumhuriyeti’nin “diğer Türkler” için yapabileceği hiçbir şey olmadığına dikkat çeken Azmi Bey, savunusunu barış ilkesiyle gerekçelendirir. Bu konuşmalardan sonra çadırda bulunan iki gencin oradan ayrılarak obanın ileri gelenlerinden Polat Bey’e hitaben şu cümleleri sarf etmesi, Azmi Bey

⁷⁰ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 161.

⁷¹ N. Hacıeminoğlu, *gös. yer.*

⁷² N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 166.

ve beraberindekilerin Türk kimliğine dair yabancılaşmalarını kendi ötekileri olan Türklük algısallığından sunar: “-*Polat Emmi, Türkiye Büyükelçiliğinden olduklarını ileri süren dört kişi gelmişti ya; bizce onlar casustur. Ne Türk’e, ne de Müslüman’a benzer tarafları var! Konuşma, kıyafet, tavır, oturuş...*”⁷³ Azmi Beylerin Türk ve Müslüman olduklarından emin olamayan gençler, onları bazı sorularla sınamak ister. Müslüman olup olmadıkları sorusuna karşılık Azmi Bey, laik oldukları cevabını verir. İslâm’ın şartlarını bilemeyen Azmi Beyler, kelime-i şهادet de getiremez. Dinî sorulardan sonra millî sorulara geçilir. “Türklerin atası kimdir?” sorusuna karşılık Azmi Bey’in “Büyük Atatürk” cevabı, kabul görmez. Gençlerin beklediği cevap Oğuz Kağan’dır. Türklerin yaratılış destanı sorusuna, İlyada cevabı veren Azmi Bey ve yanındakiler, giderek paniklemeye başlar. Obadakilere Türk olduklarını inandıramayan Azmi Beyler’den bunu kanıtlamaları istenir. Fakat bu, hiçbir şekilde mümkün olmaz. Şoförleri Süleyman’ın bütün sorulara tam olarak cevap vermesi ve bağlama çalıp türkü söylemesi, Azmi Beyleri kurtarır. Yazarın kurguda dizayn ettiği bu kurtuluş, ironiktir. Dikkate alınmayan, hor görülen şoförün kendilerini felaha erdirmiş olması, avamın Türk kültürünü ve dinî yaşayışını benliğinde barındırdığını, havas kesimin ise; Batılılaşma adı altında Türk kültürüne yabancılaştığını ve hatta düşmanlık ettiğini ve en nihayetinde kurutulmuşun halk kültürü ile gerçekleşeceğini gözler önüne serer.

Gerek *Yeni Bir Dünya*’nın Güngör Bey’i gerek *Sefir Bey*’in Azmi Bey’i, Müjgan Hanım’ı “*milli karakter*”⁷⁴den yoksun olduklarının farkında olamayıp yitik kişi konumuna gerilerler. Onların kültürel maceraları bir kültür değişimi değildir. “*Kültür değişmesini bir milletin kendi kültürünü bırakarak yabancı bir kültürü alması şeklinde anlamamak lazımdır. Kültürün özünü teşkil eden değerler, esas itibariyle değişmezler.*”⁷⁵ Fakat tipleşen bu hikâye kişileri, Türk kültürünün özünü teşkil eden değerleri kendi hayatlarının gündeminden çıkarırlar. Kendilerini değişip gelişme evresinde kabul eden bu tip aydınlar, ilksel, kökensel aidiyetlerini tanımaz olmak suretiyle, bilinçli bir yabancılaşma hâlini deneyimlemiş olurlar.

Sonuç

Türklük biliminde birçok kapsamlı ve nitelikli akademik çalışmaları ortaya koyan Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, edebî formda kaleme aldığı metinlerde de Türklük bilgisini temel bir izlek biçiminde konular. Zaman zaman eleştiri kıstası teşkil edilen Türklük bilgisinden yoksunluk, Türk

⁷³ N. Hacıeminoğlu, *age.*, s. 163.

⁷⁴ E. Güngör, *age.*, s. 129.

⁷⁵ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, 25. Baskı, İstanbul, 2009, s. 84.

aydının içinde bulunduğu yabancılaşma hâlinin temel kaynak noktası olarak belirlenir. Hacıeminoğlu, aydın yabancılaşması izleğini işlerken, genelde onların Türklük bilgisine olan uzaklıklarını kendi ağızlarından ifade ettirir. Söz konusu detay, metinleri teknik açıdan olumlu bir boyuta taşımakla birlikte; aydının içinde bulunduğu açmazın daha da somutluk kazanmasına da katkı sağlar. Böylece Türk aydını kendi ağzından ifade ettiği yabancılaşma hadisesini fark edebilecektir. Bunun sonucunda söz konusu yabancılaşma hâlinin sıyrılmaya gayretinin görünüm kazanması ihtimali gündeme gelecektir.

Hacıeminoğlu, Türk aydınının yabancılaşma hâlini, aidiyet hissi ile ilişkilendirir. Onları kendilerini Türk olarak hissetmediklerini, sadece Türkiyeli olduklarını ifade eder. Söz konusu aidiyet hissi hukuksal bir tanımlama gibi görünse de; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Türkiyelilik diye bir tanımlama yoktur. Bu detay, Türklük varlık alanına yabancılaşan aydının, mesnet noktalarını da ortadan kaldırır.

İki hikâyedeki aydın yabancılaşması odakları; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın politik yabancılaşması bağlamı bürokratik yabancılaşma, ana diline yabancılaşma, kültürel kimliğe yabancılaşma, sosyo-politik ve sosyo-kültürel yabancılaşma, kültür odaklı mekânsal yabancılaşma olarak belirginleşir. En nihayetinde çıkarımlanması gereken hususiyetler dizgesi; Türk ulusunu, milletini ve kültürünü *öteki* karşısında liyakatli, donanımlı bir biçimde temsil etmenin önemi temelinde görünüm kazanmaktadır. Zira kültürel kimliğin varlığını muhafaza etmek, *öteki* karşısında ona benzemekle değil, kendini tanımak ve ontolojik biçimde kültürler dünyasında konumlandırabilmekle mümkün olacaktır. Bu bakımdan Hacıeminoğlu'nun hikâyelerini, yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden büyükelçi, konsolos, ateşe, diplomat ve müsteşar unvanlı bürokrasi mensuplarının okuması, metnin şimdiki zamanda ses bulması anlamına gelecektir. -*Sefir Bey* isimli hikâyesini Türk Büyükelçi Müfit Özdeş'e ithaf etmesi bu kanımızı destekler.- Nitekim tezli metinleri kuran yazarların ilk amacı, zamanın prangalarından kurtularak her daim sözü ile değer üretebilmektir. Bu sebeple değerlendirilen metinleri, hem tarihsel süreç bağlamında hem de şimdiki zamanın sosyo-kültürel atmosferi bağlamında algılamak önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelmesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Argunşah, Hülya, “Millî Edebiyat Dönemi”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2011, s. 183-236.
- Assmann, Jan, *Kültürel Bellek*, Çev. A. Tekin, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Türk'e Doğru*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1994.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2015.
- Bilgin, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007.
- Ceritoğlu, Murat, “Necmettin Hacıeminoğlu Hoca'nın Fikir Dünyası”, *Türkiz*, Y. IV, S. 19, 2013, s. 69-76.
- Durmuş, Mitat, *Ömer Seyfettin'in Anlatılarında Kendilik Bilinci ve Öteki*, Fenomen Yayınları, 2. Baskı, Erzurum, 2020.
- Eagleton, Terry, *İdeoloji*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011.
- Enginün, İnci, “Halide Edip ve Halk Kültürü”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2012, s. 355-373.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970.
- Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 17. Baskı, İstanbul, 2011a.
- Güngör, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 21. Baskı, İstanbul, 2011b.
- Güvenç, Bozkurt, *Kültürün ABC'si*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Milliyetçilik, Ülkücülük ve Aydınlar*, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1976.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Yeni Bir Dünya*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004a.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Millet ve Aydınlar*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004b.

- Hacıeminoğlu, Necmettin, “Türk İllerinden Hatıralar”, *Devler Konuşuyor*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 227-255.
- Harvey, William John, “Romanda Sosyal Ortam”, *Roman Teorisi*, Ed. Philip Stevick, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 176-194.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3-Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2005.
- Kaplan, Mehmet, *Nesillerin Ruhu*, Dergâh Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2006.
- Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, 25. Baskı, İstanbul, 2009.
- Kiraz, Sibel, “Yabancılaşmanın Kökeni Üstüne”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2011, s. 147-169.
- Korkmaz, Ramazan, “Yeni Türk Edebiyatına Giriş”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2011, s. 13-42.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Köprülü'nün Edebî ve Fikrî Makalelerinden Seçmeler*, Haz. Köprülü, Orhan Fuat, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1972.
- Meriç, Cemil, “Kültürümüzde Yabancılaşma”, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2006, s. 280-286.
- Moran, Berna, “Peyami Safa'nın Romanlarında İdeolojik Yapı”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, 22. Baskı, İstanbul, 2010, s. 219-236.
- Özdeş, Müfit, “Amerikan elçisinin adamlarına tüfek çevirttim yarım saat kimildamadan beklettim”, <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/amerikan-elcisinin-adamlarina-tufek-cevirtilim-yarim-saat-kimildamadan-beklettim-18011400>. (Erişim Tarihi 01.05.2020).
- Özkan, Mustafa, “Necmettin Hacıeminoğlu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 502-503.
- Schnapper, Dominique, *Sosyolojisi Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, Çev. A. Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Stevens, Anthony, *Jung*, Çev. A. Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- Timuçin, Afşar, “Yabancılaşma Sorununa Genel Bir Bakış”, *Felsefe Dünyası*, S. 5, 1992, s. 16-23.
- Topaloğlu, Yüksel, *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Hayatı, Eserleri, Edebî ve İlmî Şahsiyeti ve Yeni Bir Dünya Hikâye Kitabının Tahlili*, Trakya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Edirne, 1996.

- Topaloğlu, Yüksel, “Vefatının İkinci Yıldönümünde Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu”, *Türk Kültürü*, Y. XXXVI, S. 423, 1998, s. 385-392.
- Topaloğlu, Yüksel, “Yeni Bir Dünya’nın ‘Gülçehresi’”, *Kardaşlık*, Y. IV, S. 13, 2002, s. 35-38.
- Topaloğlu, Yüksel, “Necmettin Hacıeminoğlu ve Türk Aydını”. *Türkiz*, Y. VI, S. 31, 2015, s. 41-64.
- Topaloğlu, Yüksel, “Genç Ülkü Adamı Necmettin Hacıeminoğlu Peyami Safa ile Tanışıyor”, *Türk Yurdu*, Y. CV, S. 351, 2016, s. 30-32.
- Topaloğlu, Yüksel “Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu - Hayatı, İlmî, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri”, *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, Ed. Ali İhsan Öbek-Yüksel Topaloğlu-Oğuzhan Durmuş, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 11-74.
- Tosun, Necip, *Modern Öykü Kuramı*, Hece Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri-Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Altınordu Yayınları, Ankara, 2015.

HALÛK PERK MÜZESİ'NDEN BİR GRUP DAMGA MÜHRÜN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Evaluation of A Group of Stamp Seal from the Halûk Perk Museum

Burcu ÖZDEMİR**

Müge SAVRUM KORTANOĞLU***

ÖZ: Geçmişten günümüze güvenliğin ve özel mülkiyetin göstergesi sayılan mühürler farklı dönemlerde, farklı formlarda ve malzemelerden yapılmış olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk örnekleri yaklaşık M.Ö. 8000'de görülen mühürlerde malzeme olarak kil ve taş kullanılmıştır. Daha sonra dönem şartlarına, iklime, coğrafyaya, gelişen teknolojiye paralel olarak malzeme ve yapım tekniklerinde değişiklik ve çeşitlilik meydana gelmiştir. Metal, değerli taş, kemik, fayans, cam gibi malzemeler mühür yapımında sıklıkla kullanılmıştır.

Bu çalışmada Halûk Perk Müzesi'ne farklı tarihlerde satın alma ile kazandırılmış 19 adet damga mühür değerlendirilmiştir. Çalışmayı; malzemesi bakır (tunç)? ve kurşun olan ve yaklaşık olarak bir tarih aralığı verilerek İlk Tunç ile Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen damga mühür grubu oluşturmaktadır. Satın alma yoluyla müzeye kazandırılan bu mühürlerin buluntu yeri bilinmemektedir. Söz konusu mühürlerin baskı yüzeyleri genellikle dairesel, kare biçimli, tutamakları ise ip delikli ya da deliksiz tutamaktır.

Halûk Perk Müzesi'ne kayıtlı olan ve çalışma kapsamına alınan mühürlerin benzerleri sadece Anadolu'da değil, Mezopotamya ve Balkanlarda da görülmektedir. Bu çalışma ile damga mühürlerin, kazılarda ele geçen ve müze koleksiyonlarında bulunan benzer örnekleri esas alarak karşılaştırılması, yaklaşık bir tarihlendirme yapılarak; buluntu yerlerini yine yaklaşık olarak coğrafi açıdan tespit edilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle buluntu yeri belli olmayan söz konusu mühürlerin hangi coğrafya ve döneme yakın olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Mezopotamya, Mühürcülük, Damga Mühür, İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı

* Bu makale, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'nda, Dr. Öğr. Üyesi Müge Savrum-Kortanoğlu danışmanlığında tamamlanmış olan Yüksek Lisans tezinden, Halûk Perk'in izni ile üretilmiştir.

** Uzm., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi, Cerrahpaşa Yerleşkesi, Fatih/İstanbul, burcuozdemir68@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5545-8364

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Evliya Çelebi Yerleşkesi, Merkez/Kütahya, muge.kortanoglu@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8578-2720

Geliş Tarihi / Received: 10.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 16.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

ABSTRACT: Seals which are considered as indicators of security and private property from the past to the present are seen in different periods and made of different materials in different forms. Clay and stone were used for the first examples of seals seen at 8000 B.C. Then, in parallel with the conditions of the period, climate, geography and developing technology, material and construction techniques changed and diversified. Metal, gemstone, bone, tile and glass-like materials have been used frequently in the seal construction.

In this study, 19 metal stamp seals which have been obtained by the Halûk Perk Museum by purchasing at different times are evaluated. This study includes the stamp seal group, made up of lead, copper (bronze)? and dated approximately to the Early Bronze and Middle Bronze Age. The place of origin for these seals, gained by the museum through purchase, is unknown. The surface of these are round or square shaped, and the handles are rope hole or have no hole handles.

The seals registered to Haluk Perk Museum and included in the scope of this study are seen not only in Anatolia, but also in Mesopotamia and the Balkans. The purpose of this study was to compare the stamp seals with their similar samples found in the excavations and in the museum collections, and to determine their approximate geographical findspots. Thus, the present study tries to determine the possible geography and period of those seals with unknown place of origin.

Keywords: Anatolia, Mesopotamia, Glyptic, Stamp Seal, Early Bronze Age, Middle Bronze Age

Giriş

Bu çalışmada amaçlanan; Halûk Perk Müzesi'ne kayıtlı olup müzeye satın alma yoluyla kazandırılan, kökeni hakkında Anadolu ile çevre coğrafyalarla benzerliği ve dönemi yaklaşık olarak saptanabilen 19 adet damga mühür grubunu değerlendirmektir. Bu mühürlerin baskı yüzeyleri ve tutamakları dikkate alınarak Anadolu'daki ve çevre coğrafyalardaki yayılım alanları saptanmıştır. Çalışma kapsamındaki mühürler bilimsel kazılar sonucunda ele geçemediğinden ve dolayısıyla bir kontekste ait olmadığından; nerede bulduklarına dair bilgi yoktur. Bu durum satın alma yoluyla müzelere kazandırılan eserlerin çalışılmasını zorlaştırır da kimliği belirsiz eserlerin buluntu yeri bilinen ve tarihlenmesi yapılabilen benzer objelerle karşılaştırılarak anlamlandırılıp tanımlanmaya çalışılması önemlidir. Bu çalışmaya dâhil edilen mühürlere, arkeolojik kazılardan ele geçen benzer mühür buluntularıyla karşılaştırma yapılarak anlamlandırılmaya ve buluntu yerleri hakkında yorumlar öne sürmeye çalışılmıştır.

Mühür, “günümüzde bir kimsenin ya da bir kuruluşun adının veya unvanının tersine kazılı bulunduğu metal, lastik vb. materyallerden yapılmış araç, damga ve kaşe olarak tanımlanmaktadır”¹. Erken dönemlerde kullanılan mühürler için ise araştırmacıların bazı tanımlamaları olmuştur. Muhibbe Darga'ya göre mühür, “üzerinde isim veya betim-işaret kazılı olup,

¹ www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi 20.08.2019).

düzen, yetki ve mülkiyet belgesi olarak mektup, senet ve diğer kâğıtlara basılan ayrıca üzerinde dualar yazılan sihir ve tılsımla ilgili yazılar bulunan ve koruyucu niteliğine inanılan çeşitli taşlardan veya madenden yapılan küçük bir gereçtir"². Eski Önasya'da Sümerce'de KIŞIB, Akkadca'da KUNUKKU sözcükleri mühür anlamına gelirken Hititçe'ye Sümerceden gelen ^{NA}KIŞIB, bütün mühürlerin tanımı için kullanılmaktadır³. Hititçe'de mühür kelimesinin tam karşılığı bilinmemekle birlikte ŞİYATAR sözcüğünün kullanılmış olabileceği düşünülmektedir⁴.

Pintadera ise arkeoloji literatüründe iri boyutlu damga mühürler için kullanılan bir tanımdır⁵. Diğer damga mühürlerden farkı boyut olarak daha iri olmasıdır. Baskı yüzeyindeki motifler çeşitlilik göstermekle birlikte, genellikle ip delikli tutamaktır. Kil henüz yaşken, bir araç yardımıyla üzerinde çizi tekniğiyle çeşitli biçimler oluşturulmaktadır. Pintadera denilen bu büyük boyutlu mühürler evlerin iç ya da dış yüzeyinin herhangi bir yerine baskılandığı gibi tahta, deri, seramik yüzeylerin üzerine de baskılanmaktadır⁶. Bu mühürler özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde "çeç", Ankara civarında "çiç" adı verilen damga mühürleriyle karıştırılmaktadırlar. Aralarındaki fark ise, pintadera istenilen yere damgalanırken, çeç/çiç mühürleri ise sadece tarımsal faaliyetler için kullanılmaktadır⁷.

Mühürcülük sanatı ise taş, pişmiş toprak, ahşap, cam ve metal nesnelere kazıma suretiyle işleme anlamına gelen gliptik sanatı olarak da tanımlanmaktadır⁸.

Tarih öncesinden günümüze kadar mühürler çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Fakat mühürlerin işlevi tarih boyunca üç ana amaca hizmet etmektedir. Bunlar; güvenlik, onay/tasdik ve özel mülkiyet göstergeleridir. Yazının henüz olmadığı dönemlerde mühürlerle çanak çömleklerin ve sepetlerin üzerinin kapatılmasıyla; kapatılan nesnenin kayıt

² Muhibbe Darga *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992, s. 68.

³ M. Darga, *age.*, s. 69.

⁴ Ali Dinçol, "Hitit Mühürcülüğü", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1997, s. 1316.

⁵ Halil Tekin, "Hakemi Use'den Bir "Pintadera", *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*, Ed. Süleyman Özkan - Halime Hüryılmaz - Atilla Türker, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 232.

⁶ H. Tekin, *age.*, s. 232.

⁷ H. Tekin, *age.*, s. 232-233.

⁸ M. Darga, *age.*, s. 68.

altına alınması ve korunması amaçlanır⁹. Bu nedenle Anadolu’da Neolitik Çağ’dan Tunç Çağlarına kadar mühürlerin ticari amaçla kullanıldığı düşünülür. Fakat mühür her şeyden önce sahibini simgeleyen bir imza, yani özel mülkiyeti ve sahipliği temsil eden bir semboldür. Bununla birlikte sosyo-kültürel yapı, inanç ve yönetim şekli hakkında da birer kanıt niteliğindedirler. Mühürleme ile iletişimin sağlıklı ve eksiksiz yapılması amaçlanır. Mühürlenmiş nesnenin mühür özelliği bozulmadan karşı tarafa ulaştırılması önemlidir. Aynı zamanda anlaşma metinlerinin tasdiki ile üretilen malın kimin tarafından yapıldığını ve kalitesini de gösterir¹⁰. Mühürler günümüzde farklı malzeme ve yapım teknikleriyle ve neredeyse aynı amaç doğrultusunda kullanılmaya devam etmektedir.

Mühürlerin kullanım alanlarıyla ilgili olarak bilim insanları da çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. James Mellaart, “tarih öncesi ilkel toplumlarında mühürlerin vücuda desen yapma amacını taşıdığını fakat Neolitik Çağ’da bunların daha çok kumaş ve hasır üzerine baskı için kullanılmış olduğunu” iddia etmiştir¹¹. Colin Renfrew, “yazının henüz keşfedilmediği toplumlarda kil mühürlerin büyük kapları kapatmak için, kutuların güvenliğini sağlama ve depo kapılarının mühürlenmesinde kullanılmış olabileceğini” ileri sürmüştür¹². Dominique Collon ise “en eski örneklerini M.Ö. 7000-6000’e tarihlendirdiği mühürlerin tekstil, deri, çanak çömlek, sepet, kutu, çuval ve ekmeklerin üzerini baskılamak amacıyla kullanıldığını” belirtmiştir¹³.

Arkeoloji literatüründe mühürler biçim olarak damga mühür ve silindir mühür olmak üzere iki grup altında toplanmıştır. Damga mühürler zamanla çok farklı biçimler almıştır. Bu biçimleri mühür konusunda çalışmaları olan bilim insanları “tutamaklı” ve “tutamaksız” olmak üzere iki başlık altında gruplamışlardır. Daha sonra genişleyen çalışma alanına bağlı olarak bu başlıklara alt başlıklar eklenmiştir. Yapılan çalışmalara göre tutamaklı mühürler, tutamak kısmı hayvan şeklinde, ip delikli, üç ayaklı, çekiç başlı,

⁹ Esra Kaçmaz Levent, *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi Urartu Damga Mühürleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006, s. 13.

¹⁰ Halûk Perk, “Halûk Perk Müzesi’nde Bulunan İğne Mühürler”, *Tuliya*, S. 1, İstanbul, 2010, s. 51.

¹¹ James Mellaart, *Excavations at Hacilar 1*, British Institute at Ankara, Edinburg University Press, 1970, s. 164.

¹² Colin Renfrew, *Archaeology and Language, The Puzzle of Indo-European Origins*, Cambridge University Press, New York, 1987, s. 351.

¹³ Dominique Collon, *Interpreting the Past Near Eastern Seals*, University of California Press, London, 1990, s. 14.

yüzük ve ayak biçimindedir. Tutamaksız mühürler ise skaraboid, huni, prizma, düğme ve konik biçimlidir¹⁴. Malzeme olarak taş, kemik, fayans, cam, pişmiş toprak, metal, ahşap ve kil kullanılarak yapılan mühürlerin yüzeyleri farklı yöntemlerle kazınmıştır. Kazıma işlemi tamamlanan mühürler daha sonra kil, balmumu gibi yumuşak malzemeli nesnelere üzerine baskı yöntemiyle uygulanmış olmalıdır¹⁵.

Mühürlerin yapım teknikleri yaşam şartlarına ve teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak değişiklik göstermekle birlikte bu konu hakkında yapılan araştırmalar oldukça kısıtlıdır. Arkeoloji literatüründe damga mühür ve silindir mühür olarak iki başlık altında gruplandırılan mühürlerin boyutları ve biçimleri birbirinden farklı olarak gözlemlenmiştir. Damga mühürlerin boyutları genel olarak 2-8 cm arasındadır. Silindir mühürlerin boyutu ise 1-8 cm arasındadır. Silindirin çapıyla yüksekliği orantılı değildir. Yükseklik, çapın yarısı kadardır.

Mühür yapımında kullanılan malzemelerin işlemesi de döneme göre farklılık gösterir ve bu farklılığı süregelen gelişim etkilemektedir. Collon, bu gelişimi M.Ö. 3000 öncesi ve sonrası olarak iki grupta açıklar. Bu gruplama tuncun bulunması ile belirlenmiştir¹⁶. M.Ö. 3000 öncesi mühür yapımı için pişmiş toprak, kil ve kolay işlenebilir taşlar kullanılmış olup, mühürlerin baskı yüzeyi yüksek ihtimalle çakmaktaşı aletler kullanılarak motiflendirilmiştir. M.Ö. 3000 sonrasında mühür yapımında malzeme olarak bakır ve bronz geçilmiştir.

Mühür yapımında ilk olarak, tutamak kısmı ile baskı tabanından oluşan mühür kabaca biçimlendirilip daha sonra itinalı bir çalışma ile rötuşlanıp kazıma işlemi gerçekleştirilmektedir. Taşın işlenmesi, boncuk ya da figürin yapımındaki gibi, erken dönemde mühürleri işleyen ustaların olduğu düşünülmektedir. Geç dönemlerde Anadolu ve Mezopotamya'da mühür atölyeleri ve ustaları hakkında bilgi sahibi olunamamakla birlikte, ticaretin ve yazının gelişmesiyle bu zanaatın öneminin arttığı bilinmektedir. Bu durumu buluntular da desteklemektedir¹⁷.

Anadolu ve Mezopotamya'da Damga Mühür Sanatı

Anadolu ve Önasya'da mühür ve mühür baskılarına ait kanıtlara Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ itibarıyla rastlanılmaktadır. Damga mühürlerin

¹⁴ D. Collon, *age.*, s. 11.

¹⁵ D. Collon, *age.*, s. 11.

¹⁶ D. Collon, *age.*, s. 11.

¹⁷ Gülsün Umurtak, "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlarda Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler", *ADALYA*, S. 4, 1999-2000, s. 5-6.

bilinen ilk örnekleri M.Ö. 8. binyılın sonuna tarihlenen Ras Shamra'nın Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenen tabakasından ele geçmiştir¹⁸. M.Ö. 7000-6000 yıllarında Mezopotamya'da kurulan köy topluluklarında (Kuzey Suriye-Tell Sabi Abyad) damga mühür buluntuları görülmüştür¹⁹. Erken dönem mühürlerin siyasi, sosyal, iktisadi ve ticari anlamda kullanıldığına dair görüşler net değildir. Buna gerekçe olarak ise yazının olmaması, kazılardan bu konuya dair mühür baskılarının bulunamamış olması ve dayanıksız malzeme üzerinde baskılanmış olabileceği gösterilmektedir²⁰. Anadolu'da görülen ilk mühür damga şeklindedir²¹. Anadolu kökenli en erken damga mühür örneği Şanlıurfa yakınlarındaki Gürcütepe Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ tabakasından²² bilinmektedir. Bu yerleşim yerine ilaveten Anadolu'da Çatalhöyük²³ ve Bademağacı yerleşimlerinde de erken dönem damga mühür örneklerine rastlanılmaktadır²⁴.

Kalkolitik Çağ damga mühür örneklerinde; tutamak ve baskı yüzeyinde farklılık başlar. Neolitik Çağ'da sıklıkla karşılaşılan spiral, haç kolları içinde iç içe açılı ve sepet motiflerinin yanı sıra bu dönemde stilize hayvan ve insan motifleri ile bitkisel motifler de kullanılmaya başlamıştır²⁵.

İlk Tunç Çağı'nda silah ve diğer nesnelerin üretiminde tuncun kullanımının yaygınlaşmasıyla mühür yapımında da maden kullanılmaya başlamış, bu sayede mühürler günümüze kadar ulaşabilmiştir²⁶. Bu dönemde ayrıca mühür yapımında mermer, serpantin, steatit ve lapis lazuli taşlarının yanı sıra akik, safir, ametist gibi taşlar yeni olarak kullanılmaya

¹⁸ Kim Duistermaat, *Which Came First, the Bureaucrat or the Seal? Some thought, on the Non-Administrative Origins of Seals in Neolithic Syria, Seals and Sealing Practices in the Near East*, *Orientalia Lovaniensia Analecta*, Leusen-Paris Walpole-Ma, 2012, s. 4.

¹⁹ Holly Pittman, *Cylinder Seals and Scarabs in the Ancient Near East, Civilization of the Ancient Near East*, New York, 1995, s. 1591.

²⁰ Canan Karataş Yüksel, *Neolitik Dönemden Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Batı Anadolu'da Mühürlerin Gelişimi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2017, s. 22.

²¹ James Mellaart, "Excavation at Çatalhöyük 1963", *Anatolian Studies*, S. 14, 1964, s. 97.

²² Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe. En Eski Tapınağını Yapanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 101.

²³ Ali Umut Türkcan, *Çatalhöyük Damga Mühürleri Toprakdan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, Ed. Emine Haydaroğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 45.

²⁴ G. Umurtak, *age.*, s. 1-19.

²⁵ Holly Pittman, "Son Kalkolitik Çağ Mühürleri", *Arkeo Atlas*, S. 2, 2003, s. 35.

²⁶ Refik Duru, *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altı Bin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2008, s. 145.

başlamıştır²⁷. Neolitik Çağ'da görülmeye başlayan damga mühürlerin tutamak kısımları ve baskı yüzeyleri İlk Tunç Çağı'nda ve Orta Tunç Çağı'nda profesyonelleşmeye başlar. Bu dönemde mühürcülük, kişisel tercihlerden ziyade, bazı semboller ve işaretlerin yer aldığı mühürlerle merkezi otoritenin izni ile yapıldığını düşündürmektedir²⁸. Yerleşmelerdeki büyük depo yapıları, madeni eşyaları, yerleşimlerdeki büyüklük bu mühürlerin kullanım alanı ve işlevleri hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda küçük boyutlu ve sade baskı yüzeyi olan mühürler günlük yaşam için, kişisel hakimiyet için, daha büyük boyutlu ve baskı yüzeylerinde bir kompozisyon olan mühürler resmi işler için merkezi otorite tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca farklı bölgelerde aynı baskı yüzeylerini görmek mümkündür²⁹.

Anadolu'da İlk Tunç Çağı damga mühürlerin tutamak kısımları genellikle ip delikli, konik, çan biçimli, ayak biçimli, primidal biçimli olup baskı yüzeylerinde merkezi haç etrafında kazıma yöntemiyle iç içe aç, daire motifi, yatay ve dikey çizgiler, zigzag motifleri, baklava, üçgen motifleri stilize insan ve hayvan motifleri, insan ve hayvan karışımı yaratıklar işlenmiştir³⁰. Ayrıca geometrik desenler bu dönemde baskı biçimi olarak yoğun bir kullanım görmüştür³¹. Keban Projesi kapsamında yapılan kazılarda ele geçen mühürlerin baskı yüzeyleri genel olarak oval ya da dikdörtgen biçimde olup; tutamak kısımları konik³², düğme şeklinde ve ip deliklidir. Baskı yüzeylerinde yer alan dört, yedi ve dokuz kollu anaför motifi çok yaygındır. Pulur-Sakyol³³, Han İbrahim Şah³⁴ ve Tepecik³⁵ merkezlerinde bu mühürler oldukça fazladır.

²⁷ Berna İşbilir Aydın, *Kimlik Belirleyici Tasarımlar: Mühürler*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007, s. 27.

²⁸ Gülsün Umurtak, "Some Comments on a few Intriguing Seals Found in the EBA Settlements at Hacılar Büyük Höyük and a Seal from Burdur Museum", *ADALYA*, S. XVI, 2013, s. 56.

²⁹ G. Umurtak, *age.*, s. 56.

³⁰ Remzi Yağcı, *Anadolu Müzesi Koleksiyonundaki Geç Assur-Yeni Babil Akamenid Damga Mühürleri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996, s. 3.

³¹ R. Yağcı, *age.*, s. 3.

³² Mahmut Bilge Baştürk - Yeliz Kaya, "Şarhöyük'ten Bir Erken Tunç Çağ Mührü, An Early Bronze Age Seal From Şarhöyük", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 45, s. 7 (fig. 2)/s. 9 (fig. 4).

³³ Hamid Zübeyr Koşay, "Keban Projesi Pulur Kazıları 1968-1970", *METU Keban Projesi Yayınları*, S. III, No. 1, Ankara, 1976, s. 69 353/360, s. 88 370/365/3667/368/369/370.

³⁴ Hayri Ertem, "Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971", *METU Keban Projesi Yayınları*, S. I, No. 3, Ankara, 1974, s. 28 (265/266).

³⁵ Ufuk Esin, "Tepecik Kazısı 1968 Ön Raporu", *METU Keban Projesi Yayınları*, S. I/1,

Anadolu'nun batısında bulunan Küllüoba³⁶ ve Bademağacı³⁷ yerleşimleri yoğun mühür buluntusu ele geçen merkezlerdir. Bu merkezlerdeki mühürlerin baskı yüzeyleri dikdörtgen ya da oval biçimde olup yüzeyinde geometrik desenler işlenmiştir. Bademağacı'nda ele geçen mühürlerin neredeyse tamamı geometrik bezemelidir³⁸. Bademağacı yerleşiminde ele geçen yaklaşık 100 mühür buluntusu, sosyo-ekonomik anlamda bir ihtiyacın ve mühürlerin bir sembol ve bir işaret niteliğinde kullanılmış olduğunu düşündürülebilir³⁹. Batı Anadolu'daki bu çeşitlilik her ne kadar Mezopotamya kadar gelişkin olmasa da burada da yazının olmadığı bir dönemde kayıt ve belgelemenin Batı Anadolu'daki varlığına kanıt niteliğindedir. Buna ilaveten Hacılar Büyük Höyük İlk Tunç Çağı tabakasında da pişmiş toprak mühürler ele geçmiştir⁴⁰. Mühürler dairesel ve kare biçimli olup, baskı yüzeylerinde zigzag, iç içe açığı, kafes motifli, geometrik şekiller ve haç motifleri görülmektedir⁴¹.

Ayak biçiminde yapılmış olan damga mühür buluntuları ise Anadolu'da Tarsus-Gözlükule, Karahöyük ve Küllüoba İlk Tunç Çağı tabakalarından ele geçmiştir⁴². Ayak şeklinde mühürler çok yaygın kullanım alanı göstermiş ve baskıları sonraki dönemlerde dahi görülmüştür. Bu mühürlerin ticaretle doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle Batı ve Orta Anadolu'da bulunan ayak biçimli mühürler ve silindirik mühürler Mezopotamya ve yakın çevresi ile ticari ilişkilerin göstergesi olduğu şeklinde yorumlanmaktadır⁴³.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda kullanılan damga mühürler Kültepe, Acmhöyük, Karahöyük ve Boğazköy gibi merkezlerde ele geçen buluntulardan bilinmektedir⁴⁴. Ayrıca Kültepe başta olmak üzere bazı yerleşimlerde, ticaret göstergesi olan mühürlü zarflar, bullalar ve etiketler

Ankara, 1970, s. 110 (3).

³⁶ Turan Efe, Küllüoba, *Arkeo Atlas*, S. 2, 2003, s. 114.

³⁷ Gülsün Umurtak, Bademağacı, *Arkeo Atlas*, S. 2, 2003, s. 10.

³⁸ Refik Duru - Gülsün Umurtak, "Bademağacı Kazıları 2010 Yılı Çalışma Raporu", 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, 2012, s. 120.

³⁹ Gülsün Umurtak, "Questions Arising from a Bulla Found in the EBA II Settlement at Bademağacı", *ADALYA*, S. 13, 2010, s. 25.

⁴⁰ Gülsün Umurtak, "Hacılar Büyük Höyük İlk Tunç Çağı I Yerleşmesi'nde Bulunmuş olan Bir Grup Mühür Üzerine Gözlemler", *Pisidia Yazıları Hacı Ali İkinci Armağanı*, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 147-157.

⁴¹ G. Umurtak, *age.*, s. 150.

⁴² T. Efe. *age.*, 125.

⁴³ T. Efe. *age.*, 125.

⁴⁴ Ali Dinçol - Belkis Dinçol, "Büyükler, Prensler, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk \ Die Hethiter und Ihr Reich das Volk Der 1000 Götter*, Bonn, 2002, s. 429.

bulunmuştur. Mühürler kişisel bir sembol olarak mülkiyet sahibi kişiler tarafından yanlarında taşınmış olmalıdır. Anadolu'da mühür kullanımının M.Ö. 2. binyılda Asurlu tüccarların Anadolu'da ticaret için koloniler kurmasıyla birlikte arttığı görülmüştür. Ancak, Asurluların bölgeden ayrılmasıyla halk tekrar damga mühür kullanmaya başlamıştır⁴⁵. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da formu, baskı yüzeyi ve bezemesi farklı pek çok mühür ele geçmiştir. Bu durum farklı dil ve kültüre sahip insanların birbirlerini etkilediklerini göstermesi açısından önemlidir⁴⁶. Mühürlerin baskı yüzeyi dikdörtgen ya da oval biçimde olup; tutamak kısımları bu dönemde oldukça çeşitlilik göstermiştir. Tutamak kısımları genellikle yumru, çekiç, hayvan başı ya da ip delikli konik biçimlidir. Damga mühürlerin baskı yüzeylerinde çoğunlukla geometrik desenler işlenmiştir. Merkezi haç kolları etrafında paralel iç içe açılı, spiral, anafor motifi bu dönemde sıklıkla kullanılmıştır.

Halûk Perk Müzesi Damga Mühürlerinin Tipolojik Değerlendirmesi (Kat. No. 1-19 – fig. 2-20)

Çalışma kapsamında incelenen toplam 15 damga mühür Anadolu'da yayınlanmış benzer örneklerden yola çıkılarak İlk Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. Bu damga mühürlerin 8 adedi bakır (tunç)?, 7 adedi ise kurşundan yapılmıştır. 2 adet Orta Tunç Çağı'na tarihli, 2 adet ise her iki dönemde de görülen İlk Tunç Çağı/Orta Tunç Çağı (?) tarihli damga mühür değerlendirme kapsamına alınmıştır. Bu mühürler satın alma yoluyla müzeye kazandırıldığı ve buluntu yerleri, kontekstleri belli olmadığı için Anadolu, Mezopotamya ve Balkanlar'da ele geçen yayınlanmış benzer örnekler, yurt içi ve yurt dışındaki müze koleksiyonlarında tarihlemesi yapılmış envanterli mühür örnekleri ile karşılaştırılmıştır. Mühürlerin baskı yüzeylerindeki motiflere bakılarak benzerlikler saptanmaya çalışılmıştır. Baskı yüzeyleri kare, üçgen, oval ve ayak biçiminde olan mühürlerin neredeyse tamamı tutamaktır. Ayrıca bu mühürlerin baskı yüzeyinde Neolitik Çağ'dan itibaren görülen, merkezi bir haç ve haçın kolları arasında yapılmış iç içe açılı motifi, birbirlerine bağlı yapılmış spiral, mührün tek merkezi yerinde ya da dört köşesinde birbirine bağlı yapılmış swastika, dört yapraklı yonca, anafor motifi, konsantrik daire, rozet ve karışık geometrik motifler görülmektedir.

⁴⁵ Süleyman Özkan, *Kaniş'te Mühür Sanatı, Anadolu'nun Önsözü, Kültepe Kaniş Karumu, Asurlular İstanbul'da*, İstanbul, 2011, s. 358 kat. no. 488.

⁴⁶ Tahsin Özgüç, *Kültepe: Kaniş/Nesa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 12.

İç İçe Açık motif (fig 2-9/Kat. No. 1-8), damga mühürler üzerinde İlk Tunç Çağı'nda sık görülen bir motiftir. Genellikle baskı yüzeyini kaplamakla birlikte damga kısmının merkezinde bir haç ve bu haçın kolları arasında iç içe açık motifleri uygulandığı görülmüştür. Çalışma kapsamındaki 8 adet damga mühürde bu motif görülmektedir. Mühürlerin 3 adedi bakır (tunç)?, 5 adedi kurşundan yapılmıştır. Kutlu Emre, iç içe açık motifli taş kalıpların varlığından bahseder⁴⁷. Bu taş kalıplar mühürlerin üretimini hazırlamak, hızlandırmak ve geniş bir bölgede kullanımı sağlamak için yapılmış olmalıdır. Kutlu Emre'nin sözünü ettiği taş kalıplardaki bezeme motiflerin geniş bir coğrafyada görülmesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Kutlu Emre'nin "Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları" kitabında⁴⁸ bahsi geçen mühürlerin baskı yüzeyi için kullanılmış taş kalıpların dördü üzerinde görülen haçın kolları arasında yer alan iç içe açık motif, çalışma kapsamındaki kurşun mühürlerin baskı yüzeyleri dikkate alındığında neredeyse birebir benzerlik göstermektedir (fig. 5-9/Kat. No. 4-8). Özellikle İzmir⁴⁹, Abu-Habba⁵⁰, Akhisar⁵¹, Lipchitz⁵², Tiritiş Höyük'te⁵³ ele geçen ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen taş kalıp levhalar üzerinde yer alan motifler çalışma kapsamına alınan kurşun mühürlerin baskı yüzeyindeki motiflerle neredeyse birebir benzerlik göstermektedir. Küllüoba yerleşiminde ele geçen taş kalıp üzerindeki iç içe açık motifinin de çalışmamız kapsamındaki kurşun mühürler ile birebir benzerlik göstermesi ve Anadolu'da stratigrafik bağlamda kazıdan ele geçen tek somut kanıt olması açısından bu kalıp büyük önem taşımaktadır⁵⁴. Küllüoba'dan ele geçen taş kalıp MÖ. 2300-2200 yıllarına tarihlenmektedir⁵⁵. Çalışmamız kapsamındaki kurşun mühürlerin baskı yüzeyindeki motif benzerliğinin bulunduğu taş kalıplar British Müzesi

⁴⁷ Kutlu Emre, *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971, s. 44.

⁴⁸ K. Emre, *age.*, s. 44.

⁴⁹ K. Emre, *age.*, s. 44.

⁵⁰ K. Emre, *age.*, s. 44.

⁵¹ K. Emre, *age.*, s. 44.

⁵² K. Emre, *age.*, s. 44.

⁵³ Nicolas Laneri, "The Discovery of a Funerary Ritual: Inanna/Ishtar and Her Descent to the Nether World in Tiritiş Höyük, Turkey", *East and West*, S. 52 (1/4), 25 (Fig 12), 2002, s. 25 (fig 12).

⁵⁴ Turan Efe, *A Trinket Mold from Küllüoba near Seyitgazi/Eskişehir*, Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin Yansıması, Studies in Honor of Hayat Erkanal Cultural Reflections, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 304 (fig. 2-fig. 5 (a/b)).

⁵⁵ T. Efe, *age.*, s. 302.

ve Louvre Müzesi⁵⁶ koleksiyonunda da yer almaktadır ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenmektedir. Kalıpların komşu bölgelerde görülmesi fakat bu kalıplardan yapılmış olan mühürlerin kazılardan seyrek ele geçmesi dikkat çekicidir. Çalışmamız kapsamında yer alan eserlerin kurşun damga mühürlerin kendileri olması ayrıca bir önem arz etmektedir. Anadolu kökenli bu taş kalıplardan yola çıkılarak çalışmamız kapsamındaki kurşun mühürlerin bu kalıplardan üretilmiş olabileceği kesin olmamakla birlikte ihtimaller arasında olduğu düşünülebilir.

İlk Tunç Çağı'nda iç içe açılı motifli damga mühürler Anadolu'da geniş bir bölgede görülmektedir. Bademağacı⁵⁷, Laodikeia-Kandilkırı⁵⁸, Karataş-Semayük⁵⁹, Kanlıtepe⁶⁰, Kusura⁶¹, Gözlükule⁶², Köşkhöyük⁶³, Tepecik⁶⁴, Alacahöyük⁶⁵, Yumuktepe⁶⁶, Beycesultan⁶⁷, Etiyokuşu⁶⁸ merkezlerinden ele geçen benzer mühür örneklerinden yola çıkılarak Anadolu'nun neredeyse tüm bölgelerinde iç içe açılı motifli damga mühür buluntularının varlığı görülmektedir (fig. 2-4/Kat. No. 1-3). Bademağacı'nda bulunmuş olan kurşun damga mührün baskı yüzeyindeki iç içe açılı motif ve baskı

⁵⁶ Jeanny Vorys Canby, "Early Bronze "Trinket" Moulds", *British Institute for the Study of Iraq*, C. XXVII, S.1, 1965, Plate IX (a/b/d)/Plate X (a)/Plate XI (1/2/3/4).

⁵⁷ R. Duru, *age.*, s. 172 (res. 344).

⁵⁸ Umay Oğuzhanoğlu, "A Lead Seal from the Laodikeia-Kandilkiri Excavations and an Overall Assessment of Seal Use in South-Western Anatolia During the Early Bronze Age", *Oxford Journal of Archaeology*, C. XXXVIII, S. 1, 2019, s. 50.

⁵⁹ Machteld Johanna Mellink, "Excavations at Karataş Semayük and Elmalı-Lycia 1969", *American Journal of Archaeology*, C. LXXIV, S. 3, 1970, s. 245-259.

⁶⁰ Mehmet Özsait, "1991 Yılı Burdur-Çeltikçi ve Yeşilova Yüzey Araştırmaları", *10. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1991, s. 334-335.

⁶¹ Winifred Lamb, *Excavations at Kusura near Afyon Karahisar: II*, Printed by John Johnson for the Society of Antiquaries of London, Oxford, 1937-1938.

⁶² Hetty Goldman, "Excavations at Gözlükule, Tarsus, 1937", *American Journal of Archaeology*, C. XLII, S. 1, 1937, fig. 26A.

⁶³ Süleyman Özkan, Köşk Höyük Seals, *Anatolica*, S. 27, 2001, s. 22 (kş. 95\74).

⁶⁴ Ufuk Esin, "Tepecik Kazısı 1970 Ön Raporu", *METU Keban Projesi Yayınları*, S. I/1, Ankara, 1972, s. 139-147.

⁶⁵ Hamid Zübeyr Koşay-Mahmut Akok, *Alacahöyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, lev. XLIII pt. XLIII.

⁶⁶ Isabella Caneva-Gülgün Köroğlu, *Yumuktepe Dokuz Bin Yıllık Yolculuk*, Ege Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55 (res. 89).

⁶⁷ Levent Keskin, *Başlangıcından M.Ö. III. Binyılın Sonuna Kadar Batı Anadolu Madenciliği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s. 551 (900).

⁶⁸ Şevket Aziz Kansu, *Etiyokuşu Hafriyatı Raporu 1937*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1940, s. 80-89 (78).

yüzeyinden daralarak yükselen ip delikli tutamak kısmı, çalışmamız kapsamında yer alan kurşun mühürlerle oldukça benzerdir (fig. 9/Kat. No.8)⁶⁹. Bu benzerlik, mühürlerin tarihlendirilmesi açısından yol gösterici olmuştur. Kıta Yunanistan'da yer alan Lerna⁷⁰ yerleşiminde de İlk Tunç Çağı'na tarihlenen iç içe açılı motifli mühürler ele geçmiştir. Kıta Yunanistan'da Antik Nemea kentinde, Tsoungiza⁷¹ ve Poliochni⁷² yerleşimlerinde İlk Tunç Çağı'na tarihlenen, baskı yüzeyinde de iç içe açılı motifinin işlendiği dairesel ve kare biçimli kurşun damga mühürlerin baskı yüzeyleri dikkate alındığında çalışmamızdaki kurşun mühürler ile birebir benzerliği dikkat çekicidir (fig. 6-9/Kat. No. 4-8).

Anafor motifi (fig. 10/Kat. No. 9) merkezden bir nokta ya da çizgi ile başlayarak aynı hat üzerinde birbiri etrafında dolaşarak dört, yedi, dokuz, on iki kollu dalgalı oluşturmaktadır. Anafor motiflerine Keban Projesi kapsamında yapılan kazı çalışmalarında ele geçen mühürlerde rastlanmaktadır. Tepecik⁷³, Pulur-Sakyo⁷⁴, Han İbrahim Şah⁷⁵ kazılarında açığa çıkartılan anafor motifli mühürler, çalışmamız kapsamına alınan mühür ile oldukça benzerlik göstermektedir (fig. 10/Kat. No. 9).

Spiral motifi için kendi içinde kıvrım yapan sarmal biçimli motif tanımı yapılabilir (fig. 11/Kat. No. 10). Baskı yüzeyleri üçgen ya da dairesel olan bu mühürlerin İlk Tunç Çağı'nda benzerleri Abu Habba⁷⁶, İzmir⁷⁷ ve Lipchitz⁷⁸ merkezlerinden ele geçen mühür üretimi için yapılan taş kalıplardan bilinmektedir. Spiral motifi için Kutlu Emre, "spiral motifli taş

⁶⁹ Gülsün Umurtak, "Some Observations on a Lead Stamp Seal from the Bademağacı Excavations", *Anatolica*, S. 28, 2002, s. 166-168.

⁷⁰ Martha Heath Wiencke, Further Seals and Sealings from Lerna, *Hesperia, The Journal of American School of Classical Studies at Athens*, S. 38/4, 1969, s. 508.

⁷¹ Daniel J. Pullen, "A Lead Seal from Tsoungiza, Ancient Nemea and Early Bronze Age Aegen Sealing Systems", *American Journal of Archaeology*, S. 8/1, 1994, s. 35-52.

⁷² Luigin Bernabò Brea, *Poliochni I, Città preistorica nell'isola di Lemno, I.2, (Tavole)*, Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente I, Roma, 1964, TAV. CLXX (4).

⁷³ U. Esin, *age.*, s. 139-147 (lev. 12/3).

⁷⁴ H. Z. Koşay - M. Akok, *age.*, lev. 88/2, 88/3, 88/4.

⁷⁵ H. Ertem, *age.*, s. 59-71 (lev. 67).

⁷⁶ K. Emre, *age.*, s. 44 (lev. 36-C).

⁷⁷ K. Emre, *age.*, s. 44 (lev. 37-C).

⁷⁸ K. Emre, *age.*, s. 44 (lev. 38-C).

kalıp, mühürlerin yanı sıra süs eşyası olarak kullanılan malzemelerin bezenmesinde de kullanılmış olabileceğini” belirtmiştir⁷⁹.

Swastika kelimesinin Hint yarımadasında konuşulan Sanskritçe dilinde manası “iyi olmak, mutlu ve sağlıklı olmak”tır⁸⁰. Çalışmamız kapsamındaki iki damga mührün (fig. 12-13/Kat. No.12-13) baskı yüzeylerinde swastika motifi görülmektedir. Fig. 12’de görülen damga mührün baskı yüzeyi swastika biçimlidir. Fig.13’de görülen damga mühür ise kare biçimli olup, baskı yüzeyinde swastika motifi görülmektedir. İlk Tunç ve Orta Tunç Çağı’nda sıklıkla kullanılan bu motifin çalışma kapsamındaki en yakın örneği Beycesultan’da⁸¹ bulunmuş ve İlk Tunç Çağı’na tarihlendirilmiştir (fig. 13/Kat. No. 12). Ayrıca Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda yer alan⁸² ve İlk Tunç Çağı’na tarihlendirilen damga mühür, baskı yüzeyinde yer alan swastika motifi ile çalışmamız kapsamındaki damga mühür ile (fig. 13/Kat. No. 12) yapılış biçimi açısından oldukça benzerdir. Beycesultan dışında Anadolu’da swastika motifi Çiledir⁸³, Bademağacı⁸⁴, Hacılar-Büyük Höyük⁸⁵, Alacahöyük⁸⁶, Ahlatlıbel⁸⁷, Karaoğlan⁸⁸, Kültepe⁸⁹, Pulur-Sakyo⁹⁰ yerleşimlerdeki mühürler üzerinde görülmekte ve İlk Tunç Çağı’na tarihlendirilmektedir. Kaman-Kalehöyük⁹¹ ve Yumuktepe⁹² yerleşimlerinde

⁷⁹ K. Emre, *age.*, s. 45.

⁸⁰ W. Norman Brown, *The Swastika*, Emerson Books, New York, 1933, s. 17-18.

⁸¹ Seton Lloyd - James Mellaart, *Beycesultan I, Vol. I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, British Institute of Archaeology London, 1962, s. 272.

⁸² *Kadim Çağlardan İzler, Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu*, Ed. Deniz Uygun - Senem Özden Gerçekler, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul, 2013, s. 103.

⁸³ Metin Türktüzün - Serdar Ünan - Semih Ünal, “Çiledir Höyük Erken Tunç Çağı II Bulguları”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR)*, S. XVII, 2014, s. 60.

⁸⁴ Refik Duru, “Bademağacı Kazıları 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu”, *Belleten*, C. LXIV, S. 239, 2000, s. 202.

⁸⁵ Gülsün Umurtak - Refik Duru, “Hacılar Büyük Höyük Kazısı-2011”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (ANMED)*, S. 10, 2012. s. 25.

⁸⁶ Duygu Çelik, *Yeni Dönemde Alacahöyük Kazılarında Mimari Buluntular*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 87.

⁸⁷ Hamid Zübeyr Koşay, “Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâletince Yaptırılan Ahlatlıbel Harfiyatı”, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S. 2, 1934, s. 70-71.

⁸⁸ Özlem Tütüncüler, “Swastika: a Symbol Known to be of Indo-European Origin in the Early Bronze Age Anatolia”, *Symposium on Mediterranean Archaeology*, S. 16/2, Oxford, 2013, s. 203.

⁸⁹ T. Özgüç, *age.*, s. 12.

⁹⁰ H. Z. Koşay, *age.*, Lev. 88/2, 88/3, 88/4.

⁹¹ Sachihiro Omura, “Preliminary Report on the 20th Excavation Season at Kaman-Kalehöyük 2005”, *Anatolian Studies*, S. 15, 2006, s. 37 (fig. 79).

bulunan swastika motifli damga mühürler ise farklı olarak Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. Fig. 12/Kat. No. 11'de görülen baskı yüzeyi swastika biçiminde olan damga mühür Mersin-Yumuktepe'de Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen swastika damga mühür ile benzerlik göstermesi açısından önemlidir.

Dört yapraklı yonca motifi biçiminde baskı yüzeyli, bakır (tunç)? damga mührün merkezinde ve dört köşesinde olmak üzere beş adet kabartma tekniği ile damla motifi yapılmıştır (fig. 14/Kat. No. 13). Çalışma kapsamındaki mührün en benzer örneği Tarsus-Gözlükule⁹³ yerleşiminde görülmektedir.

Geometrik motifli damga mührün baskı yüzeyi yarım ay, nokta, paralel çizgilerden oluşmaktadır (fig. 15/Kat. No. 14). Çalışmamıza aldığımız damga mühür bakır (tunç)? malzemeden yapılmış olup, baskı yüzeyinde yarım ay ve nokta motifleri görülmektedir. Bu baskı yüzeyi ile Anadolu'da Karataş Semayük⁹⁴ yerleşiminde benzer örneği görülmekte ve İlk Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir.

Konsantrik daire motifi (fig. 16/Kat. No. 15) damga mührün baskı yüzeyinde iç içe oluşan halkalardan meydana gelmektedir. Çalışmamız kapsamına alınan mühür kurşundan yapılmıştır ve örnekleri genellikle Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nda görülmektedir. Anadolu'daki bu yerleşimler Koçumbeli⁹⁵, Bademağacı⁹⁶ ve Kusura⁹⁷ olarak sıralanabilir.

Rozet motifi aynı zamanda damga mührün baskı yüzeyinin biçimini almaktadır (fig. 17/Kat. No. 16). Çalışmamız kapsamındaki bakır (tunç)? malzemeden yapılmış rozet motifli damga mührde yay biçimli bezemelerin

⁹² John Garstang, *Prehistoric Mersin: Yümük Tepe in Southern Turkey; the Neilson Expedition in Cilicia*, Oxford Clarendon Press, 1953, lev.15/kat. no. 42.

⁹³ Hetty Goldman, *Excavations at Gözlükule, Tarsus, Vol. II Text and Plates*, Princeton University Press, New Jersey, 1956, fig. 394 (14).

⁹⁴ Machteld Johanna Mellink "Excavations at Karataş Semayük and Elmalı, Lycia, 1969", *American Journal of Archaeology*, C. 74, S. 3, 1970, pl. 84 fig. 59.

⁹⁵ Numan Tuna - Sevim Buluç - Burhan Tezcan, *ODTÜ Arkeoloji Müzesi*, TAÇDAM, Ankara, 2012, s. 75.

⁹⁶ R. Duru, *age.*, lev. 37.

⁹⁷ Winifred Lamb, *Excavations at Kusura near Afyon Karahisar: II*, Printed by John Johnson for the Society of Antiquaries of London, Oxford, 1937-1938.

de yer aldığı görülmektedir. Bu haliyle Ahlatlıbel kazısında ele geçen rozet bezemeli damga mühürlere oldukça benzemektedir⁹⁸.

Signe Royal motifli (fig. 18/Kat. No. 17) kurşundan yapılmış olan mührün benzeri Kültepe'de⁹⁹ ve Ulu Burun Batığı'ndan¹⁰⁰ altın bir madalyonun ön yüzünde görülmektedir. Kültepe-Kaniş'te büyük küplerin üzerinde büyük boyutlu Signe Royal motifli mühürlerin basıldığı görülmektedir¹⁰¹. Tahsin Özgüç, "bu mühürlerin büyük boyutlu olanlarının Kültepe Ib katında bulunduğunu" belirtmiştir¹⁰². Ayrıca Acemhöyük'te tanrıya sunuyu konu alan bir mühür baskısı üzerinde Signe Royal motifinin işlendiği görülmektedir¹⁰³.

Labirent Motifi (fig. 19/Kat. No. 18) bakır (tunç)? malzemenen yapılmıştır. Anadolu'da Gözlükule¹⁰⁴ yerleşiminde labirent baskı yüzeyli damga mühür tespit edilmiştir. Fakat çalışma kapsamına alınan mühür ile birebir benzerlik göstermemektedir. Çalışma kapsamına alınan mührü benzer örnek Eski Çağ'da Mısır'da¹⁰⁵ bulunan labirent baskı yüzeyli damga mühründe görülmektedir. Mısır kökenli mührün baskı yüzeyindeki labirent motifi çalışmamız kapsamındaki mührün baskı yüzeyi ile daha çok benzerlik gösterir.

Fig. 20/Kat. No. 19'de görülen damga mührün baskı yüzeyi ayak şeklinde olup ayak tabanından daralarak yükselen ve bacak şeklinde tutamak kısmı bulunmaktadır. Bakır (tunç)? malzemenen yapılmıştır ve tutamak kısımlarında kabartma şeklinde olan kabartma halkalar ve ip delikleri mevcuttur. Ayak tabanlarının baskı yüzeyi olarak kullanıldığı bu mühürlerde motif olarak karışık geometrik desenlerin tercih edildiği görülmektedir.

⁹⁸ H. Z. Koşay, *age.*, s. 71-72.

⁹⁹ S. Özkan, *age.*, s. 358 (kat. no. 488).

¹⁰⁰ George F. Bass, *Excavations at Ulu Burun (Kaş): 1986 Campaign, 9. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 1987, s. 382 (fig. 3).

¹⁰¹ T. Özgüç, *age.*, lev. 54 (2).

¹⁰² Tahsin Özgüç, *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakın Doğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, lev. 52 (2), lev.92 (6) / T. Özgüç, *age.*, 136 (138), 137 (139), 141 (145), 158 (177), 159 (179).

¹⁰³ Nimet Özgüç, *Seal Impressions from the Palaces at Acemhöyük, Ancient Art in Seals*, Princeton University Press, New Jersey, 1980, fig. III-38 (a-c).

¹⁰⁴ Fatma Şahin, *Çukurova ve Çevre Kültür Bölgelerinin M.Ö. 3. Binde Ege İle Olan Bağlantısı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 268 (lev. La).

¹⁰⁵ Metropolitan Museum Online Collection

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search#!?q=26.7.42> (Erişim Tarihi 03.05.2019).

Örneklere bakıldığında, pişmiş topraktan yapılmış ayak şeklinde mühür Küllüoba İlk Tunç Çağı III katından¹⁰⁶ ve Konya Karahöyük'ün XVI. katından ele geçmiştir¹⁰⁷. Çalışmamıza aldığımız ayak şeklinde damga mührü birebir benzeyen ve malzeme olarak gümüşten yapılmış bir diğer mühür ise Kültepe'de¹⁰⁸ bulunmuş ve Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. Kültepe Ib katında bulunan gümüşten yapılmış ayak biçimli mühür için Nimet Özgüç, "Kültepe Ib katındaki damga mührün aslında erken döneme ait olduğu ama Orta Tunç Çağı'nda da kullanıldığını" ifade eder¹⁰⁹. Bu mührülerin damga kısmı ayak tabanlarıdır. Tabanlardaki damga şekilleri ise genellikle yatay ve dikey kazıma yöntemi ile yapılmış çizgilerdir. Genellikle ayak tabanının topuk kısmına farklı, gövde kısmına farklı şekil uygulanmıştır.

Seçilen Birkaç Damga Mührün Metalürjik Analizi

Halûk Perk Müzesi'nde bulunan eserlerin elementel analiz verilerine, Epsilon-Ndt A.Ş. firmasının destekleri ile Kimya Mühendisi Sinem Kırgı tarafından Olympus Delta Premium marka DP-2000 model el tipi XRF cihazı ile alaşım (Alloy Plus) ve toprak (Soil) modunda, 0-40kV enerji aralığı ve 25 saniyelik ışınlama ayarıyla ulaşılmıştır (fig. 1).

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma kapsamındaki 19 mühründen 8 adedi kurşun, 11 adedi bakır (tunç)? malzemeden yapılmıştır. 19 damga mührün 8 adedi iç içe açılı (üçgen-haç) motifli, 1 tanesi labirent, 1 tanesinin baskı yüzeyi ayak şeklinde olup baskı yüzeyi karışık geometrik motifli, 1'i konsantrik daire, 1'i anaför motifli, 1'i dört yapraklı yonca motifli olup; 2'si swastika motifli, 1'i Signe Royal motifli, 1'i spiral motifli, 1'i geometrik motifli ve 1 tanesinde ise rozet motifi işlendiği görülmüştür. Yapılan gruplama sonrası yayınlanan benzer örneklere göre bir tarih aralığı verilebilen mührülerin yaklaşık olarak 15'i İlk Tunç Çağı'na, 2'si Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. Çalışma kapsamına alınan 2 mührün (labirent baskı yüzeyli ve ayak biçimli olan) baskı yüzeylerindeki motifler Anadolu'da hem İlk Tunç Çağı'nda hem de Orta Tunç Çağı'nda mührüler üzerinde görülmektedir. Bu sebeple bu mührülerin tarihlendirme kısmına (?) işareti ile belirtme yapılmıştır.

¹⁰⁶ Beyil Öner, *Küllüoba Höyüğü Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Küçük Buluntuları (Yontmataş Aletler ve Metal Eserler Hariç)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 192.

¹⁰⁷ Sedat Alp, *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mührüleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s. 22.

¹⁰⁸ S. Özkan, *age.*, s. 358.

¹⁰⁹ Nimet Özgüç, "Seals from Kültepe", *Anadolu*, S. 3, 1956, s. 48.

Yayınlanmış mühür buluntularına bakıldığında, çalışmamızdaki mühürlerin coğrafi yakınlıkları hakkında fikirler öne sürebiliriz. Bu bağlamda ilk olarak baskı yüzeylerinde işlenen motiflere bakılarak yorum yapılabilmektedir. Buna göre; İlk Tunç Çağı'nda mühürlerde maden kullanımının başlamasıyla mühürlerin biçimlerinde değişiklik ve çeşitlilik gözlemlenmiştir. İlk Tunç Çağı ile birlikte Anadolu'daki bakır, tunç ve kurşun damga mühürler çalışmamız kapsamındaki mühürlerin hem malzemesi hem de baskı yüzeylerindeki motifler ile benzeşmektedir. Bu durum çalışmamız kapsamındaki mühürlerin Anadolu kökenli olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bir diğer dikkat çekici özellik, Anadolu kökenli olduğunu düşündüğümüz bu mühürlerin damga kısımlarındaki her motifin benzerlerinin Anadolu'nun farklı bölgelerinde yoğunlaşmış olmasıdır. Damga mühürlerin 8'inin baskı yüzeyinde iç içe açılı motifli işlenmiştir. Çalışmamızın en büyük grubunu oluşturan bu motif Orta Anadolu, Güney ve Batı Anadolu'da yoğun olarak ele geçmiştir. Seyrek olarak Anadolu'nun doğusunda da görülen iç içe açılı motifli mühürler ticaret sayesinde Anadolu'nun tüm bölgelerine yayılmış olabilir. Özellikle merkezi haç kolları altında yer alan iç içe açılı motifinin İlk Tunç Çağı'nda, Orta Anadolu, Güney ve Batı Anadolu'da görülmesi ticaret ve idari yönetim için yaygın bir kullanım alanı oluşturduğunu gösterebilir. Bu şekilde düşünülmesinin sebebi mührün kişisel bir damga özelliği olduğu gibi yönetici sınıfının Batı Anadolu'da İlk Tunç Çağı'yla ortaya çıkmasıyla da ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda malzeme ve tarihlendirme olarak yorum yapılabilen mühürlerin Orta Anadolu, Güney ve Batı Anadolu mühür buluntularına oldukça benzediği ve İlk Tunç Çağı'ndakilere benzer buluntular üzerinden tarihlendirilebildiğini söyleyebiliriz.

Swastika motifi Anadolu'da İlk Tunç Çağı'na tarihlenen mühürler üzerinde Güney Anadolu ve Orta Anadolu'da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Çalışma kapsamında mühürlerin Güney Anadolu, Orta Anadolu ve Batı Anadolu'da birebir benzerleri görülmüştür. Anadolu buluntusu olduğu düşünülen damga mühürlerin malzeme açısından benzerliği (madenden yapılmış olması) bu ihtimali daha da kuvvetlendirmiş ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen mühürlerin Güney ve Orta Anadolu'da yapılmış kazılarda ele geçen buluntulara yakın olduğu saptanmıştır. Swastika motifi Anadolu ile aynı zamanda Yunanistan ve Girit merkezlerinde de görülmektedir.

Yedili, dokuzlu, onlu, on ikili sarmal anafor motifli Doğu Anadolu'da İlk Tunç Çağı yerleşimlerinde yapılan kazılarda yoğun olarak ele geçmiştir. Özellikle Keban Barajı Kurtarma kazılarında ele geçen damga mühür buluntuları, çalışmamız kapsamındaki anafor motifli damga mühürler ile

oldukça benzemektedir. Doğu Anadolu’da bulunan bu mühürlerin İlk Tunç Çağı’na tarihlendirilmesi ve coğrafi olarak bu motif çeşitliliğinde bir özerkliğin görülmesi çalışmamızdaki mühürler için aydınlatıcı olmuştur.

Uygulandığı mührün tüm yüzeyini kaplayacak şekilde iç içe dairesel hatlardan oluşan ve çalışmamız kapsamına alınan konsantrik daire motifli damga mühür Anadolu’da özellikle Batı ve İç Batı Anadolu’da bulunan İlk Tunç Çağı damga mühür örnekleriyle oldukça benzerlik göstermektedir.

Rozet motifi, baskı yüzeyinin kendisini oluşturduğu gibi, dairesel baskı yüzeyi içinde oluşturulan motif İlk Tunç Çağı’na ait oldukça fazla örnekte farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamız kapsamındaki rozet motifinin kenarları dilimli yapılmış olup; birebir karşılaştırma yapılabilen örnekler Anadolu’nun Orta ve Güney kısımlarında görülmektedir. Yayınlarda İlk Tunç Çağı’na tarihlenen bu mühürler doğrultusunda çalışmamız kapsamındaki damga mühür de İlk Tunç Çağı’na tarihlendirilebilir.

Dört yapraklı yonca motifi tıpkı rozet motifi gibi mührün baskı yüzeyine biçimlendirilir. Çalışmamız kapsamındaki mühürlerin baskı yüzeylerinin her bir yaprağında kabartma şeklinde nokta yapılmıştır. Tarsus-Gözlükule yerleşiminde bulunan İlk Tunç Çağı’na tarihlendirilen tunç damga mühür hem malzemesi hem de baskı yüzeyinde işlenen motif açısından çalışmamızdaki mühürlerin birebir örneğini oluşturmaktadır.

Spiral motif için kendi içinde kıvrım yapan sarmal biçimli motif tanımı yapılabilir. Baskı yüzeyi üçgen ya da dairesel olan bu mühürlerin İlk Tunç Çağı’nda benzerleri ele geçmiştir. Fakat tarihleme yapabilmek adına en iyi örnekler Anadolu kökenli taş kalıplardan bilinmektedir.

Signe Royal motifi özellikle Orta Anadolu’da Orta Tunç ile Geç Tunç Çağı’nda büyük boyutlu kap ve çömlekler üzerinde baskı biçiminde ya da kabartmalar üzerinde görülmektedir. Çalışmamızdaki damga mühür üzerinde görülen Signe Royal motifi, Orta Anadolu’da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan mühür baskılarına oldukça benzemektedir. Bu bağlamda coğrafi olarak Orta Anadolu ile yakın benzerlik kurulması ve Orta Tunç Çağı’na tarihlendirilmesi mümkün olabilir.

Çalışmada dikkat çekilmesi gereken nokta mühürler üzerindeki motiflerin bölgelere göre özellik göstermesidir. İç içe açılı motifli damga mühürler Batı Anadolu, İç Batı Anadolu ve Orta Anadolu’da yoğun olarak görülürken, anaför motifli damga mühürler Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da görülmektedir. Anadolu ve Kıta Yunanistan’ın İlk Tunç Çağı’nda etkileşim

içinde olduğuna dair kanıtlar vardır. Anadolu'da Laodikeia, Kıta Yunanistan'da Poliochni yerleşimlerinde ele geçen kurşun damga mühürler hem biçim hem de motif olarak birbirine oldukça benzemektedir. Bu mühürler çalışmamız kapsamındaki kurşun mühürler ile malzeme ve motif olarak birebirdir.

Baskı yüzeyindeki motiflerin benzerliğinden yola çıkılarak Anadolu ile Mezopotamya arasında ticarete bağlı bir etkileşimin var olduğu söylenebilir. Ayrıca benzer mühür örneklerinin Kıta Yunanistan ve Balkanlarda da aynı zamanda görülmesi sadece kara yolu değil deniz yolu ticaretinin varlığını da göstermektedir.

Mühürler baskı yüzeyinde işlenen motiflere göre alt gruplara ayrıldığı gibi tutamaklarına göre de gruplara ayrılmıştır. İncelenen mühürlerde herhangi bir yazı işaretine rastlanılmamıştır. Mühürlerin kolay taşınabilmesi için çoğu ip delikli tutamaktır. İp delikli tutamaklı mühürler Anadolu'da geniş bir bölgede yayılım gösterirler.

Yapılan detaylı analize göre çalışmamız kapsamındaki mühürlerin Anadolu kökenli olabileceği benzer örneklerden yola çıkılarak söylenebilir. Çalışmamızdaki mühürlerin malzemesi, baskı yüzeylerinde işlenen motifler ve tutamak biçimlerindeki çeşitlilik Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nda görülmektedir. Bu durum mühürlerin Anadolu kökenli olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

KATALOG

İç İçe Açık Motifli Bakır (Tunç)? Damga Mühürler (fig. 2-4)

Katalog No: 1 Müze Env. No: Hpm 15308 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 1.8cm Yükseklik 2.9 cm. Tanım: Oval biçimli baskı yüzeyi merkezden dört ayrı parçaya ayrılmış; her parçada iç içe açık motif görülmektedir. Analoji: Umurtak 2002, 167, fig. 2(a); Fidan ve ark. 2019, 40 şek. 14.

Katalog No: 2 Müze Env. No: Hpm 3558 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 4.9 cm Yükseklik 4.3 cm. Tanım: Oval biçimli baskı yüzeyine sahip mühür merkezden dört ana parçaya ayrılmış ve her parçada simetrik olarak iç içe açık motifleri uygulanmıştır. Analoji: Duru 2008 172, res. 344-361; Noveck 1975, 24 (9).

Katalog No: 3 Müze Env. No: Hpm 16349 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 1.5 cm Yükseklik 0.9 cm. Tanım: Kare biçimli baskı yüzeyine sahip mühürün bir çerçeve ile sınırlandığı görülmektedir. Çerçeve içinde çizim yöntemiyle yapılmış olan dört köşe iç içe açık motifleri uygulanmıştır. Analoji: Schmidt 1932, fig. 64; Fidan 2005, lev. 13.

İç İçe Açık Motifli Kurşun Damga Mühürler (fig. 5-9)

Katalog No: 4 Müze Env. No: Hpm 2426 Malzeme: Kurşun Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 1.6 cm Yükseklik 1.6 cm. Tanım: Kare biçimli baskı yüzeyinde iç içe açık motif görülmektedir. Analoji: Umurtak 2002, 167, fig. 2(b)/168, fig. 3(c-d-e); Bernabò - Brea 1964, pt. CLXX/4; CLXXV/1; Oğuzhanoglu 2019, 50 fig. 7; Emre 1971, 32.

Katalog No: 5 Müze Env. No: Hpm 2435 Malzeme: Kurşun Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 1.6 cm Yükseklik 1.9 cm. Tanım: Kare baskı yüzeyinde sahip olan mührün merkezi bir haç ve bu haçın kollarında iç açılı motif uygulanmıştır. Analoji: Umurtak 2002, 167, fig. 2(b)/168, Fig. 3(c-d-e); Akdeniz 1999, lev. LIX (e,f,g); Bernabò - Brea 1964, pt. CLXX/4; CLXXV/1.

Katalog No: 6 Müze Env. No: Hpm 2438 Malzeme: Kurşun Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 1.9 cm Yükseklik 1 cm. Tanım: Daire biçimli baskı yüzeyinin ortasında bir haç motifi, bu motifin dörde bölündüğü alanlarda iç içe açılı motifleri görülmektedir. Analoji: Oğuzhanoğlu 2019, 50 fig.7; Emre 1971, 31-32; Pullen 1994 36 fig.1.

Katalog No: 7 Müze Env. No: Hpm 11228 Malzeme: Kurşun Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 1.9 cm Yükseklik 0.6 cm. Tanım: Daire biçimli baskı yüzeyinin ortasında kabartma tekniği ile yapılmış bir haç motifi ve bu motifin dörde bölündüğü alanlarda birer adet açılı motif bulunmaktadır. Analoji: Umurtak 2002, 166 fig.1/167 fig. 2f; Oğuzhanoğlu 2019, 50 fig. 7.

Katalog No: 8 Müze Env. No: Hpm 12467 Malzeme: Kurşun Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 2 cm Yükseklik 1.1 cm. Tanım: Daire biçimli baskı yüzeyinin ortasında bir haç motifi yer almakta ve bu motifin dörde bölündüğü alanlarda iç içe açılı motifleri ve dairesel kabarcık bulunmaktadır. Analoji: Duru 2008, 172 res. 344-361; Duru 2003a, lev. 49-11; Umurtak 2002, 166 fig.1; Oğuzhanoğlu 2019, 50 fig. 7.

Anafor Motifli Kurşun Damga Mühür (fig. 10)

Katalog No: 9 Müze Env. No: Hpm 2425 Malzeme: Kurşun Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 2.5 cm Yükseklik 0.8 cm. Tanım: Daire şekilli baskı yüzeyi üzerinde sekiz yapraklı ve yaprakları oval biçimli bir anafor motifi yer almaktadır. Analoji: Salvatori 2000, 119 kalıp 6; Ertem 1974, 28 (256-266); Goldman 1956, 393 fig. 24; Koşay 1976, 369 lev. 88 (3).

Spiral Motifli Bakır (Tunç)? Damga Mühür (fig. 11)

Katalog No: 10 Müze Env. No: Hpm 15343 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 1.5 cm Yükseklik 2.1 cm. Tanım: Üçgen baskı yüzeyinde birbirine bağlı spiral motifler olan mührün tutamak kısmı baskı yüzeyinden hemen sonra başlamakta olup; tutamağında dairesel ip deliği vardır. Analoji: Heydari – Desset - Vidale 2018, 149 (11-15).

Swastika Motifli Bakır (Tunç)? Damga Mühürler (fig. 12-13)

Katalog No: 11 Müze Env. No: Hpm 2597 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: Orta Tunç Çağı Ölçü: Çap 2.4 cm Yükseklik 1.3 cm. Tanım: Daire biçimindeki mührün merkezinde gamalı haç motifi vardır. Analoji: Garstang 1953, 2 lev. 15.

Katalog No: 12 Müze Env. No: Hpm 3565 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 1.6 cm Yükseklik 3.5 cm Tanım: Kare baskı yüzeyine sahip olan mührün yüzeyinde gamalı haç (swastika) motifi vardır. Analoji: Çelik 2008, 87; Llooyd - Mellart 1962, fig. F. 4-7.

Dört Yapraklı Yonca Motifli Bakır (Tunç)? Damga Mühür (fig. 14)

Katalog No: 13 Müze Env. No: Hpm 10190 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı Ölçü: Çap 1.8 cm Yükseklik 2.5 cm. Tanım: Baskı yüzeyi dört yapraklı yoncayı anımsatan mührün uç kısımları ve merkezinde olmak üzere beş adet 0.3 cm genişliğinde dairesel kabartma motifi mevcuttur. Analoji: Goldman 1956, 392 fig. 14.

Geometrik Motifli Bakır (Tunç)? Damga Mühür (fig. 15)

Katalog No: 14 Müze Env. No: Hpm 3561 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı
Ölçü: Çap 1.9 cm Yükseklik 3.2 cm. Tanım: Oval baskı yüzeyinin iki ucunda yer alan kabartma dairesel motiflerin etrafını yine kabartma şeklinde iç içe açılı motif ve çizi bezemeler ile motiflidir. Analoji: Mellink 1967, pt. 84 fig. 59.

Konsantrik Daire Motifli Kurşun Damga Mühür (fig. 16)

Katalog No: 15 Müze Env. No: Hpm 12474 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı
Ölçü: Çap 1.6 cm Yükseklik 0.8 cm. Tanım: Daire biçiminde baskı yüzeyine sahip olan mührün üzerinde kabartma olarak yapılmış konsantrik daire motifli yer almaktadır. Analoji: Shanshashvili - Sherazadishvili 2013, lev. III (1); Makkay 1984, 144 fig. XVIII 1 (68).

Rozet Motifli Bakır (Tunç)? Damga Mühür (fig. 17)

Katalog No: 16 Müze Env. No: Hpm 15329 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı
Ölçü: Çap 2.5 cm Yükseklik 3.7 cm. Tanım: Baskı yüzeyi sekiz ayrı parçaya ayrılmış olan mührün her parçasında oyuklar yapılmış olup; merkezinde çukur oyuk vardır. Baskı yüzeyi rozeti anımsatmaktadır. Analoji: Weingarten 1997, 154; Salvatori 2000, 111 (6).

Signe Royal Motifli Kurşun Damga Mühür (fig. 18)

Katalog No: 17 Müze Env. No: Hpm 15346 Malzeme: Kurşun Dönem: Orta Tunç Çağı Ölçü: Çap 2.5 cm Yükseklik 0.1 cm. Tanım: Daire biçiminde baskı yüzeyli damga mührün baskı kısmında Signe Royal motifli yer almaktadır. Analoji: Özgüç 1986, Lev. 52 (2) / Lev. 92 (6); Sevin - Derin 1986, 202 Res. 12-13.

Labirent Motifli Bakır (Tunç)? Damga Mühür (fig. 19)

Katalog No: 18 Müze Env. No: Hpm 15355 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı
(?) Ölçü: Çap 1.3 cm Yükseklik 1.1 cm. Tanım: Kare biçiminde baskı yüzeyine sahip olan mührün yüzeyi labirent motifli ile doldurulmuş olup; baskı yüzeyinden daralarak yükselen tutamak kısmında oluk ip deliği mevcuttur. Analoji: Goldman 1956, 392 fig. 11.

Ayak Biçimli Geometrik Desenli Bakır (Tunç)? Damga Mühür (fig. 20)

Katalog No: 19 Müze Env. No: Hpm 15357 Malzeme: Bakır (Tunç)? Dönem: İlk Tunç Çağı
(?) Ölçü: Ayak Uzunluğu 2.3 cm Yükseklik 2.6 cm. Tanım: Ayak biçiminde yapılmış olan mührde geometrik çizgiler bulunmakta ve daire şeklinde ip deliği bulunmaktadır. Analoji: Özkan 2011, 358 fig. 489; Alp 1972, lev. 15/35.; Efe - Efe Ay 2001, çiz. 7-a.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, Engin, *Büyük Menderes Havzası'nın Demir Çağı Öncesi Kültürleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1999.
- Alp, Sedat, *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
- Bass, F. George, "Excavations at Ulu Burun (Kaş): 1986 Campaign", 9. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 1987, s. 371-388.
- Baştürk, Mahmut Bilge - Kaya, Yeliz, "Şarhöyük'ten Bir Erken Tunç Çağ Mührü, An Early Bronze Age Seal From Şarhöyük", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 45, s. 1-10.

- Bernabò Brea, Luigin, *Poliichni I*, Città preistorica nell'isola di Lemno, I.2, (Tavole), Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente, I, Roma, 1964.
- Brown, W. Norman, *The Swastika*, Emerson Books, New York, 1933.
- Canby, Jeanny Vorys, "Early Bronze Trinket, Moulds", *British Institute for the Study of Iraq*, C. XXVII, S. 1, 1965, s. 42-61.
- Caneva, Isabella - Köroğlu, Gülgün, *Yumuktepe DokuzBin Yıllık Yolculuk*, Ege Yayınları, İstanbul, 2010.
- Collon, Dominique, *First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East*, British Museum Publications, London, 1987.
- Collon, Dominique, *Interpreting the Past Near Eastern Seals*, University of California Press, London, 1990.
- Çelik, Duygu, *Yeni Dönemde Alacahöyük Kazılarında Mimari Buluntular*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- Darga, Muhibbe, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.
- Dede, M. Gökçe, *Anadolu'da Bulunmuş Eski Tunç Çağı'na Ait Silindir ve Damga Mühürler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.
- Dinçol, Ali - Dinçol, Belkıs, "Büyükler, Prenslar, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk Die Hethiter und Ihr Reich das Volk Der 1000 Götter*, Bonn, 2002, 428-431.
- Dinçol, Ali, "Hitit Mühürçülüğü", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1997, s. 1316.
- Duistermaat, Kim, "Which Came First, the Bureaucrat or the Seal? Some Thought, on the Non-Administrative Origins of Seals in Neolithic Syria", *Seals and Sealing Practices in the Near East*, Orientalia Lovaniensia Analecta, Leusen-Paris Walpole-Ma, 2012, 1-15.
- Duru Refik - Umurtak, Gülsün, "Bademağacı Kazıları 2010 Yılı Çalışma Raporu", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, s. 115-124.
- Duru, Refik, "Bademağacı Kazıları 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten*, C. LXIV, S. 239, 2000, s. 187-213.
- Duru, Refik, *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altı Bin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2008.

- Efe, Turan - Efe Ay, Deniz Ş. M., “Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu’da bir İlk Tunç Çağı Kenti, 1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR)*, S. 4, 2001, s. 43-78.
- Efe, Turan, “A Trinket Mold from Küllüoba near Seyitgazi/Eskişehir”, *Hayat Erkanal’a Armağan Kültürlerin Yansıması, Studies in Honor of Hayat Cultural Reflections*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 301-304.
- Efe, Turan, “Küllüoba”, *Arkeo Atlas*, S. 2, 2003, s. 114.
- Emre, Kutlu, *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.
- Ertem, Hayri, “Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971”, *METU Keban Projesi Yayınları*, S. I, No. 3, Ankara, 1974, s. 28.
- Esin, Ufuk, “Tepecik Kazısı 1968 Ön Raporu”, *METU Keban Projesi Yayınları*, S. I/1, Ankara, 1970, s. 145-152.
- Esin, Ufuk, “Tepecik Kazısı 1970 Ön Raporu”, *METU Keban Projesi Yayınları*, S. I/1, Ankara, 1972, s. 139-147.
- Fidan, Erkan, *İç Batı Anadolu Orta Tunç Çağı Öncesi Metal Eserleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.
- Fidan, Erkan-Türkteki, Murat-Türkteki, Sinem-Massa, Michele-Oğuzhanoğlu Akay, Umay- Seçer Fidan, Sezer, “Eskişehir ve Kütahya İlleri Tarih Öncesi Dönem Yüzey Araştırmaları (EKAR) 2017 Yılı Çalışmaları”, *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 2, Ankara, 2019.
- Garstang, John, *Prehistoric Mersin: Yümük Tepe in Southern Turkey; the Neilson Expedition in Cilicia*, Oxford Clarendon Press, 1953.
- Goldman, Hetty, “Excavations at Gözlükule, Tarsus, 1937”, *American Journal of Archaeology*, C. XLII, S. 1, 1937, s. 30-54.
- Goldman, Hetty, *Excavations at Gözlükule, Tarsus, Vol. II Text and Plates*, Princeton University Press, New Jersey, 1956.
- Heydari, M. - Desset F. - Vidale M., “Bronze Age Glyptics of Eastern Jazmurian, Iran”, *Paleorient*, C. XLIV, S. 1, 2018, s. 133-153.
- İşbilir Aydın, Berna, *Kimlik Belirleyici Tasarımlar: Mühürler*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007.
- Kaçmaz Levent, Esra, *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi Urartu Damga Mühürleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006.

- Kadim Çağlardan İzler, Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu*, Ed. Deniz Uygun Senem Özden Gerçekler, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul, 2013.
- Kansu, Şevket Aziz, *Etiyokuşu Hafriyatı Raporu 1937*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1940.
- Karataş Yüksel, Canan, *Neolitik Dönemden Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Batı Anadolu'da Mühürlerin Gelişimi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2017.
- Keskin, Levent, *Başlangıcından M.Ö. III. Binyılın Sonuna Kadar Batı Anadolu Madenciliği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.
- Koşay, Hamid Zübeyr - Akok, Mahmut, *Alacahöyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- Koşay, Hamid Zübeyr, "Keban Projesi Pülür Kazıları 1968-1970", *METU Keban Projesi Yayınları*, S. III, No. 1, Ankara, 1976, s. 66-85.
- Koşay, Hamid Zübeyr, "Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâletince Yapıtılan Ahlatlıbel Harfiyatı, Atlalıbel Prehistorik İstasyonunun Bulunuşu", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S. 2, 1934, s. 3-102.
- Lamb, Winifred, *Excavations at Kusura near Afyon Karahisar: II*, Printed by John Johnson for the Society of Antiquaries of London, Oxford, 1937/1938.
- Laneri, Nicolas, "The Discovery of a Funerary Ritual: Inanna/Ishtar and Her Descent to the Nether World in Titriş Höyük", Turkey, *East and West*, S. 52 (1/4), 2002, s. 9-51.
- Lloyd, Seton - Mellaart, James, *Beycesultan I, Vol. I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, British Institute of Archaeology London, London, 1962.
- Makkay, János, *Early Stamp Seals in South-Europe*, Akademiai Kiado, Budapest, 1984.
- Mellaart, James, "Excavation at Çatalhöyük 1963", *Anatolian Studies*, S. 14, 1964, s. 39-119.
- Mellaart, James, *Excavations at Hacilar 1*, British Institute at Ankara, Edinburg University Press, Edinburg, 1970.
- Mellink Machteld Johanna, "Excavations at Karataş Semayük and Elmalı-Lycia 1969", *American Journal of Archaeology*, C. LXXIV, S. 3, 1970, s. 245-259.
- Metropolitan Museum Online Collection
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search#!?q=26.7.42> (Erişim Tarihi 03.05.2019).

- Noveck, Madeline, *The Mark of Ancient Man: Ancient Near Eastern Stamp Seals and Cylinder Seals: The Gorelick Collection*, The Brooklyn Museum, 1975.
- Oğuzhanoğlu, Umay, “A Lead Seal from the Laodikeia-Kandilkırı Excavations and an Overall Assessment of Seal Use in South-Western Anatolia During the Early Bronze Age”, *Oxford Journal of Archaeology*, C. XXXVIII, S. 1, 2019, s. 39-64.
- Omura, Sachihiro, “Preliminary Report on the 20th Excavation Season at Kaman-Kalehöyük 2005”, *Anatolian Studies*, S. 15, 2006.
- Öner, Beyil, *Küllüoba Höyüğü Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Küçük Buluntuları (Yontmataş Aletler ve Metal Eserler Hariç)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Özgüç, Nimet, “Seals from Kültepe”, *Anadolu*, S. 3, 1956, s. 43-53.
- Özgüç, Nimet, *Seal Impressions from the Palaces at Acemhöyük, Ancient Art in Seals*, Princeton University Press, New Jersey, 1980.
- Özgüç, Tahsin, *Kültepe: Kanis/Nesa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Özgüç, Tahsin, *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakın Doğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.
- Özkan, Süleyman, “Köşk Höyük Seals”, *Anatolica*, S. 27, 2001, s. 15-22.
- Özkan, Süleyman, *Kaniş'te Mühür Sanatı, Anadolu'nun Önsözü, Kültepe Kaniş Karumu, Asurlular İstanbul'da*, İstanbul, 2011.
- Özsait, Mehmet, “1991 Yılı Burdur-Çeltikçi ve Yeşilova Yüzey Araştırmaları”, *10. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1991, s. 331-344.
- Perk, Halûk, “Halûk Perk Müzesi'nde Bulunan İğne Mühürler”, *Tuliya*, S. 1, İstanbul, 2010, s. 51-55.
- Pittman, Holly, “Son Kalkolitik Çağ Mühürleri”, *Arkeo Atlas*, S. 2, 2003, 35.
- Pittman, Holly, *Cylinder Seals and Scarabs in the Ancient Near East, Civilization of the Ancient Near East*, New York, 1995.
- Pullen, J. Daniel, “A Lead Seal from Tsoungiza, Ancient Nemea and Early Bronze Age Aegen Sealing Systems”, *American Journal of Archaeology*, S. 8/1, 1994, s. 35-52.
- Renfrew, Colin, *Archaeology and Language, The Puzzle of Indo-European Origins*, Cambridge University Press, New York, 1987.
- Salvatori, Sandro, “Bactria and Margiana Seals: A New Assessment of Their Chronological Position and a Typological Survey”, *East and West*, S. C. L, S.1/4, 2000, s. 97-145.

- Schmidt, F. Erich, *The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929 Part I*, OIP XIX, Chicago, 1932.
- Schmidt, Klaus, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe. En Eski Tapınağını Yapanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- Sevin, Veli - Derin Zafer, “İmikuşağı Kazıları, 1985”, 8. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 1986, s. 181-205.
- Shanshashvili, Nino-Sherazadishvili Ziviad, “Earliest Seals of South Caucasus, Archaeological Review of Gori Museum”, *Tbilisi*, S. 1, 2013, s. 7-25.
- Şahin, Fatma, *Çukurova ve Çevre Kültür Bölgelerinin M.Ö. 3. Binde Ege İle Olan Bağlantısı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.
- Tekin, Halil, “Hakemi Use’den Bir “Pintadera”, *Samsat’tan Acemhöyük’e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan’a Armağan*, (Ed.) Süleyman Özkan-Halime Hüryılmaz-Atila Türker, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 231-238.
- Tuna, Numan - Buluç, Sevinç - Tezcan, Burhan, *ODTÜ Arkeoloji Müzesi*, TAÇDAM, Ankara, 2012.
- Türkcan, Ali Umut, *Çatalhöyük Damga Mühürleri Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, (Ed.) Emine Haydaroğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Türktüzün, Metin - Ünan, Serdar - Ünal, Semih, “Çiledir Höyük Erken Tunç Çağı II Bulguları”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR)*, S. XVII, 2014, s. 201-209.
- Tütüncüler, Özlem, “Swastika: a Symbol Known to be of Indo-European Origin in the Early Bronze Age Anatolia”, *Symposium on Mediterranean Archaeology*, S. 16/2, Oxford, 2013, s. 201-208.
- Umurtak, Gülsün - Duru, Refik, “Hacılar Büyük Höyük Kazısı-2011”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (ANMED)*, S. 10, 2012, s. 21-26.
- Umurtak, Gülsün, “Bademağacı”, *Arkeo Atlas*, S. 2, 2003, s. 10.
- Umurtak, Gülsün, “Hacılar Büyük Höyük İlk Tunç Çağı I Yerleşmesi’nde Bulunmuş olan Bir Grup Mühür Üzerine Gözlemler”, *Pisidia Yazıları Hacı Ali İkinci Armağanı*, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 147-156.
- Umurtak, Gülsün, “Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlarda Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler”, *ADALYA*, S. 4, 1999-2000, s. 1-19.
- Umurtak, Gülsün, “Questions Arising from a Bulla Found in the EBA II Settlement at Bademağacı”, *ADALYA*, S. 13, 2010, s. 19-27.

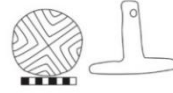
- Umurtak, Gülsün, “Some Comments on a Few Intriguing Seals Found in the EBA Settlements at Hacılar Büyük Höyük and a Seal from Burdur Museum”, *ADALYA*, S. 16, 2013, s. 49-59.
- Umurtak, Gülsün, “Some Observations on a Lead Stamp Seal from the Bademağacı Excavations”, *Anatolica*, S. 28, 2002, s. 159-169.
- Weingarten, Judith, “Another Look at Lerna: An EH IIB Trading Psot?”, *Oxford Journal of Archaeology*, S. 16/2, 1997, s. 147-166.
- Wiencke, Martha Heath, “Further Seals and Sealings from Lerna”, *Hesperia*, S. 38/4, 1969, s. 500-521.
- Yağcı, Remzi, *Anadolu Müzesi Koleksiyonundaki Geç Assur-Yeni Babil Akamenid Damga Mühürleri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.
- www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi 20.08.2019).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
1	ENV. NO	analiz	Au	Ag	Sn	Cu	Pb	S	Si	Al	P	Mn	Fe	Sb
4	M3559 Mühür	#207	<LOD	<LOD	<LOD	78.48	16.05	<LOD	2.20	<LOD	<LOD	<LOD	0.1682	3.05
5	HPMA0016 Mühür	#208	<LOD	<LOD	<LOD	68.12	1.74	<LOD	14.26	<LOD	0.76	<LOD	1.83	13.11
6	HPMA0012 Mühür	#209	<LOD	<LOD	4.76	91.39	0.55	<LOD	1.40	<LOD	<LOD	<LOD	0.5115	<LOD
7	HPMA0019 Mühür	#210	<LOD	<LOD	<LOD	96.28	0.0836	0.8026	2.26	<LOD	<LOD	<LOD	0.5657	<LOD
8	Kurşun Mühür	#211	<LOD	<LOD	<LOD	0.1311	88.53	<LOD	5.74	2.90	16.762	<LOD	0.7589	<LOD
9	M3353	#212	<LOD	<LOD	0.80	96.03	0.2578	1.04	1.56	<LOD	<LOD	<LOD	0.0652	<LOD

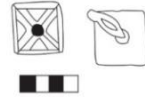
Figür 1. Halûk Perk Müzesi'nden Seçilen Birkaç Damga Mührün Elementel Analiz Verisini Gösteren Tablo

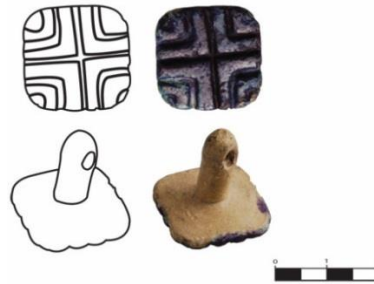
Figür 2. K.1 İlk Tunç Çağı İç İçe Açık Motifli Damga Mühür

Figür 3. K.2 İlk Tunç Çağı İç İçe Açık Motifli Damga Mühür

Figür 4. K.3 İlk Tunç Çağı İç İçe Açık Motifli Damga Mühür

Figür 5. K.4 İlk Tunç Çağı İç İçe Açık Motifli Damga Mühür

Figür 6. K.5 İlk Tunç Çağı İç İçe Açık Motifli Damga Mühür

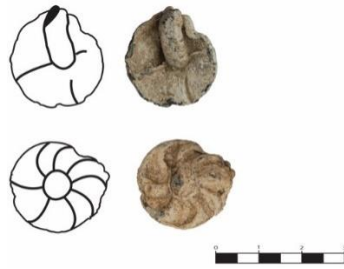
Figür 7. K.6 İlk Tunç Çağı İç İçe Açık Motifli Damga Mühür

Figür 8. K.7 İlk Tunç Çağı İç İçe Açık Motifli Damga Mühür

Figür 9. K.8 İlk Tunç Çağı İç İçe Açık Motifli Damga Mühür

Figür 10. K.9 İlk Tunç Çağı Anafor Motifli Damga Mühür

Figür 11. K.10 İlk Tunç Çağı Spiral Motifli Damga Mühür

Figür 12. K.11 Orta Tunç Çağı Swastika Motifli Damga Mühür

Figür 13. K.12 İlk Tunç Çağı Swastika Motifli Damga Mühür

Figür 14. K.13 İlk Tunç Çağı Dört Yapraklı Yonca Motifli Damga Mühür

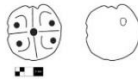
Figür 15. K.14 İlk Tunç Çağı Geometrik Motifli Damga Mühür

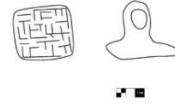
Figür 16. K.15 İlk Tunç Çağı İç İçe Daire Motifli Damga Mühür

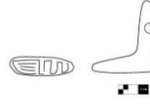
Figür 17. K.16 İlk Tunç Çağı Rozet Motifli Damga Mühür

Figür 18. K.17 Orta Tunç Çağı Signe Royal Motifli Damga Mühür

Figür 19. K.18 İlk Tunç Çağı / Orta Tunç Çağı? Labirent Motifli Damga Mühür

Figür 20. K.19 İlk Tunç Çağı / Orta Tunç Çağı? Ayak Biçimli Damga Mühür

LYDIA KELDAĞ'I ÜZERİNE YENİ BİR DEĞERLENDİRME

A New Evaluation on Lydian Keldağ

Hatice KALKAN*

ÖZ: Antik dönemin Karios kutsal dağı ile aynı yer olarak önerilen Keldağ, Lydia Bölgesinde, Küçük Menderes ovalık alanının batı kesimindeki konumu ve yüksekliği ile stratejik bir öneme sahiptir. Karios Dağı antik yazarlardan Ksanthus ve Eumeles'in kayıtlarında konu edilmektedir. Öte yandan coğrafyacı Strabon tarafından bölgede, ovaya hâkim konumda ve üzerindeki beyaz taştan bir Pers yapısı ile işaret edilen kutsal bir dağ tarifi yapılmakta ancak, yazar tarafından bu dağın Karios olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Keldağ Strabon'un bu tarifleriyle oldukça yakın bir uyum içindedir ve yazarın işaret ettiği dağın Keldağ olarak lokalize edilmesi makul bir olasılıktır. Keldağ'ın zirvesinde doğal bir kayalık düzenleme (ateş altarı?) Pers dinî pratiklerine uygunluk göstermesi açısından, Strabon'un "kutsal dağ" niteliği ile örtüşmekte ve belki buradaki erken dönemlerden beri süregelen dinsel bir kullanıma da vurgu yapılmaktadır. Ancak buradaki asıl soru Keldağ'ın aynı zamanda Karios Dağı olup olmadığıdır. Diğer antik yazarların metinlerinde üzerindeki Zeus Karios Mabedi ile konu edilen Karios Dağı'nın Keldağ olabileceğini söylemek için tatmin edici arkeolojik veriler mevcut değildir ve bu durum bölgede farklı dağ olasılıklarını da tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karios, Keldağ, Ateş Altarı, Lydia

ABSTRACT: Keldağ, proposed as the same place as the Karios sacred mountain of the ancient period as strategic importance with its location and height in the western part of the Caystrus valley of the Lydia Region. Some significant information regarding Ancient Mount Karios were recorded by ancient writers Xsanthus and Eumeles. On the other hand, a sacred mountain in the region, dominating the plain and having a white stone Persian structure was description by Strabon, the geographer. But no information regarding that this mountain is Karios, is given by the author. But the mountain mentioned by Strabon is quite in accordance with the mount and has a strong resemblance to Keldağ. A natural rocky arrangement recently found out (altar of fire?) at the summit of Keldağ coincides with the descriptions of the Strabon such as sacred mountain" and an exedra built by Persians. However, the real question here is whether Keldağ is also Mount Karios.

In the texts of other ancient authors, there is no archaeological data in order to say that the mountain Karios, which is the exact location of the Zeus Karios Shrine is Keldağ. Therefore, this will come up for discussion of other mountain possibilities at the location.

* Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Değirmenaltı Yerleşkesi, Merkez/Tekirdağ, hkalkan@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1678-196X

Geliş Tarihi / Received: 10.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted: 17.05.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

Keywords: Karios, Keldağ, Fire Altar, Lydia

Günümüzde üzerinde Orman Bakanlığı'nın yangın gözetleme tesisi bulunan Keldağ'ın deniz seviyesinden yüksekliği 1372 metredir (Şekil 1). Küçük Menderes (Kaystros) ovalık alanında yer alan yükselti 1995 yılında Amerikalı bir ekibin araştırma programı kapsamında ziyaret edilmiş, L. Bengisu tarafından buradaki kalıntılarla ilgili değerlendirmeler bir makalede ele alınmıştır¹.

Şekil 1. Keldağ ve Ovalık Alan Genel Görünüm

Dik ve oldukça zorlu bir ulaşım yolu olan Keldağ'a tarafımızca yapılan 2017 yılı ziyareti sırasında zirvenin yüzeyinde birkaç kaba seramik parçası dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Çanak Çömlek Parçaları

Şekil 3. Kesme Taş Bloklar/Temel İzleri

¹ Rose, L., Bengisu, "Research in the Tmolus and The Cult of Karios in Lydia: The Survey at Keldağ and Ovacık August 1995", *Anadolu*, S. 39, 2013, s. 165-197.

Bununla birlikte, Keldağ'ın doğal beyaz kayalarından şekillendirilmiş düzgün kesme taş bloklar yüzeyde düzensiz bir şekilde görülebilir durumdadır. Dağın zirvesinde yer alan orman gözetleme kulesinin hemen doğusundaki bu dağınık taş blok sırası 8.20X4.65 m. boyutlarında dikdörtgen bir plan verecek şekilde takip edilebilmektedir (Şekil 3). Keldağ zirvesindeki mevcut olan mimari kalıntıların yanı sıra bu alanın kuzey batı kesiminde, doğal kayalık bir kütlemin yüzeyinde, oyularak şekillendirilmiş bir düzenleme yer almaktadır. Zeminin çok eğimli olması nedeniyle yüzeyinde bir insanın durabilmesini sağlayan düzgün biçimde kesilerek iki basamak oluşturulmuş, bu noktadan başlayan sığ uzun bir akıtma yolu daha aşağıdaki derin bir çukurla birleşecek şekilde planlanmıştır. Çukurda iz yapmış olan koyu renk farklılığı (karbon?) olasılıkla bir sıvının akış yönündeki eğimi takip ederek bu oyukta toplanmış olduğu ve olasılıkla yakıldığı bir kullanıma da işaret etmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Kayalık Düzenleme, Ateş Altarı?

Keldağ, ovalık alandan fark edilen beyaz görünümlü zirvesiyle aynı zamanda bir mermer kaynağıdır ve konumlandığı Küçük Menderes Ovasının en stratejik yükseltilerinden biridir. Sardeis ve Ephesos arasında Subatan Yaylası üzerinden uzanan ve kısmen kalıntılarını da saptayabildiğimiz yol rotasının üzerinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, ovalık kesimle birlikte, doğu batı ve kuzey yönlerinin de izlenebildiği bir konumdadır. Bu açıdan özellikle Pers döneminde ovadaki tehditlere karşı bir haberleşme noktası şeklinde değerlendirilmektedir. MÖ 499 yılında Ephesos ve Sardeis kentleri arasındaki en kısa yol durumundaki bu güzergâhı, Pers idaresine karşı ayaklanan ve satraplık merkezi Sardeis'e ulaşan İonialı ihtilâlcilerin kullanmış olduğu kabul edilir². Perslerin kontrolü altında olduğu düşünülen bu rota Subatan Yaylası yoluyla Tmolos Dağı'nı (Bozdağ) aşarak Sardeis'e

² Clive Foss, "Explorations in Mount Tmolus", *California Studies in Classical Antiquity*, C. XI, 1978, s. 27.

uzanan antik bir dağ yoludur. Kısmi kalıntılarının günümüzde görülebildiği yolun yakınında yer alan Keldağ'ın Batı Anadolu'nun kaleli güvenlik sistemi içinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Bölgede son dönemde savunma sistemleri üzerine araştırma yapan bir ekip, yayınlarında Adatepe, Sivrikaya, Kaynaklar, Akçakaya Kalesi ve Belkahve zirvelerinde belirledikleri antik kale kalıntılarını ve buralardaki doğal kayalıklardan elde edilen kesme taş blokların teras düzenlemeleri ve duvar örgüsündeki kullanımlarını büyük ölçüde Hellenistik döneme tarihlemiş durumdadır³. Bu araştırmalarda dikkat çekilen bir diğer husus, kalıcı ve geçici olarak düzenlenen tahkimat alanlarındaki taş işçiliğindeki farklılıktır. Buna göre, askerî kamp görünümünde (*stratopedon*) düzenlenen geçici alanlarda bu faaliyet aynı yerden kolaylıkla sağlanan malzemelerle düzensiz bir işçilikle gerçekleştirilmektedir⁴. Keldağ üzerinde surlu bir savunma sistemine ilişkin kalıntılar belirlenemiyor ancak topografik özelliği nedeniyle daha çok bir gözetleme noktası olarak kullanılmış olduğu söylenebilir. Bu açıdan Keldağ üzerindeki kesme taş blokların, yukarıda değinilen geçici askerî kamp (*stratopedon*) kullanımına uygunluğu içinde yeniden ele alınması önemli bir husustur.

Şekil 5. Şahankaya, Genel Görünüm (C. H. Roosevelt, *age.*, şek. 5.10)

Stratejik geçitlerde bu türde taş duvar işçiliğine sahip Hellenistik Çağ kalelerine Ödemiş/Balabanlı, Kiraz/Yağlar, Karaburç ve Beydağ/Eğridere'de rastlanır. Bu kaleler/karakollar Ephesos'tan Hierapolis-Tripolis'e ve Ephesos'tan Philadelphia'ya uzanan yollara hâkim stratejik noktalarda kurulmuşlardır. Bölgede Küçük Menderes (*Kaystros*) Ovasının antik dönemde güvenliğinin kontrol altında tutulmasını sağlayan benzer bir yer

³ Hakan Göncü - Burak Yolaçan - Akın Ersoy, "Smyrna İzmir Kırsalında Yer Alan Bazı Savunma Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme", *TÜBA-KED*, S. 19, 2019, s. 24.

⁴ H. Göncü - B. Yolaçan - A. Ersoy, *agm.*, s. 13.

Aydın (*Messogis*) Dağları üzerinde Güme Dağı'nda görülmektedir. Söz konusu yerde Yörükgediği'nde ele geçen buluntular buranın stratejik önemini ortaya koyacak niteliktedir. MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bir Ephesos sikkесinin ön yüzündeki Kaystros Ovasının tasviri bu alandaki Pers kontrolünün somut bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir⁵. Diğer bir örnek Şahantepe olarak bilinen kayalık kütle üzerindedir (Şekil 5). Kuzey Lydia'nın büyük ölçüde gözlenebildiği, iki yükseltiden meydana gelen bu kayalığın zirvesinde bir Pers ateş altarı da tespit edilmiş durumdadır⁶. Roosevelt, Şahankaya'daki Pers unsurlarını ve ateş altarının varlığını buradaki Pers kökenli *Maibozanoi* halkına atıfla askerî koloni, ya da bir garnizon olasılığı içinde açıklamaktadır. Araştırmacı, ateş altarı ile ilgili, bölgeye tamamen yabancı olan Pers askerlerine, aşına oldukları bir kutsal alanın yaratılmış olabileceği yorumunda bulunmuştur Burada dikkat çekilmesi gereken husus, Perslerin kayalık zirvelerde askerî amaçlı kullanımlarının beraberinde, dinsel etkinlikler için pratik düzenlemelerle buralarda ateş altarları oluşturma eğilimleridir (Şekil 6).

Şekil 6. Şahankaya - Ateş Altarı (C. Roosevelt, *age.*, şek. 5.12)

Orta Anadolu'daki Amasya Harşena Kalesi'nde yer alan ve bir sikke üzerinde de tasvir edilen ateş altarı, kale üzerindeki kayalık bir alanda tespit

⁵ Şükrü Tül, *Artemis Yolu Üstünde İlkçağ Kenti Hypaipa*, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, 1. Baskı, İzmir, 2014, s. 57.

⁶ Christopher Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi*, Çev. H. Gültekin Çatak, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 164

edilmiş durumdadır⁷. Kalede, kayalar şekillendirilerek bir ateş altarı elde edilmiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Amasya, Ateş Altarı

Şekil 8. Daskyleion, Kült Yolu

Verilen örneklerle benzer bir görünüm yansıtan, Keldağ'ın zirvesindeki doğal kayalık alandaki düzenleme, Anadolu'da Pers dinî pratiklerinin açık alanlarda ve mimari bir arayış gerektirmeyen uygulamaları içinde ele alınabilecek niteliktedir. Pers tapım pratiklerinin, Anadolu'da Kayseri Bünyan örneğinde olduğu gibi taşınabilir ateş altarı ya da Daskyleion (Şekil 8) ve Oluz Höyük'te olduğu gibi tabakalı merkezlerde rastlandığı haliyle tabanda çukurlaştırılmış düzenlemeler dâhilinde gerçekleştirilmiş olduğu dikkat çekmektedir⁸. Bu merkezlerde yer alan her iki pratik, ateşin korunaklı bir derinlik içinde sönmesinin önlenildiği bir çözümü ortaya koymaktadır⁹. Öte yandan İran coğrafyasında Pers döneminin erken evresine tarihlenen Med merkezi Nuş-i Can Tepe'de yer alan üç tapınaktan birindeki *in situ* halinde saptanan ateşgede düzenlemesi (Şekil 9) ise kapalı bir mekânda nadir bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰.

⁷ Şevket Dönmez, "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış", *Anadolu Araştırmaları*, S. 19, 2010, s. 155.

⁸ Tomris Bakır, "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı", *Anadolu*, S. 25, 2004, s. 7.

⁹ Şevket Dönmez, *Amasya Oluz Höyük, Oluz Höyük Kazı Sonuçları Serisi 2, Kuzey Orta Anadoluda Bir Akhaemenid (Pers) Yerleşmesi, 2009-2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar*, Amasya Valiliği Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 215.

¹⁰ Michael Roaf - David Stronach, "Tepe Nush-i Jan, 1970: Second Interim Report", *Iran Journal of the British Institute of Persian Studies*, C. XI, S. 1, 1973, s. 136.

Şekil 9. Nuş-i Can Tepe, Ateş Sunağı

Anadolu'da her ne kadar Pers tanrıçası Artemis Anaitis ya da Persike tapımları, Roma Döneminde tapınak yapıları ve kült heykelleri ile sürdürülmüş olsa da bunlar geç dönem örnekleridir ve bölgedeki Pers rahiplerinin bu kült geleneğine katkılarının bu evrede de halen devam ettiğini göstermektedir. Nitekim Roma Döneminde Keldağ'ın yakın çevresinde Hypaipa ve Hierocaeseria antik kentlerinde Anadolu-Pers kimlikli Artemis Anaitis tapınaklarının varlığı sikkeler üzerinde görülmektedir. Roma Dönemi antik yazarlarından Pausanias (MS 2. yüzyıl) buradaki bir Pers rahibinin (*magos*) yaktığı ateşten ve Hellenlerin bilmedikleri dildeki dualarından kayıtlarında söz ederken, aynı zamanda Hypaipa ve Hierocaeseria'daki tapınaklarına da değinmiştir:

ἔστι γὰρ Λυδοῖς ἐπίκλησιν Περσικοῖς ἱερά, ἔν τε Τερροκαισαρεία καλουμένη πόλει καὶ ἐν Υπαίποις. ἐν ἑκατέρῳ δὲ τῶν ἱερῶν οἴκημά τε, καὶ ἐν τῷ οἴκηματι ἔστιν ἐπὶ βωμοῦ τέφρα· χροά δὲ οὐ κατὰ τέφραν ἔστιν αὐτῇ τὴν ἄλλην.

Lydialı Perslerin Hierocaesareia ve Hypaipa şehirlerinde kutsal alanları ve mekânları vardır ve her birinde, üzerinde küllerin bulunduğu sunaklar mevcuttur. Fakat bu küllerin rengi alışılmış olanlardan değildir (Pausanias V. 27, 5.).

ἐσελθὼν δὲ ἐς οἶκημα ἀνὴρ μάγος καὶ ξύλα ἐπιφορήσας
αὐτὰ ἐπὶ τὸν βωμὸν πρῶτα μὲν τιάραν ἐπέθετο ἐπὶ τῇ
κεφαλῇ, δεύτερα δὲ ἐπὶ κλησιν ὅτου δὴ θεῶν ἐπάδει
βάρβαρα καὶ οὐδαμῶς συνετὰ Ἑλλήσιν· ἐπάδει δὲ
ἐπιλεγόμενος ἐκ βιβλίου.

Kutsal odaya giren magos sunak üzerine kuru odun bırakır ve hemen ardından kafasına tiarasını geçirir daha sonra ise Hellenlerin anlamadığı yabancı bir dilde bir duayı kitaptan okumaya başlar (Pausanias V. 27, 6.).

Pausanias'ın verdiği bilgilerle öğrendiğimiz ateş ayini ve bölgedeki Roma Dönemi sikkeleri üzerindeki yansımalarıyla Hellenleşmiş Pers tanrıçası Anaitis'in varlığı, geç bir evrede Perslerin Anadolu'da siyasi olmasa da dinsel bir etkinlik içinde varlıklarını sürdürdüklerini ortaya koymaktadır. Bu inanç ortaklığı aslında Perslerin Lydia'ya ilk gelişlerinden itibaren benimsenmiş ve Roma Dönemi içlerine kadar sürdürülmüş olmalıdır¹¹. Lydia Bölgesinde, Anaitis inancı dışında, Zeus Karios kültünün varlığına dair bilgiler ve Karios Dağı ile ilgili tarifler antik kayıtlarda mevcuttur Korinthoslu Eumeles'in (MÖ 8. yüzyıl) "Zeus'un doğum yeri Sardes'in batısında ve Tmolos'un üzerindeki bir zirvede"¹², ve Lydialı Tarihçi Ksanthus'un (MÖ 5. yüzyıl ortası) "Torrhebia mevkiinde Karios adlı bir dağ ve üzerinde Karios mabedi var", biçimindeki kayıtlarda geçen bilgileri kanıtlamaya yönelik arkeolojik bulguların değerlendirildiği yayınlar söz konusudur¹³. L. R. Bengisu¹⁴ Tmolos Dağları'nın (Bozdağlar) uzantısı durumundaki zirve üzerindeki kalıntı ve buluntulardan hareketle Keldağ'ın antik dönem yazarlarınca hem Zeus Karios'un doğum yeri, hem de üzerinde Zeus Karios tapınağının bulunduğu işaret edilen Karios Dağı ile aynı yer olduğunu önermektedir¹⁵. Eumeles ve Ksanthus'un tarif ve anlatımlarına ek olarak öneri için dayanak gösterilen bir başka antik yazar coğrafyacı Strabon'dur (MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıl). Kayıtlarında "ovalık alana hâkim, üzerinde Pers yapısı beyaz taştan eksedra"sı (ἐξέδραν λευκοῦ λίθου) ile dikkat çektiği yükselti Keldağ'ın günümüzdeki görünümü ve kalıntıları ile

¹¹ Veli Sevin, "Batı Anadolu'nun Az Bilinen Antik Bir Kenti Hypaipa Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, S. 28/29, 1974, s. 44.

¹² Felix Jacoby, *Die Fragmente der Griechischen Historiker, II-A*, Leiden, 1986, s. 340, frg.15.

¹³ *Τορρηβίδι ἐστὶν ὄρος Κάριος καλεόμενον καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Καρίου ἐκεῖ*. Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, s. 629.

¹⁴ L. R. Bengisu, agm., 1996, s. 3.

¹⁵ Bk. Nuran Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, İstanbul, 2001, s. 68-69.

büyük ölçüde benzerlik içindedir. Ancak yazar, Karios adı ya da Zeus ile bağlantılı hiç bir bilgiyi bu aktarımlara dahil etmemiştir. Bu nedenle yazarın kutsal bir dağ olduğuna vurgu yaptığı ve tarif ettiği yükselti ile ilgili sadece Pers yapısı bir *eksedrayı* kayda geçirmiş olması, diğer antik dönem yazarlarının Karios Dağı hakkındaki kayıtlarının, farklı dağ yükseltilerine işaret etmiş olabileceği bir olasılığı güçlendirmektedir¹⁶. Nitekim, L. Robert, antik kaynaklarda *Torrhebia* olarak geçen yeri Gölcük Gölü olarak lokalize etmektedir¹⁷. Bu haliyle bakıldığında *Torrhebia* mevkinin yakınında yer alan ve olasılıkla bir kült geleneğine işaret eden Ovacık'taki tapınak kalıntılarının varlığı, bu alanda yaklaşık iki bin metre yüksekliğe erişen Bozdağ zirvesinin Karios olma olasılığını, antik kayıtlara da uygunluğu açısından oldukça güçlendirmektedir¹⁸ (Şekil 10).

Şekil 10. Torrhebia, Ovacık, Bozdağ

Kayıtlar aracılığı ile Keldağ'da varlığından haberdar olduğumuz *eksedra*, kavramsal olarak, bir gözetleme kulesi olabileceği yönündeki görüşlerin yanında, arkaik bir tapınak olasılığı içinde de ele alınmıştır¹⁹. Dikdörtgen temel seviyesinde izlenen taş blok kalıntıları, bu değerlendirmelerde bir

¹⁶ Strabon, 13.4.5.

¹⁷ Louis Robert, *Villes D'Asie Mineure, Études de géographie ancienne*, Paris,1962, s. 314-315; Rose Lou Bengisu, "Torrhebia Limne", *Arkeoloji Dergisi*, C. V, S. 2, 1993, s. 33-43.

¹⁸ *Τόρρηβος πόλις Λυδίας ἀπὸ Τόρρηβου τοῦ Ἄττος*, Stephanos Byzantinos, *age.*, 628.

¹⁹ Rose Lou Bengisu, "Lydian Mount Karios", *Kybele, Attis & Related Cults, Essays in Memory of M. J. Vermaseren, Religions in The Graeco-Roman World*, C. 31,1996, s. 2; Elspeth R.M. Dunsinberre, *Aspects of Empire in An Achaemenid Sardis*, Cambridge, 2003, s. 72.

tapım platformu şeklinde önerilmiş ve antik kaynaklardaki bilgilerin onaylanması amaçlanmıştır (Şekil 11).

Şekil 11. Keldağ Üzerinde Önerilen Kült Alanı (Bengisu agm., Fig.11-A)

Ancak Persler'in Anadolu kült pratikleri içinde mimariye dayalı böyle bir geleneğe sahip olduğunu başka örneklerle belirleyemiyoruz. Bu nedenle taş blokların bir tapım platformuna ait olabileceği yönündeki tespitler, bu blokların yukarıda örnekleri verilen ve bu tür zirvelerdeki askerî amaçlı düzenlemelerin birincil yapı elemanları olmaları bakımından yeniden ele alınmalarını gerektirmektedir. Ayrıca, Keldağ'dan toplanmış olan ve Ödemiş Müzesinde muhafaza edilen küçük buluntular, burada olası bir Karios kültüne işaret edecek, bu görüşü güçlendirecek görünümünden oldukça uzaktır. Buluntular arasındaki günlük seramik kap parçaları, ağırşaklar ve omphaloslu dip parçaları, burada sadece Lydia, Pers, Hellenistik ve Roma dönemlerindeki küçük ölçekli insan hareketliliğini belgeleyen verilerdir.

Tarihî coğrafya açısından önemli bir yükselti olan Keldağ için önerilen Karios olma olasılığına dair Tmolos dağ silsilesi üzerinde daha ayrıntılı bir araştırma yapılması gerektiği söylenebilir. Kanımızca Bozdağların, Sardes'e Subatan yaylası ve Çamyayla üzerinden uzayan antik güzergahlarının kuzey yönünde detaylı araştırılması gerçekleşmeden bu konuda kesin sonuçlara varmak mümkün görünmemektedir²⁰. Ayrıca Ovacık civarında yapılan tespitlerde tapınak kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Erken bir evreden itibaren burada bir kült alanının varlığından söz edilebilir. Nitekim L. Robert'in antik metinlerde geçen Torrhebia'yı Gölcük şeklinde lokalize etmiş olması ve antik metinlerde de Karios Dağı'nın Torrhebia yakınlarındaki konumu ve

²⁰ Bk. Recep Meriç, *Das Hinterland von Ephesos Archaeologisch-Topografische Forschungen im Kaystros*, Wien, 2009,103-105.

üzerindeki Karios Tapınağı'na yapılan atıflar için önerilebilecek Karios Dağı olasılığı için, Keldağ'ın daha doğusundaki bir kesime bakılması isabetli olacaktır (Şekil 12). Bu kesim yine antik kayıtlarda geçen ve Sardes'in yukarılarında Tmolos'un zirvesinde tarif edilen yerle de büyük ölçüde örtüşmektedir.

Şekil 12. Keldağ'ın Torrhebia, Ovacık ve Bozdağ'a mesafesi ve konumu

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Pausanias, *Description of Greece*, Çev. W. H. S. Jones, Cambridge Harvard University Press, 1926.

Stephani Byzantii, *Ethnicorum Quae Supersunt* (Ex. Rec. Avgusti Meinekii) Berolini, 1849.

Strabon, *Geographica*, <http://www.perseus.tufts.edu>

Modern Kaynaklar

Bakır, Tomris, "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı", *Anadolu*, S. 25, 2004, s. 1-26.

Bengisu, Rose Lou, "Lydian Mount Karios", Ed. R. Van Den Broek, H. J. W. Drijvers, H. S. Versnel, *Kybele, Attis & Related Cults, Essays in Memory of M.J. Vermaseren, Religions in The Graeco-Roman World*, C. 31, Leiden, New York, Köln, 1996, s. 1-16.

Bengisu, Rose Lou, "Research in the Tmolos and The Cult of Karios in Lydia: The Survey at Keldağ and Ovacık, August 1995", *Anadolu*, S. 39: 2013, s. 165-197.

Bengisu, Rose Lou, "Torrhebia Limne", *Arkeoloji Dergisi*, C. V, S. 2, 1993, s. 33-43.

Dönmez, Şevket, "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış", *Anadolu Araştırmaları*, S. 19, 2010, s. 137-196.

- Dönmez, Şevket, *Amasya Oluz Höyük, Oluz Höyük Kazı Sonuçları Serisi 2, Kuzey Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid (Pers) Yerleşmesi, 2009-2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar*, Amasya Valiliği Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.
- Dusinberre, Elspeth, R. M., *Aspects of Empire in An Achaemenid Sardis*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Foss, Clive “Explorations in Mount Tmolus”, *California Studies in Classical Antiquity*, C. XI, 1978, s. 21-60.
- Göncü, Hakan – Yolaçan, Burak - Ersoy, Akın, “Smyrna İzmir Kırsalında Yer Alan Bazı Savunma Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme”, *TÜBA-KED*, S. 19, 2019, s. 11-28.
- Jacoby, Felix, *Die Fragmente der Griechischen Historiker,II-A*, Leiden, 1986.
- Meriç, Recep, *Das Hinterland von Ephesos Archaeologisch-Topografische Forschungen im Kaystros*, Wien, 2009.
- Roaf, Michael - Stronach, David, “Tepe Nush-i Jan,1970:Second Interim Report”, *Iran Journal of the British Institute of Persian Studies*, C. XI, S. 1, 1973, s.129-140.
- Robert, Louis, *Villes d'Asie Mineure. Études de géographie ancienne*, Paris, 1962.
- Roosevelt, Christopher, H., *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi*, Çev. H. Gültekin Çatak, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Sevin, Veli, “Batı Anadolu'nun Az Bilinen Antik Bir Kenti Hypaipa Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Tarih Dergisi*, S. 28/29, 1974, s. 41-53.
- Şahin, Nuran, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, İstanbul, 2001.
- Tül, Şükrü, *Artemis Yolu Üstünde İlkçağ Kenti Hypaipa*, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, 1. Baskı, İzmir, 2014.

NEDİM'İN ŞİİRLERİNDE GECE

Night in Nedim's Poems

Mustafa Yunus GÜMÜŞ*

ÖZ: İnsan hayatının önemli zaman dilimlerinden olan gece, divan şiirinde de sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Birçok insan için sadece uyku ve istirahat ile sınırlı olan gece; şiirlerde aşk, eğlence, şarap gibi farklı unsurlarla birlikte ele alınmış ve şairin duygularını yansıtmada kullandığı önemli bir mefhum olmuştur. Aşk acısıyla inleyen âşık için bitip tükenmeyen bu zaman dilimini, eğlence düşkünleri dört gözle bekler. Bazı insanlar için korku ve ıstırap yaşatan gece bazı insanlar için arzularını gerçekleştirme fırsatını vermektedir. Çalışmamızda, güzellere ve eğlenceye düşkün olan Nedim'in, şiirlerinde geceyi hangi kavramlarla ilişkili kullandığını; gece kavramının şairin zevk, arzu, endişe, öfke ve korku duygularını nasıl şekillendirdiğini örnek beyitler ile ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Nedim, Zaman, Gece

ABSTRACT: Night, which is one of the important time periods of human life, is also a concept frequently used in divan poetry. For many people, the night is limited to sleep and rest; In poetry, it was handled together with different elements such as love, entertainment and wine, and it became an important concept used by the poet to reflect his feelings. For the lover who is groaning with the pain of love, this time period, which is not ending, is waiting for the entertainment lovers. The night, which creates fear and suffering for some people, gives the opportunity to realize their desires for some people. In our study, we will try to show how Nedim, who is fond of beauty and entertainment, uses the concepts related to the night in his poems; and how the concept of the night shapes the feelings of pleasure, desire, anxiety, anger and fear with in exemplary couplets.

Keywords: Divan Poetry, Nedim, Time, Night

Giriş

Toplumsal hayatın kaderi olarak değerlendirilen zaman, birçok disiplinde olduğu gibi edebiyatın da önemli öğeleri arasındadır. İnsanın doğumundan ölümüne kadar geçirdiği değişim ve gelişim ancak zaman içinde anlam kazanır. Süresi ve sınırı bulunmayan, devam eden bir olgu olan zamanın bu

* Dr., Türk Dili ve Edebiyatı, mygumus@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2432-2955

Geliş Tarihi / Received: 02.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted: 17.05.2020
Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

özelliği, edebî metinlerdeki kurmaca dünya için de geçerlidir.¹ Forster'a göre kurmaca eserler bir zamana bağlı olmalıdır.²

İnsan için önemli bir zaman dilimi olan gece, insanlık tarihi boyunca değişik inanışların konusu olmuş ve insanları birçok şekilde etkilemiştir. Biyolojik olarak gece karanlığında görme yetisi kısıtlı olan insan, karanlıktan korkar. Ateşin icadı ile ateş, insanın geceye karşı en önemli yardımcısı hâline gelir.³ Eski inanışlara göre insanları korkutan varlıklar geceleri ortaya çıkar, bu varlıkların insanlara ve hayvanlara zarar verdiklerine inanılır. Bundan dolayı gece, insanlar için korku unsurlarının hâkim olduğu bir zaman dilimidir ve bundan dolayıdır ki insanlar bu süre zarfında yapacakları faaliyetleri sınırlamışlardır.⁴

Türkçe bir kelime olan gece⁵, sözlükte “genellikle saat 22.00'den itibaren gün ağaruncaya kadar geçen süre, tün, şeb; bu süre içindeki karanlık” olarak tanımlanmıştır.⁶ *Gökbilimleri Terimleri Sözlüğü*'nde gece “gün kararmasından gün ağarmasına dek geçen zaman aralığı” şeklinde geçer.⁷

Divan şiirinde şairler gece anlamına gelen Türkçe “tün”; Arapça “leyl/leyle”, Farsça “şeb”; akşam anlamına gelen Türkçe “akşam”; Arapça “mesâ”; Farsça “şâm” kelimelerini gece anlamına gelecek şekilde kullanmışlardır. Bununla birlikte Nedîm'in divanında üç yerde “dün gece” anlamına gelen “düşîne” kelimesi bulunmaktadır. Birbirine zıt olan *gece gündüz, rûz u şeb, leyl ü nehâr, şâm u seher* yapıları birlikte kullanılmak suretiyle zamanın sürekliliği vurgulanmıştır.⁸

“Gece” kelimesi *Kur'an-ı Kerim*'de 114 defa geçmektedir. Birçok yönden vurgulanan gece ile ilgili ayetlerden bazıları şunlardır:

¹ Ahmet İçli, *Mihr ü Mâh, Gelibolulu Mustafa Âli, İnceleme-Metin*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2009, s. 216.

² Edward Morgan Forster, *Roman Sanatı*. Çev. Ünal Aytür, İstanbul, 1982, s. 43.

³ Adem Öger - Kübra Yıldız Altın, “Uygurlarda Şamanizmden İslama Kötü Ruhların Dönüşümü”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 2016, s. 15.

⁴ Gülsüm Funda Boztopraklı, *Divan Şiirinde Gece (XV.-XVI. yüzyıl)*, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Mersin, 2017, s. 3-5.

⁵ Osman Kabadayı, *Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Kırıkkale, 2007, s. 131.

⁶ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 2011, s. 911.

⁷ Abdullah Kızılrımk, *Gökbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1969, s. 33.

⁸ Hanife Dilek Batıslam, “Mihrî Hatun Divanı'nda Gece”, *Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016, s. 344; Ömer Yaraşır, *Nedim Divanı Tahlili*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Edirne, 1996.

“Apaçık Kitab’a andolsun ki biz onu mübârek bir gecede indirdik.”
(Dûhan:2-3)

“Uygunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık. Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık. Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık.” (Nebe:9-11)

“O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı ve gündüzü de hareket ve çalışma vakti yapandır.” (Furkan: 47)

“O, gece ile gündüzü birbiri ardınca kılandır; öğüt alıp düşünmek isteyenler ya da şükretmek isteyenler için.” (Furkan: 62)

“Görmediler mi, Biz geceyi onda sükûn bulmaları için, gündüzü de aydınlık(la görsünler) diye yarattık. Şüphesiz, iman eden bir kavim için bunda ayetler vardır.” (Neml: 86)

“Görmüyor musun ki gerçekten Allah, geceyi gündüze bağlayıp katar, gündüzü de geceye bağlayıp katar. Güneş ile Ay’ı emre amade kılmıştır. Her biri, adı konulmuş bir süreye kadar akıp gider. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (Lokman: 29)

“Sen de sabah akşam O’nun rızasını isteyerek Rablerine dua edenlerle birlikte sabret. Dünya hayatının (aldatıcı) süsünü isteyerek gözlerini onlardan kaydırma. Kalbini Bizi zikretmekten gaflete düşürdüğümüz, kendi ‘istem ve tutkularına (hevasına)’ uyan ve işinde aşırılığa gidene itaat etme.” (Kehf: 28)

Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de Türkçe anlamı gece olan “Leyl” adlı bir sure de bulunmaktadır.

Mevlâna, “Geceleri yürü! Çünkü gece sana sırlar yolunu gösterir. Çünkü gece yabancı gözlerden gizlenmiştir. Gönül aşka, gözler uykuya dalınca sabaha kadar sevgimizin güzelliği ile karşı karşıya geliriz.”⁹ diyerek birçok güzelliğin geceyle ortaya çıkacağını vurgular. Yine Mevlâna, *Divan-ı Kebir* adlı eserinde geceyle ilgili şunları söyler:

Gönülleri aydın erlerin canlan gönül nuruyla geceyi aydınlattılar.
Hintliye benzeyen gece, o Türk çadıra geldi diye nâralar atarak kaçtı.
Güzelim oyunlarla beydak gider, ferzin olur; o kutlu yüzünü

شب روکه شیت راهبر اسرار است⁹
زیراکه نهان ز دیده اغیار است
دل عشق آلود و دیده ها خواب آلود
تا صبح جمال یار ما را کار است
Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Rubailer I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1974, s. 61.

sayesindeyse beydak gitti de şah oldu. Geceleyin ruhlar, makamlarına ulaşır; maksatlar hâsıl olur, gecenin kadrini bilip anlayan kişi, gündüz gibi aydın bir gönül elde eder. Ey gündüz mahşer günü müsün yoksa? Ey gece, Kadir gecesi misin yahut da Musa'nın Tanrı tecellisine mazhar olduğu ağaç mısın sen? Geceleyin ay, yıldızları harman eder. Ey gün! Yürü, git artık, bak, saman uğrusunun yolu sümbüle burcunun yüzünden samanlarla doldu. Beden kuyusunda gaflete düşme, gökyüzü kovasına yapış; Yusuf o kovayı tuttu da kuyudan kurtuldu, mevkie erdi, devlete erişti. Mustafa gibi karanlık gecede aralık aramaya bak, çünkü o padişah bir gece Miraç etti de eşsiz benzersiz bir hale geldi. Gece yüzünden âlem sustu, sen de artık tez canla aramaya, aktarmaya koyul çünkü ses, gürültü, halvet yurdunun huzurunu kaçıır.¹⁰

Eski Türkler önce gecenin geldiğini ve sonra gündüzün onu aydınlattığını düşünürler. Zaten gece ve gündüz kavramları “tün” ve “kün” hâliyle birçok yerde birlikte kullanılmıştır. Gece, gündüzün zıddı olarak değerlendirilmiştir: “Tün, künün karşısı ol.”¹¹

Türk kültüründe önemli bir zaman dilimi olan gecenin, geçmişten günümüze değin dinî, sosyokültürel birçok ritüelin yapıldığı bir zaman dilimi olarak ayrı bir anlamı vardır. *Atabetü'l-Hakayık*'ta gece şu şekilde geçmektedir:

Yarattı ol ugan, tününg kündüzüng,
Udup biri bikre, yorır öng songa,
Tünetür tününgni, kününg kiterip,
Tününg kiterip, baz yaratur tanga!

(O Kadir-i Mutlak'ın senin için yarattığı gece ile gündüz birbiri ardınca bir uyum içinde gelir gider durur. Kadir Mevla gündüzü giderip geceyi kondurur, geceyi giderip tekrar tan yerini açartır.)¹²

Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı *Divanü Lügati't-Türk*'te gece ve gündüz birlikteliği ve gece şu şekilde geçer:

Teñri ajun törütti
Çıgrı ediz tezzinür

¹⁰ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1957, s. 66.

¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 448.

¹² Edip Ahmed Yükneki, *Atabetü'l-hakayık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 42.

Yılduzları çerğeşip
Tün kün üze yörğenür (DLT 417/ 327).

(Tanrı dünyayı yarattı, felek sürekli döner, yıldızlar sıralanıp
gece ve gündüz üzerine sarılır.)¹³

Ajun tüni kündüzi yelkin keçer
Kimni kalı satgasa küçin gewer

(Zamanın günleri ve geceleri misafir olarak geçer; o, bir
kimsenin üzerine uğrasa basıp geçse onu zayıflatır.)¹⁴

Tün karardı.

(Gece karardı.)¹⁵

Tün kün birle karıştı.

(Gece ve gündüz karşı karşıya geldi.)¹⁶

Gece düzenlenen eğlenceler, Türk kültürü açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle Osmanlı'da gece, dinî bir hüviyete de sahiptir. Hilalin gözetlenmesiyle başlayan Ramazan ayı camilere asılan mahyalar, davullarıyla dolaşan tellallar, iftar sofraları, teravîh namazı ve sonrası birtakım eğlenceler geceyi renklendirir. Bu etkinlikler Ramazan geceleri boyunca devam eder.¹⁷

Türk şiirinde zaman, genellikle aşk ile ilgili mazmunlar etrafında şekillenmiştir. Sanatçıların şiirlerinde anlattıkları birbirine benzemekte, zaman ve mekân gibi unsurlar aynı özelliklerle yer almaktadır. Ortak hayaller, mazmunlar ile teşekkül eden edebiyat, gerçek hayatın biraz gerisinde kalmış ve şahsi zaman belirsizleşmiştir.

Nedîm'in Şiirlerinde Gece

Şiirlerinde şen, keyifli ve hayata bağlı olması yönüyle dikkat çeken Nedîm, yaşadığı dönemin sosyal hayatını şiirlerine büyük bir samimiyetle yansıtmıştır. Onun şiirlerindeki bu samimi duygular ve serbestlik sayesinde

¹³ Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugati't-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. II/303.

¹⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age.*, s. III/288.

¹⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age.*, s. II/97.

¹⁶ Kaşgarlı Mahmud, *age.*, s. II/97.

¹⁷ G. F. Boztopraklı, *age.*, s. 6.

şair, şiirlerinde Lale Devri'nin gece hayatından, meclislerinden ve âdetlerinden bahsettiğini görüyoruz.¹⁸

Şiirlerinde İstanbul halkının konuşma kalıplarından ve günlük dildeki kullanımlarından faydalanan şair, yaşadığı topluma ait unsurlara oldukça fazla yer vermiştir. Nedîm'in bu yönü, Sebk-i Hindî'nin halkın günlük konuşma dilinden faydalanma, yaşadığı çevreye ait unsurları şiire yansıtma özellikleriyle benzerlik göstermektedir.¹⁹ Sebk-i Hindî'nin özelliklerinden biri olan çoklu duyulama ile ilgili örnekler de şairin gece ile ilgili beyitlerinde rastlamaktayız. Örneğin aşağıdaki beyitte “uykunun kokusu” anlamına gelen “bûy-ı hâb” tamlamasında herhangi bir duyu fonksiyonuna sahip olmayan bir kavrama, koku alma özelliği yüklenmiştir. İlk mısradaki “şeb-zindedâr-ı sohbet” ve “nergis-i mest” tamlamalarıyla birlikte değerlendirildiğinde “buy-ı hâb” tamlamasının çağrışımsal göndermesi ortaya çıkar:

Aceb ne bezmde şeb-zindedâr-ı sohbet idin
Henüz nergis-i mestinde bûy-ı hâb kokar (G. 16/3)

Hint üslubu şairlerinin ek+kelime ve kelime/ek grubu şeklindeki redifler²⁰ Nedîm'in gece ile ilgili şiirlerinde görülmektedir (bk. Msm. 7/1, G. 8/1, G. 81/4, G. 34/2, G. 77/5).

Eğlenceye, şaraba ve güzellere düşkün olan Nedîm için gece oldukça önemlidir. Nedîm divanında geceyi ifade eden ve gece ile ilgili kavramların kullanımı şu şekildedir:

şeb	29	bir gece (2), her gece (4), bu gece (3), dün gece (2), o gece, (onun) gecesı, helvâ gecesı	14
gece	13		
ahşam	6		
leyl	1	şâm-ı deycûr, şâm-ı garîbân, şâm- gam (2)	4
düşîne	3		
gece gündüz	2	şeb-i derd ü mihen,şeb-i helvâ, şeb-i yeldâ, şeb-i meh-	11
şeb ü rûz	1		

¹⁸ Hasibe Mazıoğlu, *Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, s. 40-43.

¹⁹ Cafer Mum, “Sebk-i Hindî’de Beyit Yapısı, Paradoksal İmajlar ve Çoklu Duyulama”, *Sözde ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî*, Haz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2009, s.119.

²⁰ İsrail Babacan, *Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebk-i Hindî (Hint Üslubu)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s.143.

rûz u şeb	8	tâb, şeb-i gam, şeb-i âzîne, şeb-i vasl, şeb-i rûze, târiki-i şeb, bûm-i şeb, nîm-şeb	
şâm u seher	3		
subh u şâm	1		

1. Gece-Eğlence

Nedîm'in yaşadığı dönem olan Lale Devri²¹, Osmanlı tarihi boyunca eğlence hayatının en hareketli olduğu dönemdir. Bundan dolayı eğlenceye düşkünlüğü ile bilinen Nedîm'in şiirlerinde eğlencenin önemli bir yeri bulunmaktadır. Coşkulu gece eğlencelerinden bahseden şair, bu eğlencelerdeki mutluluk dolu seslerin geceyi aydınlatarak daracık sokakları bir nur denizine dönüştürdüğünü söyler:

Dün gece cûş-ı safâdan oldu bir deryâ-yı nur
Kûçe-i ney mâh-tâb-ı şu'le-i âvâz ile (G. 141/2)

Eğlence meclisleri, genellikle geceleri düzenlenir. Meclisteki içki ve eğlence, geceyi güzelleştiren unsurlardır. Böyle gecelerin kendi meşrebine uygun olduğunu belirtmesine rağmen şair, gecenin bitmesinden korkar ve feleğin nazarından sakınır:

Bedr-i tamâma tek nazarın değmesin felek
Meclisde 'ayş u nûş bu şeb meşrebimcedir (G. 13/3)

Mutrip, meclisin önemli unsurlarından biridir. Aşağıdaki beyitte Nedîm, mutribin kucığında tutarak çaldığı tamburu, hafifmeşrep bir güzele benzetir. Tambur, gece boyunca mutribin kucığından hiç inmemiştir²²:

Zevklendik gece tanbûru biraz söyletdik
Mutribin inmedi zâlim ser-i zânûsundan (G. 4/2)

Zevk ve eğlence ile geçen geceler ve gündüzler şairi oldukça bahtiyar eder. Meclis sahibinin cömertliği, şairin mutluluğunu artırır. Ona göre meclisteki zevkusefa ve sohbetler geceleri Kadir gecesi; gündüzleri bayram gününe dönüştürmüştür:

Bi-hamdi'llâh ki âlem yine mesruru'l-cenân oldu
Açıldı gül gibi mahzûn gönüller şâdmân oldu
Efendimiz bulup sıhhat pür etdi âlemi behcet

²¹ Lale Devri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 1973.

²² Mustafa Nejat Sefercioğlu, *Divan Şiiri İncelemeleri ve Hocam Amil Çelebioğlu için Yazdıklarım*, Hiperyayın, İstanbul, 2017, s. 83-84.

Safa vü zevk ü sohbet âlem içre râyegân oldu
Olup her gecemiz kadr oldu her bir rûzumuz bayram
Ruh-ı zîşt-i keder âyîne-i dilden nihân oldu
Küsûf-ı ‘illet olup ber-teraf cism-i şerîfinden
Yine çün mihr-i enver âleme pertev-feşân oldu
Aman şevketlü hünkârım bu gamla biz neler çekdik
Gece gündüz işimiz nâle vü âh u figân oldu
Efendim cum’alarda görmeyüp vech-i hümâyûnun
Gözümüz kanlu yaş akıtmada çün erguvân oldu
O günlerde koyup yüz yerlere dergâh-ı Bârîde
Der idik kim ilâhî hâlimiz gâyet yaman oldu
Veliyy-i ni’metimiz pâdişâhımız efendimiz
Misâl-i nûr-ı nezzâre gözümüzden nihân oldu
Der-i Hakda bi-hamdi’llâh du’âmız müstecâb oldu
Hele cism-i şerîfin sıhhat ile kâm-yâb oldu (**Msm. 1/1**)

Bu eğlencelerdeki “helva sohbetleri”, insanların kaynaşmasını sağlayan önemli faaliyetlerdendir. Bu meclislerde hikâyeler anlatılır, oyunlar oynanır, maniler söylenir.²³ Lâle Devri’nin önemli eğlencelerinden olan bu sohbet meclislerine devlet büyükleri de teşrif etmektedir. Bu toplantılarda bir yandan helva ikram edilirken diğer yandan devrin önemli şairleri şiirlerini okurlar. Aşağıdaki beyitte Nedîm, helva gecesine katılmanın mutluluğunu ve heyecanını yansıtmaktadır. Devranın herkesin muradına göre dönmesini isteyen şair, bu toplantıların sürekli olmasını diler:

Bu gûne sad şeb-i helvâya edesin teşrîf
Hemîşe vefk-ı murâdınca devr ede devrân (**K. 32/15**)

Helva sohbetlerinin lezzeti, meclis sahibini oldukça memnun eder. Bu durumu gören şair, kendi mutluluğunu da yansıtmak üzere meclis sahibinin her gecesinin şevk ve sevinç ile geçmesi için dua eder:

Âsafâ sen sohbet-i helvâda şîrîn-kâm olup
Her şeb-i kılın nice şevk u meserretle güzâr (**K. 30/16**)

Bahar gecelerinde kurulan helva meclisleri, sevgiliyle birlikte olmanın verdiği mutluluk ve huzur Nedîm’in duygularının coşmasını sağlar. Ona göre bu eğlence meclisinin yapıldığı ışıklı gecelere çok fazla kişi kavuşamaz.

²³ Hacı Kırmık, 16. yy. *Sonrası Osmanlı Toplumunda Eğlence Kültürüne Genel Bakış*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019, s. 10.

Öyle mübarek bir zamandır ki bu zaman, binlerce ay gibi parlak yüzlü güzel, mecliste dönmektedir:

Habbezâ hurrem bahâr-ı zevk ü şâdî vü tarab
Kim bu helvâ bezmini reşk-i çırâğân eyledi
Habbezâ şâdî ki bu rûz-ı tarab-zânın şebîn
Zülf-i anber-rîz-i cânân ile yeksân eyledi
Böyle bir rûz-ı sa'îdin mislini az gördü çarh
Gerçi kim çokdan zemîn üstünde devrân eyledi
Az erişdi Hak budur kim böyle nûrânî şebe
Gerçi kim gerdun hezâran mâhı tâbân eyledi
Böyle bir vakt-i mübârekdir bu kim bu sâlde
Hak onu eyyâm-ı ıyd-âsâ nümâyân eyledi (K. 26/3-7)

Böyle bir şebdir bu kim te'sîr-i yümn ü behceti
Şevk ile böyle Nedîmi menkabet-hân eyledi (K. 26/37)

Nedîm için şarap içip sarhoş olmadan hayattan zevk almak mümkün değildir. Ona göre Cuma gecesi zil zurna sarhoş olmayan kişinin hayırlı sabahların feyzinin neşesini idrak etmesi mümkün değildir:

Neş'enin feyz-i sabâhü'l-hayrın idrâk eylemez
Etmeyen meşk-i siyeh-mestî şeb-i âzînedede (G. 118/3)

Coşku ve mutluluk dolu gecelerden uzak kalmak, şairin hüzünlenmesi için yeterli bir nedendir. Çünkü o, eğlenceli günlerin verdiği hazı unutmamıştır. Nedîm, bu üzüntüsünü ifade ederken vurmalı çalgılardan olan def'e neden dövünmediğini sorar:

Kanı o geceler o tarablar terâneler
Ey def anup o zevki döğünmez misin dahi (G. 156/3)

Şevk ü tarab²⁴, musikide bir makamdır. Şair, bu makam ile söylenen şarkıların nağmelerinin, gece gündüz demeksizin, dinleyenleri hararetlendirdiğini söyler:

Germ olup şâm u seher şevk u tarab hengâmesi
Bülbül olsun gülsitânında Nedîmin hâmesi
Destine her gün sunulsun bir meserret-nâmesi
Pertev-i lûtfunla Şevk-âbâdı kıldın şevk-yâb (Msmt. 14/3)

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Semih Özdemir, "Şevkitarab ve Canfezâ Makamları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Canfezâ'dan Doğmuş Bir Şevkitarab mı Yoksa Şevkitarab'da Kaybolan Bir Canfezâ mı?", *Ahenk Müzikoloji Dergisi*, S. 1, 2017, s. 61-86.

2. Gece-Sâkî

Sâkî, meclisin en önemli ögesidir ve meclisi yönetir. Sakinin beyaz gerdanı ve sunduğu kadehin beyaz camı, gecenin kasvetli ve karanlık havasını aydınlatmakla kalmaz; aynı zamanda ay ışığı altındaki eğlencenin verdiği mutluluğu ikiye katlar:

Beyâz-ı gerden-i mînâ vü gerden-i sâkî
Safâsın etdi dü-bâlâ bu gece mehtâbın (G. 75/3)

Meclis ehli sakiye muhtaçtır. Şair, güneşin ışığını sakinin kadehinden aldığı düşünmektedir. Ona göre dünyayı aydınlatan, sakinin kadehidir. Dert ve mihnet gecesinde sakiden beklenen, meclis ehline kadehler sunmasıdır. Çünkü onların gözünü karanlıktan ancak onun kadehi kurtarabilir:

Sâkiyâ pertevi câmından alırken hurşîd
Çeşmimiz târ ede lâyük mî şeb-i derd ü mihen (K. 2/18)

3. Gece-Sevgili

Divan şiirinde aşk kurgusunun en önemli ögesi sevgilidir. Şairlerin yükledikleri misyon gereğince sevgili, şiirdeki en güçlü tip olup sultanları bile kapısında bekletir. Güç ve otoriteyi elinde bulunduran sevgili, âşığa karşı vurdumduymaz ve acımasızdır.²⁵

Nedîm’i diğer şairlerden farklı kılan yönü onun şuhane tarzda söylediği şiirleridir. Onun bu yönü, şiirlerindeki gece kavramı üzerinde de etkili olmuştur. Hayata zevk ve eğlence gözüyle bakan şair, güzellere karşı duyduğu isteğini açık bir şekilde söylemekten çekinmez. Nedîm, sevgilinin yokluğunun karanlıktan farksız olduğunu, bu durumun onu sabahlara kadar ağlattığını ifade eder. Çünkü onun için gece demek sevgiliyle geçirilecek güzel vakitlerdir:

Târ olur görmez isem çeşmime sensiz âlem
Gece tâ subha dek ağlatdı beni derd ü elem
Fîkr ü gam cânıma kâr eyledi bilmem bilmem
Âh hercâyî koculdun mu ki ağyâre ‘aceb (Msmt. 13/3)

Nedîm’e göre sevgili ile geçirilen zaman, zamanların en güzelidir. Kimsenin olmadığı bir yerde ve zamanda sevgiliyle birlikte olmanın verdiği hazzı anlatan şair, dudaklarından öptüğü güzelin karanlık gecesine parlak bir ay gibi ansızın doğduğunu söyler:

²⁵ Hüseyin Gönel, “Divan Şiirinde Sevgiliye Dair”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. V, 2010, s. 209.

Yine tenhâ elime girdi hele cânânım
Bûs edince lebini ağzıma geldi cânım
Gece yıldız sayar iken bu dil-i nâlânım
Doğdu nâ-gâh güneş gibi meh-i tâbânım (Msm. 23/1)

Nedîm'in hayata bakışı gereği sevgili ile ilgili her hayal ve düşünce, gece ile alakalıdır. Gece meclislerinde sevgili, âşıktan başka herkesle yakın bir ilişki içindedir. Başkalarıyla kucaklaşan, sarmaş dolaş olan sevgilinin bu vurdumduymazlığı ve acımasızlığı âşığın sitem etmesine neden olur. Nedîm, başkalarının canına can katan sevgiliden kendisine de aynı ilgiyi göstermesini ister:

Kocup her şeb miyânın cânına cân katmada ağyâr
Behey zâlim sen insâf et bizim de cânımız vardır (G. 26/6)

Âşık, ağyar korkusundan sürekli sevgilinin peşinden koşar. Onunla birlikte vakit geçirdiği gecelerde sabaha kadar sevgilinin başında bekler. Çünkü şair, sevgilinin başkalarıyla birlikte zaman geçirmesinden çekinmektedir. Geceye mutsuz başlayan şair, mutsuz bir şekilde sabahlar:

Âgyâr korhusundan efendim bilir misin
Meclisde tâ-be-subh nigebânın olduğum (G. 81/4)

Sevgili ile birlikte olma isteğini gizlemeyen Nedîm, nazlı bir güzelden bir geceliğine kendisine misafir olmasını ister.

Ey tfl-ı nâz bir gece mihmânım ol benim
Gir câme-hâb-ı sîneme gel cânım ol benim (G. 88/1)

Şair, sevgilinin yüzündeki kırmızılığı gece ortaya çıkan şafağa, sevgilinin gerdanındaki beni ise sabah yıldızına teşbih etmiştir. Ona göre sevgilinin yüzü, gecenin karanlığına doğan bir güneş gibidir:

Şafak mı şebde ya hattında rûy-ı âl midir
Subuh sitâresi mi gerdeninde hâl midir (G. 34/2)

Bununla birlikte şair, dudakları şeker gibi olan sevgilinin ayva tüyelerini, helva gecesine benzemektedir:

Hattın gelicek 'âşıkına bûse mukarrer
Helvâ gecesidir hatın ey lebleri sükker (K. 33/13)

Âşık için sevgili, güneştir ve güzelliği bakımından ay ile karşılaştırılır. Nedîm, sevgilinin aydan daha üstün olduğunu savunmaktadır ve ondan mehtaplı bir gecede ortaya çıkarak bu güzelliğini göstermesini ister. Ona

göre sevgili ortaya çıkarsa sevgilinin güzelliği karşısında ayın ne kadar değersiz olduğu da görülecektir:

Şeb-i meh-tâbda ey âftâb-ı burc-ı istiğnâ
Çıkup tahte's-semâda kadrini pest eyle mâhın gel (G. 77/5)

Başka bir beyitte şair, sevgilinin yüzünü sabaha, kıvrım kıvrım saçlarını ise geceye benzetir:

Bu rûz odur ki anun subhı tal'at-ı cânân
Şebi o tal'at-ı zîbâda zülf-i ham-der-ham (K. 25/8)

Nedîm, sevgiliyi naz mumuna benzetmektedir. Gecenin karanlığındaki ışık ne ise âşık için de sevgili aynı konumdadır. Sevgili, bu karanlık gecede âşığın gönlünü aydınlatan bir ayna görevindedir.

Sen kim gözümde nûrsun ey şeb-çerağ-ı nâz
Meh gayre gamla âyîne-i germ olur bu şeb (G. 7/2)

Nedîm'e göre sevgili, geceye ait bir unsur olan ay parçası gibidir. Sevgili, bir gece Nedîm'in yanına geleceğine dair söz vermiştir. Fakat şair hüznler kulübesine benzeyen evine sevgilinin gelip gelmeyeceği konusunda endişelidir:

Bir şeb bana va'd etdi kudümün leb-i dil-ber
Beytü'l-hazene bilmem o meh-pâre gelir mi (Kt. 68/3)

Sevgilinin kendini ay gibi gördüğünü belirten Nedîm'e göre sevgili, güzelliğini bu şekilde âşığına her gece göstermektedir. Bundan dolayı âşığın sevinmesi ve mutlu olması gerekir.

Ey hoş ol şeb kim bana 'arz-ı cemâl eylerdi yâr
Mâha kendin çarha âgûşum misâl eylerdi yâr
Tarh için ağyârı bin gunc u delâl eylerdi yâr
Elleri tağlîtde sihr-i helâl eylerdi yâr
Bî-mecâl idim ben ibrâm-ı visâl eylerdi yâr (Msmt. 7/1)

Nedîm, aşağıdaki şiirde gece yolculuğu yapan anlamına gelen *şeb-rev* kelimesini kullanmıştır. Sevgilinin bir sıfatı olarak kullanılan bu kelime, şiire farklı bir güzellik katmıştır. Yine şiirde geceye ait unsurlardan biri olan *hilal*, sevgilinin kaşı anlatılırken kullanılmıştır. Sevgiliyi aya benzeten Nedîm, sevgilinin iltifatlarına aldanmamak gerektiğini, onun sevgisinin âşığa büyük ıstıraplar vereceğini belirtir:

Mâ'il oldum bir siyeh-çerde cüvân-ı şeb-reve
Tâk-ı ebrûsun görenler benzedür mâh-ı neve
İltifât-ı yâra mağrûr olma dil verme Nedîm
Gör ne kanlar yutdurur ol meh hele bir kez seve (Nz. 8)

Sevgilinin, aydan daha güzel olması, Nedîm'in çaresizliğini gidermemektedir. Çünkü o, sevgiliyle bir araya gelip kucak kucağa olmak ister. Beyitte geçen *burç*, "Gökte Zodyak üzerinde bulunan on iki takımyıldızına verilen ad"²⁶ Bu takımyıldızları geceleri ortaya çıktığı zaman, ay hiç görünmez. Şair, sevgiliye sarılamayışını bu durum ile ilişkilendirmektedir²⁷:

Mâhsın mehden güzelsin belki ammâ n'eyleyim
Âh bir şeb burc-ı âgûşumda tâbân olmadın (G. 68/2)

Âşıklar, ay yüzlü sevgilinin yüzünü görmek için gece olmasını beklerler. Fakat sevgili, âşıklara yüzünü göstermez ve onlar feryadüfğanla gürültü çıkarırlar. Nedîm, sevgilinin yüzünü gizlemesini, ay tutulmasına benzetir. Ay tutulduğunda insanlar sokaklarda birtakım gürültüler çıkarırlar²⁸:

Bu şeb 'uşşâkdan ol meh yine rûyun nihân tutmuş
Ki kûyun ser-be-ser hengâme-i şâhın amân tutmuş (G. 53/1)

Hiçbir keder, sevgilinin güzelliğini örtemez. Şair, gam gecesinde ayın etrafını saran kara bulutların ayın parlaklığını gizleyemeyeceğini, onun bir şekilde kendini göstereceğini ifade eder:

Totalım ebr-i zulmet almış âgûşa şeb-i gamda
Nedîmâ ol meh-i ferhunde-tâban gösterir kendin (G. 97/4)

Şeb-i yeldâ, yılın en uzun gecesidir ve kış mevsimindedir. Şaire göre bu en uzun gecenin bahar ile birlikte olması ancak mucize ile mümkün olabilir. Fakat aşağıdaki beyitte Nedîm; *şeb-i yeldâ* ile sevgilinin saçları, sevgilinin yüzünün aydınlığı ile bahar arasında bir ilişki kurmuştur:

Mu'ciz ki mihr hem şeb-i yeldâ vü hem bahâr
Cem' oldu tutup ol ruh-i berrâkı zülf ü hat (G. 55/3)

²⁶ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2011, s. 217.

²⁷ İlyas Yazar - Orhan Kaplan, "XVIII. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Eş Anlamlı, Yakın Anlamlı ve Aralarında Anlam İlgisi Bulunan Kelimelerin Stilistik Açından Kullanımı: Şeyh Gâlib, Nedîm ve Koca Râgıb Paşa Örneği", *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 4, 2014, s. 219-241.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Fatih Köksal, "Klasik Türk Şiirinde Güneş Tutulması ve Bununla İlgili İnanış ve Âdetler" *Milli Folklor*, S. 53, 2002, 114-125.

Nedîm, gece gündüz fark etmeksizin, sevgilinin her vaktinin güven içinde geçmesini ister. *Kur'an-ı Kerim*'de Kadir gecesinin bin gecedan hayırlı olduğunu bilen şair, sevgilinin her gecesinin Kadir gecesine gibi, her gününün ise bayram olmasını diler:

Gece gündüz gece âsâyîş ile evkâtın
Her şeb'in kadr senin her günün olsun bayram (K. 10/43)

Sevgili ve âşığı birlikte olduğu bir gece meclisinde sevgilinin ısrarı, âşığı zor durumda bırakır. Sevgiliye karşı çıkma dirayeti bulunmayan âşık, ağzına kadar dolu birkaç kadehi içmek zorunda kalır ve böylece neşesi tam kıvamını bulur:

Bu şeb bir âfetin ibrâmı ile meclisde
Çekilmiş idi bir iki piyâle-i ser-şâr
Tamâm neş'eler etdikde mihr gibi tulû'
Miyân-ı meclise nakl oldu sohbet-i eş'âr (K. 7/22-23)

Tefe'ül, fal açmak anlamına gelir. Bakla, kahve telvesi ile fal bakmak yaygın olmakla beraber *Kur'an-ı Kerim* ile de tefe'ül edildiği görülmektedir.²⁹ Divan şiirinde sevgilinin yüzü mushafa benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzünün hayali ile geceleri tefe'ül açtığını ve falına Leyl suresinin karanlığının çıktığını ifade eder:

Tefe'ül etmiş idik şeb hayâl-i hattınla
Sevâd-ı âyet-i ve'l-leyl geldi fâlımıza (Kt. 72/2)

Sevgili, her gece farklı kişilerle yatıp kalkmaktadır. Bu durum Nedîm'i üzer ve rahatsız eder. Şair, her gece sinisini ağyara açıp başkalarının gözlerini aydınlatan sevgiliden umudunu kesmiştir:

Kimlerin çeşmine ol sîne bu şeb nûr oldu
Nereye gitdi o hercâyî o meh-pâre 'aceb
Kimlerin yarasına merhem-i kâfûr oldu
Kandadır kanda o zâlim o sitemkâre 'aceb (Msmt. 13/1)

İlişkilerini gizleyen sevgililer, genellikle geceleyin bir araya gelirler. Onların birlikteliği kendi aralarındaki ilişkiyi sağlamlaştırdığı gibi geceyi de ihya etmektedir. Bu durumu Nedîm, sevgililerin arasındaki zevk ve şevk beratının yenilenmesi olarak yorumlar:

Duyduk iki yâr ahd berkitmişler
Bir manzarı hoş kenâra dek gitmişler
İhyâ edüp ol şebi tarabla hakkâ kim

²⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 388.

Tecdîd-i berât-ı zevk u şevk etmişler **(Rb. 2)**

Sevgili, âşığı öpmek için amber renkli tüylerinin çıkmasını, şarap içmek için ise akşam olmasını bekler. Bu durumu Nedîm, sevgilinin nezaketine yorar:

Lebin bûsun zamân-ı hatt-ı 'anber-fâm için saklar
Nâzüklük eyler bâdesin akşam için saklar **(G. 19/1)**

4. Gece-Âşık

Gece, sevgilinin hasretiyle yanıp tutuşan âşıkların mekânıdır. Onların kederini, iniltisini, feryatlarını gece gizler. Nedîm'e göre bahtı uyandırmak o kadar da zor değildir. Bundan dolayı geceleri inleyen âşığa seslenir ve avazını daha da yükseltmesi gerektiğini söyler:

Bahtı bîdâr etmek âsândır hemân olsun bülend
Ey horûs-ı nâle-i şeb-gîr âvâzın senin **(G. 71/5)**

Âşık, sevgilinin merhametsizliğinden dolayı her gece inlemektedir. Buna rağmen sevgilinin vurdumduymazlığı devam eder. Fakat ayrılık hastası olan âşık, sevgiliye beddualar ederek onun da ayrılık derdine düşmesini ister:

Hücûm-ı nâle-i şeb-gîrden zâlim haber-dâr ol
Beni bîmâr-ı hicrân eyledin sen dahi bîmâr ol **(G. 79/1)**

Şairin en büyük arzusu, geceyi sevgiliyle birlikte geçirmektir. Bu isteği karşılanmayınca sevgiliye sitem eden şair, ona seslenerek sabah olduğunu hatırlatır. Diğer beyitte de durum farklı değildir. Sevgiliyle hemhal olmanın vakti olan geceyi sevgili şarap içmekle geçirmiştir. Oysa âşık, sevgiliden yatağa meyletmesini bekler. Çünkü güneş doğduktan sonra iş işten geçecektir:

Cânâ sabâh eriştiği hâtır-nişân mıdır
Senden Nedîm-i zâr dahi kâmın almadan **(G. 104/5)**

İşte subh oldu amân mestânesin kâfir yeter
Ba'd-ezîn bir lahza meyl-i câme-hâb etmez misin **(G. 73/5)**

Bununla birlikte sevgili, bir önceki geceyi başkalarıyla geçirdiğine dair imalı bir şekilde konuşur. Bunu fark eden âşık, tedirgin olur:

Bir söz dedi cânân ki kerâmet var içinde
Dün geceye dâ'ir bir işâret var içinde **(G. 145/1)**

Âşık için bir mekânın değerli olmasının nedeni, içinde sevgilinin olmasıdır. Sevgilinin olmadığı hiçbir yerin anlamı ve güzelliği yoktur. Bundan dolayı şair, sevgiliyi göremezse âlemin gözlerine karanlık

geleceğini, bu düşünce ve kederin onu sabahlara kadar ağlatacağını söyler. Elbette ki şairi korkutan şey, geceleri yanına gelmeyen sevgilinin başkalarıyla birlikte olma ihtimalidir:

Târ olur görmez isem çeşmime sensiz âlem
Gece tâ subha dek ağlatdı beni derd ü elem
Fikr ü gam cânıma kâr eyledi bilmem bilmem
Âh hercâyî koculdun mu ki ağyâre ‘aceb (**Msmt. 13/3**)

Misyonu gereği âşık, sabah akşam demeksizin sevgilinin gül yüzü karşısında bir bülbül gibi feryat edip inler. Hasret gamının yarası, âşığın gönlünde bir gül gibidir. O, her gece sabahlara kadar ağlar. Onun gözyaşları, içindeki gülün üstünde biriken hasret şebnemleri gibidir:

Eylerem bülbül gibi şâm u seher feryâd u zâr
Gülşen-i hüsnüne bülbüller gibi nâlânınam (**G. 91/2**)

Güldür çemen-i sînede dâg-ı gam-ı hasret
Şeb tâ-be-seher eşk-i terim şeb-nem-i hasret (**G. 12/1**)

Aşk sarhoşu Nedîm, sevgiliye kavuşamamanın acısını farklı bir şekilde giderir. Şair, geceleri şarap içip kendini kaybetse de akıl ve şuurunun sevgiliye doğru gittiğini söyler. Fiziksel bir hareketlilik olmasa da bu durum, her gece sevgilinin hasretiyle yanıp tutuşan âşığı bir nebze rahatlatmaktadır:

Beni gird-âba salup yâra bu şeb tenhâda
Gİtdiler zevrak-ı sahbâ ile ‘akl u hûşum (**G. 84/3**)

Aşağıdaki şiirde Nedîm, gece meclisindeki bir durumu yansıtmaktadır. Çengin nağmelerine benzeyen âşıkların inlemeleri duyulmaktadır. Meclisin olmazsa olmazı olan sakiye duyulan hasret, meclis sakinlerine sıkıntı verir. Bunca derdin arasında birileri, şairin şarap şişesini duvara çarpıp kırmıştır. Böyle bir durumda gecenin eğlence ile devam etmesi beklenmemelidir:

Nağme-i çenge bedel dinler iken nâle vü âh
Hecr-i sâkî yetişirken bana derd-i cângâh
Bir taraftan dahi ey seng-dil ey baht-ı siyâh
Sen mi urdun bu gece şişemi dîvâre ‘aceb (**Msmt. 13/4**)

Dualar da tıpkı ahlar gibi تنها olması hasebiyle genellikle gece ile özdeşleşmiştir. Âşıkların gece yarısı ettikleri ah, göklere yükselmiştir. Bir bakıma bu ahlar, gökyüzünü mekân edinmiş ve orayı sahiplenmiştir. Nedîm, gece yarısı edilen ah’tan, sevgilinin ettiği dualar göğe eriştiğinde onları Allah’ın emaneti olarak görmesini ve gökyüzünün kemerine asmasını ister:

Âvîze kıl du'âsını tâ 'arş tâkına
Ey âh-ı nîm-şeb sana Allâh emâneti (G. 153/12)

Âşık, sevgiliye itaat etmek için hiçbir zaman ayrımı yapmaz. Âşık için sabah veya akşam arasında fark yoktur. Çünkü o, her iki vakitte de sevgiliye ram olabilir:

Ol perî-rû 'âşika râm olsa da mâni' değil
Gündüzün olmazsa akşam olsa da mâni' değil (G. 76/1)

Bayramın ilk günü bayram namazı kılınır ve bayramlaşma ile ilgili ritüeller yapılır. Bunu bilen şair, bayramın ikinci günü sevgiliye kavuşmak için onu davet eder. Şaire göre sevgilinin bu davete sabah veyahut akşam gelmesinin bir farkı yoktur. Onun için önemli olan vuslattır:

Pek umar teşrîfini 'ıydın ikinci gün Nedîm
Gündüzün olmazsa ahşâm olsa da mâni değil (G. 76/8)

Sevgiliden uzak olan âşık, bir gece vakti sevgiliyi düşünmekten tarihe dalar. Gecedен sabaha kadar *Mahmud ve Ayaz*'ın hikâyesini ezberler³⁰.

Düşüp bu gece tevârîhe fikr-i gülle hezâr
Ayâz kıssasın etdi sabâha dek ezber (K. 13/14)

Aşağıdaki beyitte Nedîm; âşığın, sevgilinin haberi olmamasına rağmen, her gece sabahlara kadar onun hayaliyle içip eğlendiğini söyler:

Sen bî-haber hayâlin ile gûşelerde biz
Tâ subh olunca her gece 'ayş u dem eyleriz (G. 49/2)

Şair, her gece eğri topuğa benzeyen kadehleriyle şarap kadehini kaldıranlara sitem eder. Çünkü âşıklar, zevkusefa içindekilerin aksine türlü türlü sıkıntılar çekmektedirler:

Biz topuk çalmada siz zevk u safâda her şeb
Kaldırıp ka'b-ı muhannâ gibi câm-ı bâde (G. 129/5)

5. Gece-Efendi

Nedîm'in şiirlerinde devrin padişahı ve sadrazamını övdüğü birçok örnek bulunmaktadır. Şair, III. Ahmed'i övdüğü beyitte, onun her gün ve gecesinin nevrüz ve bayram havasında geçmesini niyaz eder:

Her şebın devlet ile kadr ola yahûd kim ıyd
Her günün zevk ile nevrûz ola yahûd bayram (K. 14/21)

³⁰ Sultan Mahmud ve Ayâz hikâyesiyle ilgili bk. Fatma Büyükkarcı Yılmaz, "Bilinmeyen Bir Şair Selâmînin, Tevhid Risalesi ve 'Sultan Mahmud ve Ayaz Hikâyesi' Üzerine", *Turkish Studies*, C. XI/XV, 2016, s. 85-104.

Nedîm, kendisini himaye edip lütuflarda bulunan İbrahim Paşa'yı da şiirlerinde metheder, onun büyüklüğü ve şerefi için gece gündüz dua etmeyi kendine farz kabul eder:

Du'â-yı 'izz ü câhın zimmetimde farz bilmişdim
Ederdim rûz u şeb medhinle meclislerde gûyâyî (K. 9/32)

İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde geçirdiği bir bayramı anlatan Nedîm, bunca ay ve yıl geçmesine rağmen dünyada böyle bir bayram olmadığını, o kadar çok sabah ve akşam olmasına rağmen böyle bir gün doğmadığını söyler:

Cihânda böyle bir ıyd olmadı çok sâl ü meh geçdi
Felekte böyle bir gün doğmadı çok subh u şâm oldu (Kt. 6/16)

Bir başka beyitte İbrahim Paşa'nın silah kullanmaktaki maharetinden bahseden şair, onun karanlık gecede karıncanın içindeki sırrı bile hata yapmadan vurabileceğini söyler. İbrahim Paşa'yı övdüğü başka bir beyitte onun gece gündüz ihsanlarda bulunduğunu belirtir. Saçılan şeyin bir de toplayıcısı olmak zorundadır. İşte feleğin, bu ihsanları toplamaktan boynu iki kat olmuştur:

Hatâ etmez tûfeng-i desti ger târiki-i şebde
Nişân-gâh olsa ona sîne-i mûr içre olan râz (Kt. 32/6)

Devşirmededir saçdığı ihsânı şeb ü rûz
Pîr-i feleğin anun için kaddi dütâdır (K. 22/19)

Şair, meclis sahibinden çalgıcılarının gece gündüz demeksizin coşkulu nağmeler çalmasını istemesini söyler. Bu nağmelerin Acem³¹ makamında *darb-ı fetih*³² usulünde olmasını ister:

Mutrıbların her rûz u şeb kılsınlar âheng-i tarab
Amma usûli feth ü darb olsun makâmı hem 'Acem (K. 12/5)

6. Gece-Uyku

İnsan yaşamının, daha sağlıklı ve kaliteli devam etmesi için uyku önemlidir. Günün yorgunluğunun giderilmesi için iyi bir gece uykusuna ihtiyaç vardır. Bayramın ilk gününün tebrik merasimiyle geçtiğini belirten şair, günün yorgunluğunu atmak için bayramın ilk gecesini uyku ile tamamlayacağını söyler:

³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Cinuçen Tanrıkorur, "Acem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, 321-322.

³² Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Özkan, "Darb-ı Fetih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, 486-487.

İbtidâ ıyd gün icrâ-yı merâsimle geçüp
Gecesi dahi olup maslahat-ı hâb tamâm (K. 10/13)

Gece yapılan meclisler, meclis katılımcılarının uykusuz kalmalarına neden olur. Sevgilinin uyku kokan mahmur gözlerini gören Nedîm, onun hangi sohbet meclisini ihya ettiğini sorar. Onun uykusuz gözleri, gecenin bir habercisidir:

Aceb ne bezimde şeb-zindedâr-ı sohbet idin
Henûz nergis-i mestinde bûy-ı hâb kokar (G. 16/3)

Hasta olan kişilerin hastalıklarıyla ilgili şikâyetleri geceleri daha da şiddetlenir. Aşk hastalığına yakalanan âşık, uykusuz geçirdiği gecelerin sabahını yine uykusuz tamamlar. Nedîm, sabah uykusunu sevgiliye saklayıp âşıktan esirgeyen sabah vaktini eleştirir:

Dil-i bîmârıma hiç hisse vermez subh gûyâ kim
Şeker-hâbın hemân ol gözleri bâdâm için saklar (G. 19/3)

Âşık, her gece sabahlara kadar sevgilinin güzel yüzünü hayal eder. Bundan dolayı geceleri uyuyamaz ve uykusuz kalır:

Sünbülîstân-ı hatın fikriyle her şeb tâ seher
Göz döner bin kerre bir hâb-ı perîşân üstüne (K. 3/20)

7. Gece-Şâir

Nedîm, zihnindeki düşünceleri ışıltılı bir muma benzetir. Bu düşünceler o kadar parlaktır ki geceyi aydınlatır ve mumun etrafını dolaşan pervaneler, şairin kaleminin etrafında dolaşmaya başlar. Diğer beyitte yıldızların, şairin hiç söylenmemiş düşüncelerine her gece altından bir örtü hediye ettiğinden bahseder:

Zihn-i vekkâdının evsâfını yazdıkça senin
Geceler kilkimin etrâfına pervâne gelir (K. 16/25)

Encüm değil felekde kazâ bîkr-i fikrime
Her şeb hediye bir tutuk-ı zer-nişân verir (K. 4/60)

8. Gece-Vuslat

Âşığın en büyük arzusu, sevgiliye kavuşmaktır. Şair, sevgiliye kavuşacağı gece vaktini oruçlunun iftar edeceği vakti beklediği gibi beklemektedir. Çünkü onun için sevgiliyle birlikte olacağı gece vakti, iftar vakti kadar kıymetlidir. Fakat sevgili, sabahı koynuna almış gibi âşığın yanına geceleri gelmez:

Rakkâs bu hâlet senin oynunda mıdır
Âşıklarının günâhı boynunda mıdır
Doymam şeb-i vaslına şeb-i rûze gibi
Ey sîm-beden sabâh koynunda mıdır (Rb. 3)

İzzet Ali Paşa'nın bir gazelinin taştir eden Nedîm, onun gazelinin “Şâhid-i maksûd âgûşumda ben mahrûm-ı kâm/Subha dek teklîf-i vuslatla cidâl eylerdi yâr” beytinde sabaha kadar sevgiliyi vuslata ikna edemeyen âşığı anlatır. Yanlılıkla söylediği sözlerin ağırlığı altında ezilen, fakat sevgiliye karşı isteğinden vazgeçmeyen âşığın çaresizliğini anlatan Nedîm, gece boyunca sabaha kadar inadında direnen sevgiliye sitem eder:

Şâhid-i maksûd âgûşumda ben mahrûm-ı kâm
Hiç görünmez bu iki söz arasında iltiyâm
Var ise tağlît için söylenmiş ola bu kelâm
Fi'l-hakîka maslahat ger kalmış olsa nâ-tamâm
Subha dek teklîf-i vuslatda cidâl eylerdi yâr (Msm. 7/2)

9. Âşığın Zaman Mefhumunu Yitirmesi

Âşık, sevgiliye olan bağlılığından dolayı sadece ona ait unsurlarla ilgilenmektedir. Bu durumu anlatan Nedîm'e göre âşık, sevgilinin alnı ve siyah zülfünden başka hiçbir şeye önem vermez. Çünkü âşığın gönlü zaman kavramı anlamını yitirmiş, onun için sabah ve akşam arasında hiçbir fark kalmamıştır:

Bir cebînin bir dahi zülf-i siyeh-fâmın bilir
Dil ne subhun fark eder bi'llâh ne ahşamın bilir (G. 36/1)

Sonuç

Nedîm'in şiirlerinde zevk, haz, arzu, istek, kavuşma, hasret gibi kavramlar oldukça fazla yer bulmaktadır. “Gece” mefhumunun geçtiği yerlerde de “gece”nin bu kavramlarla bağlantılı olarak geçtiği görülmektedir. Şair, sevgilinin güzellik unsurlarını geceye ait öğelerle ilişkilendirmiş; geceyi aşk, meclis, eğlence ve şarap ile birlikte kullanmıştır. Ona göre gece sevgiliyle birlikte geçirilecek zamandır.

Nedîm'in “gece” mefhumunu bu kadar çok kullanmasını, onun eğlenceye, şaraba ve güzellere düşkünlüğü ile açıklayabiliriz. Çünkü birçok yasak ve cezanın bulunduğu toplumda, meşru kabul edilmeyen bu eylemler gizlice ve geceleri yapılabilmektedir. Bundan dolayı şairin şiirlerinde gece, meşrebine uygun hayatı yaşayabileceği önemli bir zaman dilimi olarak yer almıştır.

Gece kavramının geçtiği birçok yerde gündüzü de kullanan şair, sabah olmasını hiç istemez. Çünkü onun derdinin dermanı gecedir. Fakat sevgiliyle birlikte olmak için yanıp tutuşan NedİM'in, kavuştuktan sonra yaşadığı ayrılık endişesi ve korkusu da dikkat çekmektedir. Bu durum aslında onun, mutluluğu tam olarak yaşayamadığını gösterir. Gecenin olmasını dört gözle bekleyen şair, sevgilinin kendisiyle görüşüp görüşmeyeceğini bilememenin verdiği ıstırapla sabahlara kadar acı içinde bekler. Ayrıca o, geceyi sevgiliyle birlikte geçirme isteğini hiç çekinmeden dile getirmesine rağmen, sevgili başkalarına gösterdiği ilgiyi ve yakınlığı ona göstermez. Âşığın endişelenmesine ve öfkelenmesine neden olan bu durum sonucunda âşık, sabahlara kadar feryat eder.

NedİM, gece ile ilgili dinî kavramları da kullanmıştır. Âşık sevgiliyi, oruçlunun iftar vaktini beklediği gibi bekler. Devrin padişahı ve devlet büyüklerinin düzenledikleri gece meclislerinden de bahsederken şair, onların meclisindeki eğlenceler geceleri Kadir gecesi; gündüzleri bayram gününe dönüştürmüştür.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki NedİM'in gece ile ilgili şiirlerinde zevk ve arzular ön planda olmasına rağmen sevgiliye kavuşamama ve sevgiliden ayrılık korkusu da dikkat çeker. Bu durum şairin zevk ve endişe inlemeleri arasında kalmasına neden olmuştur. Yani onun şiirlerdeki geceye zevk ve eğlence daha çok hâkimdir, fakat bu şiirlerde gece arzu ve korkunun çatıştığı bir zaman dilimi olarak da değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Altınay, Ahmet Refik, *Lâle Devri*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 1973.
- Babacan, İsrâfil, *Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebki Hindî (Hint Üslûbu)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- Batıslam, Hanife Dilek, "Mihri Hatun Divanı'nda Gece", *Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016, s. 331-348.
- Boztopraklı, Gülsüm Funda, *Divan Şiirinde Gece (XV.-XVI. yüzyıl)*, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Büyükkarcı Yılmaz, Fatma, "Bilinmeyen Bir Şair Selâmînin, Tevhid Risalesi ve 'Sultan Mahmud ve Ayaz Hikâyesi' Üzerine", *Turkish Studies*, C. XI/XV, 2016, s. 85-104.
- Edib Ahmed Bin Mahmud Yükneki, *Atabetü'l-hakayık*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

- Forster, Edward Morgan, *Roman Sanatı*, Çev. Ünal Aytür, İstanbul, 1982.
- Gönel, Hüseyin, “Divan Şiirinde Sevgiliye Dair”, *Turkish Studies*, C. V, 2010, s. 208-222.
- İçli, Ahmet, *Mihr ü Mâh, Gelibolulu Mustafa Âli, İnceleme-Metin*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2009.
- Kabadayı, Osman, *Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Kırıkkale, 2007.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugati't Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2007.
- Kırnık, Hacı, 16. yy. Sonrası Osmanlı Toplumunda Eğlence Kültürüne Genel Bakış, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019.
- Kızılırmak, Abdullah, *Gökbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
- Köksal, Mehmet Fatih, “Klasik Türk Şiirinde Güneş Tutulması ve Bununla İlgili İnanış ve Âdetler”, *Millî Folklor*, S. 53, 2002, 114-125.
- Macit, Muhsin, *Nedim Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2016.
- Mazıoğlu, Hasibe, *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.
- Mevlana Celaleddin-i Rumî, *Divan-ı Kebir I*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1957.
- Mevlana Celaleddin-i Rumî, *Rubailer I*, Çev. M. N. Gençosman, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1974.
- Mum, Cafer, “Sebk-i Hindî’de Beyit Yapısı, Paradoksal İmajlar ve Çoklu Duyulama”, *Sözde ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî*, Haz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.
- Öger, Adem - Yıldız Altın, Kübra, “Uygurlarda Şamanizmden İslama Kötü Ruhların Dönüşümü”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 2016, s. 14-25.
- Özdemir, Semih, “Şevkitarab ve Canfezâ Makamları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Canfezâ’dan Doğmuş Bir Şevkitarab mı Yoksa Şevkitarab’da Kaybolan Bir Canfezâ mı”, *Ahenk Müzikoloji Dergisi*, S. 1, 2017, s. 61-86.

- Özkan, İsmail Hakkı, “Darb-ı Fetih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, 486-487.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2011.
- Sefercioğlu, Mustafa Nejat, *Divan Şiiri İncelemeleri ve Hocam Amil Çelebioğlu için Yazdıklarım*, Hiperyayın, İstanbul, 2017.
- Tanrıkorur, Cinuçen, “Acem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, 321-322.
- Türkçe Sözlük (Cilt 2)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Yaraşır, Ömer, *Nedim Divanı Tahlili*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Edirne, 1996.
- Yazar, İlyas - Kaplan, Orhan, “XVIII. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Eş Anamlı, Yakın Anamlı ve Aralarında Anlam İlgisi Bulunan Kelimelerin Stilistik Açıdan Kullanımı: Şeyh Gâlib, Nedim ve Koca Râgıb Paşa Örneği”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 4, 2014, s. 219-241.

İKİ DİLLİLİK VE BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN İKİ DİLLİLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

An Investigation on Bilingualism and The Bilingualism of Bulgarian Turks

Mehmet Emre ÇELİK**

ÖZ: Balkanlardaki en yoğun Türk varlığı Bulgaristan'da yaşamaktadır. Sayıları bir milyona yakın olan Türklerin eğitim, kültür ve sosyal yaşama dair pek çok sorunları bulunmaktadır. Bu araştırmada iki dillilik kavramı, Bulgaristan'daki Türk çocuklarının sahip oldukları iki dillilik özellikleri ve bu durumun eğitimlerine yansımalarının ayrıntılı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Veri toplama aracı olarak gözlem, görüşme ve anket metodlarından yararlanılan bu araştırmada, Bulgaristan'daki Türk çocuklarının hem Türkçeyi hem de Bulgarca'yı standart düzeyde edinemedikleri dolayısıyla bu durumun, akademik başarılarını olumsuz etkilediği, Bulgaristan'da seçmeli statüde okutulan Türkçe dersinin şehirlerde (Kırcaali, Şumnu vd.) yaşayan Türk veliler tarafından seçilmediği, genellikle köylerde yaşayan çocukların ailelerinin bu dersi seçtikleri sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonunda bu durumun düzeltilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İki dillilik, İki dilli Türk çocukları, Bulgaristan Türkleri, Türkçe ve Bulgarca

ABSTRACT: The most intense Turkish presence in the Balkans lives in Bulgaria. Nearly one million Turks have many problems with education, culture and social life. In this study, it is aimed to examine in detail the concept of bilingualism, the characteristics of bilingualism of Turkish children in Bulgaria and their reflections on their education. In this study, in which observation, it was found that Turkish children in Bulgaria could not acquire both Turkish and Bulgarian interview and survey methods were used as a way of collecting data at a standard level and this situation negatively affected their academic achievement. The Turkish course taught as an elective status in Bulgaria was not chosen by Turkish parents living in cities (Kardzhali, Shumnu et al.) and that the families of children living in villages generally chose this course. At the end of the research, various suggestions were made to correct this situation.

* Bu makale, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Muammer Nurlu danışmanlığında yapılan "Bulgaristan'daki Türk Çocuklarının Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerinin Değerlendirilmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Kurupelit Kampüsü, Atakum/Samsun, mehmetemre.celik@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2961-0035

Geliş Tarihi / Received: 04.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 29.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

Keywords: Bilingualism, Bilingual Turkish Children, Bulgarian Turks, Turkish and Bulgarian

Giriş

“Dil, düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir.”¹ “Dil bir toplulukta, insanların birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan, göstergeler ve kurallar topluluğundan oluşan bir bildirişim düzeneğidir.”² Bireyin kendisini ifade etmede aracı kıldığı dil, aynı zamanda kültürün ve medeniyetin de taşıyıcılığı görevini üstlenir. Bu görevi yerine getiremeyen dillerin konuşuru olan toplumlar, bu görevi başaran dillerin gerisinde kalmaya mahkûmdurlar. Dil geliştikçe toplum, toplum geliştikçe de dilin gelişimi yadsınamaz bir gerçekliktir. Hâl böyle olunca dile gösterilen özen ve önem artmakta, dilin işlevleri üzerine daha fazla fikrî mesai yapma ihtiyacı hâsıl olmaktadır. “Dil aynı zamanda toplumun kimliğidir. Bir toplumun kimliğini anlamak için onun diline bakmak gerekir.”³ Kimlik, bir toplumu o toplum yapan özelliklerin bütünüdür. Bu özellikler fiziksel olabildiği gibi genelde kültürel olan yerel âdetler (giyim vb.), inançlar, dinsel törenler, sanat, müzik, mimarî ve kişisel davranışlarla ilgilidir.

Her topluluğun kendine ait bir adı vardır ve bu ad aracılığıyla diğer topluluklardan ayrılırlar. Topluluklar sadece isimle değil, kültürel olarak da diğerlerinden farklı olduklarını vurgulamak isterler. Kültürel farklılaşmayı sağlayan en önemli öğeler ise dil ve dindir. “Göç, doğal afet, sürgün gibi nedenler, topraklarından ayrılmak zorunda kalmış toplumlar arasında birlik, beraberlik ve dayanışma duygusunun artması, kültür ile kimliğin korunması ve aktarılmasını sağlar.”⁴

Balkanlarda en yoğun Türk nüfusun bulunduğu ülke Bulgaristan’dır. Bulgaristan Türklerinin sayısı 2011 resmî nüfus sayım sonucu olarak 700 bin civarı gösterilse de resmî olmayan sonuçlara göre bu rakam bir milyon civarındadır. Bulgaristan Türk toplumu uzun yıllardır varlık mücadelesi vermektedir. Özellikle 1944-1989 arası yaşanan totaliter rejim Bulgaristan Türklerinin kültürleri üzerinde büyük tahribata neden olmuştur. Bu dönemde insanların dillerini kullanmaları, dinî vecibelerini yerine getirmeleri, gelenek

¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 55.

² Özcan Başkan, *Bildirişim İnsan-Dili ve Ötesi*, Multilingual Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 87.

³ David Crystal, *Dillerin Katli*, Çev. Gökhan Cansız, Profil Yayınları, İstanbul 2010, s. 55.

⁴ Hakkı Şekerbay, *Kimlik Politikası, Milliyetçilik, Etnisite Bağlamında Avrupa’da Ayrılıkçı Hareketler ve Bunların Avrupa Birliği’ne Olan Etkileri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s. 6.

ve göreneklerini yaşamaları yasaklanmıştır. 45 yıllık bu süreçte Türkler sahip oldukları pek çok hakkı kaybetmiş ancak mücadeleden vazgeçmemişlerdir.⁵ Demokrasi ile birlikte Bulgaristan geçmişiyle yüzleşmeye başlamış, yapılan hatalardan dolayı devlet katında Türklerden özür dilenmiş ve itibarsızlaştırılmaya çalışılan Türklere itibarları iade edilmeye başlanmıştır.

Bulgaristan’da Türk çocuklarının eğitimi-öğretimi Türkler için büyük meselelerin başında gelmektedir. Bulgaristan’da tüm okullar devlete bağlıdır ve bu okulların eğitim dili yalnızca Bulgarcadır. Ana dili Türkçe olan ve özellikle Türk köylerinde yaşayan çocuklar Bulgarca ile ilk kez okul ortamında tanıştıklarından okuldaki ortama uyum sağlamakta zorlanmaktadırlar. Şehirlerde yaşayan Türk çocukları okula başlayana kadar sokakta Bulgarca ile sıkça karşılaştığından köyde yetişen Türk çocuklarına oranla okul ortamına daha kolay uyum sağlamaktadır. Ancak her iki grup da ana dili Bulgarca olan çocuklar ile kıyaslandığında genelde akademik başarıda onlardan geri kalmaktadırlar.

Totaliter rejim sonrası demokrasi döneminde Türkler, Türkçenin serbest seçmeli ders olarak okutulmasını talep etmişler ve kendilerinin bu istekleri dönemin Bulgaristan Hükümeti tarafından yerine getirilmiştir. 1992’de 114 bin öğrencinin seçtiği Türkçe dersini 2014’te ise 7 bin öğrenci seçmiştir. Türkçe dersini seçen öğrencilerin tamamına yakını Türk köylerindeki okullarda okuyan çocuklardır. Şehirlerdeki Türk çocuklarının velileri “Türkçeyi zaten biliyor” düşüncesiyle çocuklarına Türkçe dersi yerine Bulgarca, İngilizce, matematik vb. gibi farklı dersleri seçtirmektedirler. Oysa hem şehir hem de köydeki çocukların sahip oldukları Türkçe, standart Türkçeden çok uzaktır.

Bütün bunlar göz önünde bulundurularak bu araştırmada, iki dillilik meselesi, Bulgaristan’da doğup yaşayan ana dili Türkçe, ikinci dili Bulgarca olan iki dilli Türk çocuklarının sahip oldukları iki dillilik özellikleri ve Türk çocuklarının eğitimi üzerinde durulmaktadır.

Araştırmanın veri toplama grubu, Bulgaristan’daki Türk nüfusun yoğun yaşadığı Kırcaali (Koşukavak ilçesinin Tokatçık ve Adaköy köyleri; Eğridere ilçesine bağlı Çamdere ve Tosçalı köyleri; Yenipazar ilçesi; Cebel ilçesi; Kırcaali merkeze bağlı Dedeler ve Göklemeler köyleri) ve Şumnu (Çukurköy, Yazla ve Enbiyalar köyleri ile il merkezindeki bir okul) illerinde,

⁵ Ersin Erkan, *Dil Hakları ve Devletlerin Dil Politikaları: Avrupa Birliği Aday Ülkeleri Bulgaristan ve Romanya Örnekleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 172.

12 farklı okulda öğrenim görmekte olan beşinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

1. İki Dillilik

Günümüzde dünyada yedi binden fazla dilin konuşulduğu belirtilir.⁶ Dünya nüfusunun ise yaklaşık üçte birinin, gündelik hayatta etkileşim hâlinde olan iki ya da daha fazla dili kullandığı ifade edilmektedir.⁷ Dolayısıyla 20. yüzyılın başından bu tarafa iki dillilik ve çok dillilik meselesi özellikle dil bilimi uzmanlarının gündemini meşgul etmektedir. İki dillilik üzerine henüz ortak bir tanımlama yapılabilmemiş değildir. Geçmişten bugüne literatür incelendiğinde karşılaşılan iki dillilik tanımları şunlardır: “İki dillilik, her iki dili de ana dili gibi kontrol edebilme durumudur. Elbette iki dili de kontrol edebilen kişinin ne derecede mükemmel olduğu belirlenemez, bu ayrım kişiden kişiye değişebilir.”⁸ “İki dillilik, bir dili konuşan kişinin diğer bir dille de anlamlı ve tam söylemler üretebildiğinde ortaya çıkan durumdur.”⁹ “İki dillilik, aynı kişi tarafından iki ya da daha fazla dilin değişimli olarak kullanılabilmesi durumudur.”¹⁰ “İki dillilik iki farklı parçaya ayıramayacak birleşik bir bütündür. İki dillilikten kasıt iki yarım ya da iki tam tek dillilik değildir. İki dillilik, bu iki durumu birleştiren farklı ve özel bir dilbilimsel yapıya sahiptir.”¹¹ “İki dillilik, iki dilde de yeterli olma ve iletişim kurabilmeye tekabül eder. İki dilli bir toplum içerisinde iletişim kurmak için iki dilin kullanıldığı toplumdur. İki dilli bir toplumda çok sayıda tek dilli olması mümkündür. Bir toplumda iki dillilik yeterliğini gerektirecek fonksiyonları sağlayacak yeterli sayıda kişinin bulunması o topluma iki dilli demek için yeterlidir. Bu yüzden bireysel iki dillilik ve toplumsal iki dillilik arasında bir ayrım vardır.”¹² “İki dillilik, iletişim için kullanılan iki ya da daha fazla dilbilimsel kodun lehçeleri de dâhil eden dil yoluyla etkileşimleri sonucu ortaya çıkan bireylerin ya da grupların psikolojik ya da sosyal

⁶ Nadir Engin Uzun, “Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 19, S. 2, 2012, s. 116.

⁷ Li Wei, “Dimensions of Bilingualism”, *The Bilingualism Reader*, Ed. Wei Li, Routledge, London, 2007, s. 3.

⁸ Leonard Bloomfield, *Language*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1933, s. 56.

⁹ Einar Haugen, *The Norwegian Language in America: A Study of Bilingual Behavior*, Indiana University, Bloomington, 1953, s. 6.

¹⁰ William Mackey, “The Description of Bilingualism”, *Canadian Journal of Linguistics*, S. 7, 1962, s. 52.

¹¹ François Grosjean, “Another View of Bilingualism”, *Cognitive Progressive in Bilingualism*, Ed. Richard J. Harris, North Holland, Amsterdam, 1992, s. 55.

¹² Agnes Lam, “Bilingualism”, *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages*, Ed. Ronald Carter - David Nunan, Cambridge University, Cambridge, 2001, s. 93.

durumlarıdır.”¹³ TDK'nin Sözlüğüne göre iki dillilik, “bireyin iki ayrı dili okuyup yazma gücünde ve becerisinde olma durumudur.”¹⁴ Bu becerilerin hangi düzeyde olması gerektiği konusunda ise bir fikir birliği yoktur. Rolffs, iki dilliliğin çağdaş ve donanımlı bir tanımını yapmıştır: “İki dillilik, iki dili ve iki kültürü bilmek ve anlamak; iki dili bir arada kullanmak; iki dilde düşünmek ve hissetmek; her iki dilin el kol hareketleriyle, iki dilin vurgu özellikleriyle konuşmak; zengin bir potansiyele ve kaynağa sahip olmaktır.”¹⁵

“İki dilli misin?” sorusunun cevabını Baker¹⁶ dört temel dil becerisi üzerinden açıklamaya çalışır. “Hangi becerilerde iki dilliyim?” sorusunu soran Baker, iki dilliğin basit bir sınıflandırmadan ibaret olmadığını savunur. Bazıları ikinci bir dilde konuşabilir ama o dilde okuyup yazamaz. Bazıları da ikinci dilde okuduğunu ve dinlediğini anlar (pasif iki dilli) ancak o dilde konuşup yazamaz. Bazıları ise konuşulan ikinci bir dili anlar fakat o dilde konuşamaz. Mesele bu açılardan ele alındığında iki dilliğin farklı boyutları ve türleri ortaya çıkmaktadır. Bu dört temel dil becerisi ne tam siyah ne de tam beyazdır. Bu iki renk arasında başka renklerin de oldukça farklı tonları yer almaktadır. Bu çok tonluluk iki dilli becerilerin çok renkli görünümüne işaret eder. Renkten kasıt bu becerilerin herkeste farklı düzeylerde öne çıkabileceğidir. Her dil becerisi az veya çok gelişmiş olabilir. Örnek vermek gerekir ise okuma becerisi basit ve temelden, akıcı ve daha üst seviyeye ilerletilebilir. Herhangi bir kimse herhangi bir bağlamda dinlediğini (ör. alışveriş üzerine) anlayabilir. Fakat bir başka bağlamdaki (ör. akademik faaliyet) anlayamayabilir. Bu durum dört temel dil becerisinin alt boyutlara ve bölümlere ayrıldığını göstermektedir. Beceriler içlerinde farklı alt beceriler barındırır. Bu temel beceriler şunlardır: Telaffuz, sözcük dağarcığı, dil bilgisi, duruma uygun ifade söyleyebilme yani bir anlamı farklı durum ve tarzlara taşıyabilme becerisidir. Bireyin iki dildeki yeteneğini belirleyebilmek için basit sınıflandırmalardan kaçınılmalıdır. Kanada ve İngiltere’de iki dilliler ESL (İngilizcesi ikinci dil olanlar), Amerika’da ise bunlar LEP (İngilizcesi sınırlı olanlar) olarak adlandırılmaktadırlar. Bu gibi

¹³ Yuko Goto Butler - Kenji Hakuta, “Bilingualism and Second Language Acquisition”, *The Handbook of Bilingualism*, Ed. Tej K. Bhatia - William C. Ritchie, Blackwell, USA, 2006, s. 115.

¹⁴ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1165.

¹⁵ Songül Rolffs, “Yine İki Dillilik Üzerine”, *Die Gaste*, 15 Ocak 2009, <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi506.html>, (Erişim Tarihi 12.08.2015).

¹⁶ Colin Baker, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, Multilingual Press, New York 1993, s. 6-7.

etiketlemeler çocukların iki dilli becerilerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir.

Baker'a göre birisinin iki dilli olup olmadığına karar verebilmek için bireyin ikinci dilde en az bir beceriye başlangıç düzeyinde sahip olması gerekmektedir (minimal bilingualism).¹⁷ Başlangıç düzeyinden kasıt, bireyin ikinci dildeki günlük kalıplaşmış ifadeleri (merhaba, afiyet olsun, adın ne, hoş geldin, güle güle vb.) konuşup anlamasıdır. İki dilliliğin klasik tanımı olan "bireyin her iki dili de ana dili gibi kontrol edebilmesi"ni (maximal bilingualism) ise çok aşırı, uç bir durum olarak yorumlayan Baker, buradaki "kontrol" ifadesinin muğlaklığından yakınmaktadır. İki dilde de dil becerileri iyi gelişmiş kimseler "dengeli iki dilli" olarak tanımlanırken bu kimseler her iki dilde de kendilerini akıcı bir biçimde ifade edebilirler. İki dilliliğin olası bilişsel getirileri göz önünde bulundurulduğunda dengeli iki dilliler diğerlerine göre daha avantajlı durumdadırlar. Çoğu iki dilliler her iki dilini farklı amaçlar için kullanırlar. Örneğin bir kimse sahip olduğu bir dili evde, diğer dili de işte kullanıyor olabilir. Şayet birey, her iki dilde de dil becerileri bakımından düşük seviyede ise bu durum dengeli iki dilliler bakımından bir sorun teşkil edebilir. Bir kimse yeterli anlamında birbirine eşit olmayan iki dile sahip olabilir. Kimi uzmanlar bu görüşü benimsemese de dengeli iki dillilikte birey her iki dilde de temel, mantıklı derecede beceriye sahip olmalıdır. Örneğin bir çocuk her iki dilde de okul müfredatını anlayabiliyor ve sınıf etkinliklerine uyum gösterebiliyorsa iyi bir dengeli iki dillidir. "Dengeli iki dillilerin sahip olduğu beceriler, tek dillilerin sahip olduğu beceriler ile kıyaslanamaz."¹⁸ "Tek dilli çocuklara göre bu seviyedeki çocukların çok daha yaratıcı ve ileri düzeyde zihinsel işlem gerektiren durumlarda çok daha başarılı oldukları bilinmektedir."¹⁹

2. Toplumsal ve Bireysel İki Dillilik

Yüzeysel olarak tanımlamak gerekirse toplumsal iki dillilik, belli bir toplumda iki veya daha fazla dilin konuşulması durumudur. Bu bağlamda, nerdeyse tüm toplumlar iki dillidir. Ama her toplumda bu iki dilliliğin derecesi ya da şeklinde farklılıklar olabilir. İlk olarak, iki dil iki farklı grup tarafından konuşulur ve her iki grup da aslında kendi başlarına tek dilli gruplardır. Bazı iki dilli bireyler, gruplararası iletişim gereği duyarlar. Toplumsal iki dilliliğin bu türü çoğunlukla, sömüren grubun İngilizce konuştuğu ve yerli halkın da yerel bir dil ile konuştuğu eski sömürge

¹⁷ C. Baker, *age.*, s. 8.

¹⁸ C. Baker, *age.*, s. 8.

¹⁹ Kutlay Yağmur, "İki Dilli Çocukların Dil Becerilerinin Ölçümü ve Eşik Kuramı", *Dil Dergisi*, S. 135, 2007, s. 63.

ülkelerinde meydana gelmiştir. İkinci grubun toplumlarında, tüm halk iki dillidir. Toplumsal iki dilliliğin bu şekilde genellenmiş bir biçimine Afrika ülkeleri ve Hindistan'da rastlanır. Yaygın şekilde insanların iki veya daha fazla dile de hâkimiyetleri söz konusudur. Toplumsal iki dilliliğin üçüncü kategorisinde de bir grup tek dilli ve diğer grup iki dillidir. İki dilli grup, çoğu zaman sayısal ve istatistiksel bağlamda olmasa bile, sosyolojik anlamda azınlık konumunda kalmaktadır. Bu grup, baskın olmayan ya da sindirilmiş bir gruptur. Bu grubun örneği, Grönland Eskimo dilini kullanan ve Danimarka dilini öğrenen kişilerin iki dilli olduğu ve öte yandan Danimarka dilini kullanan kişilerin sosyolojik anlamda baskın ve tek dilli kişilerin yaşadığı Grönland'da görülebilir. Şüphesiz ki her üç grup da genel olarak teoriye dayalı bir şekilde gruplandırılmakta ve bu grupların herhangi birinin keskin bir şekilde yaşadığı bir nokta dünya üzerinde bulunmamaktadır.²⁰ Bireysel iki dillilik, bireyin iki dilli oluş durumudur. Bu durum bireyin hayat akışına bağlıdır. “Dil edinimi çok değişik nedenlerle iki dilli bir çevrede gerçekleşen kişi veya iki dil bilen kimseler, iki dilli (bilingual) kimselerdir.”²¹ Bireysel iki dillileri dört gruba ayıran Skutnabb-Kangas, her grubun bu süreçte kendi içerisinde iki dilli olabilmek için farklı ön şartların baskısı altında olduğunu ve bu süreçte başarısız olmaları hâlinde grupların farklı sonuçlarla karşılaşacağını vurgulamıştır. Bu gruplar; seçkin iki dilliler, dilsel çoğunluğa mensup iki dilli çocuklar, iki dilli aileden gelen çocuklar ve dilsel azınlığa mensup iki dilli çocuklardır.²²

3. Seçkin İki Dilliler

Bu grupta yer alanlar, iki dilli olmaya genellikle bağımsız bir şekilde kendileri karar vermişlerdir. Bağımsız karar veremeyenler için ise aileleri belirleyici olmuştur. Adından da anlaşılacağı gibi bu grup gelir düzeyi orta ya da üst seviyede yer alan ailelerin çocuklarından oluşmaktadır. Belirli bir süredir yurt dışında yaşayan, seyahat eden, okuma bursu kazanan çocuklar, akademisyen ve uluslararası diplomatların çocukları, uluslararası ticaret yapan iş adamlarının çocukları bu grupta yer alır. Ayrıca farklı bir dili konuşan özel bakıcıya sahip çocuklar da bu grupta değerlendirilir. Avrupa'da karşılaşılan yaygın bir durum olan, yaz aylarında tatil yapmak için farklı ülkelerden gelen misafirleri gönüllü olarak evlerinde ağırlayan gençler de seçkin iki dillilerdir. Seçkin iki dilliler başka bir ülkeye

²⁰ Rene Appel - Pieter Muysken, *Language Contact and Bilingualism*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2014, s. 1-2.

²¹ Günay Karaağaç, “Bireysel İki Dillilik ve Toplumsal İki Dillilik”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 717, 2011, s. 222-224.

²² Tove Skutnabb-Kangas, *Bilingualism or Not? The Education of Minorities*, Multilingual Matters Press, Clevedon, 1981, s. 73.

gittiklerinde o ülkenin dilini muhtemelen orta seviyede biliyor olurlar ve bu seviyeyi korurlar. Dilsel azınlık mensubu bir çocuk başka ülkeye taşındığında ise o ülkenin dilini kullanması gerektiği bazı yerlerde aşağılayıcı durumla karşılaşabilir, küçük düşebilir. Bu çocuklar gittikleri ülkelerde iki dilli olmayı başaramazlarsa bireysel olarak benzer durumdaki dilsel çoğunluk mensubu çocuklara oranla daha olumsuz sonuçlarla karşılaşır. Bu sonuçlar şunlar olabilir:²³ Memleketindeki okuluna geri gönderilmek, kaldığı ülkedeki ana dili konuşucularıyla iletişime geçmekten kaçınmak veya yolda, sokakta kendi ana dilini konuşanlarla iletişim kurmayı tercih etmek. Çocukların ve gençlerin temsil ettiği seçkin iki dillilik asla problemlerle karşılaşmaz. Seçkin iki dillilikte bu durum kişisel seviyede zenginlik ve olumlu bir durum olarak görülür. Seçkin iki dillilerin karakterini oluşturan başka bir durum ise bireyin kendi karakteridir. Çünkü genellikle bireyler iki dilli olmayı kendileri istemişlerdir. Bu kararı, organize olmuş bir grupla değil tamamen kendi özgür iradeleriyle alırlar.

4. Dilsel Çoğunluğa Mensup İki Dilli Çocuklar

Bu grup çoğunlukla okullarda yabancı dil öğrenen çocukları kapsar (Türkiye'deki okullarda İngilizce, Almanca, Fransızca öğrenen Türk çocukları bu gruba girer). Ayrıca okullarda yabancı dilde eğitim gören (immersion program) çocuklar da bu gruba dahildir. Bu programdaki çocuklar yüksek ana dil seviyesine sahiptirler. Dilsel çoğunluğa mensup çocuklar iki sebepten ötürü iki dilli kabul edilirler. İlki, azınlıkların toplumda kendilerini dışlanmış hissetmelerini engellemek için çoğunluk diline mensup toplumun da azınlık dilini kullanacağını garanti etmesi, resmî alanlarda bu dile de geniş kullanım sahası sağlanması çocukların iki dilli olması ortamını doğurur. İkincisi ise dilsel çoğunluğa mensup iki dilli olma sürecindeki çocuklar yabancı dilde eğitim (immersion program) yapılan sınıflarda azınlık dilini öğrenerek iki dilli olurlar. Bu gruptaki çocukların iki dilli olmalarında gönüllülük esastır. Kendilerinin isteği ve motivasyonu, ailelerinin de desteği söz konusudur. Herhangi bir baskı altında değildir. Dilsel çoğunluğa mensup iki dilli çocuklara yabancı dil öğretiminde kullanılan yöntem, teknik ve materyaller diğer gruplara oranlara çok daha etkili olur.²⁴

5. İki Dilli Aileye Mensup İki Dilli Çocuklar

Bu grup, iki dilli aileye mensup çocukları içermektedir. Bu ailelerde ebeveynler (anne ve baba) farklı ana diline sahiptirler. Şayet çocuklar, çoğunluğa ait dili konuşan anne ya da babaya sahip ise çocukların iki dilli olmaları yönünde toplumun herhangi bir baskısı söz konusu değildir. Bilâkis

²³ T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 75.

²⁴ T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 76.

bu durumda toplum, çocuğu tek dilli olması yönünde teşvik etmektedir; resmî dili öğrenmesi için toplum çocuğu cesaretlendirir. Diğer taraftan ise bu gruptaki çocuklar aile içi baskı görürler, çünkü aile bireyleri çocuklarının kendi sahip oldukları dil ile iletişime geçmelerini ister. Dolayısıyla ebeveynler çocuklarının genellikle kendi konuştukları dili öğrenmesini istemektedirler. İki dilli bir ailede çocuğun iki dilli olmayı başaramaması durumunda çocuk tek dilli olarak büyür, iki dilin (ana dili ya da baba dili) birinde baskın olur. Böyle ailelerde çocuklar iki dilli olmayı başaramazlarsa tüm aile bundan olumsuz etkilenir. Çocuk, aile bireyleri ile onların ana dilinde iletişim kuramaz ise anne ve babasıyla ilişkisi de bu durumdan etkilenir. Çocuk, anne ve babasının konuştuğu herhangi bir dil ile aile içinde iletişime geçmez ise kültürel paylaşım yaşanmaz, dolayısıyla çocuk kültürel mirasını zenginleştirmede yetersiz kalır. Ayrıca aile bireylerinin doğum yeri olan memleketlere gittiğinde de, o ülkenin dili ile iletişim kurma şansını da yitirmiş olur. Eğer anne ve baba, dilsel azınlığa mensup bir aileden geliyor ve bu diller resmî olmayan diller ise, bu durumdaki iki dilli ailelerin çocuklarının durumu azınlık diline mensup ailelerin çocukları ile aynı olur.²⁵

6. Dilsel Azınlığa Mensup İki Dilli Çocuklar

Bu gruptaki çocuklar, kendi dillerinin kısıtlı kullanım alanı nedeniyle iki dilli olmaları yönünde güçlü bir dış baskı altındadırlar. Bu aile dışı sosyal baskının yanı sıra bu çocuklar iki dilli olmaları için aile içi baskıya da maruz kalırlar. Genellikle aileler, çocuklarının daha iyi ekonomik ve eğitim şartlarına sahip olabilmeleri için çoğunluğun dilini de çocuklarından öğrenmelerini ister. Ailenin bu isteği, dilsel azınlığa mensup bir aile için evrensel bir istektir. Ancak bunun yanında aileler, doğal olarak çocuklarının kendi ana dilini de edinmelerini isterler. Nadir de olsa kimi aileler ya ideolojik nedenler ya da çoğunluğun kuvvetli asimilasyonu nedeniyle çocuklarının sadece çoğunluğun dilini öğrenmesini yeterli görürler. Bu tip aileler ana dilinin önemini yok sayarak çoğunluğun diline öncelik verirler. Çocuk, sadece ana diline sahip ise gelecekte karşılaşıacağı eğitim fırsatlarından yararlanamaz ayrıca bu durum çoğunluğa mensup çocuklarla eşit şartlarda yarışabilmesine engel olur. Sosyal hayatı ve insanlara etkileşimi de doğal olarak sınırlanacaktır. İleride kendi sosyal çevresinde dahi yer edinmede sorun yaşayacaktır. Çünkü kendi dilsel taleplerini çoğunluğun dilinde ifade etmesi gerekecektir. Bundan dolayı kendi sosyal çevresiyle etkileşimi de sınırlı kalacaktır. Çocuk, çoğunluğun konuştuğu dili bilir de kendi ana dilini bilmezse kendi kültürüyle bağları kopacak, kimliğine

²⁵ T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 78.

yabancılaşacak, bu durum ileride kimlik sorununun doğmasına sebep olacaktır.²⁶

7. Kod Karıştırma (Code Mixing)

İki dil edinme sürecindeki çocukların karşılaştığı bir sorun da dilleri karıştırma ve değiştirmedir. Kod karıştırma bir cümledeki sözcük düzeyindeki değişimleri göstermek için kullanılan bir terimdir. Bireyin iki ya da daha çok dil arasında değişim yapmasıdır. Bu değiştirme, çok küçük bir sözcükten başlayıp büyük cümle bölümlerine kadar yayılabilir. Kod karıştırma nispeten tasarlanmış, planlı bir amacı olan değişiklikleri tanımlamak için kullanılır. Kod karıştırma, bir cümle veya farklı cümleler arasındaki öbekte olabilir.²⁷

Bulgaristan Türkleri (Bulgarca/Türkçe iki dilli) arasından derlenen kod karıştırmaya örnek teşkil edebilecek bazı yapılar şunlardır (Cümle içindeki Bulgarca ifadeler italik biçimde gösterilmiştir):

Az ileride araba *zavoyu* (virajı) alamamış, *katastrofa* (kaza) yapmış.
Bana ceren *piperi* (karabiberi) verir misin?
Bana *kuhnyadan* (mutfaktan) bıçağı getir!
Öğretmenim, *belejnigimi* (karnemi) vereyim mi?
Caşayı (kadehi) doldur!
Bana *himikalı* (kalemi) ver!
Bizim derse dün *lektor* (üniversite hocası) gelmedi.
Sofya'dan *vuycom* (dayım) geliyor.
Arkadaşlarım *tetradkamı* (defterimi) yırttı.
Vaza (vazo) kırıldı.
Bizim *prezident* (cumhurbaşkanı) Türk düşmanı gibi!
Kmetle (muhtarla) görüştüm.
İzborlar (seçimler) yaklaşıyor.

Örnekler incelendiğinde kimi Bulgarca sözcük köklerine, görev ve anlam bakımından Türkçe eklerin yüklendiği görülmektedir. Değiştirmeler, hem cümle içerisinde hem de cümleler arasında olabilir. Bazen karşısındaki konuşucuyla konuşmanın devamlılığını sağlamak amacıyla kod karıştırmaya başvurulur, devamlılık sağlandıktan sonra ise tekrar ilk dilde konuşmaya devam edilir. Kod karışırtmaların çoğu ortamdan, durumdan veya kişisel nedenlerden kaynaklı gerçekleşir. Örnek vermek gerekirse, ev içinde aile bireyleriyle konuşurken kod karıştırmaya başvurma ihtiyacı hissetmeyen bir Türk çocuğu, sokakta Bulgar arkadaşlarının da olduğu bir ortamda oyun

²⁶ T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 79-80.

²⁷ C. Baker, *age.*, s. 76.

oyarken kod karıştırabilir ya da sınıf ortamında öğretmenlerinden çekindiği için Türkçe sözcük kullanmaktan özellikle kaçınan bir çocuk, teneffüse çıktığında arkadaş ortamında kod karıştırmaktan çekinmemektedir. Birinci dilde konuşmaya devam edilirken, sırası gelen sözcüğün o dilde anlamı tam karşılayamaması, onun yerine ikinci dilden sözcük yerleştirmeye neden olabilir. Böyle kişiler, her iki dile de sahip olanların bulunduğu ortamlarda daha anlaşılır ve açık bir şekilde iletişim kurabilir, iletişime devam edebilirler.²⁸

8. Kod Değişirme (Code Switching)

İki dili aynı anda edinen çocuklarda sıklıkla görülen kod değişirme, bir konuşma içerisinde çocuğun her iki dilden de öğeleri kullanması durumudur. Kod ile kastedilenin sadece dil olmadığı; aksan, lehçe, şive, ağız vb. da olabileceği bilinmelidir. Bu öğeler aynı söz içinde bulunursa bu “söziçi kod değişime”, aynı konuşma içerisinde iki farklı söz arasında meydana gelirse “sözlerarası kod değişirme” olarak adlandırılır. Öğeler, dilin en küçük birimlerini (ses, hece) içerebileceği gibi, dilin büyük yapılarından (sözcük, sözcük öbekleri, yan cümle) da oluşabilir.²⁹

Bulgaristan Türkleri (Bulgarca/Türkçe iki dilli) arasından derlenen kod değişirmeye örnek teşkil edebilecek bazı yapılar şunlardır (Cümle içindeki Bulgarca ifadeler italik biçimde gösterilmiştir):

- Yolda yürürken düştüm *obaçe nikoy ne mi pomogna* (ama kimse yardım etmedi).
- Kitap okumayı seviyorum *zaštoto mi dava svoboda* (çünkü bana özgürlük veriyor).
- Bugün dükkâna gittim fakat önü çok kalabalıktı. *I se vırnah obratno vkıšti ne mi se çakaşe* (Beklemek istemediğim için eve döndüm).
- Ödevlerimi yapacaktım ama kitaplarım köyde kalmış. *I zatova šte zakısneya s predavaneto im* (Bu yüzden geç teslim edeceğim).
- Evde ekmek yoktu. Fırına da gitmedim. Eray dönerciyi aradı *i problema s hrana se reşi* (ve yemek sorunu çözülmüş oldu).

Karşılıklı konuşmada, kişiler arasında hem kod değişirme hem de kod karıştırmaya rastlandığı görülmektedir. Aşağıda, Bulgaristan Türkü iki kişi arasında geçen bir diyaloga yer verilmiştir:

- A: Selam *mayko* (anne), nasılsınız? Ne var ne yok?

²⁸ Nermin Molali, *Romanya Türk Topulukları Örneğinde İki Dillilik*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 62-63.

²⁹ Johanne Paradis - Fred Genesee - Martha Crago, *Dual Language Development & Disorders*, Paul H. Brookes Press, Baltimore, 2004, s. 91-92.

- B: İyiyiz kızım. Evde, babanla televizyona bakıyoruz. Yeni bir *serial* (dizi) başlamış. Siz nasılsınız?
- A: Biz de iyiyiz. Kızanla *topkaları* (topları) aldık oynuyoruz. Ablamla konuştunuz mu?
- B: Konuştuk demin. O da büyüğünü *detskaya* (anaokuluna) götürmüş bugün, küçüğünün de *vaksinası* (aşısı) gelmiş, *bolnitsaya* (hastaneye) gitmişler. *Malko e bile kisela, s ney asa se zanimavali dnes* (Bugün biraz keyifsizmiş, tüm gün onunla uğraşmışlar).
- A: Ben de aradım da açmadı, sonra ararım yine. *Veçerya* (akşam yemeği) hazırlıyor herhalde. Yarın gene konuşuruz bakalım. *Leka nošt* (iyi geceler).
- B: Hadi bizde de *leka nošt* (iyi geceler).

9. Yarı-dillilik (Semi-lingualism)

Bu kavram, İskandinavya ve Kuzey Amerika’da yaşayan dilsel azınlık gruplarının değişimi ve siyasi etkiler sonucu ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarında tartışılmaya başlanmış 1970’lerin sonunda ve 1980’lerin başında yarı-dillilik araştırmaları üst düzeye çıkmıştır. Tanımı ile ilgili tartışmalar hâlen devam etmektedir. İki dilliler dil becerilerini kullanma açısından her iki dilde veya birinde baskın olmaya meyillidirler. Bu durum zaman içerisinde değişiklik gösterebilir. Bazı uzmanlara göre bir dilde baskın olma durumu, sosyal ve coğrafi hareketliliğe göre değişiklik gösterebilir. Diğerlerine göre ise bu baskınlık yer ve zamana bağlıdır. Hansegård³⁰ ve Skutnabb-Kangas³¹ yarı-dillilik tanımının eksik yönlerini altı dil becerisi yönünden tanımlamışlardır: Sözcük hazinesi, dilin doğrulanabilirliği, dilin kendiliğinden ilerlemesi (otomatizm), dilsel üretim, dilin işlevlerinde egemen olma, anlamlar ve imgeler. Dolayısıyla yarı dilli herhangi biri tek dillilerle karşılaştırıldığında yarı dilli kişinin her iki dilde de nicelik ve niteliksel yeterlilikler bakımından diğerinden üstün olduğu görülür. “Yarı dilli bir kimsenin her iki dilde ortaya koyduğu görünüş, dar sözcük hazinesi ve eksik gramer bilgisine sahip olduğu yönündedir. Her iki dilde de dilsel üretimde yaratıcı olamayan yarı dilliler, duygularını ifade etme ve düşünmede zorlanırlar.”³² Dil edinimi için kritik kabul edilen yaşlarda (3-4 yaş) karşılaştıkları birtakım problemler (fiziksel sorunlar, psikososyal problemler vb.) nedeniyle iki dilli toplumlardaki çocukların bazıları yarı dilli olabilmektedir. Bulgaristan’da yarı dillilik özellikleri

³⁰ Nils Erik Hansegård, “Bilingualism or Semilingualism?”, *Invandrare och Minoriteter*, S. 3, 1975, s. 8.

³¹ T. Skutnabb-Kangas, *age.*, s. 81.

³² C. Baker, *age.*, s. 9.

gösteren bir Türk çocuğu kendisini ifade ederken hem Türkçe hem de Bulgarcada zorlanacak, dolayısıyla bir taraftan sosyalleşme sorunlarıyla karşılaşırken diğer taraftan akademik başarısızlığa uğrayacaktır.

10. Bulgaristan Türkleri Özelinde İki Dillilik

Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını elde etmesiyle başlayan Türklere yönelik asimilasyon süreci, özellikle 1984-1989 arasında tırmanış göstermiştir. Bu asimilasyonun önemli araçlarından biri de hiç şüphesiz eğitimidir. Türkçe eğitimin yasaklanması, Türk okullarının devletleştirilmesi, Türkçe derslerinin kaldırılması, Türk bölgelerindeki okulların kapatılması, eğitimin siyasi felsefesine komünizmin hâkim olması vb. durumlar Türklerin asimilasyonunu, bir başka deyişle Bulgarlaşmalarını ya da kimliksizleşmelerini kolaylaştırıcı rol oynamıştır. 1989'da totaliter rejimin devrilmesinin ardından Türk kimliğinin Bulgaristan'da resmî kaynaklarca yeniden tanınması, Türkçenin en azından seçmeli ders olarak müfredata eklenmesi bu asimilasyonu kırma adına atılan önemli adımlardan olmuştur. Bulgaristan Parlamentosu da 11 Ocak 2012'de kabul ettiği tasarı ile 1984-1989 arası Türklere karşı asimilasyon politikası yürütüldüğünü kabul etmiş, bunun için Türklerden özür dilemiştir.³³

“Bulgaristan'daki Türk nüfusun %68'i kırsal kesimde yaşamaktadır.”³⁴ Köylerdeki nüfus yapılanması, etnik bakımdan incelendiğinde köylerin “Türk köyü”, “Pomak köyü” ya da “Bulgar köyü” olarak nüfus yoğunluğuna göre halk arasında adlandırıldığı görülür. Köyde doğup büyüyen çocuk, evde ve sokakta Türkçeye maruz kalmakta Bulgarca ile ancak ana sınıfı ya da ilkokulda karşılaşmaktadır. Çocuğun edindiği Türkçe ise Bulgaristan'ın güney ve kuzeyine göre farklı ağız özellikleri barındırmakta olup standart Türkçeden uzaktır. Çocuk ilk kez okulda karşılaştığı Bulgarca'yı öğrenirken doğal olarak zorluklar yaşamaktadır. Dolayısıyla kırsal kesimdeki çocukların ait oldukları iki dillilik türleri şöyle tanımlanabilir: Ana dilleri olduğu için kendilerini Türkçe daha iyi ifade etmektedirler. Türkçe, Bulgarca karşısında baskın olduğu için çocuklar baskın iki dillidir. Bulgarca'yı ancak okula başladıklarında, daha önce edinmiş oldukları birinci dilin (Türkçe) yardımı ile öğrenebildikleri için çocuklar bağımlı iki dillidir. Önce Türkçeyi edinin ardından da Bulgarca'yı öğrendikleri için kırsal kesimdeki Türk çocukları ardışık iki dilli sayılır. Şehir merkezlerindeki çocukların iki dillilik durumları ise kırsal kesimdekilerden biraz farklıdır. Şehir merkezlerinde (2011 resmî

³³ Birgül Demirtaş, “Bulgaristan'da Asimilasyon Kampanyası: Geçmişle Yüzleşmek ya da Yüzleşmemek”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, S. 1, s. 169.

³⁴ Didar Erdoğru, “Bulgaristan'daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığın Ekonomik Durumu”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. XX, 2002, s. 397.

nüfus sayımı verilerine göre Kırcaali ve Razgrad hariç) nüfusun çoğunluğunu Bulgarlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla doğdukları andan okula başlayana kadar çocuklar hem Türkçeye (evde) hem de Bulgarcaya (sosyal çevrede) maruz kalabilmekte, bu durum çocukların doğal iki dilli olmalarına yol açmaktadır. Şehir merkezlerindeki çocukların doğal iki dilli olmalarının önemli nedenleri arasında, eğitim dilinin Bulgarca olması ve kitle iletişim araçlarının şehir merkezlerinde daha etkin kullanılması yer alır. Şehir merkezindeki çocuklar kırsal kesimdekilere oranla okula başlamadan önce Bulgarcaya daha fazla maruz kaldıkları için okula başladıklarında kırsal kesimdeki çocuklardan daha az zorluk çekmektedirler. Ancak, yapılan gözlemler neticesinde şehir merkezindeki pek çok ailenin evlerinde kendi aralarında Türkçeden ziyade Bulgarca konuştukları görülmüştür. Bu durum, çocukların daha ana dillerini edinmeden ikinci bir dile maruz kalmalarına, kimi çocukların sosyal hayat ve eğitimde bocalamasına neden olmaktadır. Kendi ana dilini edinmeden ikinci dille karşılaşan çocuklarda yarı dillilik, iki dile de hâkim olamama sorunu ortaya çıkmaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren uydu aracılığıyla Türk televizyon kanallarının Bulgaristan'da da seyredilmeye başlanmasıyla Bulgaristan Türkleri o vakte kadar bildikleri ve konuştukları Türkçe ile yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Özellikle bu tarihten itibaren dünyaya gelenlerin daha yaşlı olanlara oranla televizyon sayesinde Türkiye Türkçesine daha fazla hâkim olduklarını söylemek mümkündür. Kırsaldaki yetişkin bireyler resmî kurumlar haricinde, sosyal hayatta birbirleriyle Bulgarca konuşmaktansa Türkçe konuşmayı tercih etmektedirler. Genelde köylerin etnik olarak (Türk, Pomak, Bulgar vb.) bir çoğunluğa sahip olduğuna değinilmişti; bu yüzden kırsalda farklı kültürlerin birbirleriyle etkileşimi şehre göre daha sınırlıdır. Dolayısıyla kırsaldakiler için Bulgarca, kendilerine okulda öğretilmiş bir dildir. Ana dilinden farklı bir dilin bireye bir nevi zorla öğretilmesi durumu *halk iki dilliliği* olarak açıklandığından kırsaldaki bireyler *halk iki dilli* sayılırlar. Özellikle 70 yaş üstü olarak tanımlanabilecek kırsalda yaşayan Türklerin yeterli düzeyde Bulgarca bilmedikleri ve totaliter rejim döneminde kendilerine yaşatılan zulmün korkuları hâlâ hafızalarında canlı olduğu için mümkün oldukça resmî kurumlarla iletişime geçmek istemedikleri saha araştırmasında gözlemlenmiştir. Türk köyleri içerisinde kimi yerlerde Pomaklar ve/ya Romanların da yaşadığı görülür. Özellikle 70 yaş üstü Pomakların hem Pomakça ve Bulgarca hem de Türkçe konuştuğu bilinmektedir. Şimdiki nesil ise Türkçeyi bilmediği gibi ana dili Pomakçayı da neredeyse unutmuş, sadece Bulgarca ile yetinmektedir. Romanlardaki durum ise şöyledir; Türk köylerindeki Romanların 70 yaş üstü olanları evde Romanca diğerleri Türkçe, sokakta Türkçe, okulda ise genelde Bulgarca

konusmaktadırlar. Yeni neslin Romancadan çok Türkçeye hâkim olduğunu, okul aracılığıyla da Bulgarca'yı öğrendikleri söylenebilir. Saha araştırmasındaki gözlemlere göre köylerdeki Romanlar evlerinde daha çok Türkçe konuşmayı, şehirdekiler ise Bulgarca konuşmayı tercih etmektedirler.

11. Bulgaristan'daki İki Dilli Türklerin Karşılaştığı Dilsel Zorluklar

İki dilli bireylerde, birinci dilin ikinci dile veya ikinci dilin birinci dile olumlu ya da olumsuz etkileri görülür. Bulgaristan özelinde Türkçenin Bulgarca'ya ve Bulgarcanın da Türkçeye etkisi söz konusudur. Uzun yıllardır aynı coğrafyada var olan bu iki dil arasındaki ek ve sözcük alışverişi hâliyle insanların dillerine de yansımıştır. Ana dili Türkçe olan bir kimsenin konuşmasında Bulgarca sözcüklere başvurması, ana dili Bulgarca olan bir kimsenin de konuşmasında Türkçe sözcüklere yer vermesi çok dilli toplumların özelliklerindedir. Ancak Bulgaristan'da Türkler azınlık durumunda olmaları, ülkenin eğitim ve resmî dilinin Bulgarca olması nedeniyle genellikle Türkçe Bulgarcadan etkilenmiştir. Ana dili Türkçe olanlar kendilerini ifade ederken sıklıkla Bulgarca sözcüklerden de yararlanmaktadırlar. Geçmişte, yani Türkçenin serbest olarak okullarda okutulduğu eski totaliter rejimin belli bir döneminde, Bulgarca sözcüklerden yararlanılması teşvik dahi edilmiştir. Böylelikle Bulgaristan'da Bulgaristan Türkleri tarafından konuşulan Türkçeyi, Türkiye Türkçesinden suni bir şekilde uzaklaştırarak farklı kılmak amaçlanmıştır. Ancak günümüzde ana dili Türkçe olan bireylerin iletişimlerinde sıklıkla Bulgarca sözcüklerden yararlanmalarının başlıca sebebi, Türkçe sözcük dağarcıklarının yetersiz ve kısıtlı olması, ana dilinin yeterli bir seviyede bilinmemesidir. Ana dilini doğru ve etkili bir biçimde kullanamayanlar Bulgarca'yı da yeterli düzeyde öğrenememektedirler. Aslında Türkçenin öğrenilmesine engel olanlar, kasıtlı ya da gayriihtiyari Bulgarcanın tatmin edici seviyede öğrenilmesine de engel olmaktadır. Bunun çoğu kez kasıtlı yapıldığını düşünmek mümkündür. Bu durum şu sonucu doğurur; iki dilli bireylerin önemli bir çoğunluğu Türkçeyi ve özellikle devletin resmî dili olan Bulgarca'yı yeterli seviyede bilmediğinden kendilerini hiçbir alanda geliştiremez, dolayısıyla bu bireyler toplumun alt katmanlarında hayatlarını sürdürmeye mahkûm edilmiş olurlar.

Türk çocukları standart Bulgarca ile ancak okulda karşılaşmaktadırlar. Okula başlayana kadar evde ve çevrede Türkçeye maruz kalan, ana dili olarak Türkçeyi edinen çocuklar 6 yaşında Bulgarca ile okulda karşılaşınca ikilem yaşamaktadırlar. Ana dilini edinmiş ancak ana dili eğitiminden yoksun olan Türk çocukları Bulgarca'yı öğrenirken çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Türk çocuklarının okullarda sadece Bulgarca konuşmalarına sıcak bakılmakta, derste ve/ya teneffüste Türkçe konuşan

öğrenciye öğretmenleri tarafından tepki gösterilmektedir. Bulgarcanın Türkçeden farklı dil bilgisel yapıları sahip olması ve Bulgar öğrencilerin Bulgarcanın yapısını okula gelene kadar aile içinde, yakın çevrede edinirken Türk çocukları da Türkçenin dil bilgisel yapısını ailede, yakın çevrede edinmektedirler. İki grup okulda karşılaştığında Türk çocuklarından bir Bulgar çocuğu gibi Bulgarca'yı kullanması beklenmektedir. Oysa bunun gerçekleşmesi pek mümkün değildir. Bu beklentinin düzeyi bölgeye, okula ve öğretmene göre değişiklik gösterebilmektedir. Saha araştırmalarında gözlemlenen önemli meselelerden biri de budur.

Türkçe, Altay dilleri ailesine mensupken Bulgarca, Hint-Avrupa dil ailesinden Güney Slav dillerine bağlıdır. Hint-Avrupa dil ailesinin karakteristik özelliklerinden cinsiyet kategorisi Türkçede bulunmamaktadır. Bulgarcada cins isimlerin eril, dişil ve yansız (nötr) olma durumlarına göre sonlarına aldıkları ekler değişiklik gösterirken Türkçede böyle bir kural söz konusu değildir. Çok az istisna olsa da sözcüklerin anlamlarından ne yazık ki cinsiyetlerine dair bir ipucu elde edilememektedir. Dolayısıyla her sözcük ait olduğu cinsiyetle birlikte beyne kodlanmalıdır. Örneğin; *маца* (masa) masa dişildir, *стол* (stol) sandalye ise erildir. *учител* (uçitel) erkek öğretmen, *учителка* (uçitelka) bayan öğretmen; *ученик* (uçenik) erkek öğrenci, *ученичка* (uçeniçka) kız öğrenci; *внук* (vnuk) erkek torun, *внучка* (vnuçka) kız torundur. Ana dili Türkçe olan öğrenciler genellikle Bulgarcanın bu kuralını göz ardı ederek kendilerini ifade ederler. Böyle bir durumda Türk çocukları, Bulgar sınıf arkadaşları ve öğretmenleri tarafından hakir görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Bulgarcadaki cinsiyet kategorisine ait bazı örnekler sunulmuştur:

Tablo 1. Bulgarcadaki Cinsiyet Kategorisine Ait Bazı Örnek Sözcükler

Eril		Dişil		Nötr	
Türkçe	Bulgarca	Türkçe	Bulgarca	Türkçe	Bulgarca
adam	мъж (mıj)	Kadın	жена (jena)	çocuk	дете (dete)
şehir	град (grad)	Toprak	земя (zemya)	okul	училище (uçilişte)
dil	език (ezik)	Oda	стая (staya)	ağaç	дърво (darvo)

Ana dili Türkçe olan öğrenciler ses bilgisel olarak da zorlanmaktadır. Türkçede ses bilgisel etkileşim, batı dilleri veya Arapçadan alınmış sözcüklerdeki kalın ünlüden sonra “l” ünsüzüyle biten sözcüklerde görülür. Türkçede bunlar istisna sayılır ve “l” ünsüzünden önce kalın ünlü bulunmasına rağmen bazı sözcüklerdeki okunuşu incedir. Bulgaristan Türkleri bu istisnayı bilmediklerinden dolayı değil de Bulgarcanın etkisinden

dolayı bu ünsüzleri kalın seslendirmektedirler. Zira bu sözcüklerin bazıları Bulgarca da kullanılır ve sonlarındaki “l” ünsüzü kalın telaffuz edilir. Bu duruma bazı örnekler şunlardır: Amiral- Bulg. admiral, general- Bulg. general, Meral- Bulg. Meral, Kamil- Bulg. Kymail, Kemal- Bulg. Kemal vb.

Türkçe ile Bulgarcanın söz dizimi de birbirinden oldukça farklıdır. Türkçede yüklem kurallı cümlelerde hep sonda yer alırken Bulgarca yüklem başta, ortada ve sonra yer alabilir. Bu durum ana dili Türkçe olan çocukların Bulgarcadan birebir çeviri yaptıkları için sürekli devrik cümle kurmalarına neden olmaktadır. Bulgarca doğru, genel geçer cümle dizilimi şöyledir:

As (Ben) mu kazah (dedim) ne negu (ona).

Özne - Yüklem - Nesne

Türkçe tamlamalar ile Bulgarca tamlamalar da birbirinden farklıdır. Türkçe tamlamalarda genellikle tamlayan (belirten) tamlanandan (belitilen) önce gelir, oysa Bulgarca tamlanan sıklıkla tamlayanın önünde yer alır. “Ahmet’in çantası” belirli bir ad tamlamasıdır. Bu tamlamanın Bulgarcaya çevirisi tamlananın tamlayanın önüne getirilmesi ve aralarına “na” ön edatının getirilmesiyle sağlanır, yani belirten belirtilenin önüne geçer: “Çantata (çantası) na Ahmed (Ahmet’in)”. Ancak Türk çocukları Türkçedeki sıralamayı takip edip bu tamlamayı şöyle dile getirirler: “Na Ahmedin (Ahmet’in) çantata (çantası)”. Bu noktada, yazı dilinde olmasa da tamlanan-tamlayan arası yer değişikliğine Bulgarca konuşma dilinde zaman zaman rastlandığını vurgulamak gerekir.

Belirtisiz ad tamlamalarının Bulgarcaya çevirisinde ise iki farklı şekilde karşılaşılır:

1. Tamlayan ve tamlanan yer değiştirmez, ancak bir ad olan tamlayan Bulgarcaya nispi sıfat olarak tercüme edilir, tabii bir de cinsiyet ve teklik veya sadece çokluk bakımından tamlanana uygunluğu sağlanır:

bahçe kapısı *gradinska vrata*

bahçe kapısı: *bahçe gradina-* ad, ancak:

gradinska vrata: Burada *vrata* dişil, tekil olduğu için *gradinska* dişil, tekil, nispi sıfat biçiminde olmak zorundadır. Türk çocuklar mensubu oldukları dil ailesinde eril, dişil ve nötr sözcükler gibi bir kavrama sahip olmadıklarından bu ayırımı ilk başlarda kavrayamamakta ve kullanırken karıştırmaktadırlar. *gradinska vrata* demeleri gerekirken *gradina vrata* diyerek dişil ifade etmeleri gereken tamlamayı nötr kullanmaktadırlar.

Şehirde doğup büyüyen iki dilli Türk çocukları, sözcüklerdeki cinsiyete dayalı değişimlere kırsal kesimdekilere oranla daha hâkimdirler.

savaş şarkısı *voenna pesen*

savaş şarkısı: *savaş voyna-* ad, ancak:

voenna pesen: Burada *pesen* dişil, tekil olduğu için *voenna* dişil, tekil, nispi sıfat biçiminde olmak zorundadır. Türk çocukları arasında *voenska pesen* biçimiyle kullanıldığı görülmüştür.

tatil günleri *poçivni dni*

tatil günleri: *tatil poçivka-* ad, ancak:

poçivni dni: Burada *dni* çoğul olduğu için *poçivni* de çoğul, nispi sıfat biçiminde olmak zorundadır.

2. Tamlayan ve tamlanan yer değiştirir, aralarına duruma göre uygun bir ön edat getirilir, teklik-çokluk bakımından uyum zorunluluğu aranmaz:

ekmek çantası *çanta za hlyab*

ekmek çantaları *çanti za hlyab*

Bulgarcadaki *za* ve *na* ön edatı Türk çocukları arasında sıklıkla karıştırılarak birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Standart Bulgarcada bu tamlama *çanta za hlyab* iken Türk çocukları tamlamadaki *za* ön edatına içeren cümleye *na* ön edatını da ekleyerek, bu şekilde *çanta* sözcüğünü de dişileştirme yoluna giderler ve sözcüğü *çantata* biçimine dönüştürmektedirler (*çantata za hlyaba*).

3. Belirtisiz ad tamlamalarının bazıları iki şekilde de tercüme edilebilir. Aşağıda verilen örneklerde birinci kısım konuşma dilinde, ikinci kısım ise yazı dilinde kullanılmaktadır:

misafir odası *gostna staya // staya za gösti*

takım komutanları *vzvodni komandiri // komandiri na vzvodove*

Takisiz ad tamlamalarında tamlayan nispi sıfat olarak tercüme edilir ve ondan sonra gelen tamlanana cinsiyet ve teklik veya sadece çokluk bakımından bağlıdır:

demir sandalye *jelezen stol*

demir kapı: *demir jelyazo* - ad, ancak:

jelezen stol: Burada *stol* eril, tekil olduğu için *jelezen* eril, tekil, nispi sıfat biçiminde olmak zorundadır.

Bulgarca öğretmeni Türkçe tamlamaların anlamca karşılığı olan Bulgarca yapıları, bilgi ve uygulama becerisi olarak öğrencilere kazandırabilmesi için Türkçe tamlamalar hakkında bilgi sahibi olmalı, bu durumun Bulgarcaya

yapacağı “olumsuz” etkiyi bilmeli, uygun ve normalden daha fazla alıştırma ve açıklamalarla bu karmaşayı önlemelidir.

Bulgarcada isimler Türkçedeki gibi durumsal bir kategoriye sahip değildir. Bulgarcada durum ekleri başka bir sözcükle ifade edilmektedir. İngilizcede adların önüne gelen *in, on, at* vb. gibi Bulgarcada da adların önüne ön edatlar (Bulg. *predlozi* – çoğul) ve ön edat (Bulg. *predlog* – tekil) gelmektedir:

Ot (-den, -dan) *kışti* (ev), evden; *vi* (-de, -da) *kışti* (ev), evde.

Bulgarcada ön edat olan durum ekleri, Türkçede sözcüğün sonuna eklendiğinden iki dilli Türk çocukları Bulgarca konuşmaları esnasında Bulgar sözcüklerin önüne Bulgarca durum ön edatlarını getirmek yerine sözcüğün sonuna Türkçe durum eklerini getirmeyi tercih etmektedirler (*gradinaya*- bahçeye, *kuhnyadan*- mutfaktan vb.) .

Türkçede sıfat, sayı bakımından değişiklik göstermezken Bulgarcada hem cinsiyet hem de teklik-çokluk bakımından farklı eklerle ifade edilir. Bulgarcada sıfat, kendisinden sonra gelen isme sayı ve cinsiyet bakımından uyum sağlamak zorundadır. Tekilde cinsiyet önemli iken çoklukta sayı önemlidir. “*Güzel ayakkabı*” sıfat tamlaması üzerinden bu durum aşağıdaki tabloda örneklendirilmiştir. Ana dili Bulgarca olanlar bu karmaşık yapıyı kendiliğinden edinirken, ana dili Türkçe olan çocuklar Bulgarca anlatıma başvurdukları zaman bu kuralları göz ardı etmektedirler.

Tablo 2. Bulgarca Sıfat Tamlamalarının Sayı ve Cinsiyet Bakımından Ayrımına Bir Örnek

hubava: güzel (dişi)	obuvka: ayakkabı (tekil)	hubava obuvka: güzel ayakkabı (dişil, tekil)
hubav: güzel (eril, tekil)	noj: bıçak (tekil)	hubav noj: güzel bıçak (eril, tekil)
hubavo: güzel (yansız)	dete: çocuk (tekil)	hubavo dete: güzel çocuk (yansız, tekil)
hubavi: güzel (çoğul)	obuvki: ayakkabı (çoğul)	hubavi obuvki: güzel ayakkabılar (çoğul)

Türkçeden farklı olarak Bulgarcada sözcük kökleri de bölünebilmektedir. Bulgarcada köklerde değişiklik yapılarak sözcük türemesi yapılabilir. Bulgarcada “*kışta*”, ev demek iken “*kıştovnik*”, evine düşkün erkek; “*kıştovnitsa*”, evine düşkün kadın demektir. Özellikle kırsal bölgelerdeki Türk çocukları, Türkçede olmayıp Bulgarcada bulunan bu gibi kuralları öğrenmede zorluklar yaşamaktadır. Kuralları edinemediklerinde de Bulgarca iletişim kurmaktan kaçınmaktadırlar. Bu durum, Türk çocukları ile

iletişimlerinde herhangi bir olumsuzluk oluşturmaya da Bulgarca iletişim kurmak zorunda oldukları sınıf ortamlarında, öğrencileri başarısızlığa itmektedir.

Sonuç

Bulgaristan'daki Türk çocukları iki dillidir. Bulgaristan'da eğitim dilinin tamamen Bulgarca olması Türk çocuklarını zorlamaktadır. Dolayısıyla ana dili Bulgarca olan çocukların sürekli gerisinde kalan, onları hep arkadan takip eden Türk çocukları eğitimlerini yarıda bırakmakta ya da süreç sonunda kayda değer bir başarı elde edememektedirler. Bu iki dilli Türk çocuklarının gerek Türkçe gerekse Bulgarca derslerine iki dillilik üzerine herhangi bir eğitim almamış öğretmenler girmektedir. Bu durum, öğrencilerin her iki dille ilgili becerilerinin gelişimine olumsuz yansımaktadır. İki dilli çocuklara Bulgarca öğretiminde başarılı olabilmeleri için mutlak surette Bulgarca'yı bilgi ve beceri olarak kazandıracak öğretmenlerin Türkçenin ses, biçim, tümce ve sözcük bilgisel özelliklerini iyi bilmeleri gerekmektedir. Zira, Türk çocukları bunların Bulgarca karşılığını bilmez; Bulgarca öğretmeni de Türkçedeki dil olaylarının özelliğini bilmez ise iki dilli ortamda doğup yetişen çocuklara doğal olarak Bulgarca'yı öğretmez. Bununla birlikte Türkçe öğretmenlerinin de Bulgarca'yı çok iyi bilen, kendini çok iyi yetiştirmiş şahıslardan seçilmesi gerekmektedir. Bulgar yönetiminin, Türk çocuklarını daha iyi eğitim-öğretim ortamı şartlarıyla değerlendirmek gibi bir politikası olmadığından, yapılması gereken, Bulgaristan Türkleri arasından çıkan Türkçe öğretmenlerinin iki dile de tüm kurallarıyla hâkim olmaları gerektiğidir.

Bulgaristan'daki Türklerin sosyal, kültürel, tarihî, dinî varlıklarını sürdürüp geliştirebilmeleri için tıpkı diğer Balkan ülkelerinde (Romanya, Makedonya, Kosova) olduğu gibi TİKA, Yunus Emre Enstitüsü vb. gibi kurumlar devletlerin ikili iş birliği ile vakit kaybetmeksizin Bulgaristan'da da kurulmalıdır. Bu kuruluşlar Türk ve Bulgar halklarının birbirleriyle daha da yakınlaşmasını pekiştirecektir. Bunların kurulabilmesi için Türkiye ile Bulgaristan devlet yönetimleri iyi niyete dayalı iş birliğini arttırmalıdır.

Bulgaristan okullarında dersler; zorunlu, zorunlu seçmeli ve serbest seçmeli olarak üç farklı başlık altında toplanmaktadır. Türkçe dersleri bu kategoriler arasında serbest seçmeli dersler arasında yer almaktadır. Türklerin ana dilinde eğitim hakkı talepleri gerçekleşene kadar, Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerde Türkçe, serbest seçmeli dersler kapsamında çıkarılıp zorunlu seçmeli dersler arasına alınmalıdır. Çünkü bu statüdeki dersler, karneye not olarak da yansımamaktadır. Dolayısıyla bu durum

Türkçe dersinin seçiminde öğrenci motivasyonunu düşüren bir başka etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Okullarda Türkçe dersinin açılabilmesi için 14 öğrenci velisinin imzalı dilekçe ile okul idaresine başvurması gerekmektedir. Ancak serbest seçmeli dersler kapsamında yer alan bu ders yerine veliler genellikle okul idaresinin de yönlendirmesi ile Bulgarca, İngilizce, Matematik vb. gibi dersleri seçmektedirler. Böylece çocuklar ana dili eğitimlerinden mahrum kalmaktadırlar. Bu durumun önüne geçebilmek için Bulgaristan'daki kimi Türk dernekleri okulların açılma dönemlerinde velileri bilinçlendirmek için "Ana Diline Sahip Çık" kampanyası yürütmektedir. Fakat bu kampanyalardan istenen verim alınmamaktadır. Bulgaristan'daki Türk öğrencilerin velilerinin Türkçe ve Türklük bilgisi üzerine daha da bilinçlenmelerini sağlayabilmek için sivil toplum kuruluşları desteklenmeli, yürütülen kampanyaların sayısı artırılmalıdır. Ana dilinde eğitime giden yolda bu etkili ve faydalı bir adım olabilir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Appel, Rene - Muysken, Pieter, *Language Contact and Bilingualism*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2014.
- Baker, Colin, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, Multilingual Press, New York, 1993.
- Başkan, Özcan, *Bildirişim İnsan-Dili ve Ötesi*, Multilingual Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Bloomfield, Leonard, *Language*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1933.
- Butler, Yuko Goto - Hakuta, Kenji, "Bilingualism and Second Language Acquisition", *The Handbook of Bilingualism*, Ed. Tej K. Bhatia - William C. Ritchie, Blackwell, USA, 2006, s. 114-144.
- Crystal, David, *Dillerin Katli*, Çev. Gökhan Cansız, Profil Yayınları, İstanbul, 2010.
- Demirtaş, Birgül, "Bulgaristan'da Asimilasyon Kampanyası: Geçmişle Yüzleşmek ya da Yüzleşmemek", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, S. 1, 2012, s. 165-171.
- Erdinç, Didar, "Bulgaristan'daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığın Ekonomik Durumu", *Türkler Ansiklopedisi*, C. XX, 2002, s. 394-400.
- Erkan, Ersin, *Dil Hakları ve Devletlerin Dil Politikaları: Avrupa Birliği Aday Ülkeleri Bulgaristan ve Romanya Örnekleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

- Grosjean, François, "Another View of Bilingualism", *Cognitive Progressive in Bilingualism*, Ed. Richard J. Harris, North Holland, Amsterdam, 1992, s. 51-62.
- Hansegård, Nils Erik, "Bilingualism or Semilingualism?", *Invandrare och Minoriteter*, S. 3, 1975, s. 7-13.
- Haugen, Einar, *The Norwegian Language in America: A Study of Bilingual Behavior*, Indiana University, Bloomington, 1953.
- Karaağaç, Günay, "Bireysel İki Dillilik ve Toplumsal İki Dillilik", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 717, 2011, s. 222-228.
- Lam, Agnes, "Bilingualism", *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages*, Ed. Ronald Carter - David Nunan, Cambridge University, Cambridge, 2001.
- Mackey, William, "The Description of Bilingualism", *Canadian Journal of Linguistics*, S. 7, 1962, s. 51-85.
- Molali, Nermin, *Romanya Türk Toplulukları Örneğinde İki Dillilik*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Paradis, Johanne - Genesee, Fred - Crago, Martha, *Dual Language Development & Disorders*, Paul H. Brookes Press, Baltimore, 2004.
- Skutnabb-kangas Tove, *Bilingualism or Not? The Education of Minorities*, Multilingual Matters Press, Clevedon, 1981.
- Şekerbay, Hakkı, *Kimlik Politikası, Milliyetçilik, Etnisite Bağlamında Avrupa'da Ayrılıkçı Hareketler ve Bunların Avrupa Birliği'ne Olan Etkileri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Uzun, Nadir Engin, "Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 19, S. 2, 2012, s. 115-134.
- Wei, Li, "Dimensions of Bilingualism", *The Bilingualism Reader*, Ed. Wei, Li, Routledge, London, 2007, s. 2-21.
- Yağmur, Kutlay, "İki Dilli Çocukların Dil Becerilerinin Ölçümü ve Eşik Kuramı", *Dil Dergisi*, S.135, 2007, s. 60-76.

NİF DAĞI KAZISINDA BULUNAN BİR HYDRİANIN KORUMA VE ONARIMI*

Conservation and Restoration of a Hydria from Nif Mountain Excavation

Ceren BAYKAN**

ÖZ: Bu makalede, Nif Dağı Kazısı'nda ele geçmiş pişmiş toprak bir mezar buluntusunun onarım ve koruması ele alınmaktadır. İzmir İli Nif (Olmpos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi, Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında, İzmir'in Buca, Bornova, Torbalı ve Kemalpaşa ilçelerinin sınırlarında kalan Nif Dağı'nda yürütülmektedir. Proje kapsamında, Nif Dağı'nda Karamattepe, Balıcaoluk, Başpınar ve Dağkızılca mevkiilerindeki dört kazı alanında çalışılmıştır. Karamattepe'de 2012 yılında kazısı gerçekleştirilen ana kayaya oyulmuş bir mezarda pişmiş toprak bir hydria bulunmuştur. Mezarda kremasyon kabı olarak kullanılan hydrianın buluntu anından başlayarak, koruma süreci ve Nif Dağı Kazı evi laboratuvarında 2013 sezonunda geçirdiği onarım aşamaları burada ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nif Dağı Kazısı, Pişmiş Toprak, Hydria, Koruma, Onarım

ABSTRACT: In this paper, the conservation and restoration of a terracotta burial find from Nif Mountain Excavation is studied. İzmir Nif Mountain Research and Excavation Project is carried out by Prof. Dr. Elif Tül Tulunay on Nif Mountain which is located on the borders of Buca, Bornova, Torbalı and Kemalpaşa districts of İzmir. Within the scope of the project, four excavation sites were studied in Karamattepe, Balıcaoluk, Başpınar and Dağkızılca on the Nif Mountain. A terracotta hydria was found in a grave excavated in Karamattepe in 2012. Beginning from the discovery of the hydria which was used as a cremation vessel in the grave, the conservation process and restoration phases in the Nif Mountain Excavation house laboratory in 2013 season, are discussed here.

Keywords: Nif Mountain Excavation, Ceramic, Hydria, Conservation, Restoration

* “Nif Dağı Kazısında Bulunan Bir Hydrianın Koruma ve Onarımı” başlıklı bu çalışmam 15-17 Ekim 2014 tarihleri arasında Eskişehir’de düzenlenen “I. Tarihi Eserleri Koruma Onarım Çalıştayı: Seramik Eserler” çalıştayında 16 Ekim 2014 günü 6. oturum saat 15:20-15:40’da sözlü olarak sunulmuştur; ancak yayımlanmamıştır. Makale görselleri Nif Dağı Kazısı fotoğraf arşivinden kullanılmıştır.

** Öğr. Gör. Ceren Baykan (M.A.) (Koruma Onarım Uzmanı), Trakya Üniversitesi, Şehit Ressam Hasan Rıza Güzel Sanatlar MYO, Mimari Restorasyon Programı, Sarayıcı Yerleşkesi, Yeni İmaret/Edirne, cerenbaykan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8535-8922

Geliş Tarihi / Received: 14.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 30.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

Giriş

İzmir kent merkezinin doğusunda, Buca, Bornova, Torbalı ve Kemalpaşa ilçelerinin sınırlarında yer alan Nif (Olympos) Dağı'ndaki araştırma ve kazılar¹, 1999'dan itibaren Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında sürdürülmüştür. Nif Dağı'nın güneydoğu yamacındaki kazılar Karamattepe mevkiinin MÖ 8 ila 6. yüzyıllar arasında yerleşim, MÖ 4. yüzyılda kısa süreli mezarlık olarak kullanıldığını ortaya çıkarmıştır. KM (Karamattepe

¹ Elif Tül Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2004 yılı Yüzeysel Araştırması", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, 2006, s. 189-200; Elif Tül Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2005 Yılı Yüzeysel Araştırması", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2007, s. 351-362; Elif Tül Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2006 Yılı Kazıları", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Ankara, 2008, s. 79-98; Elif Tül Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2007 Yılı Kazıları", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Ankara, 2009, s. 411-426; Elif Tül Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2008 Yılı Kazıları", 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, 2010, s. 387-408; Elif Tül Tulunay, "Smyrna (İzmir) Yakınlarında Birçok Kültürü Barındıran Dağ: Nif (Olympos)", *Colloquium Anatolicum*, S. 11, 2012, s. 81-99; Elif Tül Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Kazısı-2013", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, S. 37, 2014, s. 32-34; Elif Tül Tulunay - Müjde Türkmen, "Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2009 Yılı Kazıları", 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Ankara, 2011, s. 405-423; Elif Tül Tulunay - Mustafa Bilgin - Müjde Peker - Dinçer S. Lenger - Ceren Baykan, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2010 Yılı Kazısı", 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Ankara, 2012, s. 147-171; Elif Tül Tulunay - Mustafa Bilgin - Müjde Peker - Dinçer S. Lenger - Ceren Baykan, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2011 Yılı Kazısı", 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, 2013, s. 233-252; Elif Tül Tulunay - Mustafa Bilgin - Dinçer S. Lenger - Daniş Baykan - Meltem Erdul Mergen - Üzlifaf Özgümüş - Asnu Bilban Yalçın, Ceren Baykan, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı", 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Muğla, 2014, s. 343-357; Elif Tül Tulunay - Mustafa Bilgin - Dinçer S. Lenger - Daniş Baykan - Meltem Erdul Mergen - Ceren Baykan - Müjde Peker - Üzlifaf Özgümüş - Lale Doğer, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2013 Yılı Kazısı", 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Ankara, 2015, s. 695-717; Elif Tül Tulunay - Üzlifaf Özgümüş - Aydın Büyüksaraç - Daniş Baykan - Hamdi Şahin - Müjde Peker - Dinçer S. Lenger - Özcan Bektaş - Selma Gün - Ceren Baykan - İpek Dağlı Dinçer - Alper Y. Yavuz - Mustafa Bilgin, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2014 Yılı Kazısı", 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, 2016, s. 383-406; Elif Tül Tulunay - Mustafa Bilgin - Dinçer S. Lenger - Daniş Baykan - Üzlifaf Özgümüş - Ceren Baykan - Müjde Peker - Selma Gün, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2015 Yılı Kazısı", 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Edirne, 2017, s. 331-358; Elif Tül Tulunay, Ayla Sevim Erol - Daniş Baykan - Dinçer S. Lenger - Lale Doğer - Müjde Peker - Selma Gün - Ceren Baykan - Mustafa Bilgin - İpek Dağlı Dinçer - Alper Y. Yavuz, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2016 Yılı Kazısı", 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Bursa, 2018, s. 301-326; Elif Tül Tulunay - Müjde Peker - Daniş Baykan - Dinçer S. Lenger - Mustafa Bilgin - Ceren Baykan, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2017 Yılı Kazısı", 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Çanakkale, 2019, s. 603-626.

mezar) 16 içerisindeki kremasyon kabı pişmiş toprak hydria MÖ 4. yüzyıl sonlarına (Erken Hellenistik Dönem) Karamatepe'nin mezarlık olarak kullanıldığı döneme aittir². Hydria, 2012 kazı sezonu sonunda bulunduğundan onarımı tamamlanamadan, İzmir Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiş; Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan izinle, gerekli güvenlik önlemleri sağlanarak, 2013 kazı sezonunda onarımı yapılmak üzere, kazı evi laboratuvarına tekrar getirilmiştir. Burada ele alınan konu, hydrianın buluntu anında başlayan koruma süreci ve Nif Dağı Kazı evi laboratuvarında geçirdiği onarım aşamaları ile sonuçlarını kapsamaktadır.

KM 16 hydriasının koruma onarım adımları; belgelenmesi (tüm sürecin fotoğraf çekimi ve video kaydının yapılması), buluntu yerinde korunma durumunun tespit edilmesi, kontrollü ve sağlıklı şekilde kaldırılması, arazide uygun bir şekilde paketlenerek kazı evi laboratuvarına taşınması, eserin yapısal durumun değerlendirilmesi, olası organik kalıntı tespiti için iç dolgunun laboratuvarında dikkatle incelenmesi, bozulmaların tanımlanması, kirliliğin tespiti ve temizlik yönteminin kararlaştırılması, yüzey durumuna göre onarılması (temizlik, birleştirme, yapıştırma, tamamlama), sağlamlaştırılması, çizim ve kayıtla belgelenmesi şeklindedir.

Buluntu Anı ve Yerinden Kaldırma Aşaması

Çalışılan alanda büyük ihtimalle kül kabı içeren kremasyon bir mezar (KM 16) olduğu anlaşıldığında, taş kapaklar açılmadan önce güneş ışınlarının etkisini azaltmak için gölgelik kurulmuş; ayrıca kapakların açılışı öncesinde arazide arkeologların haricinde koruma onarım uzmanı ve paleoantropolog hazır bulundurulmuştur (Şekil 1). Mezar boyutundan kremasyon (yakarak) gömü olduğu anlaşılan KM 16'nın yan yana iki büyük yassı taş kapağı dikkatle kaldırılmış ve mezara dökülen dolgu toprak, arkeologlar tarafından kontrollü bir şekilde boşaltılmış, çıkan toprak elenerek incelenmiştir. Mezara dolan ince taneli toprağın taş kapakların arasından yağmur sularının da etkisiyle zaman içerisinde sızarak biriktiği anlaşılmıştır. Bu dolgu toprak alındıktan sonra, ana kayaya (marn) düzgün şekilde oyulmuş 70 x 60 cm. genişliğinde, 55 cm. derinliğindeki³ çukur içinden, yan yatmış kremasyon kabı olarak kullanılmış ve ilk bakışta tüm gibi görülen pişmiş toprak bir hydria ortaya çıkmıştır (Şekil 1).

² E. T. Tulunay vd., "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı", s. 344; E. T. Tulunay, agm., s. 34.

³ E. T. Tulunay vd., "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı", s. 344.

Şekil 1. KM 16 Numaralı Mezar ve Kremasyon Kabı Pişmiş Toprak Hydria

Hydrianın yerinde buluntu durumu değerlendirildiğinde; gövdenin tüm, ancak kaidenin kırık birkaç parçadan oluştuğu ve gövde yüzeyinde çok belirgin bir bozulma (kabarma) olduğu görülmüştür (Şekil 2). İçi kısmen dolu hydrianın tüm ve sağlam ana gövdesi iki elle desteklenerek kaldırılmıştır. Hydria, taşınması için önceden hazırlanan kendi boyutuna uygun, sağlam ve destekli kasaya, buluntu yerindeki yatış şekliyle (içi boşaltılmadan) yerleştirilmiştir. Kaldırılan ana gövde sonrasında mezar içinde kalan kaide ve etrafındaki parçalarla birlikte mezar içi detaylı incelemek ve içindeki toprağı elemek üzere kazı evi laboratuvarına taşınmıştır. Hydrianın çıkarıldığı ana kayaya oyulmuş mezarın içi tamamen temizlendiğinde, tabanda hydrianın kaide çapına uygun bir çukur görülmüştür (Şekil 1). Tabandaki bu çukur, hydrianın mezara ilk yerleştirildiğinde dik konulduğunu düşündürmektedir.

Şekil 2. Buluntunun Yerinde Değerlendirilmesi

Korunma Durumunun Değerlendirilmesi ve Bozulmaların Tespiti

Kazı evi laboratuvarına taşınan hydrianın, laboratuvarında aktif koruma işlemlerine geçilmeden önce, korunma durumu değerlendirilmiş, içinde olabilecek organik kalıntılar gözlemlenip incelenmiştir. Koruma onarım işlemleri öncesinde eserin fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. Hydrianın içindeki toprak ve insana ait olduğu düşünülen yanmış kemikler kazı evi laboratuvarında uzman arkeolog ve paleoantropolog eşliğinde

Şekil 3. Hydrianın Yüzey Durumu

özenle boşaltılmış ve çıkan toprak elenmiştir. Bu süreçte ileride analiz yapılmak üzere toprak örneği de alınmıştır. Hydria içinden çıkan yanık kemikler paleoantropologlarca değerlendirilmiştir. Paleoantropolojik inceleme sonucuna göre, yüksek derecede yanmış insan kemiklerinde yaş ve cinsiyet tespiti yapılamamış ama tek bir bireye ait olma ihtimali ortaya çıkmıştır⁴. Mezar tabanına yakın kaide parçalarıyla birlikte alınan toprak kazı evi laboratuvarında elenerek içerisinden, hydrianın kaidesine ait ufalanmış parçalar toplanmıştır. Hydrianın onarım öncesi bozulma tespiti ve yüzey durumu değerlendirilmesi yapılmış ve bozulmaların detaylı fotoğrafları çekilmiştir (Şekil 3 ve 4). Koruma onarım öncesindeki gözlem sırasında yüzeyde toprak ve yoğun kalker tabakası saptanmıştır. Buluntu yeri koşullarından ve yatış şekli sebebiyle kimi yerlerde kalker tabakasının daha kalın kabuk şeklinde yüzeyi kapladığı görülmektedir.

Kremasyon kabı olarak kullanılan hydrianın gövdesindeki belirgin yamukluk, üreten çömlek ustası ya da kullanılan malzemeye de bağlı olarak, şekillendirme ve pişme öncesi kuruma aşamalarından kaynaklanabilir. Antik Çağ'da defolu üretilmiş kapların kremasyon mezarlarda kullanıldığı örnekler mevcuttur⁵.

⁴ E. T. Tulunay vd., "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı", s. 344.

⁵ Gordon Hayden, "A Reassessment of Early Roman-Period Burials at St Pancras, Chichester, and other Related Sites", *Sussex Archaeological Collections*, C. 149, 2011, s. 38-40.

Hydriada görülen en önemli fiziksel bozulma kaidedeki kırıktır. Fiziksel bozulma mezar içindeki hareketlilikten olmalıdır; çünkü gömme sırasında mezar tabanındaki çukura oturtulmuş kabın, ana kayaya oyulan mezar çukuru içine dolan yağmur sularıyla yerinden oynayarak hareket ettiği, yan yattığı ve mezar toprakla dolana kadar da bu hareketliliğin sürdüğü düşünülmektedir. Hydrianın bulunduğu andaki yana yatmış konumu su seviyesinin değişmesinin sonucudur ve bu durum muhtemelen yerine yerleştirildikten kısa bir süre sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü devrildiği yer ile mezar tabanı arasında çok toprak bulunmamıştır. Kaidedeki kırık, hydrianın mezar içerisinde yana devrilmesi sırasındaki hareket ve olası çapmadan kaynaklanabilir. Kırık parçalar incelendiğinde hydrianın gövde ile kaidesinin birleşiminin cidar kalınlığının diğer alanlara nazaran daha ince olduğu tespit edilmiştir. Kabın boyutu ve kendini taşıması düşünüldüğünde gövde cidarının kaideye doğru kalınlaşması gerekirken bu kaptaki durum tam tersidir. Cidar kalınlığındaki bu değişim kaide kırığının nedenlerinden olabileceği gibi aynı zamanda formdaki yamukluğun da nedeni olabilir. Kaidenin kırılmasının ardından mezarda suya bağlı bir hareketin olmadığı ve toprağın dolduğu kırık kaide parçalarının in situ bulunmasıyla anlaşılmaktadır. Bitkilerin kılcal köklerinin mevcut çatlak ve kırıklarda ilerlemesi de fiziksel tahribatı arttırmıştır (Şekil 4). Buluntunun üretim sürecindeki hatalar, buluntu yeri koşulları, malzemenin yapısal zayıflaması fiziksel bozulmayı ve parçalardaki astar tabakasının korunamamasını açıklamaktadır. Hydrianın devrildiği yönde toprakla temas eden yüzeyinin, sürekli değişen neme bağlı olarak kılcal çatlak ve yapısal boşluklarda tuzun yarattığı iç basınç sebebiyle, parçalandığı görülmektedir (Şekil 4). Ana kayaya açılmış mezar çukurundaki sürekli nemli ortam bozulmayı hızlandırmış ve çukurun yüzeye yakınlığı da hızlı kurumaya neden olmuştur. Sürekli değişen ortam, tahribatı arttırmış yüzey kopmaları görülmüştür.

Şekil 4. Hydrianın Gövdesindeki Kabarma ve Alt Kısımdaki Parçalanma

Koruma Onarım Süreci

2012 yılı kazı sezonunun son günlerinde bulunan hydrianın, yüzeyinin tanımlanabilmesi, arkeolojik verileri belgelemek ve kaydetmek amacıyla, toprak ve kalker tabakasıyla kaplı yüzey kısmen temizlenmiş, süre yetersizliğinden onarımı tamamlanamadan İzmir Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Yüzeyi kaplayan tabakanın kontrolü yapılarak temizlik yöntemine karar verilmiş ve temizliğe basit yöntem ve aletlerle başlanmıştır. Yüzeyi kaplayan toprak tabakaları saf suyla nemlendirilmiş pamuklu çubuklarla bölgesel çalışmayla silinmiş, kontrollü akan (piset yardımıyla) saf suyla iç ve dış yüzey yıkanarak kirler uzaklaştırılmıştır (Şekil 5). Bölgesel ıslak temizlik, yüzeyde ortaya çıkan siyah astar tabakası ve olası boya tabakaları gibi hassas tabakanın korunmasına dikkat edilerek sürdürülmüştür. Koyu kahverengi-grimsi çamur ve siyah astarlı hydrianın yüzeyini kaplayan kalın kalker tabakası mekanik yöntemle kontrollü bir şekilde kısmen temizlendikten ve son durumunun fotoğrafları çekildikten sonra zaman yetersizliği nedeniyle İzmir Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Şekil 5. Bölgesel Islak Temizlik ve Kısmî Yıkama Uygulaması

Hydria, 2013 kazı sezonunda, gerekli izinler alınıp güvenlik önlemleri sağlanarak, onarımına devam edilmek üzere 14 Ağustos 2013 günü, uzmanlar eşliğinde Nif Dağı Kazı Evi laboratuvarına getirilmiştir. Kazı evine getirilen pişmiş toprak hydria ve parçalarının durumu değerlendirilmiş, genel ve detaylı fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. 2013 yılındaki durumunun 2012 yılı durumuyla aynı olduğu, farklı bir bozulma ortaya çıkmadığı görülmüştür.

Pamuk destek yastıklarıyla oluşturulan düzeneğe yatırılan buluntunun yüzeyinde tanımlanan toprak ve kalın kalker tabakası önce kuru kıl fırçalar ile uzaklaştırılmış, daha sonra yumuşatılabilir toprak tabakası yine saf suyla nemlendirilmiş pamuklu çubuklarla bölgesel çalışılarak silinmiş, kontrollü akan (piset yardımıyla) saf suyla iç ve dış yüzey yıkanarak temizlenmeye devam edilmiştir. Bozulma durumları tanımlanan eserin yüzeyini kaplayan toprak ve kalker tabakalarının kontrollü olarak mekanik yöntemle temizlenmesi uygun görülmüştür. Kalın kalker tabakasının temizliği

büyüteçli masa lambası altında ince uçlu çeşitli dişçi aletleri, bisturi ve benzeri küçük el aletleriyle gerçekleştirilmiştir (Şekil 6). Kalın ve sert tabakaların yumuşatılabilmesi için saf suyla ıslatılmış pamuklar kullanılmıştır (Şekil 6). Kontrollü çalışılabilen mekanik temizlikle, kalınlığı değişen tabaka temizlenirken orijinal yüzeye zarar verilmemektedir.

Şekil 6. Kontrollü Mekanik Yöntemle Yüzey Temizliği Uygulaması

Tüm yüzeyi kaplayan kalker tabakasının kalın olması yüzey temizliğinin uzun sürmesine sebep olmuştur. Yüzeyi kaplayan tabakanın durumuna göre bölgesel ıslak temizlikle tabaka yumuşatılarak çalışma sürdürülmüştür. Siyah astarlı hydrianın yavaş ve kontrollü mekanik⁶ yüzey temizliğiyle, gövde omuz birleşimindeki ince dil motifli bölümü oluşturan derin yivler içinde, yer yer boyun çevresinde ve kaidede kırmızı boya izleri tespit edilebilmiştir (Şekil 7). Dönemin metal kaplarında sık rastlanan bir bezeme olan dil motifinin hydrianın gövdesi üzerinde görülmesi metal kaplar etkisinde olduğuna işaret eder⁷.

Şekil 7. Temizlik Sırasında Tespit Edilen Kırmızı Boya Tabakaları

Yoğun nem ve tuz problemlerinden gövdede oluşmuş kabarma ve parçalanmalar, yüzeyi kaplayan toprak ve kalker tabakasıyla sabitlenmiş, yüzey temizliğinde bu parçalar da ayrılarak yıkanmıştır. Temizliği

⁶ Yüksel Dede, "Toprak Altından Çıkarılan Seramik Eserlerde Koruma ve Onarım", *Seramik Sanat, Bilim ve Teknoloji* 13, 2001, s. 40.

⁷ E. T. Tulunay vd., "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı", s. 346.

tamamlanan ve kurutulan tüm parçalar %3'lük Paraloid B-72⁸ ile sağlamlaştırılmıştır. Fiziksel bozulmaya uğramış kaide parçaları ve kılcal kökler sebebiyle parçalanmış gövde altı parçaları da temizlikleri tamamlandıktan sonra sağlamlaştırılmıştır.

Hydriaya ait tüm parçalar 50 gr. saf aseton içinde çözündürülen 25 gr. Paraloid B-72⁹ ile hazırlanan geri dönüşümlü yapıştırıcıyla yapıştırılmıştır. Tabaka tabaka ayrılan alt bölümün iç kısmına ait parçaların da yeri bulunup, yapıştırıcı cıdarlara fırçayla uygulanarak yapıştırılmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. Gövde Yüzeyi, Kaide ve Çevresine Ait Parçaların Yapıştırılması

Hydriaya ait tüm parçalar yapıştırılmış, kaide kısmında fiziksel bozulmayla birlikte, nem ve tuzun sebep olduğu ufalanma sonucu eksik bölgeler kalmıştır. Üretim hatalı, yamuk gövdenin kaide birleşimindeki eksiklere destek olması amacıyla dolgu yapılmasına karar verilmiştir. Kaide ile gövde arası halka kısım ile gövde arasında kalan boşluğun modelleme malzemesiyle kalıbı alınarak destek oluşturulmuş ve sonra kaide parçaları, kuruma süreleri beklenecek, belirli aralıklarla yapıştırılmıştır. Gövdenin alt kısmına ilk önce ara kaide halkası yapıştırılmış, yapıştırıcısı kuruduktan sonra üzerine parçaları bir araya getirilmiş çok parçalı kaide yerleştirilip, yapıştırılmıştır (Şekil 9).

⁸ Stephen P. Koob, "The Use of Paraloid B-72 as an Adhesive: Its Application for Archaeological Ceramics and Other Materials", *Studies in Conservation*, C. 31, S. 1, 1986, s. 7-14; Stephen P. Koob, *Conservation and Care of Glass Objects*, Archetype Yay., New York, 2006, s. 50-52; Sait Başaran, *Pişmiş Toprak ve Cam Eserlerin Konservasyon / Restorasyonu*, Graphis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 45; Ahmet Güleç, "Pişmiş Toprak Buhardan'ın Konservasyon ve Restorasyonu", *Seramik Sanat, Bilim ve Teknoloji* 13, 2001, s. 26.

⁹ Ceren Baykan, *Toprak Altı Cam Buluntuların Koruma ve Onarımı*, Homer Kitapevi, İstanbul, 2014, s. 84-86; Ceren Baykan, "Arkeolojik Buluntuların Koruma ve Onarımında Paraloid® B-72", *MASROP E-Dergi*, C. XII, S. 1, 2018, s. 1-9.

Şekil 9. Kaide Gövde Birleşimindeki Eksiğin Kalıbının Alınması ve Desteklenerek Kaidenin Yapıştırılması

Birleştirme sonrasında ortaya çıkan eksik kısımlar, eserin ayakta durabilmesi ve diğer parçalara destek olması amacıyla tamamlanmıştır. Dolgu malzemesi olarak kolay şekillendirilebilen, döküme uygun, renklendirilebilir, çabuk kuruyan alçı kullanılmıştır. Alçının beyazlığının göz alıcı olduğundan ve onarımın ön planda olması tercih edilmediğinden, doğal toprak boyalarla¹⁰ hamur tonuna (astarı korunamamış kısma göre) uygun şekilde renklendirilmiştir. Renklendirilen alçı örnekleri çok iyi karıştırılarak homojen hale getirilmiş ve numuneler dökülerek görsel uyumu değerlendirilmiş ve en yakın ton tercih edilmiştir. Tamamlanması gereken alanlar, yapısal zayıflamaları sebebiyle Paraloid B72 sürülerek sağlamlaştırılmış, bu sayede dolgu malzemesiyle de izolasyon ve geri dönüşümü¹¹ sağlanmıştır. Eksik kısma uygun şekilde yerleştirilen modelleme malzemesi üzerine, hazırlanan renklendirilmiş dolgu malzemesi dökülerek forma göre şekillendirilmiş ve eksik kısım tamamlanmıştır (Şekil 10). Dolgu

Şekil 10. Eksik Kısımın Tamamlanma Uygulaması

¹⁰ S. Başaran, *age.*, s. 48; Y. Dede, *agm.*, s. 40.

¹¹ Donna Strahan - Julie Unruh, "Arkeolojik Kazılarda Pişmiş Toprak Buluntuların Konservasyonu", *Kazı Notları Arkeolojik Konservasyon ve Antik Yerleşimlerin Korunması İçin Pratik Rehberler*, S. 12, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü, Ankara, 2002, s. 4.

malzemesinin kurumasının ardından hydria kaidesi üzerinde durabilir duruma gelmiştir (Şekil 11).

Şekil 11. Pişmiş Toprak Kremasyon Kabının Onarım Sonrası Görünümü

Toprak altından çıkartılma anında başlanıp, tüm uygulama süreçlerinde devam eden fotoğrafla belgeleme işlemi, koruma onarım uygulama süreci ve sonrasında da genel ve detay olarak gerçekleştirilmiştir. Bilgi fişi ve koruma onarım fişi (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Yapılacak Yüzey Araştırması, Sondaj ve Kazı Çalışmalarının Yürütülmesi Hakkındaki Yönerge ekindeki Koruma/Onarım ve Uygulama Fişi) düzenlenen eserin, ölçekli çizimi de yapılarak belgeleme tamamlanmıştır. 5 Eylül 2013 tarihinde kazı sezonu sonunda Kazı Başkanlığı tarafından İzmir Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Hydrianın taşıyıcı kısmının üretiminden kaynaklı yapısal zayıflığı ve farklı bir dolgu malzemesiyle tamamlanmış olması sebebiyle müze depo ve sergileme alanlarına yerleştirilmesinde dikkat edilmelidir. Dik konumda sergilenme durumunda eserin ağırlığı, zayıf yapılı ve tamamlanmış kaide yerine, şeffaf (pleksiglas) malzemeden yapılacak ve gövdeye oturan bir taşıyıcıya¹² yüklenmelidir. Ayrıca deprem riski nedeniyle müzede deprem yalıtım aracı ve sabitleyici araçlar kullanılması¹³ sergileme ve depolama için uygun olacaktır.

¹² C. Baykan, *age.*, s. 113.

¹³ C. Baykan, *age.*, s. 114.

TEŞEKKÜR

Bu ve benzer çalışmalarımı mümkün kılan Nif Dağı Kazı Başkanı Sayın Hocam Prof. Dr. Elif Tül Tulunay'a, hayatımın her aşamasını kolaylaştıran sevgili eşim Prof. Dr. Daniş Baykan'a; Doç. Dr. Müjde Peker ile 2012-2013 Nif Dağı Kazı sezonu çalışma arkadaşlarıma, çeviri için kardeşim İpek Küçükbarıda Sarıyıldız'a ve aileme teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Başaran, Sait, *Pişmiş Toprak ve Cam Eserlerin Konservasyon / Restorasyonu*, Graphis Yayınları, İstanbul, 2000.
- Baykan, Ceren, *Toprak Altı Cam Buluntuların Koruma ve Onarımı*, Homer Kitapevi, İstanbul, 2014.
- Baykan, Ceren, "Arkeolojik Buluntuların Koruma ve Onarımında Paraloid® B-72", *MASROP E-Dergi*, C. XII, S. 1, 2018, s. 1-9.
- Dede, Yüksel, "Toprak Altından Çıkarılan Seramik Eserlerde Koruma ve Onarım", *Seramik Sanat, Bilim ve Teknoloji*, S. 13, 2001, s. 38-40.
- Güleç, Ahmet, "Pişmiş Toprak Buhurdan'ın Konservasyon ve Restorasyonu", *Seramik Sanat, Bilim ve Teknoloji*, S.13, 2001, s. 26-28.
- Hayden, Gordon, "A Reassessment of Early Roman-Period Burials at St Pancras, Chichester, and other Related Sites", *Sussex Archaeological Collections*, C. 149, 2011, s. 35-48.
- Koob, Stephen P., "The Use of Paraloid B-72 as an Adhesive: Its Application for Archaeological Ceramics and Other Materials", *Studies in Conservation*, C. 31, S. 1, 1986, s. 7-14.
- Koob, Stephen P., *Conservation and Care of Glass Objects*, Archetype Yayınları, New York, 2006.
- Strahan, Donna - Unruh Julie, "Arkeolojik Kazılarda Pişmiş Toprak Buluntuların Konservasyonu", *Kazı Notları Arkeolojik Konservasyon ve Antik Yerleşimlerin Korunması İçin Pratik Rehberler*, S. 12, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü, Ankara, 2002.
- Tulunay, Elif Tül, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2004 yılı Yüzey Araştırması", *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, 2006, s. 189-200.
- Tulunay, Elif Tül, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2005 Yılı Yüzey Araştırması", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2007, s. 351-362.

- Tulunay, Elif Tül, “Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2006 Yılı Kazıları”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Ankara, 2008, s. 79-98.
- Tulunay, Elif Tül, “Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2007 Yılı Kazıları”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Ankara, 2009, s. 411-426.
- Tulunay, Elif Tül, “Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2008 Yılı Kazıları”, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, Ankara, 2010, s. 387-408.
- Tulunay, Elif Tül, “Smyrna (İzmir) Yakınlarında Birçok Kültürü Barındıran Dağ: Nif (Olympos)”, *Colloquium Anatolicum*, S. 11, 2012, s. 81-99.
- Tulunay, Elif Tül, “Nif (Olympos) Dağı Kazısı-2013”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, S. 37, 2014, s. 32-34.
- Tulunay, Elif Tül - Türkmen, Müjde, “Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2009 Yılı Kazıları”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Ankara, 2011, s. 405-423.
- Tulunay, Elif Tül - Bilgin, Mustafa - Peker, Müjde - Lenger, Dinçer S. - Baykan, Ceren, “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2010 Yılı Kazısı”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, 2012, s. 147-171.
- Tulunay, Elif Tül - Bilgin, Mustafa - Peker, Müjde - Lenger, Dinçer S. - Baykan, Ceren, “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2011 Yılı Kazısı”, *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, 2013, s. 233-252.
- Tulunay, Elif Tül - Bilgin, Mustafa - Lenger, Dinçer S. - Baykan, Daniş - Erdul Mergen, Meltem - Özgümüş, Üzlifat - Bilban Yalçın, Asnu - Baykan, Ceren, “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı”, *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Muğla, 2014, s. 343-357.
- Tulunay, Elif Tül - Bilgin, Mustafa - Lenger, Dinçer S. - Baykan, Daniş - Erdul Mergen, Meltem - Baykan, Ceren - Peker, Müjde - Özgümüş, Üzlifat - Doğer, Lale, “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2013 Yılı Kazısı”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Ankara, 2015, s. 695-717.
- Tulunay, Elif Tül - Özgümüş, Üzlifat - Büyüksaraç, Aydın - Baykan, Daniş - Şahin, Hamdi - Peker, Müjde - Lenger, Dinçer S. - Bektaş, Özcan - Gün, Selma - Baykan, Ceren - Dağlı Dinçer, İpek - Yavuz, Alper Y. - Bilgin, Mustafa, “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2014 Yılı Kazısı”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, 2016, s. 383-406.
- Tulunay, Elif Tül - Bilgin, Musfata - Lenger, Dinçer S. - Baykan, Daniş - Özgümüş, Üzlifat - Baykan, Ceren - Peker, Müjde - Gün, Selma, “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2015 Yılı Kazısı”, *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Edirne, 2017, s. 331-358.

Ceren BAYKAN

- Tulunay, Elif Tül - Sevim Erol, Ayla - Baykan, Daniş - Lenger, Dinçer S. - Doğer, Lale - Peker, Müjde - Gün, Selma - Baykan, Ceren - Bilgin, Mustafa - Dağlı Dinçer, İpek - Yavuz, Alper Y., “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2016 Yılı Kazısı”, *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. III, Bursa, 2018, s. 301-326.
- Tulunay, Elif Tül - Peker, Müjde - Baykan, Daniş - Lenger, Dinçer S. - Bilgin, Mustafa - Baykan, Ceren, “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2017 Yılı Kazısı”, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Çanakkale, 2019, s. 603-626.

EDİRNE YENİ SARAY'DAKİ DÂRÜSSAÂDE VE ENDERUN AĞALARININ DAİRELERİ

*The Chambers for The Aghas of Dârüssaâde and Enderun at the New Palace
in Edirne*

Murat KOCAASLAN*

ÖZ: Osmanlı hanedan üyelerinin yaşadığı saray; Harem, Enderun ve Birun olmak üzere üç ayrı teşkilât ile yönetilmekteydi. Sarayın harem bölümünün başında bulunan dârüssaâde ağası aynı zamanda; bütün harem ağalarının, Sarây-ı Cedîd ve Sarây-ı Atîk teberdarları ve kozbekçilerinin, Haremeyn-i şerifeyn görevlilerinin, selâtin ve vüzerâ evkafı ile dârüssaâde ağaları ve mensupları evkafı görevlilerinin amiriydi. Sarayın bir diğer teşkilâtı olan Enderun teşkilâtı ise derece ve hizmet itibarıyla; büyük ve küçük odalar; doğancı koğuşu; seferli koğuşu, kiler odası, hazine odası ve has oda olmak üzere farklı odalardan müteşekkildi. Bu çalışma, sarayın harem ve Enderun teşkilâtına mensup ağalarının Edirne Yeni Saray'daki yaşam alanlarının tasvirini, R. Osman'ın Edirne Sarayı üzerine yapmış olduğu eseri, Saray'da 1217 Zilhicce (H.)/20 Nisan 1803 (M.) tarihinde yapılan keşif sırasında çizilmiş olan plan ve 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında ağalara ait yaşam alanlarında yapılan tamirata ilişkin tutulan kayıtlara dayanarak yapmaktadır. Bu bağlamda, çalışma Osmanlı Saray mimarisi araştırmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Adı geçen ağaların yaşam alanlarının tasvirini yapmanın en önemli zorluğu Edirne'deki Saray'ın günümüze ulaşmamış olmasıdır. Böyle bir durum fiziki bir gözlem yapmayı olanaksız kılmaktadır. Ancak farklı dönemlerde yapılan veya yapılması planlanan tamiratlara ilişkin tutulan kayıtlar bu zorluğu aşma bakımından oldukça fazla bilgi ihtiva etmektedir. Bu bağlamda bu çalışma ele aldığı kayıtlar ile yeni mekânların varlığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu konuda yapılacak olan çalışmalara da katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Yeni Saray, Dârüssaâde, Enderun, Tamirat

ABSTRACT: The Palace wherein the members of the Ottoman dynasty lived was managed by a three separate organizations mainly consisting of "Harem", "Enderun" and "Birun". The Agha of "dârüssaâde" at the head of "Harem" section of the Palace, was also the superior of all the Harem Aghas, "Sarây-ı Cedîd" and "Sarây-ı Atîk" "Teberdar" and "Kozbekçiler", officials of "Haremeyn-i Sherifeyn", the Aghas of "Selatin" (Sultans) and "Vüzerâ" (Viziers) Foundations and "dârüssaâde" Aghas and members of foundation officials. The Enderun Organization, which is the another organization of the palace, in terms of degree and service, consisted of large and small rooms, falconer ward; as well as different rooms including

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe Yerleşkesi, Çankaya/Ankara, muratkocaaslan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4306-7112

Geliş Tarihi / Received: 31.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 08.06.2020

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

campaign ward, cellar room, treasury room and privy chamber. This study describes the living areas of the Aghas of Harem and Enderun Organization of the Palace in Edirne New Palace, based on the work of art drawn by R. Osman on the Edirne Palace, the plan drawn up during the exploration made in 1217 Zilhicce (H.)/ April 20th, 1803 (M.) at the Palace and the records kept in relation with the repair and restoration of the living spaces for the Aghas in the year of 1171 (H) -1757-58 (M). In this context, the study aims to contribute to the Ottoman Palace architectural researches. The most important challenge about making description of the living spaces of the said Aghas is that the Palace in Edirne has not survived to the present day. Therefore, such a situation makes physical observation impossible. However, the records which were kept in relation with the repairs made or planned to be made at different periods include much more information in terms of overcoming and coping with the aforementioned examined challenge. In this context, this study reveals the existence of new locations through the records. However, the study also contributes to the future studies to be carried out on this issue.

Keywords: Edirne, New Palace, Dârüssaâde, Enderun, Repair

Giriş

Osmanlı hanedan üyelerinin yaşadığı saray; Harem, Enderun ve Bîrun olmak üzere üç ayrı teşkilât ile yönetilmekteydi. Bu üç sınıftan harem ağaları ile Enderun teşkilâtındaki bâbüssaâde cemaatine mensup ağalar tavâşîyelerden (hadım) oluşmaktaydı. Orta Çağ'da Müslüman ve Türk devletlerinde mevcut olan hadım kullanma geleneğinin, Osmanlı sarayında, ilk defa ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Mehmed Neşrî, II. Murad'ın (1421-44/1446-51) İsfendiyar'ın¹ (1392 (?)-1440) kızını almaya gönderdiği düğün alayında Şerafeddin Paşa ve Reyhan Paşa adında iki hadımın da isimlerini zikreder.² Tarihçinin verdiği bilgiye göre iki paşa da olasılıkla Çelebi Sultan Mehmed (1413-21) döneminde sarayda yetişmiş olmalıdır.

Sarayın harem bölümünün başında bulunan dârüssaâde ağası aynı zamanda; bütün harem ağalarının, Sarây-ı Cedîd ve Sarây-ı Atîk teberdarları ve kozbekçilerinin, Haremeyn-i şerîfeyn görevlilerinin, selâtin ve vüzerâ evkafı ile dârüssaâde ağaları ve mensupları evkafı görevlilerinin amiriydi. 1577-1772 yılları arasında ağanın mahiyetinde elli beş görevli bulunmaktaydı. Bunlar ağayân-ı dârüssaâde (otuz beş kişi) ve ferrâşân-ı dârüssaâde (yirmi kişi) olmak üzere iki ayrı sınıftan oluşmaktaydı. Bununla birlikte dârüssaâde ağasına bağlı görevliler arasında: Hazînedâr-ı şehriyârî, başmusâhip ve musâhipler, lalalar, vâlide sultan başağası ve diğer ağaları,

¹ Sinop'ta hüküm süren Candaroğulları Beyliği'nin hükümdarı.

² Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ II*, Haz. Faik Reşit Unat - Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 579; Fuat Köprülü hadım kullanımının en azından I. Bayezid (1389-1402) döneminde olduğunu söyler; Fuad M. Köprülü, "Hadım", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. V/1, Millî Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1987, s. 46.

sultanların başağaları ve diğer ağaları, vâlide sultan ve sultanların kethüdâları, kadın, usta ve kalfa unvanı verilen haremdeki kadın görevliler, dârüssaâde ağası yazıcısı, Haremeyn müfettişi, Haremeyn muhasebecisi, Haremeyn mukâtaacısı bulunmaktaydı³.

Osmanlı sarayının bir diğer teşkilatı olan Enderun teşkilatı derece ve hizmet itibarıyla; büyük ve küçük odalar; doğancı koğuşu; seferli koğuşu, kiler odası, hazine odası ve has oda olmak üzere farklı odalardan müteşekkildi. Enderun'un ilk kademesi olan küçük ve büyük odalara acemi oğlanları mektebinde başarılı olanlar seçilirdi. Bunlara İslam dini ve kültürü, Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri verilir, ayrıca güreş, ok çekme, koşu, atlama, gibi spor talimleri de yaptırılırdı. Büyük odanın başında bulunan zabıt aynı zamanda seferli koğuşuna da bakan saray kethüdasıydı. Ayrıca; oda başı, imam, külhancıbaşı gibi oğlanlar da odada bulunmaktaydı. Küçük odada ise oda kethüdası adıyla bir zabıt ve daha sonra sırasıyla odabaşı ve simitçibaşı gelmekteydi.⁴ 1086 (H.)/1675 (M.) senesinde büyük ve küçük odalar Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarındaki teşkilatlarıyla birlikte lağvedilmiştir.⁵ Enderun'un teşkilatının bir diğer koğuşu olan doğancılar koğuşu kırk kişiden oluşmaktaydı ve IV. Mehmed (1648-87) zamanında kaldırıldı. IV. Murad'ın (1623-40) 1635 yılında teşkil ettiği seferli koğuşu Enderun'un bir diğer koğuşuydu. İlk kurulduğu zaman Enderun halkının çamaşırlarının yıkayıp düzenlenmesi ile görevli olan koğuş daha sonra bir sanat mektebi hüviyetine dönüştürülerek, buradaki gençler hânende, kemankeş, musikişinas, berber, pehlivan gibi meslek dallarında yetiştirildi. Ancak 1247 (H.)/1831 (M.) yılında koğuş lağvedilince buranın ağaları hazine ve kiler koğuşuna verilmiştir.⁶

Fatih Sultan Mehmed (1444-46/1451-81) zamanında kurulan ve Enderun teşkilatı içinde derece olarak seferli koğuşunun üzerinde bulunan kilerci koğuşunun başında *serkilârî-i hâssa (kilercibaşı)* bulunmaktaydı. Koğuşun görevleri arasında; padişaha yemek servisi yapmak, padişahın ve harem-i hümayunun et, ekmek, tatlı, şerbet gibi yiyecek ve içeceklerini hazırlamak, saray odaları ve mescitlerinin mumlarını temin etmek vardı.⁷

³ Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 1.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 308 vd.

⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 310.

⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 311-313.

⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 313.

Fatih Sultan Mehmed zamanında kurulan bir diğer koğuş ise başlarında *hazinedarbaşı ve hazine kethüdâsı* bulunan hazine koğuşuydu. Aynı zamanda hazinedarbaşı Saray'ın en nüfuzlu kişisiydi. Bununla birlikte *ehl-i hiref* teşkilatının başı olmasının yanında, Enderun hazinesi, Saray'a ait mücevherat ve kıymetli eşyanın da korunmasında sorumluydu. Koğuşun mevcudu farklı tarihlerde 150'ye kadar çıkmıştır.⁸

Enderun teşkilatının sonuncusu olan *has oda* da Fatih Sultan Mehmed döneminde kurulmuştur. Odanın dört meşhur zabiti bulunmaktaydı. Bunlar: Has odabaşı, silâhdar, çuhadar, rikâbdardı. Tüm bu zabitler içinde sadece has odabaşı padişah huzuruna çıkma ayrıcalığına sahipti. Has odanın görevleri arasında; hırka-i saâdet dairesinin temizlenmesi ile eşyanın bakımının yapılması, kandil gecelerinde öd ağacı yakılması, gülsuyu dökülmesi ve mukaddes emanetlerin korunması bulunmaktaydı. Bununla birlikte hünkâr müezzini, sır kâtibi, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, başçavuş gibi padişahın hizmetinde bulunanlar da bu odadan seçilirdi.⁹

Bu çalışmada yukarıda üzerinde durulan saray ağalarından Dârüssaâde ve Enderun teşkilâtına mensup ağaların Edirne Yeni Saray'daki yaşam alanları üzerinde durulmuştur. Ancak böyle bir çalışmada en büyük zorluk Edirne'deki saray'ın günümüze ulaşmamış olmasıdır. Bu durum fiziki bir gözlem yapmayı olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle çalışmada yaşam alanlarının çözümlenmesi dönem kaynakları ve kayıtları üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Kullanılan kaynaklar arasında R. Osman'ın Edirne Sarayı üzerine yapmış olduğu kıymetli eseri bulunmaktadır. Bir başka kaynak ise 27 Zilhicce 1217 Zilhicce (H.)/20 Nisan 1803 (M.) tarihli keşif sırasında hazırlanan Saray'ın vaziyet planıdır (Plan 1). Plan muhtemelen daha sonra İkinci Ordu kalfası Edirneli Avadis Benliyan tarafından kopya edilmiş, ardından R. Osman, Benliyan'dan aldığı bu planı istinsah etmiştir.¹⁰

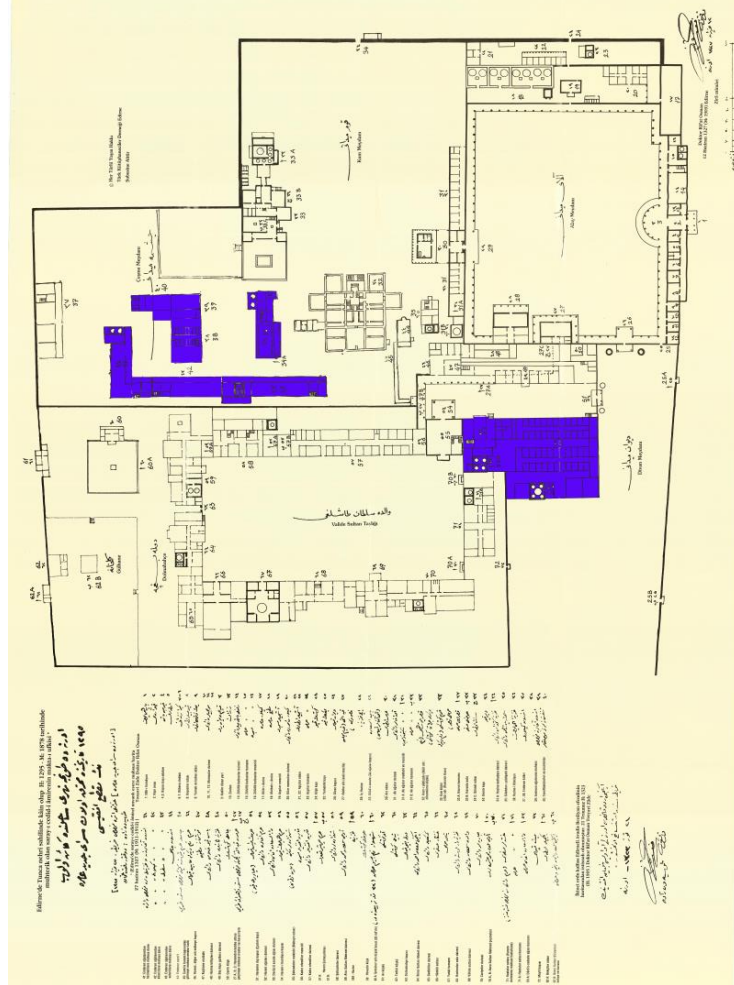
⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 315-322.

⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 322-339.

¹⁰ Sarây-ı Cedîd-i Amire'de 27 Zilhicce 1217 (H.)/20 Nisan 1803 (M.) tarihinde yapılan keşif tamir keşif defteri hassa mimar Ahmed Nuri Efendi ile Agop Kalfa tarafından tanzim olmuştur. Keşifin ehemmiyeti ise tespit sırasında çizilen bir plandır. Plan daha sonra İkinci Ordu kalfası Edirneli Avadis Benliyan tarafından kopyalanmıştır. Ardından Doktor Rifat Osman, Benliyan'dan almış olduğu bu planı istinsah etmiştir. Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, Yay. Süheyl Ünver, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 113-114; Ratip Kazancıgil, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne, 1994; Ayrıca bk. Mustafa Özer, "Edirne Yeni Saray'ın Avadis Benliyan Tarafından Hazırlanan 1905 Tarihli Vaziyet Planı Hakkında Düşünceler", Ed. F. Hitzel, *14th International Congress of Turkish Art Proceedings*, Paris, 2013, s. 559-566.

EDİRNE YENİ SARAY'DAKİ DÂRÜSSAÂDE VE ENDERUN AĞALARININ DAİRELERİ

Son bir kaynak ise 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında ağalara ait yaşam alanlarında yapılan tamiratlara ilişkin kayıtlardır.¹¹

Plan 1. Avadis Benliyan'ın Edirne Yeni Saray Planı
(R. Osman, *age.*, 113-114; R. Kazancıgil, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*)

¹¹ Edirne Sarayı'nı 1703 yılında terk edilmesinden elli dört yıl sonra, III. Mustafa'nın emriyle 1171 (H.)/1757-58 (M.) başlatılan ve Yusuf Efendi ve Canibî damadı Ahmed Efendi'nin görevlendirildiği tamirat. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Defterî, Başmuhasebe Bina Eminliği (D.BŞM.BNE.d.) 15933. Dârüssaâde ve Enderun ağaları mahallerinde yapılması planlanan tamirat için öngörülen bütçenin toplamı 19.805.110 akçedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 22.

Edirne Yeni Saray (Sarây-ı Cedîd-i Âmire)

Sarây-ı Cedîd-i Âmire'nin (*Tunca Sarayı, Edirne Sarây-ı Hümâyûnu, Hünkâr Bahçesi Sarayı*) inşasına II. Murad'ın (1421-51) saltanatı yıllarında başlanılmış ancak Sultan'ın aniden ölmesiyle inşaat yarım kalmıştır. Yarım kalan projeyi Murad'ın oğlu II. Mehmed (1444-46/1451-81) tamamlamıştır.¹² Saray'ın önemli yapılarından Cihannüma Kasrı'nın (*Has Oda veya Kasr-ı Padişâhi*) kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre 855 (H.)/1451-52 (M.) yılında başlanılan inşaat 858 (H.)/1454 (M.) yılında bitirilmiştir.¹³ Mehmed'in 1451-67 yılları arasındaki hayatını ve seferlerini anlatan Kritobulos (Kritovulos),¹⁴ padişahın Edirne'de şehrin dışında Meriç nehri yakınlarında yüksek bir kasır yaptırdığını söyler. Yazara göre, saf mermerden yapılmış olan kasrın dış tezyinatı göz alıcı altın ve gümüş karışık renkli nakışlarla süslüydü, içi ise ruhlara ferahlık vermekteydi. Çevresi de bahçeler, bostanlar, ağaçlar ve sayısız çiçeklerle kaplıydı.

Edirne Sarayı'nda özellikle I. Süleyman (1520-66), II. Selim (1566-74) ve IV. Mehmed (1648-87) yıllarında yapı faaliyetleri artsa da daha sonraki yıllarda Saray'ın bakımı yapılmamış kimi mekânlar bakımsızlıktan yok olmuş, kalan birkaç bina da harabeye dönüşmüştür.¹⁵ Her ne kadar II. Mahmud (1808-39) devrinde Saray binaları için bir proje başlatılmak istense de yapılan keşif sonrasında tamirat için büyük bir bütçe gerektiği anlaşılınca bundan vazgeçilmiştir.¹⁶ Bununla birlikte Saray'daki en önemli hasar 1829 yılında Rusların Edirne'yi işgali sonrasında olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde ahşap binalar yıkılmış ve kârgîr binalar da hasar görmüş,

¹² Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, III. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 256; R. Osman, *age.* s. 21; İ. H. Uzunçarşılı, *age.* s. 10.

¹³ Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, C. 1/1, Haz. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014, s. 79.

¹⁴ Kritovulos Mikhael, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni (İstanbul'un Fethi)*, Çev. Karolidi, Türkçeye Çev. Muzaffer Gökman, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, 1967, İstanbul, s. 26; Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 24-25.

¹⁵ Tahsin Öz, "Edirne Yeni Sarayında Kazı ve Araştırmalar", *Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 217.

¹⁶ BOA., Cevdet Saray (C.SM.), 943, 1501, 2353, 2396, 2431, 2693, 3391, 3394, 4607, 4629, 5683, 6809; BOA. HAT. 29095, 29106, 29150, 35466; bk. Önder Demir, *Belgelerle Saray-ı Cedîd-i Amire-i Edirne*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999, s. 57; bu dönemde bazı yerler kısmi de olsa onarılmıştır. R. Osman, *age.*, s. 43.

duvarlardaki çiniler ise sökülüp götürülmüştür.¹⁷ Bu büyük hasarın ardından Sultan Abdülaziz'in (1861-76) Avrupa seyahati sırasında, Edirne'ye de uğrayacağı düşüncesiyle Saray'da yeni bir inşaat faaliyeti başlatılsa da yapılan çalışma kapsamlı olmamıştır. Zira R. Osman yapılan çalışmayı tamirden çok binaların tahrip edilmesi olarak eleştirmektedir.¹⁸ Saray'ın büyük bir kısmının yok olması ise 1876-77 yılları arasında Ruslar ile yapılan savaş sırasında olmuştur. Savaş döneminde cephanelik olarak kullanılan Saray binalarında bulunan silahların Rusların eline geçmesini engellemek için binalar ateşe verilince Saray üç gün boyunca yanmıştır.¹⁹ Yaşanan bu felaketten sonra Saray'dan geriye kalan, çini, madenî eşya, hamam kurnası gibi eşyalar dönemin valisi Rauf Paşa tarafından yabancı misafirlere hediye olarak verilmiştir.²⁰ Edirne Sarayı'ndan günümüze ancak Adalet Kulesi, Cihannüma Kasrı'nın temel izleri, bâbüssaâde kapısı, mutfaklar ve Kum Kasrı hamamı ulaşabilmiştir.

Günümüze gelemeyen Edirne'deki Yeni Saray hakkındaki bilgilerimizin en önemli kaynağı R. Osman'dır.²¹ Yazar, yaptığı ayrıntılı çalışmasında Saray'ın inşasından itibaren yapılan ilaveler ve tamiratlardan söz etmekte, canlı tanıkların anlatımı ve dönem kaynakları ışığında değerlendirmektedir.²² Saray üzerine çalışmaları bulunan araştırmacılardan bir diğeri ise A. Süheyl Ünver'dir. Yazar çalışmalarında hem Saray'ın genelini hem de Saray'da bulunan kasırları değerlendirmektedir.²³ Bir başka araştırmacı, aynı zamanda

¹⁷ O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, İstanbul, 1940, s. 29.

¹⁸ R. Osman, *age.*, s. 44.

¹⁹ R. Osman, *age.*, s. 45; Öz, T., "Edirne Yeni Sarayında Kazı ve Araştırmalar", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 218.

²⁰ R. Osman, *age.*, s. 51.

²¹ Rifat Osman'ın Edirne Sarayı hakkında tuttuğu notlar Türk Tarih Kurumu tarafından satın alınmıştır. Topyavizade Rifat Osman, *Edirne Sarayı Hümayunu ve Kasırlar*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/732.

²² Bu anlamda R. Osman ve A. Süheyl Ünver'in Saray üzerine yazdıkları bir çalışma için bk. Rifat Osman ve A. Süheyl Ünver, "Edirne Sarayı Hakkında", *Yeni Türk Mecmuası*, C. V, S. 57, İstanbul, 1937, s. 1114-1127.

²³ A. Süheyl Ünver'in yapmış olduğu bazı çalışmalar için bk. Ahmet Süheyl Ünver, "Edirne Sarayı Cedid-i Amiresi", *Yeni Mecmua*, S. 85, 1923, s. 389-391; A. S. Ünver, "Edirne Sarayı", *Yeni Mecmua*, S. 86, 1923, s. 409-411; A. S. Ünver, "Edirne Sarayında Hamamlar", *Yücel*, S. 26, 1937, s. 55-59; A. S. Ünver, "Edirne Sarayının Kum Kasrı", *Arkitekt*, S. 9, 1939, s. 253-257; A. S. Ünver, *Edirne Sarayında Kum Kasrı*, İstanbul, 1940; A. S. Ünver, *Edirne'de Fatih'in Cihannüma Kasrı*, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul, 1953; A. S. Ünver, "Adalet Kasrı", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 11, İstanbul, 1966, s. 30-31.

Saray'da bir dizi kazı da yapmış olan Tahsin Öz'dür.²⁴ Oktay Aslanapa²⁵, S. Hakkı Eldem²⁶ ve Ekrem Hakkı Ayverdi²⁷ gibi araştırmacılar da Saray'ın geneli ve saray yapıları hakkında çalışmalar yapmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı arşiv kayıtları da Saray hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda Tayyib Gökbilgin'in yayınladığı II. Bayezid (1481-1512) dönemine ait bir harç-ı hassa muhasebe defteri Saray'da bir dizi tamiratın yapıldığını göstermektedir.²⁸ Said Öztürk'ün yayınladığı kayıtlar ise I. Ahmed döneminde Saray'da yapılan 1022-23 (H.)/1613-14 (M.) yıllarına tarihlenen çalışmalara odaklanmaktadır.²⁹ İbrahim Sezgin 1529 yılında Saray'da gerçekleştirilen tamiratları ele aldığı çalışmasında 16. yüzyılın ikinci yarısında Saray'daki tamirat, malzeme fiyatları ve işçilik ücretleri üzerinde durmaktadır.³⁰ Önder Demir'in 1993 yılında tamamladığı yüksek lisans tezi, Saray üzerine yapılan önceki çalışmalar ile birlikte arşivinde Edirne Yeni Saray'da yapılan tamiratların kayıtlarının sunulduğu bir çalışmadır.³¹ Murat Kocaaslan ve H. Ahmet Arslantürk'ün ortaklaşa yaptıkları iki çalışmadan biri IV. Mehmed (1648-87) döneminde Saray'da yapılan onarımları değerlendirmektedir. Çalışmada özellikle IV. Mehmed'in Saray'ı kullanmaya başladığı ilk yılların tespiti yapılmıştır.³² Diğer çalışma ise II. Mustafa (1695-1703) döneminde haremde yapılan muhtelif tamirlere odaklanmaktadır.³³ Murat Kocaaslan, I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde Saray'daki tamirat girişimini ele aldığı çalışmasında, tamiratların

²⁴ T. Öz, agm., s. 217-222.

²⁵ Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1949, s. 143-175.

²⁶ S. Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C. I, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul, 1969; S. Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C. II, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1974.

²⁷ E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, C. III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1989, s. 234-266.

²⁸ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952, s. 97-102.

²⁹ Said Öztürk, "I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *Osmanlı*, C. X, Ankara, 1999, s. 435-439; Said Öztürk, "Sultan I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu (1995 Edirne)*, Edirne, 1999, s. 269-274.

³⁰ İbrahim Sezgin, "1529 yılında Edirne Sarayında Gerçekleştirilen İnşa ve Tamir Faaliyetleri", *İzzet Gündoğ Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 397-407.

³¹ Ö. Demir, *age*.

³² Murat Kocaaslan-H. Ahmet Arslantürk, "Padişah İçin Hazırlık: 1067-1068 (1656-58) Yıllarında Edirne Sarayı'nda Onarımlar ve Yeni Mekânlar", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. XIV, S. 55, 2012, s. 1-28.

³³ Murat Kocaaslan - H. Ahmet Arslantürk, "Sultan II. Mustafa Saltanatında Edirne Sarayı: 1696-1698 Harem Tamiratları", *Turkish Studies*, C. IX, S. 1, 2014, s. 271-312.

sadece ihtiyaçtan dolayı değil, aynı zamanda devletin itibarıyla ilgili olduğunu da ortaya koymaya çalışmıştır.³⁴ Miraç Tosun da çalışmasında aynı yaklaşımla Saray'daki tamiratların sadece ihtiyaçtan dolayı değil devletin itibarıyla da ilgili olduğunu göstermektedir.³⁵ Murat Kocaaslan 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında Saray'ın harem bölümündeki³⁶ ve Arz Odası ile Kum Kasrı'ndaki tamiratları ele aldığı³⁷ çalışmalarında uzun bir aradan sonra Saray'da yapılması planlanan onarımlara odaklanmaktadır. Üzerinde durulan bu çalışmaların yanı sıra bir de Saray'da muhtelif dönemlerde yapılan kazılardan elde edilen veriler de bilim dünyası ile paylaşılmıştır.³⁸

³⁴ Murat Kocaaslan, "Düşmânlarımıza Bâ'is-i Helecân Vermek: Edirne Yeni Saray'ı Tamir Etmek", *Belleten*, C. LXXVIII, S. 281, 2014, s. 149-171.

³⁵ Miraç Tosun, "Şan-ı Devlet-i Aliyye'yi Korumak ya da Edirne Sarayı'nı Tamir Etmek", *History Studies*, C. VI, S. 6, 2014, s. 183-194.

³⁶ Murat Kocaaslan, "Edirne Yeni Saray'ın Harem Bölümünde H 1171 (M 1757-58) Yılında Yapılan Onarımlar", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XXIX, S. 1, 2020, s. 133-151.

³⁷ Murat Kocaaslan, "Edirne Yeni Saray'ın Arz Odası ve Kum Kasrı'nın 1171/1757-58 Yılı Onarımları", *History Studies*, C. XII, S. 3, 2020, s. 1177-1204.

³⁸ Son dönemde sarayda yapılan bilimsel çalışmaların değerlendirildiği yayımlar için bk. Gönül Cantay, "Edirne Sarayı Kazısı 1999 (Matbah-ı Amire Yemek Salonları)", *4. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2000 Van)*, Van, 2000, s. 65-76; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı (Matbah-ı Amire) Kazısı 1999", *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara 2001, s. 439-448; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazıları 2001", *Yeni Ozan Ağacı Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi*, C. III, S. 27, 2001, s. 3; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı (1999-2000) Keramik Buluntuları", *5. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırma Sempozyumu Bildirileri (2001 Ankara)*, Ankara, 2001, s. 145-160; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısında Bulunan Figürlü Keramikler", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan) Bildirileri (2002 İzmir)*, İzmir, 2002, s. 175-179; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı, 2000", *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 2002, s. 29-40; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazıları 2001 Buluntuları", *6. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri (2002 Kayseri)*, Kayseri, 2002, s. 229-238; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı, 2001", *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 2003, s. 29-40; G. Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı 2001", *Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (XXIV: 2002 Ankara)*, Ankara, 2003, s. 29-38; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları", *Sanat Tarihi Defterleri*, S. 7, İstanbul 2003, s. 15-24; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C. VII, S. 1, 2005, s. 108-120; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı 2002 Yılı Buluntularının Değerlendirilmesi", *7. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2003 İstanbul)*, İstanbul, 2006, s. 57-61, 202-208; Mustafa Özer, "Edirne Yeni Sarayı'nın (Saray-ı Cedid-i Amire) Mevcut Durumu, Sorunları ve Yapılması Gerekenler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 2, 2011, s. 37-56; Mustafa Özer, "Edirne Sarayı (Saray-ı Cedid-i Amire)'ndan Günümüze Ulaşabilen Yapılar Hakkında", *Turkish Studies*, C. IX, S.10, 2014, s. 809-836; Mustafa Özer, *Edirne Sarayı (Saray-ı Cedid-i Amire) Kısa Bir Değerlendirme*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

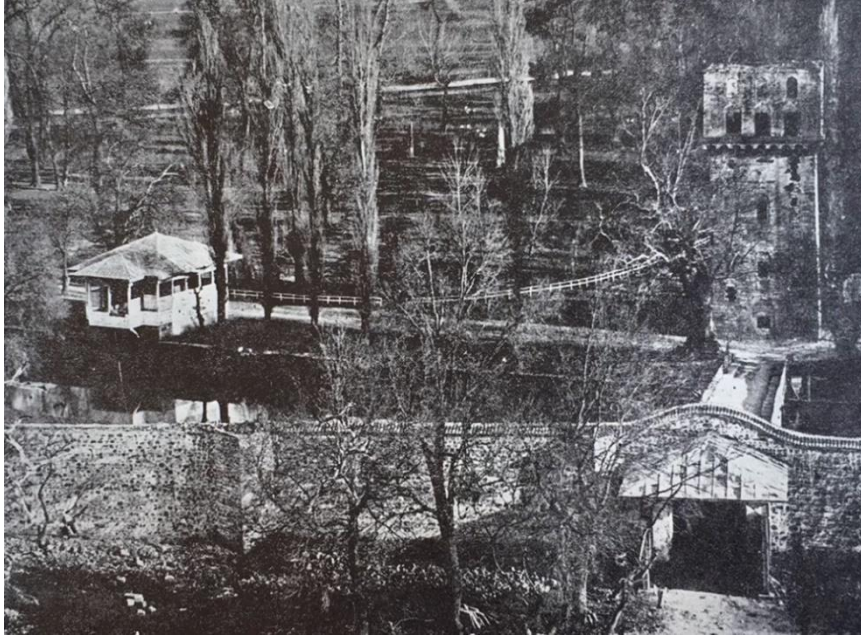
Dârüssaâde ve Enderun Ağalarına Ait Yaşam Alanları

R. Osman, Edirne Sarayı'nın: "*kârgîr, ahşap, bir katlı iki veya müteaddit katlı, kıymet-i mimarileri beyninde hiçbir nisbet bulunmayan muhtelif cesametlerde müteferrik ve yekdiğerine dar yollar, koridorlar ve sofalar ile muttasıl ve tevarih-i muhtelifede inşa olunmuş dairelerden ibaret*" olduğunu söyler.³⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere Saray'ın neredeyse tamamı günümüze ulaşmadığından, yazarın bu tasviri sadece dönem kaynaklarının anlatılarından ve modern araştırmacıların yorumlarından doğrulanabilmektedir. Eldeki mevcut bilgiler ise Saray'ın inşa edildiği alanın mevcut durumunun mimari yapılanmayı doğrudan etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda Tunca Nehri kollarının arasındaki bir alana inşa edilen Saray'ın korunma amaçlı kalın duvarları bulunmamaktaydı. Bunun yerine nehrin mevcut durumundan yararlanılarak üç metre yükseklikte bir duvar inşa edilmişti. E. H. Ayverdi, Saray'ın önemli bölümlerinden biri olan Kum Meydanı'nın duvarlarının ancak 100-110 cm. kalınlığında ve 3,5 m. yüksekliğinde olduğunu söyler.⁴⁰ Ayverdi'ye göre, sarayın bâbüssaâdeden gelen uzunlamasına eksenini doğu-batı doğrultusunda 30° kuzeye dönüktü ve dönem yapıları da bu eksene paralel ve dik olarak inşa edilmişti.⁴¹ Saray'ın duvarlarını Nehir tarafından gösteren 1290 (H.)/1873-74 (M.) yılında çekilmiş bir fotoğrafta (Resim 1) ön tarafta sundurmalı basit bir kapı ve payandalarla takviye edilmiş olan yaklaşık 3-3,5 m. yüksekliğinde bir duvar açıkça görülmektedir.

³⁹ R. Osman, *age.*, s. 61.

⁴⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi - İ. Ayadın Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1976, s. 137; Ayrıca. bk. E. H. Ayverdi, *age.*, s. 237; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 12.

⁴¹ E. H. Ayverdi, *age.*, s. 237.

Resim 1. Edirne Yeni Saray Cihânnümâ Kasrından 1290/1873-74 Yıllarında Çekilmiş Fotoğraf. Demir Kapı, ihata Duvarı, İftar Köşkü, Adalet Kasrı. (E. H. Ayverdi, *age.*, s. 239)

Alay Meydanı, Kum Meydanı, Divan Meydanı, Enderun Meydanı (Çeşme Meydanı) ve Valide Meydanı (Taşlık) olmak üzere beş büyük meydandan müteşekkil (Plan 1) Saray'da; 119 oda, 21 dîvânâne, 22 hamam, 13 mescit, 16 büyük kapı, 13 koğuş, 4 kiler, 5 mutfak ve 14 kasır bulunmaktaydı.⁴² Saray'ın meydanlarından Dîvân-ı Hümâyûn üyelerine ait koğuşların da bulunduğu Divan Meydanı'nın, güneyinde Alay Meydanı, batısında ise mumcular dairesinden kuzeye doğru uzanan Saray'ın çevre duvarı bulunmaktaydı. Bu duvar üzerinde Alay Köşkü, baltacılar ait daireler, meydanın doğusunda ise Kubbealtı dairesi, iç hazine binaları ile Harem-i hümâyûn ağalarına ait daireler yer almaktaydı (Plan 1/52-53). Alay Meydanı'ndan yemekli kapı ile geçilen Divan Meydanı'na harem tarafından Çadırlı kapıdan, Saray'ın dışından ise Baltacılar kapısından girilirdi. Meydanda bulunan yapılar arasında; Camlı Köşk, Kubbealtı dairesine ve iç

⁴² O. Aslanapa, *age.*, s. 147; Şehsuvaroğlu, Saray birimlerinin sayılarını aynı vermekle birlikte, Kum Kasrı, Cihânnümâ Kasrı ve harem dairelerinden başka on tane daha kasır olduğunu, hamam sayısının ise yirmi olduğunu söyler. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Edirne'de Fatih'in Sarayı", *TTOK. Belleteni*, s. 232-233, 1961, s. 10; R. Osman, *age.*, s. 62.

hazine yazıcılarına ait daireler, başkapıgulâmı dairesi, dâru's-saâde ağası dairesi, harem ağalarına ait daire ve koğuşlar, Alay Köşkü ve Baltacı dairesi ile koğuşları bulunmaktaydı (Plan 1).⁴³

Dârüssaâde Ağası ve Harem Ağalarına Ait Mekânlar

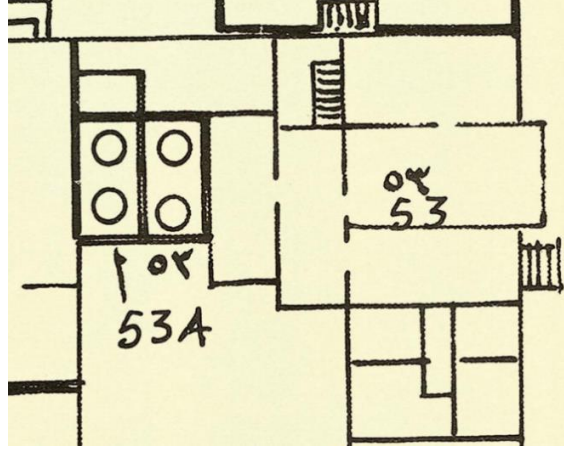
Sarayın Divan Meydanı'nda bulunan Kubbealtı dairesinin arkasından başlayan ve şehzadeler mektebine geçişi sağlayan geçidin karşısında Dârüssaâde ağası dairesi (Plan 1/53) yer almaktaydı. R. Osman'ın verdiği bilgiye göre, daire 28 zira' uzunluğunda ve 20 zira' da genişliğinde bir sakfın altındaki sekiz oda ve dört kurnalı bir hamamdan müteşekkildi. Girişin önünde iki mermer sütun ile taşınan sakfın altında ise üç kademeli mermer bir merdiven bulunmaktaydı. Merdivenlerden çıkılıp sütunların arasından geçildikten sonra bir mermerliğe ulaşıldı. Mermerliğin sağında ağanın hususi odaları yer almaktaydı.⁴⁴ Avadis Benliyan'ın çizdiği planda 53 numara ile gösterilen yer R. Osman'ın tasvirini yaptığı ağanın dairesi olarak belirtilmektedir. Bunun hemen yanında bulunan ağanın hamamı ise 53A ile gösterilmiştir. Plandan anlaşıldığı kadarıyla ağanın dairesi Osman'ın da belirttiği üzere birkaç farklı mekândan müteşekkildir. Ancak plan ayrıntılı bir tasviri ihtiva etmediğinden ve mekânların isimleri belirtilmediğinden Osman'ın anlatımında geçen odaların tespitini yapmak mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılı tamiratına ait kayıtlarda bazı mekânların isimleri zikredilmektedir. Buna göre ağanın kullanımına sunulan mahalde 2.460.000 akçe tutarındaki bir tamirattan söz edilmektedir. Bu tutar (*Dâire-i mûmâ-ileyhin*) yedi bâb oda, şîrvân ve dehlizlerindeki⁴⁵ "tecdîdiyle iktizâ" eden mahallerin gerekli olan malzemelerin alımı için belirtilmiştir.⁴⁶ Tamiri yapılacak yedi bâb oda R. Osman'ın sözünü ettiği odalar olmalıdır. Zira Benliyan'ın planında da ağanın dairesi birden fazla odayla gösterilmektedir (Plan 2/53).

⁴³ R. Osman, *age.*, s. 79-84; Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi*, Edirne, 1995, s. 12-13.

⁴⁴ R. Osman, *age.*, s. 81-82, 88. Ayrıca bk. R. Kazancıgil, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, s. 12-13.

⁴⁵ "Dâire-i mûmâ-ileyhin yedi bâb oda ve şîrvân ve dehlizlerinde iki kat tavan ve tahta ve taş döşemeleri ve sıva ve boyaları tecdîdiyle iktizâ eden mahalleri ta'mirâtı ve tekmil-i mâlzemeleri, tûlen: 100 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbi'î: 3.000 zirâ'; fi 820; 2.460.000 akçe". BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

⁴⁶ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

Plan 2. (53) Dârüssaâde Ağası Dairesi, (53A) Hamam,
(Benliyan'ın planından ayrıntı)

Tamirat kayıtları ağanın kullandığı mahallere ilişkin başka bilgileri de ihtiva etmektedir. Mesela “mahall-i mezkûrede” tahtânî bir kasrın adı geçer: “etrâfi sûtunlu cam çârçûbeli dehlîzli elvân boya tavanlı tahta döşeme derûnu mermer havuzlu münhedim olan tahtânî kasrın”. Anlaşıldığı kadarıyla etrafı sûtunlu ve cam çerçevesi olan tahtânî kasrın sakf kurşunları 180.000 akçeye tamir olunacaktır.⁴⁷ R. Osman bu kasrı zikretmemekle birlikte ağaya ait hususi odalardan söz etmektedir. Olasılıkla ağanın kullandığı hususi odalardan biri bu kasır olmalıdır.

R. Osman'ın anlatımında geçen bir başka yer ise ağanın kullandığı hamamdır.⁴⁸ Zira Benliyan planında bu hamamı 53A olarak göstermektedir (Plan 2/53A). Dört kurnalı olarak belirtilen hamamın 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında harap bir halde olduğu anlaşılmaktadır. İki halveti, bir soğukluğu ve kapı aralığı olduğu belirtilen ve “müceddeden binâ olunacak kârgîr hammâm” için 768.000 akçe bütçe hazırlanmıştır.⁴⁹ Kayıtlarda “mahall-i mezkûrede camlı ve pencere ve tavanlı tahta döşemeli kurşun sakflı câmekân odası ile Bağdadî tavanlı taş döşemeli kemer-i ocak”tan da söz edilmektedir. Her iki yerde yapılacak olan tamiratın (*tûlen*: 19 *zirâ'*; *arzan*: 12 *zirâ'*; *terbî'i*: 380-152=228 *zirâ'*; *fî* 300) 68.400 akçeye mal

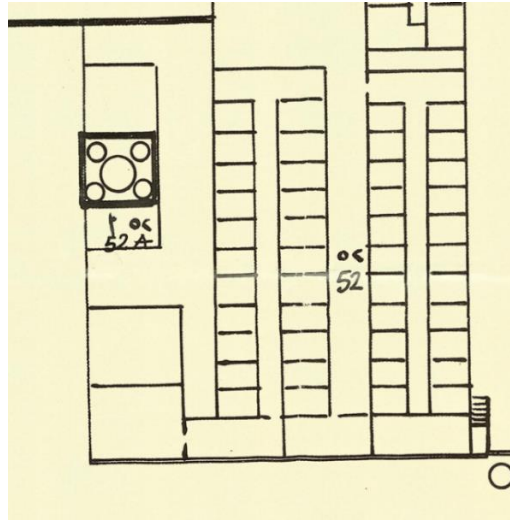
⁴⁷ “Tûlen: 15 *zirâ'*; arzan: 12 *zirâ'*; *terbî'i*: 180 *zirâ'*; *fî* 1.000 ma'a sakf ve ağardılma-i mermer; 180.000 akçe”. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

⁴⁸ R. Osman, *age.*, s. 81.

⁴⁹ “Tûlen: 20 *zirâ'*; arzan: 16 *zirâ'*; *terbî'i*: 320 *zirâ'*; *fî* 2.400 768.000 akçe”. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

olacağı hesaplanmıştır. Ayrıca hamamın külhanına mücedded taş kemer-i ocak için ise (*tûlen: 4 zirâ'; kadden: 10 zirâ'; arzan: 2 zirâ'; terbi'i: 80 zirâ'; fi 60*) 4.800 akçe bütçe ayrılmıştır.⁵⁰

R. Osman, ağanın dairesinin bitişiğinde (batısında) harem ağalarına ait iki büyük koğuş, bir hamam, bir çamaşırhane ve sakf altındaki abdest musluklarından söz etmektedir.⁵¹ Benliyan da çizdiği planda koğuşları 52 numara ile göstermiştir (Plan 3/52). Planda görülen ve ortada bir koridor ve etrafında sıralanan odalardan müteşekkil koğuş, R. Osman'ın belirttiğine göre, 70 zirâ' uzunluğunda ve 20 zirâ' genişliğindeydi ve bir sakf altında her birinde birkaç şirvan olan dört katta altmış dört hücreden oluşmaktaydı. Hücreler ise 3,5 zirâ' uzunluğunda ve 2,5 zirâ' genişliğinde küçük odalardı.⁵² Hem R. Osman'ın belirttiği hem de Benliyan'ın planında görüldüğü üzere hücreler koğuşların iki tarafında da olduğundan ortalarında uzunlamasına bir koridor da bulunmaktaydı. Dehlizlerin sonunda ise şirvan merdiveni ve bahçe kapısı, diğer uçta ise büyük bir ocak vardı. Ağaların kullanmış olduğu hamam (Plan 3/52A), çamaşırlık ve abdest muslukları ise koğuşun bahçesi dahilindeydi.⁵³

Plan 3. (52) Harem Ağaları Koğuşu, (52A) Hamam, (Benliyan'ın planından ayrıntı)

⁵⁰ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

⁵¹ R. Osman, *age.*, s. 81-82.

⁵² R. Osman, *age.*, s. 81-82.

⁵³ R. Osman, *age.*, s. 82.

1171 (H.)/1757-58 (M.) tarihli kayıtlar R. Osman'dan farklı olarak bu mahalde ikinci ve üçüncü ağaların dairelerinden söz etmektedir. Buna göre dairelerinin sakf kurşunun tevdîdi için (*tûlen: 90 zirâ'; arzan: 20 zirâ'; terbi'î: 1.800 zirâ'; fi 80*) 144.000 akçe masraf yapılacaktır. Bununla birlikte kayıtlarda ağaların kullandığı ve (*tûlen: 90 zirâ'; arzan: 20 zirâ'; terbi'î: 1.800 zirâ'; fi 560*) 1.008.000 akçeye tevdîd olunacak altı bâb odalarıyla koğuşların tasviri yapılmaktadır: “*etrâf dîvârlı camlı ve pencereci ve dîvân hâne ve şîrvân ve dehlîzli iki kat tavanlı tahta ve taş döşemeli... ve sıvalı ma'a mâlzeme-i sâiresi mükemmel altı bâb odalarıyla koğuşları*”. Yapılan bu tasvir, R. Osman'ın koğuşlar için yapmış olduğu tasvir ile benzerlik gösterir. Ayrıca tamirat için öngörülen bütçenin fazla olması odaların sayılarının fazla olmasının yanı sıra, harap halde olmalarıyla açıklanabilir. Yine kayıtlardaki birkaç bilgi de Osman'ın verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Zira kayıtlarda adı geçen mahalde keniflerden ve altında yedi adet musluğun bulunduğu, etrafı sütunlu ve üzeri kurşun sakfla örtülü bir yerden söz edilmektedir. Bununla birlikte yıkık olan (*münhedim*) ve bir halvetli kârgîr hamâmın müceddeden binâsı için (*tûlen: 8 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'î: 48 zirâ'; fi 2.400*) 115.200 akçe ve yenilenmesi gereken taş kemerli külhan ocağı için ise (*terbi'î: 40 zirâ'*) 12.000 akçe masraf zikredilmektedir.⁵⁴

R. Osman ağaların kullandığı bir camiden de söz etmektedir. Ancak ayrıntılı malumat vermeyen yazar, caminin camlı oda olarak bilinen odanın önünde olduğunu belirtir.⁵⁵ 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında cami tamirat kapsamına alınan yapılar arasında belirtilmektedir. Dahası yapının ayrıntılı bir tasviri de yapılmıştır: “*etrâf dîvârlı camlı ve pencereci elvân boya ile münakkaş tavanlı tahta döşemeli mahfilli ma'a mâlzeme mükemmel kurşun sakflı müceddeden câmi'-i şerîf*”. Anlaşılacağı üzere örtüsü dıştan kurşun kaplı olan caminin zemini ahşap ve tavanı ise elvan boyalıydı.⁵⁶

R. Osman, caminin önünde (pişigâhında) olduğunu belirttiği camlı oda için: “*otuz zira' terbiinde sakfî kurşunlu ve cevanib-i erbaası (dört tarafı) camlı büyük pencerelerden vücuda geldiğini*” ve odanın harem ağalarının mektebi olarak da kullanıldığını söyler.⁵⁷ 1171 (H.)/1757-58 (M.) tarihli kayıtlarında bir camekânlı odanın adı geçmektedir. Ne yazık ki müştemilatıyla (*tûlen: 10 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'î: 60 zirâ'; fi 300*)

⁵⁴ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁵⁵ R. Osman, *age.*, s. 82.

⁵⁶ “Tamir için “*tûlen: 18 zirâ'; arzan: 12 zirâ'; terbi'î: 216 zirâ'; fi 360, 77.760 akçe*” hesap çıkarılmıştır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁵⁷ R. Osman, *age.*, s. 82.

18.000 akçeye tecdîd olunacak oda hakkında ayrıntılı bir tasviri yapılmamıştır. Bununla birlikte aynı yerde dört bâb oda ve üç bâb koğuştan da söz edilmektedir. 470.400 akçe (*tûlen: 56 zirâ'; arzan: 15 zirâ'; terbi'i: 840 zirâ'; fi 560*) gibi yüksek bir masraf yapılacak oda ve koğuşlara ilişkin yine ayrıntılı bir malumat verilmemektedir.⁵⁸

Musâhib Ağalara Ait Mekânlar

R. Osman'ın değinmediği ve Benliyan'ın planında da geçmeyen bir yer ise musâhib ağalara ait mekânlardır. Ancak 1171 (H.)/1757-58 (M.) kayıtlarında bu ağalara ait mekânlardan söz edilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla harem ağalarının mahallinde bulunan ağaların mahalli yedi bâb oda ve bir de hamamdan müteşekkildi.⁵⁹ Anlaşıldığı kadarıyla 288.000 akçeye (*tûlen: 40 zirâ'; arzan: 15 zirâ'; terbi'i: 600 zirâ'; fi 480*) tamir olunacak yedi bâb odanın yanında dehliz ve bir de divanhane bulunmaktaydı: “dâire-i mezkûrede kezâlik malzemeleriyle mahlût yedi bâb tecdîd olunacak odaları ve dehlîz ve dîvân-hâne”. Kayıtlarda ağalara ait hamamın ayrıntılı tasviri yapılmamaktadır. Mücedded olunacak hamamın “derûn ve birûnu”nun sıvasıyla “hazînesine lökün kalay”, tepe camları ile döşeme mermerleri ve tahta kerevetlerin tecdîdi yapılacağı belirtilmektedir. Yapılacak tamirat için öngörülen bütçe sadece (*terbi'i: 520 zirâ'; fi 120*) 62.400 akçedir. Bununla birlikte aynı mahalde “münhedim” oldu belirtilen memşâların sakf kurşununun (*tûlen: 25 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'i: 250 zirâ'; fi 300*) 75.000 akçeye tecdîdinde yapılacağı belirtilmektedir.⁶⁰

Enderun Teşkilatına Ait Mekânlar

Yukarıda da üzerinde durulduğu üzere Enderun teşkilatı büyük ve küçük odalar; doğancı koğuşu; seferli koğuşu, kiler odası, hazine odası ve has oda olmak üzere farklı odalardan müteşekkildi. Teşkilata mensup ağaların Edirne Yeni Saray'daki yaşam alanları genel olarak Enderun Meydanı'nda (Çeşme Meydanı) bulunmaktaydı.⁶¹ R. Osman bu meydandaki koğuşları şöyle tarif etmektedir: “Enderun meydanının şimal cephesini her türlü tertibat-ı mimariye itibariyle birbirine müşâbih ve fakat cesametli cüz'i farklar ile tahalûf eden üç koğuş tahdil eder”. Bununla birlikte meydanda her koğuşa mahsus abdesthaneler, çeşmeler ve teneffüs mahallerinin de olduğunu belirtmektedir.⁶² Benliyan'ın planında ise teşkilatın kullandığı mekânların bir

⁵⁸ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁵⁹ Tamirat kapsamında ağaların dairelerinin sakf kurşununun tecdîdi için: “tûlen: 98 zirâ'; arzan: 28 zirâ'; terbi'i: 2.744 zirâ'; fi 180, 493.920 akçe” masraf belirtilmektedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶⁰ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶¹ R. Osman, *age.*, s. 53.

⁶² R. Osman, *age.*, s. 84.

kısmı gösterilmektedir (Plan 1). Buna göre, 34A hazîne kethüdâsı dairesi, 35 silahdar-ı padişahi dairesi, 36 hazine-i hümayun, 39 Enderun ağaları mahalli, 40 teneffüskâneler ve musluklar, 41 hazinelilere ait daire, 42 kilercilere ait daire, 43 seferlilere ait daire, 44 Enderun camisiydi.

Hazînedâr Ağa Dairesi

Enderun teşkilatı içinde yer alan hazine koğuşunun başındaki hazînedâr ağanın dairesi Enderun Meydanı'nda bulunmaktaydı.⁶³ Ağanın dairesi 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılı kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla iki kat oda ve şirvândan müteşekkildi: “Dâire-i mezkûrede iki kat oda ve şirvânlarının mâlzemeleriyle mahlût mükemmel tecdîdi”. Anlaşıldığı kadarıyla iki kat ve şirvânlı olan dairede yapılacak tamirat için (*tûlen: 32 zirâ’; arzan: 13 zirâ’; terbi’î: 416 zirâ’; fi 660*) 274.560 akçe bütçe hazırlanmış ancak tamirat hakkında ayrıntılı malumat verilmemiştir. Ayrıca dairenin sakf kurşunun tamirine ilişkin verilen bilgilerden, örtünün dıştan kurşun kaplığı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴

Horendelere Ait Mekânlar

R. Osman’ın anlatısında ve Benliyan’ın planında geçmeyen ancak 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılı tamiratında adı geçen bir diğer yer ise horendelere ait mekânlardır. Ne yazık ki odaların ayrıntılı bir tasviri yapılmamaktadır. Kullandıkları mekânlar arasında; aralık odalar, hamam ve kenîflerin adı geçmektedir. Kayıtlarda horendelerin yaşam alanlarının kaç odadan müteşekkil olduğu açıkça belirtilmemektedir. Bununla birlikte aralık odalarda yapılan tamiratlardan söz edilir.⁶⁵ Ayrıntılı tasviri yapılan hamamın ise üç halvet ve soğukluğu olduğu anlaşılmaktadır: “bi’l-külliyeye münhedim olan üç halvet ve soğukluk ile müceddeden horende hammâmı”. Ayrıca camekânlı bir oda ve külhanın da tamirata ihtiyacı olduğu belirtilmektedir.⁶⁶ Bu mahalde adı geçen son bir yer ise kenîflerdir. Zemini taş döşemeli ve etrafı duvarlı on adet kenîfin tecdîdi için (*tûlen: 23 zirâ’; arzan: 10 zirâ’; terbi’î: 230 zirâ’; fi 300*) 69.000 akçe masraf hesaplanmıştır.⁶⁷

⁶³ R. Osman, *age.*, s. 53.

⁶⁴ Sakf kurşunun tecdîdi için: “tûlen: 35 zirâ’; arzan: 15 zirâ’; terbi’î: 525 zirâ’; fi 80, 42.000 akçe” masraf hesaplanmıştır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶⁵ Kayıtlarda “Bu mahal iktizâ eylemez deyu mi’mâr ağa ma’rifetiyle işâret olunmağla şerh verildi”ği belirtilmektedir BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶⁶ Halvet ve soğukluk için: “tûlen: 16 zirâ’; arzan: 15 zirâ’; terbi’î: 240 zirâ’; fi 2.400, 576.000 akçe”, camekânlı oda, külhan ve memşâların sakf kurşunu için ise: “tûlen: 15 zirâ’; arzan: 12 zirâ’; terbi’î. 180 zirâ’; fi 300 54.000 akçe” hesap yapılmıştır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶⁷ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

Ser-gulâm-ı Mahalleri

Saray'ın Enderun Meydanı'nda bulunduğu anlaşılan bir başka yer ise kayıtlarda adı geçen ser-gulâm-ı mahalleridir. Anlaşıldığı kadarıyla tahtânî ve fevkânî on iki bâb oda ile hademe koğuşlarından müteşekkil bu mahalde yapılması planlanan tamirat için bir bütçe hazırlansa da mimar ağa buna şerh vermiştir. Hazırlanan bütçede (*tûlen: 66 zirâ'; arzan: 28 zirâ'; terbi'î: 1.848 zirâ'; fi 720*) 1.330.560 akçe masraf öngörülen “tahtânî ve fevkânî on iki bâb oda ile hademe koğuşları”nın tecdîdi düşünülmüştür. Bununla birlikte (*tûlen: 66 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbi'î: 1.980 zirâ'; fi 80*) 356.400 akçe masraf ise “ser-gulâm-ı kapı mahallinin” sakf kurşunun tecdîdidir. Kayıtlarda dikkat çeken bir bilgi ise ser-gulâm-ı mahallinde bulunun iki bâb misafir odasının varlığıdır. “Külliyen münhedim” olduğu belirtilen odalar şöyle tarif edilmektedir: “etrâf dîvâr ve cam ve pencere ve dehlîz ve tavan ve döşemesi ve müstemilât-ı sâiresiyle ma'a sakf kurşun müceddeden iki bâb müsâfir odaları ve dehlîz ve memşâsı”.⁶⁸

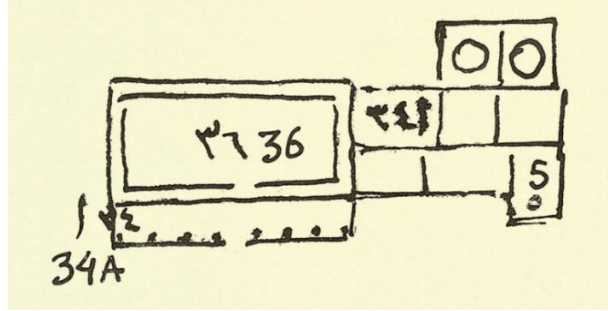
Hazîne Kethüdâsı Ağa Mahalli

Enderun teşkilatının hazine koğuşuna mensup hazîne kethüdâsı ağanın kullandığı daire Saray'ın hasoda tarafında bulunmaktaydı. Benliyan'ın planında daire 34A olarak hazine-i humâyunun dahilinde gösterilmektedir (Plan 4/34A). Plandan anlaşıldığı kadarıyla daire birkaç farklı odadan müteşekkildi. Bununla birlikte 1171 (H.)/1757-58 (M.) kayıtları ağanın kullanımına sunulan iki adet odanın tamiratından söz etmektedir. Yaklaşık (*tûlen: 18 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'î: 144 zirâ', Fî 300*) 43.200 akçeye tamir edilmesi planlanan odalar: “etrâf dîvâr ve cam ve pencere ve şîrvân ve tavan ve döşeme” şeklinde tasvir edilmektedir.⁶⁹ Ayrıca bu mahalde bir de hamamın adı zikredilmektedir. Ayrıntılı bir tasviri yapılmayan hamamda yapılması planlanan (*tûlen: 7 zirâ'; arzan: 5 zirâ'; terbi'î: 35 zirâ'*) 12.000 akçe gibi düşük bütçeli masraf tamiratın kapsamlı olmadığını göstermektedir. Zira kayıtlarda tamirat “sıva ve kalay-ı hazîne ve lokma kazgan ve tathîr-i cehennemlik ve keçe kapıları” olarak belirtmektedir.⁷⁰

⁶⁸ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁶⁹ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁷⁰ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

Plan 4. (34A) Hazîne Kethüdâsı Ağasının Dairesi, (36) Hazine-i Humâyûn (Benliyan'ın planından ayrıntı)

Kayıtlarda hazîne-i hümâyûn önünde bulunduğu belirtilen taş sütünlü dehlizin münhedim olduğundan tamiri gerektiği belirtilmektedir. Bu kapsamda tavanın boyanması ve sakf kurşunlarının tecdîdi için (*tûlen: 33 zirâ'*; *arzan: 11 zirâ'*; *terbî'î: 363 zirâ'*; *fî 180*) 65.340 akçe masraf yapılması planlanmaktaydı.⁷¹

Hazîneli Ağalara Ait Mekânlar

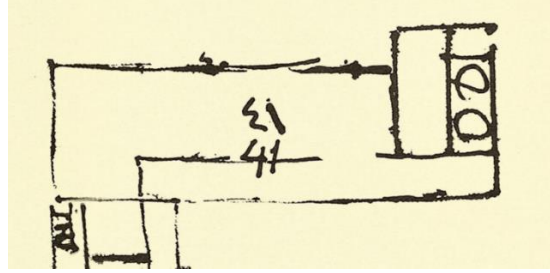
R. Osman'ın Enderun Meydanı'nın şimal cephesinde olduğunu belirttiği hazîneli ağalara ait mekânlar (Plan 5) Benliyan'ın planında 41 olarak belirtilmektedir. Plandan anlaşılacağı üzere mekânlar R. Osman'ın belirttiği gibi meydanın kuzeyinde bulunmaktadır. R. Osman koğuşların "kırk altı zira' tûlende ve on üç zira' arzında duvarları kârgîr ve sakfi kurşun örtülü olduğunu söyler. Bununla birlikte yazar, koğuşların önünde bulunan dört beş zira' arzında olan sakfi kurşun kaplı bir dehliz bulunduğunu da belirtir. 1171 (H.)/1757-58 (M.) kayıtların da ağaların mekânlarından söz etmektedir. Adı geçen yerler arasında odalar, koğuşlar ve hamam bulunmaktadır.⁷² Bu mahalde "münhedim" olan "kârgîr dîvâr ile cam, pencere, şîrvân, dehliz, tavan, tahta, taş döşemeli ve çeşme odası ile ağalar koğuşunun tecdîdi" düşünülmektedir.⁷³ Anlaşıldığı kadarıyla ağaların kullandığı koğuşların yanında bir de çeşmeli oda bulunmaktadır. Kayıtlarda tamirat kapsamına alınmış olan hamam da münhedim durumdadır. Hamam (*tûlen: 10 zirâ'*;

⁷¹ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁷² Tamirat kapsamında hazîneli ağaları mahallerinin sakf kurşununun tecdîdi: "*tûlen: 84 zirâ'*; *arzan: 30 zirâ'*; *terbî'î: 2.520 zirâ'*; *fî 120, 302.400 akçeye*" yapılacaktır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁷³ Tamirat için: "*tûlen: 70 zirâ'*; *arzan: 30 zirâ'*; *terbî'î: 2.100 zirâ'*, *fî 520, 109.200 akçe*" bütçe ayrılmıştır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

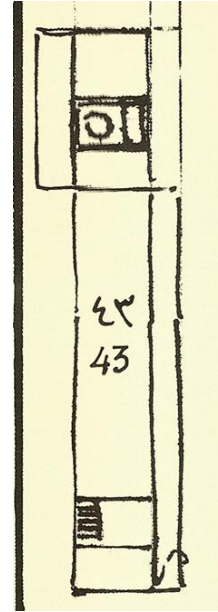
arzan: 8 zirâ'; terbi'î: 80 [zirâ']; fi 2.400) 19.200 akçeye müceddeden bina olunacaktır.⁷⁴

Plan 5. (41) Enderun Ağalarından Hazinelilere Mahsus Daire (Benliyan'ın planından ayrıntı)

Seferli Ağaların Koğuşları

R. Osman Enderun teşkilatına mensup seferli ağalara mahsus mekânların hazineli koğuşu civarında olduğunu ve altmış yedi zira' tul ve on iki zira' arzında olduğunu belirtmektedir.⁷⁵ Zira Benliyan'ın planında 43 numara (Plan 6/43) ile belirtilen koğuşlar hazine-i hümayunun yanında gösterilmektedir. Ne yazık ki Benliyan koğuşları ayrıntılı olarak tasvir etmemektedir. Ancak 1171 (H.) /1757-58 (M.) kayıtları daha ayrıntılı bir tasvir ihtiva etmektedir. Buna göre (*tûlen: 50 zirâ'; arzan: 25 zirâ'; terbi'î: 1.250 zirâ'; fi 520*) 650.000 akçe ile yenilenecek olan koğuşlar: "etrâf dîvâr ve şîrvân ve dehlîz ve cam ve pencere ve trabzan ve tavan ve döşeme" şeklinde tasvir edilmektedir. Bununla birlikte koğuş önündeki bir dehlizin olduğu, tavan ve taş döşemesinin (*tûlen: 50 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'î: 300 zirâ'; fi 180*) 54.000 akçe tamir edileceği belirtilmektedir.⁷⁶

Plan 6. (43) Enderun Ağalarından Seferlilere Mahsus Daire (Benliyan'ın planından ayrıntı)

⁷⁴ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁷⁵ R. Osman, *age.*, s. 84.

⁷⁶ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

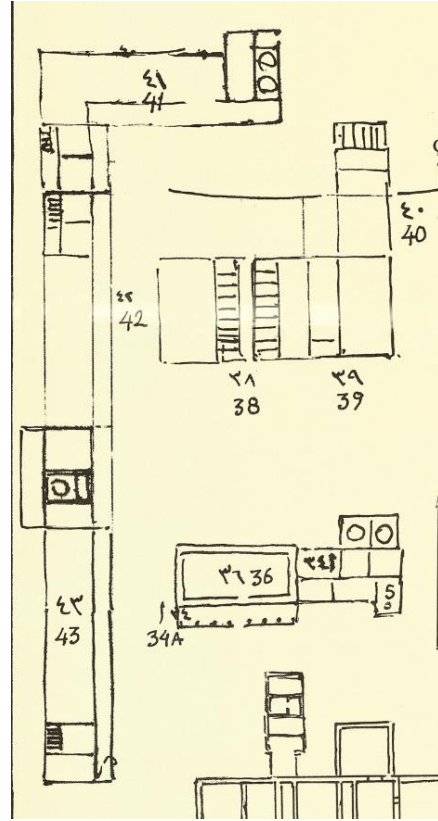
Kayıtlarda ağaların kullandığı bir başka koğuştan daha söz edilmektedir. “Şirvânî ve tavanlı” olarak tasvir edilen koğuşların (*tûlen*: 45 *zirâ*‘; *arzan*: 17 *zirâ*‘; *terbî’î*: 765 *zirâ*‘; *fî* 520) 397.800 akçeye tamir olunacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte aynı yerde bir de çeşme odasının da adı geçmektedir.⁷⁷ Kayıtlarda anlaşıldığı kadarıyla seferli ağaların kullandığı ve yıkık olduğundan (*tûlen*: 15 *zirâ*‘; *arzan*: 8 *zirâ*‘; *terbî’î*: 120 *zirâ*‘) 288.000 akçeye müceddeden binâ olunacak bir de hamam bulunmaktaydı.⁷⁸

Kiler Kethüdâsı Ağası Mahalli

Enderun Meydanı’nda bulunan ve 1171 (H.) /1757-58 (M.) kayıtlarında adı geçen kiler kethüdâsı ağalar mahalli üç kat odadan müteşekkildi. Odalardaki tamirat kapsamında harcanacak (*tûlen*: 18 *zirâ*‘; *arzan*: 13 *zirâ*‘; *terbî’î*: 234 *zirâ*‘; *fî* 900) 210.600 akçe ile tavan, döşeme ve sakf kurşunun tecdîdi gerçekleştirilecektir.⁷⁹

Kiler Ağalar Koğuşları

Enderun Meydanı’nda bulunan bir diğer koğuş ise kiler ağalarına aitti. R. Osman, koğuşların hazineli koğuşları civarında ve seferli koğuşlarının bitişiğinde elli dört zira‘ tul ve on iki zira‘ arzında olduğunu söyler.⁸⁰

Plan 7. (34) Hazine Kethüdâsı Dairesi; (36) Hazine-i Hümâyun; (38) Enderun kileri; (39) Enderun Ağlarına Mahsus Mahal; (40) Teneffüs-kâneler ve Musluklar; (41) Hazinelilere Mahsus Daire; (42) Kilercilere Mahsus Daire; (43) Seferlilere Mahsus Daire (Benliyan’ın planından ayrıntı)

⁷⁷ Odanın sıvasının yenilenmesi ve sakf kiremitlerinde yapılacak tamiratın: “*tûlen*: 20 *zirâ*‘; *arzan*: 15 *zirâ*‘; *terbî’î*: 300 *zirâ*‘; *fî* 520, 156.000 akçeye” mal olacağı belirtilmektedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁷⁸ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁷⁹ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸⁰ R. Osman, *age.*, s. 8.

Benliyan'ın planında 42 numarayla belirtilen koğuşun (Plan 7) R. Osman'ın belirttiği gibi hazinelilere ait mekânlar ile seferlilere ait mekânlar arasında gösterilmektedir. R. Osman'ın ayrıntılı bir tasvirini yapmadığı koğuşlardan, 1171 (H.) /1757-58 (M.) kayıtları söz etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla tamiratı (*tûlen: 90 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbi'i: 2.700 zirâ'; fi 120*) 324.000 akçeye mal olacaktır. Koğuşlar: “etrâf dîvârları ve dehlîz ve şîrvân ve cam ve pencereleri derûn ve bîrûnu sıvaları ve Bağdadî tavanı” şeklinde tasvir edilmektedir.⁸¹ Görüleceği üzere Bağdadî tavanı olan odalar dehliz ve Şirvanlıdır. Ayrıca üç adet olduğu belirtilen memşâlar ise taş döşemeli ve önü dehlizlidir.⁸²

Kayıtlardan ağaların kullandığı bir hamamın da olduğu anlaşılmaktadır. Münhedim olduğu belirtilen ve (*tûlen: 12 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'i: 96 zirâ'; fi 2.400*) 230.400 akçeye tamir edilmesi planlanan hamam kârgîr bir yapıdır. Yapının külhan ve camekân odasında yapılacak tamiratın yanında sakf kiremitlerinin de değişmesi gerekmektedir.⁸³ Ayrıca aynı mahalde hastalar odası ile bitişiğinde bulunan ve “bi'l-küllîyye münhedim” olduğu belirtilen tahtânî ve fevkânî odalardan da söz edilmektedir.⁸⁴

Has Odalara Ait Mahaller

Yukarıda değinildiği üzere Enderun teşkilatının sonuncusu olan has oda teşkilatının en önemli dört zabiti; Has odabaşı, silâhdar, çuhadar ve rikâbdardı. Edirne Yeni Saray'daki yaşam alanları Kum Meydanı'nda bulunmaktaydı. Bununla birlikte 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılı kayıtlarında has odalıların “has oda”daki (Cihânnümâ Kasrı) mevcut mahalleri hakkında bilgi verilmektedir. Bunlardan birincisi “Cihân-nümânın harâb sofası tahtında” olduğu belirtilen has oda ağalarının ta'âm odasıdır. Oda için “yirmi adet vürdinâr-ı kebîr-i cedîd ile mücedded elvân boyalı tavan” için (*tûlen: 15 zirâ'; arzan: 13 zirâ'; terbi'i: 195 zirâ'; fi 1.000*) 195.000 akçeye masrafa öngörülmektedir.⁸⁵

⁸¹ Bununla birlikte koğuşların: “tûlen: 90 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbi'i: 2.700 zirâ'; fi 120, 324.000 akçeye” sakf kurşunları tamiri öngörülmektedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸² Memşâlarda yapılacak tamiratların sakf kurşun: “tûlen: 13 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'i: 130 zirâ'; fi 120; 15.600 akçe” tecidi ve iç kısımda gerçekleştirileceği: “tûlen: 12 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'i: 96 zirâ'; fi 240; 23.040 akçe” belirtilmektedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸³ Külhan ve camekân odası ve önünde mahallin mâlzemeleriyle müceddeden binâ ve mahlûtan tecdid-i sakf kurşunları için: “tûlen: 20 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'i: 160 zirâ'; fi 300; 48.000 akçe” masraf öngörülmüştür. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸⁴ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸⁵ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

Kayıtlarda tam olarak yeri belirtilmeyen has odalılarının kullandığı hamam, olasılıkla ta'âm mahalline yakın bir yerde olmalıdır. Hamamdaki tamirat kapsamında (*tûlen: 15 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'i: 90 zirâ'; fi 80*) 7.200 akçeye sakf kuşunun değiştirilmesi öngörülmektedir. Bununla birlikte (*tûlen: 15 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'i: 90*) 9.000 akçeye külhanın mücedded Bağdadî tavanı ile kaygan döşemenin tecdîdi de yapılacaktır.⁸⁶

Kayıtlarda aynı yerde bir de hastalar mahallinden söz edilmektedir. Daire hakkında ayrıntılı bir tasvir yapılmamaktadır. Bununla birlikte dairenin tavan, siva ve döşemesinde yapılacak tamirat için (*tûlen: 10 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'i: 80 zirâ'; fi 60*) 4.800 akçe bütçe hesaplanmıştır.⁸⁷

Has oda teşkilatı içinde bulunan dülbend ağası mahali de tamirat kapsamına alınan yerlerdendir. Dairenin (*tûlen 15 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'i: 150 zirâ'; fi 80*) 12.000 akçeye tavanının boyanmasının yanında, (*tûlen: 15 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; kadden: 10 zirâ'; terbi'i: 500 zirâ'*) 10.000 akçeye iki kat siva yapılması da planlanmaktadır.⁸⁸

Kayıtlarda has odanın diğer önemli zabıtları rikâbdâr ağa, çukadâr ağa ve silâhdâr ağanın mahallerinden de söz edilmektedir. Buna göre rikâbdâr ağa mahallinin tavan boyası, tahta döşemesi ve sakf kurşunu için (*tûlen: 20 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'i: 200 zirâ'; fi 300*) 60.000 akçe, çukadâr ağa mahallindeki tavan boyası ve yirmi adet kebir vürdinâr için ise (*tûlen: 40 zirâ'; arzan: 14 zirâ'; terbi'i: 560 zirâ'; fi 300*) 168.000 akçe masraf çıkarılmıştır.⁸⁹

Silâhdâr ağanın kullandığı dairede ise (*tûlen: 44 zirâ'; arzan: 32 zirâ'; terbi'i: 1.408 zirâ'; fi 60*) 84.480 akçeye sakf kurşununun tecdîdi yapılacaktır. Ayrıca kullandığı mahal şöyle tasvir edilmektedir: “fevkânî ve tahtânî sekiz adet etrâfî tahta perdeli ve dîvârlı ve iki kat tavan döşemeli ve şîrvânî”. Bununla birlikte ağanın kullandığı bir hamam ve bir de kahve odası bulunmaktaydı. Hamamın sıvası, mermerlerin ağartılması ve döşemelerinin onarımı için (*tûlen: 8 zirâ'; kadden: 7 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'i: 196 zirâ'; fi 180*) 35.280 akçe, kahve odası üzerindeki sekiz adet mücedded vürdinâr ve on ikişer zirâ' kirişleme vaz'ıyla müceddeden tavan için ise (*tûlen: 12 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'i: 120 zirâ'; fi 300*) 36.000 akçe bütçe hesaplanmıştır.⁹⁰

⁸⁶ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

⁸⁷ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

⁸⁸ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

⁸⁹ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

⁹⁰ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

Kayıtlarda iki adet veznedârbaşı odalarının ayrıntılı bir tasviri yapılmaktadır: “zahr-ı hazîne-i hümâyûnda bi'l-küllüyye münhedim olan dolma dîvârlı camlı ve pencereli tavan tahta döşemeli kiremid sakflı... fevkânî”. Anlaşıldığı kadarıyla hazîne-i hümâyûn arkasında bulunan iki oda dolma duvarlı fevkânî olarak inşa edilmiştir.⁹¹ Kayıtlarda adı geçen son bir yer ise aynı yerde bulunan kuyumcuyânı mahalidir.⁹²

Hiç kuşku yok ki S. H. Eldem'in de belirttiği üzere: “*Rıfat Osman'ın notları olmasaydı saray hakkında bu kadar malumat sahibi olamazdık*”.⁹³ Zira günümüzde Saray üzerine çalışma yapmak isteyen bir araştırmacı, Saray'ın inşa edildiği araziye ziyaret ettiğinde; *Adalet Kulesi, Cihannüma Kasrı'nın temel izleri, bâbüssaâde kapısı, matbah-ı amire ve Kum Kasrı hamamı* gibi birkaç yapıyla karşılaşacaktır. Oysaki bazı keşif defterlerine göre Saray'da, 119 oda, 21 dîvânâhâne, 22 hamam, 13 mescit, 16 büyük kapı, 13 koğuş, 4 kiler, 5 mutfak ve 14 kasır bulunmaktaydı.⁹⁴ Bu kadar fazla mekânî içinde barındıran bir Saray'dan günümüze sadece birkaç yapının gelmesi oldukça hazin bir durumdur. Bunun en önemli nedeni ise yıllar içinde Saray'a olan ilginin azalmasının yanında, belki de en önemlisi Cemil Paşa'nın kararıydı. Paşa, 1294 (H.)/1877-78 (M.) yılında Edirne vilayetine vali olduğunda, o sırada Ruslarla savaş devam etmekteydi. Paşa göreve geldiğinde Rusların kenti ele geçireceği endişesiyle cephanelik olarak kullanılan Saray'ı ateşe verdirdi. Dört gün boyunca devam eden yangın Saray'a büyük zarar verdi. Böylece II. Murad'ın temelini attığı Saray'ın yok olma süreci de hızlandı.⁹⁵

Sonuç

Bu çalışmada yukarıda sözü edilen yangın sonrasında neredeyse yok olan Saray'da Dârüssaâde ve Enderun ağalarının kullandığı mekânlarının tasviri yapılmıştır. Çalışmanın ulaştığı sonuçları birkaç başlık altında değerlendirebiliriz. İlk olarak Saray'ın mevcut yapılarının farklı dönemlerde çok fazla değişikliğe uğramadığı anlaşılmaktadır. Zira 18-19. yüzyıllara ait kayıtların yanı sıra R. Osman'ın aktardığı bilgiler şunu göstermektedir ki,

⁹¹ Tamirat için hazırlanan bütçe: “tûlen: 20 zirâ‘; arzan: 8 zirâ‘; terbi‘î: 160 zirâ‘; fi 420, 67.200 akçe”dir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 22.

⁹² BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 22.

⁹³ S. E. Eldem, *age.*, 21; Rıfat Osman'ın Edine Sarayı için tuttuğu notlar daha sonra Türk Tarih Kurumu tarafından satın alındı. Tosyavizade Rıfat Osman, *age.*

⁹⁴ R. Osman, *age.*, s. 43, 52-57; Aslanapa, *age.*, s. 147; Şehsuvaroğlu, saray birimlerinin sayılarını aynı vermekle birlikte, Kum Kasrı, Cihânnümâ Kasrı ve harem dairelerinden başka on tane daha kasır olduğunu, hamam sayısının ise yirmi olduğunu söyler. H. Şehsuvaroğlu, *agm.*, s. 10.

⁹⁵ Ahmed Bâdi Efendi, *age.*, s. 1089-1090.

mekân isimlerinde çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Bununla birlikte tamirata ilişkin 1171 (H.)/1757-58 (M.) tarihli kayıtlarda, odaların veya mahallerin tamire muhtaç yerlerinin ayrıntılı tasvirinin yapılıyor olması, bu kayıtları saray mimarisi tarihi bakımından birinci el kaynak olmasını sağlamaktadır.

Çalışmanın işaret ettiği bir başka husus çalışmanın odaklandığı Dârüssaâde ve Enderun ağalarının yaşam alanlarının mevcut durumlarına ilişkindir. Saray'ın 1703 yılında terkedilmesinden elli dört yıl sonra III. Mustafa'nın (h. 1757-74) emriyle 1171 (H.)/1757-58 (M.) başlatılan tamirat için tutulan kayıtlar, geçen zaman içinde mekânların içinde bulunduğu vahim durumu göstermesi bakımından önemlidir. Tamire ihtiyaç duyulan birçok yer için kayıtlarda “münhedim”, “bi'l-külliyeye münhedim” veya “müceddeden binâ olunacak” ifadelerinin kullanılması geçen zaman içinde mekânların mevcut durumunun dönüşümünü açıkça göstermektedir.

Kayıtların sunduğu bir başka bulgu ise yine Dârüssaâde ve Enderun ağalarının yaşam alanlarıyla ilgilidir. Çalışmada referans alınan kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Dârüssaâde ağasının kullanımına sunulan yedi veya sekiz oda ile bir hamamı bulunmaktaydı. Buna ilave olarak tahtânî bir kasırdan da söz edilmektedir. Bununla birlikte Dârüssaâde ağalarının kullandığı yerler arasında iki büyük koğuş, cami, bir hamam, bir çamaşırhane ve kenîfler de mevcuttu. Ayrıca 1171 (H.) /1757-58 (M.) tarihli kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla ikinci ve üçüncü ağaların kendilerine ait daireleri de bulunmaktaydı. Yine 1171 (H.) /1757-58 (M.) kayıtları bu mahalde var olan ve yedi bâb oda ve bir de hamamdan müteşekkil musâhib ağalara ait mekânların varlığını göstermektedir. Enderun teşkilatı içinde önemli bir yere sahip hazînedâr ağanın kullanımına sunulan daire, ayrıca horendelerin kullandığı odalar, hamam ve kenîfler ile ser-gulâma ait tahtânî ve fevkânî on iki bâb oda, koğuşlar ve iki bâb misafir odası bulunmaktaydı. Yine teşkilata mensup hazîne kethüdâsı ağasının iki odası, hazîneli ağalarının kullandığı koğuşlar ve hamam, seferli ağalarının koğuşları ve hamamı, kiler kethüdâsı ağasının odası, kiler ağalarının koğuşları ve hamamı da vardı. Has odalılara ait mahaller arasında ise ta'âm odası, hamam, dülbend ağası mahalli, rikâbdâr ağa, çukadâr ağa ve silâhdar ağanın daireleri zikredilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
Cevdet Saray (C.SM.) 943, 1501, 2353, 2396, 2431, 2693, 3391, 3394, 4607,
4629, 5683, 6809.
Bâb-ı Defterî, Başmuhasebe Bina Eminliği (D.BŞM.BNE.d.) 15933.
Hatt-ı Hümayun (HAT.) 29095, 29106, 29150, 35466.

Yayınlanmış Eserler

- Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si, C. 1/1, 2/1*, Haz. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014.
Altındağ, Ülkü "Dârüssaâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. IX*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 1-3.
Aslanapa, Oktay, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1949.
Ayverdi, Ekrem Hakkı - İ. Aydın Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1976.
Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, C. III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1989.
Cantay, Gönül, "Edirne Sarayı Kazısı 1999 (Matbah-ı Amire Yemek Salonları)", *4. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2000 Van)*, Van, 2000, s. 65-76.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı (Matbah-ı Amire) Kazısı 1999", *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, 2001, s. 439-448.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı Kazıları 2001", *Yeni Ozan Ağacı Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi*, C. III, S. 27, 2001, s. 3.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı (1999-2000) Keramik Buluntuları", *5. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırma Sempozyumu Bildirileri (2001 Ankara)*, Ankara, 2001, s. 145-160.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı Kazıları 2001 Buluntuları", *6. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri (2002 Kayseri)*, Kayseri, 2002, s. 229-238.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı, 2000", *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 2002, s. 29-40.

- Cantay, G., “Edirne Yeni Sarayı Kazısında Bulunan Figürlü Keramikler”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan) Bildirileri (2002 İzmir)*, İzmir, 2002, s. 175-179.
- Cantay, Gönül, “Edirne Yeni Sarayı Kazısı, 2001”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 2003, s. 29-38.
- Cantay, Gönül, “Edirne Yeni Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları”, *Sanat Tarihi Defterleri*, S. 7, İstanbul, 2003, s. 15-24.
- Cantay, Gönül, “Edirne Yeni Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C. VII, S. 1, 2005, s. 108-120.
- Cantay, Gönül, “Edirne Yeni Sarayı 2002 Yılı Buluntularının Değerlendirilmesi”, *7. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2003 İstanbul)*, İstanbul, 2006, s. 57-61, 202-208.
- Demir, Önder, *Belgelerle Sarayı Cedid-i Âmir-i Edirne*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, C. I, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul, 1969.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, C. II, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul, 1974.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, III. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952.
- Kazancıgil, Ratip, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne, 1994.
- Kazancıgil, Ratip, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi*, Edirne, 1995.
- Kocaaslan, Murat - H. Ahmet Arslantürk, “Padişah İçin Hazırlık: 1067-1068 (1656-58) Yıllarında Edirne Sarayı'nda Onarımlar ve Yeni Mekânlar”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. XIV, S. 55, 2012, s. 1-28.
- Kocaaslan, Murat - H. A. Arslantürk, “Sultan II. Mustafa Saltanatında Edirne Sarayı: 1696-1698 Harem Tamirâtı”, *Turkish Studies*, C. IX, S. 1, 2014, s. 271-312.

- Kocaaslan, Murat, “Düşmânlarımıza Bâ’is-i Helecân Vermek: Edirne Yeni Saray’ı Tamir Etmek”, *Belleten*, C. LXXVIII, S. 281, 2014, s. 149-171.
- Kocaaslan, Murat, “Edirne Yeni Saray’ın Harem Bölümünde H 1171 (M 1757-58) Yılında Yapılan Onarımlar”, *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XXIX, S. 1, 2020, s. 133-151.
- Kocaaslan, Murat, “Edirne Yeni Saray’ın Arz Odası ve Kum Kasrı’nın 1171/1757-58 Yılı Onarımları”, *History Studies*, C. XII, S. 3, 2020, s. 1177-1204.
- Köprülü, M. Fuad, “Hadım”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. V/1, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1987, s. 44-47.
- Kritovulos Mikhael, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni (İstanbul’un Fethi)*, Çev. Karolidi, Türkçeye Çev. Muzaffer Gökman, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, İstanbul, 1967.
- Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ II*, Haz. Faik Reşit Unat - Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Osman, Rifat - A Ünver, Süheyl, “Edirne Sarayı Hakkında”, *Yeni Türk Mecmuası*, C. V, S. 57, İstanbul, 1937, s. 1114-1127.
- Osman, Rifat, *Edirne Sarayı*, Yay. Süheyl Ünver, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Öz, Tahsin, “Edirne Yeni Sarayında Kazı ve Araştırmalar”, *Edirne: Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 217-222.
- Özer, Mustafa, “Edirne Sarayı (Sarayı Cedid-i Amire)’ndan Günümüze Ulaşabilen Yapılar Hakkında”, *Turkish Studies*, C. IX, S.10, 2014, s.809-836.
- Özer, Mustafa, “Edirne Yeni Saray’ın Avadis Benliyan Tarafından Hazırlanan 1905 Tarihli Vaziyet Planı Hakkında Düşünceler”, Ed. F. Hitzel, *14th International Congress of Turkish Art Proceedings*, Paris, 2013, s. 559-566.
- Özer, Mustafa, “Edirne Yeni Sarayı’nın (Sarayı Cedid-i Amire) Mevcut Durumu, Sorunları ve Yapılması Gerekenler”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, 2011, s. 37-56.
- Özer, Mustafa, *Edirne Sarayı (Sarayı Cedid-i Âmire) Kısa Bir Değerlendirme*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

- Öztürk, Said, "I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *Osmanlı*, C. X, Ankara, 1999, s. 435-439.
- Öztürk, Said, "Sultan I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *1. Edirne Sarayı Sempozyumu (1995 Edirne)*, Edirne, 1999, s. 269-274.
- Peremeci, O. Nuri, *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, İstanbul, 1940.
- Sezgin, İbrahim, "1529 yılında Edirne Sarayında Gerçekleştirilen İnşa ve Tamir Faaliyetleri", *İzzet Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 397-407.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y. "Edirne'de Fatih Sarayı", *TOK. Belleteni*, 232-233, 1961, 10-11.
- Tosun, Miraç, "Şan-ı Devlet-i Aliyye'yi Korumak ya da Edirne Sarayı'nı Tamir Etmek", *History Studies*, C. VI, S. 6, 2014, s. 183-194.
- Tosyavizade Rifat Osman, *Edirne Sarayı Hümayunu ve Kasırlar*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/732.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Ünver, A. Süheyl, "Adalet Kasrı", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 11, İstanbul, 1966, s. 30-31.
- Ünver, A. Süheyl, "Edirne Sarayı Cedid-i Amiresi", *Yeni Mecmua*, S. 85, 1923, s. 389-391.
- Ünver, A. Süheyl, "Edirne Sarayı", *Yeni Mecmua*, S. 86, 1923, s. 409-411.
- Ünver, A. Süheyl, "Edirne Sarayında Hamamlar", *Yücel*, S. 26, 1937, s. 55-59.
- Ünver, A. Süheyl, "Edirne Sarayının Kum Kasrı", *Arkitekt*, S. 9, 1939, s. 253-257.
- Ünver, A. Süheyl, *Edirne Sarayında Kum Kasrı*, İstanbul, 1940.
- Ünver, A. Süheyl, *Edirne'de Fatih'in Cihannüma Kasrı*, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul, 1953.

AYDINLANMA FELSEFESİ VE ALMAN AYDINLANMA EDEBİYATI

The Philosophy of the Enlightenment and German Enlightenment Literature

Emre Bekir GÜVEN*

ÖZ: Globalleşen dünyanın giderek artan ihtiyaçlar silsilesi göz önünde bulundurulduğunda; hoşgörü, anlayış, empati gibi insani kavramların ilk sıralarda yer almasına şaşırılmamalıdır. Homo habilis'ten bu yana insanlık sadece fizyolojik veya teknolojik gelişim ve dönüşümler göstermemiş, aynı zamanda duygusal gelişimler de sergilemiştir. Bunlar kimi zaman olumlu yönde serpilirken, kimi zaman da olumsuz yönde yayılmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Homo sapiens geçmişten topladığı tecrübelerle, bundan sonra olumsuz yönde gerçekleşecek gelişmeleri engelleyebilmek adına, bir bakıma devrim gerçekleştirmiş ve akıl olgusunu ön plana çıkarmıştır. İnsanlığın karşısında bundan böyle Kant'ın "Sapere aude!" vurgusu vardır. "Bilen, düşünebilen insan" geçmişinden daha farklı düşünmelidir. Bu yeni düşünce şekli elbette sadece felsefe disipliniyle sınırlı kalmamıştır. Edebiyat, resim, müzik, heykelticilik gibi disiplinlerde de yansımaları bulabileceğimiz bu yeni düşünce şekli temel olarak saygı, tolerans, empati gibi değerleri esas almaktadır. Alman edebiyatının o dönem ortaya konulmuş eserlerinde onur, erdem ve hoşgörüye dair izleklere rastlamak mümkündür. 18. yüzyıl Alman edebiyatı, Aydınlanma felsefesinden belirli açılardan beslenmiştir. Özellikle de Avrupa aydınlanmasının öncülerinden Immanuel Kant'ın akıl (Vernunft) ve zihin (Verstand) gibi vurgularının Alman Aydınlanma edebiyatına yansımalarını bulmak mümkündür. Bu çalışma, aydınlanma felsefesinin yanı sıra, Lessing'in Bilge Nathan eseri üzerinden belirli örnekler sunarak Alman Aydınlanma edebiyatını genel bir çerçevede özetlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Alman edebiyatı, Kant, Lessing

ABSTRACT: When the increasing needs of the globalizing world are taken into account, it should not be surprising that humane concepts like tolerance, understanding and empathy come to mind in the first place. Since Homo habilis, the humanity has not only shown physiological or technological developments and transformations, but also shown emotional developments. These have sometimes been positively scattered and sometimes negatively expanded. In the 18th century, Homo sapiens, with the experiences he collected from the past, in order to prevent the negative progress, realized in a way a revolution and brought the intelligence into the forefront. From this day forth, there is Kant's "Sapere aude!" emphasis in the face of humanity. "A wise man" should think differently from his past. This new way of thinking is of course not only limited to the discipline of philosophy. This new way of thinking,

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, emrebekirguven@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1789-1730

Geliş Tarihi / Received: 13.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 15.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

which can be found in disciplines such as literature, painting, music, and sculpture, is based on values such as respect, tolerance and empathy. It is possible to find themes of honor, virtue and tolerance in the works of German literature that were presented at that period. 18th-century German literature has been benefited from the philosophy of enlightenment in certain aspects. Especially, it is possible to find the reflections of Immanuel Kant's, who is one of the pioneers of European enlightenment, emphasis such as reason (Vernunft) and mind (Verstand) on German enlightenment literature. In addition to the philosophy of enlightenment, this study summarizes the German enlightenment literature in a general framework by providing specific examples from Lessing's Nathan the Wise.

Keywords: Enlightenment, German literature, Kant, Lessing

I. Giriş: Rönesans'tan Aydınlanma'ya

Dünyanın, bilinen tarihi boyunca globalleşme yolunda attığı adımlara bakıldığında bazı ihtiyaçların göz ardı edilmediği, edilemeyeceği görülmektedir. Hoşgörü, anlayış, empati gibi kavramlar bu yolda *Homo sapiens*'in vazgeçemediği tepkileridir. *Homo habilis*'ten bu yana insanlığın gelişimine bakıldığında, insanlığın sadece fizyolojik veya teknolojik gelişim ve dönüşümler göstermediği, aynı zamanda duygusal gelişimler de sergilediği görülmektedir. Gelişim, kendi içerisinde her zaman olumlu yönde gerçekleşmeyi amaçlamamıştır. Olumsuz yönde sonuçlananlar olmuş olsa da yolun başında amaçlanan olumlu yön olmuştur.

Rönesans ile birlikte insanlık geçmişten topladığı gerek olumlu, gerekse olumsuz tecrübeleri sayesinde geleceğe farklı bakmaya başlamıştır. "Sorgulama" olgusu bu dönem ile birlikte kaçınılmaz olmuştur. Bireyler, artık olguları dogma, sorgulanamaz, değiştirilemez olarak kabul etmemiş ve otoritelere karşı aykırı sesler çıkarmaya başlamıştır. Güç ve iktidarı elinde bulunduran ve kendi çıkarlarına uygun düşen değerlerin sorgulanmasına izin vermeyen siyasi, dinî ve askerî otoritelerin adeta bir şok süreci yaşadıklarını söyleyebiliriz. Uzun bir süre sadece belirli zümrelerin konuşabildiği coğrafyalarda, artık aydınlar ve bilgelerin yanı sıra sıradan insanlara da söz hakkı doğmuştur. Sadece kraliyet, soylu sınıf ve seçilmişlerin konuşabildiği bir dönemden herkesin eşit olduğu, daha doğrusu çok da ayrı olmadığı bir döneme geçiş elbette sadece Aydınlanma dönemiyle açıklanamaz.

Daha birkaç yıl (3) önce 500. yılı kutlanan Reformasyon, esas itibariyle bir sorgulamanın sonucudur. Martin Luther'in Endüljans (Abläss) projesini sorgulaması ve buna karşı çıkan 95 tezi Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asması bunun en büyük göstergesidir. Bu harekete halk tarafından destekçi bulması da bu görüşü desteklemektedir. Okuryazar oranı %5-10 civarından bile Luther'in tezleri sadece Wittenberg şehrinde 4000 kopya

satmıştır¹. Başlarda Reformasyon gibi bir düşüncesi olmayan veya fikrinin böyle bir harekete dönüşeceğini öngörmeyen, sadece Endüljans fikrine karşı çıkan Luther, bu hareketiyle Reformasyon sürecini başlatmış oldu. Papaz Luther, insanların Tanrı'nın kucaklayıcı ve affedici olduğunu bildikleri halde neden Papa'dan para karşılığı imzalı af belgesi aldıklarını sorgulamalarını sağlamıştır. Luther'den öncesine bakıldığında Johannes Gutenberg, Kristof Colomb, Amerigo Verpucci, Rodrigo de Triana, Vasco da Gama, Nicolaus Copernicus gibi isimlerin de söz konusu döneme ulaşmada katkıları sayesinde böyle bir döneme gelindiği söylenebilir. Bu insanların dünyaya kazandırdıkları sayesinde insanlık, geçmişinin aksine, içerisinde yaşadığı yeni dünyayı “*dar görüşlülükten kurtulan ve kalın kafalılıktan uzaklaşan bir dünya*”² olarak görmektedir. *Uomo universale* (Evrensel insan) olmak o dönem için bunu gerektirmiştir. Bu kavram Rönesans insanının farkını ortaya koymaktadır. Rönesans ile birlikte insan, önceki dönemlerin insanı olmamış, “eski”ye ait birçok şeyi bir kenara itmiştir. Bunun sonucunda sosyal reformların gerçekleştirilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Dük ve kralların sorgulanamaz denilen iktidarı sorgulanmaya; Kilise'nin, halkı dinî ve siyasi iktidarın arzu ettiği yöne çeken fetvaları da kabul görmemeye başlamıştır³. Bütün bu gelişmeleri sadece Rönesans ve Reformasyon ile birlikte anmak ve bunları sadece söz konusu dönemlere ait olarak görüp konuyu kapatmak aydınlanma felsefesinin eksik anlaşılmasına neden olabilecektir. Modern Dönem ile birlikte değişen insan profilinin bir sonucu olarak dogmalara karşı, sorgulayıcı hareketler, akımlar ortaya çıkmıştır. Bütün bu hareketlilik insanlığın arzuladığı “sorgulayıcı aklın” gebelik sancıları olarak görülebilir. Bu bağlamda; Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma gibi dönemler dolayısıyla birbirlerinden bağımsız değerlendirilemez.

Birbirinden ayrı değerlendiremeyeceğimiz bu dönemlerin sonunda Immanuel Kant'ın “*bir makineden fazlası*”⁴ olarak tanımladığı insan türü ortaya çıkmıştır. Bu yeni insan türünün, sorgulayıcı akılcılığı bugünkü anlamında olmasa da hayatının bir parçası haline getirmesi Orta Çağ'dan bir bakıma somut bir şekilde çıkması olarak yorumlanabilir. Karanlık ve uzun bir dönemden henüz çıkmış ve birey olmaya çalışan bir insanın, Kant'ın

¹ Bk. Bruno Preisendörfer, *Als unser Deutsch erfunden wurde*, Verlag Kiepenheuer & Witsch, Köln, 2016, s. 52.

² Martin Burckhardt, *Digitale Renaissance*, Metrolit Verlag GmbH, Berlin, 2014, s. 10.

³ Reformasyon'un nedenleri (Ursachen der Reformation): Bk. Peter Nusser, *Deutsche Literatur vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*, WBG, Darmstadt, 2012, s. 93.

⁴ Immanuel Kant, “Was ist Aufklärung?”, *Utopie kreativ*, H. 159, 2014 (Org. 1784), s. 10.

ifadesiyle “*kendi faydasına*”⁵ olan bir hareketi benimseme ihtiyacı hissetmesi doğaldır ve bir bakıma dürtüseldir de. Söz konusu insana, kendisi için yazılan metinleri dahi anlama imkânı verilmediği⁶ gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir hareket ve felsefenin oldukça geniş bir yankı bulduğunu ve birtakım disiplinlere yansındığını iddia edebiliriz.

II. Aydınlanma ve Edebiyat

Rönesans ve Reformasyon’dan iki asır kadar sonra karşımıza çıkan aydınlanma hareketinin merkezi Kıta Avrupası’dır. “*Başta Paris olmak üzere, neredeyse bütün Avrupa başkentlerini saran bu akımın kökeninde ‘ışık’ vardır*”⁷. “Aydınlanma”nın başlıca Avrupa dillerindeki karşılıklarına baktığımızda şu sonuçlara varmaktayız: *l’age des lumieres* (Fransızca), *Illuminismo* (İtalyanca), *die Aufklärung* (Almanca), *the enlightenment* (İngilizce); bu kelimelerin hepsinin kökeninde, doğrudan veya direkt “ışık” vardır. Bu “ışık” ile neyin kastedildiğini keskin ifadelerle ortaya koymak güç olsa da Immanuel Kant’ın (1724-1804) bilinen tanımı genel olarak kabul görmektedir:

*“Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapere aude! Aklını, kendin kullanma cesaretini göster! Sözü şimdi aydınlanmanın parolasıdır”*⁸.

1984 yılında Kant bu tanımlamayı yapmadan yaklaşık bir yıl önce Berlinische Monatsschrift aydınlanmanın ne olduğu konusundaki çeşitli ve karmaşık görüşleri bertaraf etmek ve sonunda genelgeçer veya çoğunluk tarafından kabul görebilecek bir tanım bulmak adına yarışma düzenlemiştir:

“Aydınlanma çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. On sekizinci yüzyılda bile, bir İtalyan bu düşünce hareketine Illuminismo dediğinde, insanlar onun bir Fransız tarafından kullanılabilen

⁵ I. Kant, *age.*, s. 5-10, s. 6.

⁶ I. Kant, *age.*, s. 5-10, s. 6-7.

⁷ Lloyd Spencer - Andrzej Krauze, *Aydınlanma*, Çev. Erhan Kibaroglu, NTV Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3, 5.

⁸ Fricke Schreiber, *Geschichte der deutschen Literatur*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1988, s. 83.

*Lumieres veya Alman devletlerinde geçerli olan Aufklärung sözcüğünden farklı bir şey kastettiğinin kesinlikle farkındaydılar. İşte, bu farklılıklardan dolayı, Berlinische Monatsschrift'in 1783 yılında bir yarışma açarak 'Aydınlanma Nedir?' sorusuna verilecek en iyi yanıtı ödüllendireceğini duyurması şaşırtıcı gelmemelidir*⁹.

Aydınlanma'nın, son döneminin 18. yüzyılın sonlarına doğru yaşandığı kabul edildiğinde bütün bir dönemin genel kabul gören bir tanımı olmaksızın geçirildiği görülmektedir. Söz gelimi Rönesans dönemine bakıldığında antikiteyi yeniden canlandırma amacı güdülmektedir¹⁰. Etimolojik kökene bakıldığında da, Türkçe karşılığı “uyaniş”¹¹ olarak verilmektedir. Burada kastedilen İlk Çağ'ın kültür ve sanatını yeniden canlandırma fikridir. Fakat Rönesans'taki bu durumu Aydınlanma için söylemenin zor olduğunu görebilmekteyiz. Yine de Kant'ın tanımında da vurgulanan “Sapere aude!” noktasının Aydınlanma'nın özünü oluşturduğu söylenebilir. Kant, “Cesaret et!” derken, akli kullanmanın önemine işaret etmiştir. Dolayısıyla tanımlar değişken ve çeşitli olsa da temellerinde akıl, düşünme ve sorgulama yatmaktadır. Bu temeller Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma dönemlerinden sonra bir ihtiyacın sonucu olarak doğmuştur. Zihnini başkalarının güdümünde kullananlara tepki olarak özellikle vurgulanmıştır:

*“[...] kral tam bir büyücü. Kendisi, halkın zihni üzerinde bile otorite kurmuş; o nasıl isterse halkın öyle düşünmesini sağlıyor. Eğer hazinede sadece bir milyon altın var da, o iki milyon istiyorsa, tüm yapması gereken bir altının iki taneye bedel olduğunu söylemek. Halkı da buna hemen inandırıyor. [...] Eğer zorlu bir savaşın içindeyse ve hazinede para kalmamışsa, tüm yapması gereken bir kağıt parçasının para yerine geçtiğini halkın kafasına sokmak. Onlar da hemen ikna oluyor”*¹².

Immanuel Kant ve diğer öncülerin karşı çıktıkları asıl noktanın, alıntıda anlaşılacağı üzere insan akli ile dalga geçilmesi durumu olduğunu söyleyebiliriz. Diderot'un *Encyclopedie*'si, Locke'un *Essay Concerning Human Understanding*'i, Montesquieu'nin *Lettres Persanes*'i, Voltaire'in *Lettres Philosophiques*'i, Kant'ın *Kritik der reinen Vernunft*'u gibi eserler kısmen ve dolaylı olarak bu can sıkıcı duruma karşı ortaya konulmuş

⁹ Dorinda Outram, *Aydınlanma*, Çev. Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 17.

¹⁰ Bk. F. Schreiber, *age.*, s. 47; Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 13.

¹¹ Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

¹² L. Spencer - A. Krauze, *age.*, s. 30.

eserlerdir. Uyanmaya, aydınlanmaya susamış toplumun fikirlerini destekleyen bu isimler ve eserleri bıraktıkları etki itibariyle Fransız Devrimi'ne zemin hazırlamıştır. Her ne kadar Devrim konusu düşünürleri ikiye bölse de acaba “... yoksa bu şiddeti Devrim'i yapan insanların iliklerine kadar işlemiş olan Aydınlanma fikirleri mi yaratmıştı?”¹³ diye sorgulamak konu ile çok da ilgisiz olmaz. Bir grup düşünür, Fransız Devrimi'nin Rönesans, Reformasyon, Hümanizma, Aydınlanma gibi insanı sorgulamaya, eleştirmeye, kabul etmemeye yönelen dönemler ve akımların sonucu olduğunu savunurken, diğer bir grup da tam tersi bunların insanı savaşa sürüklediğini ve bunun sonucunda o dönemki dönüşümlerin bu denli kanlı geçtiğini savunmaktadır¹⁴. Buradaki ikinci grubun ulaşmaya çalıştığı sonucun birey olmayı başaramamış kişinin önüne sunulanla yetinmek olduğunu iddia edebiliriz. Gerçeğe ulaşmadan, olanı sunulduğu gibi kabul etmek ve güç otoriteleriyle çatışmadan sorunsuz bir hayat sürmek istediğini ekleyebiliriz. Elbette sorgulayan, önüne konulanı hemen ilk fırsatta kabul etmeyen bireyler bir araya geldikleri vakit gücü elinde bulunduran otoritelere sorun teşkil edeceklerdir. Bu yüzden ikinci grup kan ve acının sorumluları olarak otoriteleri değil de onların uydurmalarına karşı başkaldıran bireyleri göstermektedir. Fakat otoriteler ne yaparsa yapsın “'eleştiri' bir kez başladı mı, durdurulması zordu”¹⁵.

Aydınlanmış insan, otoritenin ne isteğinden bağımsız olarak, kötülükten uzaklaşmaya, hem kendisinin hem de diğer insanların faydasını gözetmeye yönelir. Tolerans, hoşgörü, anlayış fikirlerini hâkim kılmaya çalışır. Bu insan, olayları sadece kendi dinî, siyasi, askeri, ideolojik penceresinden değerlendirmez; tam tersi, olaylara farklı perspektiflerden de yaklaşarak birlikte ve sorunsuz yaşama ilkesi ile yaklaşır. Belirli tahriklere kapılmamaya ve aklını hâkim kılmaya çalışır. Doğa, bilim, mantık nelerle örtüyorsa onları sorgulayarak, tartışarak ve eleştirerek kabul eder, ancak bu şekilde ışığa ulaşabileceğini düşünür¹⁶. Sorgulamadan, tartışmadan, eleştirmeden yaşayan insan *Encyclopedie*'nin kurucusu Diderot'a göre

¹³ D. Outram, *age.*, s. 155.

¹⁴ Benzer bir görüş: “*Aydınlanma her zaman insanları korkudan kurtarmayı ve onları egemen kılmayı hedefledi. Ancak tam olarak aydınlanan dünya felaket yaymaktadır. Aydınlanma'nın programı dünyanın büyümesini yok etmektir; mitleri parçalamak, düş yerine bilgiyi koymaktır.*” Bk. Max Horkheimer - Theodor W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1969, s. 15.

¹⁵ D. Outram, *age.*, s. 65.

¹⁶ Bk. D. Outram, *age.*, s. 120.

hayvandır¹⁷. O'na göre *Homo sapiens* olabilmek ancak sorgulamaya, tartışmaya, eleştirmeye yönlendiren bir eğitim ile mümkündür:

“Türümüzün temsilcilerinin büyük bir kısmı ne insan ruhunun yürüyüşünü sürdürecektir, ne de onu anlayacak durumda. İkamete elverişli dünyanın nüfusunun yarısından çoğu hala doğa durumunu andıran korkunç şartlarda yaşayan iki ayaklı hayvanlardan oluşuyor... Onu anlamadan yaşayan ve ölenlerden [...]”¹⁸.

Bilimin, aklın ve rasyonelliğin her alanda vurgulandığı; batılın, önyargının, duygunun öteye itildiği bir sistem ancak, aydınlanmayı sağlayabilir. İnsan ancak aydınlanma sayesinde kendisini bağlamış zincirlerden kurtarabilir ve düşünebilmenin ne denli büyük bir erdem olduğunun ve sadece insana özgü olduğunun ancak o zaman farkına varabilir. Descartes düşünmenin önemini Aydınlanma döneminin henüz başında vurgulamıştır: “*Düşünüyorum, o halde varım!*” (*cogito ergo sum*)¹⁹. Kant ancak bu dönemin sonlarına doğru ortaya attığı en yaygın aydınlanma tanımında da insanın düşünmemesini ve “*aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamamasını*”²⁰ vurgulamıştır.

Aydınlanma'nın sadece felsefeyi ilgilendiren veya sadece bu disipline yansıyan bir dönem olduğunu söylemek diğer disiplinlere olan etkisini göz ardı etmek olur. Aydınlanma'nın politika, eğitim, müzik, güzel sanatlar ve edebiyata etkileri görülmüştür. Mutlak krallıklar aydınlanma ile birlikte siyaset biçimlerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Eğitim alanında ideal olmasa da nispeten sorgulamayı esas alan programlar geliştirilmiştir. İnsanlara eleştirel söylem felsefesi kısıtlı da olsa aşılanmıştır. Müzik artık sadece sarayların bahçesinde veya bazilikalarda değil, halk meydanlarında da duyulmaya başlamıştır. Güzel sanatlarda bu dönemde bir “anlam” kaygısı oluşmuş ve ortaya konulan eserlerin anlamlı olması ve aydınlanmaya dair mesaj içermesine önem verilmiştir²¹. Edebiyata bakıldığında ise aklı ön planda tutan, hoşgörü ve empatiyi vurgulayan eserlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Ortaçağ'ın karanlık, buhranlı atmosferinden çıkan insan çatışmalarından, savaşlardan bıkmıştı. Din, dil, ırk fanatizminin kendisine herhangi bir katkı sağlamadığını görmüştü: “*Barok çağının, Otuz Yıl*

¹⁷ “İnsanlar çok aptal, hayvanca davranıyorlar, içler acısı bir durumdadır ve aydınlanmaya vakitleri yok.” Spencer - Krauze, s. 164.

¹⁸ L. Spencer - A. Krauze, *age.*, s. 164.

¹⁹ Schreiber, s. 82.

²⁰ Schreiber, s. 83.

²¹ Bk. Onur Bilge Kula, *Kant, Schiller, Heidegger Estetik ve Edebiyat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 11.

*Savaşlarından bitkin ve perişan çıkan insanı, kendisine ne mistisizmin, ne koyu mezhep taraftarlığının, ne de öbür dünyaya dönük bir pesimizmin faydası olduğunu, yaşayarak öğrenmişti. Artık tutulacak tek yol vardı: Akıl yolu*²². “Akıl yolu” bu noktada kendisini edebiyatta somut olarak göstermiştir. Eserlerin konusu ve okura aktarmak istedikleri temel mesaj akıl olmuştur. Yazarların esas amacı da “saf akıl” ile uyuşmayan düşünce ve davranış tarzlarını, eserlerine yükledikleri mesajlarla düzeltmek olmuştur²³.

Belirli mesajlar taşıma kaygısıyla şekillenen edebî eserlerin, Aydınlanma felsefesinin adeta aktarıcılarına dönüştüklerini söyleyebiliriz. Çoğunlukla insanı temel alan edebî eserleri böyle bir araç için kullanmak edebiyatın özüne aykırı değildir. Dolayısıyla, kendi içerisinde belirli dönemlere ayrılan Alman aydınlanma edebiyatında da durum bu yöndedir. Alman edebiyatında Aydınlanma dönemi (*Literatur der Aufklärung*) kendi içerisinde üç dönemden oluşur: Erken Aydınlanma (Frühaufklärung), Orta Aydınlanma (Hochaufklärung) ve Geç Aydınlanma (Spätaufklärung) dönemleri²⁴. Yalnız kısa bir döneme yayıldığı için bu dönemin alt dönemlerini birbirlerinden somut bir şekilde ayırmak çok da mümkün görünmemektedir. Bunun yanı sıra aydınlanmanın tam olarak başlama ve bitiş tarihlerinde de farklı görüşler mevcuttur²⁵. Fakat genel kanı 17. yüzyılın sonuna doğru başlayıp 19. yüzyılın başında sona erdiği yönündedir: 1690-1800. Bu dönem dünyasında doğan Immanuel Kant bir yönüyle Alman idealizminin öncüsü, diğer bir yönüyle de Avrupa aydınlanmasının öncülerinden biri olmuştur. Kant’ın, “akıl” kavramı üzerine öğretileri onu aydınlanmada önemli kılmıştır. Eserleriyle oluşturduğu etkinin büyüklüğü sayesinde bu noktada edebiyata ilham kaynağı olmuştur. *Saf Aklın Eleştirisi* (Kritik der reinen Vernunft, 1781), *Dünya Vatandaşlığı Açısından Ortak Bir Tarih Fikri* (Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht, 1784), *Sadece Akıl Sınırları İçerisinde Din* (Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft, 1788) *Pratik Aklın Eleştirisi* (Kritik der praktischen Vernunft, 1788) ve *Sonsuz Barış Üzerine* (Zum ewigen Frieden, 1795) gibi eserleriyle Kant, edebiyatın sorgulama ve eleştirme temalarını işleyecek eserlerine kaynak oluşturmuştur. Böylelikle o dönemin birçok yazarını düşünceleriyle etkilemiştir²⁶. Yazarlar, tarih boyunca konu kısırlığı çektikleri dönemlerde

²² G. Aytaç, *age.*, s. 59.

²³ Bk. Michel Foucault, *Dits et Ecris Schriften*, Band 2, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2002, s. 163.

²⁴ Rainer Baasner, *Einführung in die Literatur der Aufklärung*, WBG, Darmstadt, 2006, s. 8-9.

²⁵ Bk. F. Schreiber, *age.*; G. Aytaç, *age.*; Reiner Ruffing, *Deutsche Literaturgeschichte*, Wilhelm Fink, München, 2013.

²⁶ Bk. Manfred Mai, *Geschichte der deutschen Literatur*, Beltz & Gelberg, Basel, 2006, s. 45.

ortaya atılan yeni bir düşünce veya öğretilerden faydalanmayı tercih etmişlerdir. Onlar için bakir olan, henüz işlenmemiş olan bu alan uçsuz bucaksız bir malzeme sunmuştur. Dolayısıyla aydınlanma fikri de yazarlara, özellikle de o güne kadar eşine sık rastlanmamış ve zamanın ruhuna tamamen ters bir düşünce olunca yazarlar bunu fırsata çevirmişlerdir. Siyasi, dinî ve askerî diktatörlüklerin güdümü altında insana birey olma, özgürleşme ve hayalini dahi kuramadığı fiilleri gerçekleştirme fikri istense de istenmese de kendi destekçi kitlesini otomatik olarak oluşturmuştur. Bu dönemde geleneksel gerçekliklerin, kabullenilmiş inançların, güdümlü rüya ve hayallerin sorgulanamaz zeminlerinin derinden sarsıldığı söylenebilir. İnsan aklına direnemeyen görüşler birer birer, bütün karşı çabalara rağmen yok olmakla karşı karşıya kalmışlardır. İnsanı birey olarak görmeyen, ona hak ettiği değeri vermeyen, birilerinin altında köle olmayı normalleştiren eski dünyaya neredeyse hiç kimsenin ilgisi kalmamıştır. Dolayısıyla bu yönde verilecek eserlere de çok kimse ilgi göstermeyecektir. Oluşturulan yeni dünyada birey değerlidir, çünkü aklını kullanır; birilerinin güdümünde değildir ve özgür olduğunu hissetmektedir. Hoşgörü, sağduyu, empati, tolerans, kardeşlik, eşitlik, adalet gibi kavramlar ona değerli olduğunu, yaşadığını göstermektedir. Bütün bunlar yazarı eski dünyaya değil de yeni dünya fikrine yöneltmektedir. “*Edebiyat, aydınlanmanın hizmetindedir*”²⁷.

Aydınlanma döneminde Alman edebiyatında Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), Christian Wolff (1679-1754), Johann Jacob Bodmer (1698-1783), Johann Christoph Gottsched (1700-1766), Johann Jacob Breitinger (1701-1776), Friedrich von Hagedorn (1708-1754), Christian Fürchtegott Gellert (1715-1769), Johann Elias Schlegel (1719-1749), Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), Christoph Martin Wieland (1733-1813), Georg Christoph Lichtenberg (1742-1799) gibi isimler ve eserleri öne çıkmıştır. Wieland’ın *Almanlar İçin Eleştirel Edebiyat Denemesi* (Versuch einer kritischen Dichtkunst vor die Deutschen, 1730), Gellert’in *İsveç Prensesi von G...’nin Hayatı* (Das Leben der schwedischen Gräfin von G..., 1747), Fabllar ve Manzum Hikayeler (Fabeln und Verserzählungen, 1946) ve Lessing’in *Miss Sara Sampson* (Miß Sara Sampson, 1755), *Emilia Galotti* (Emilia Galotti, 1772), *Bilge Nathan* (Nathan der Weise, 1779) eserleri tipik aydınlanma eserleridir. Bu eserlerin neredeyse tamamında, ele alınan konular ve okura aktarılan mesajlar itibarıyla aydınlanmanın insana sunduğu değerler vurgulanmaktadır. Aydınlanma döneminin vurguladığı konular ve söz konusu eserlerde işlenen konular incelendiğinde, paralelliklerin olduğu görülecektir. Aydınlanmanın akılcı görüşüne sık sık rastlamak mümkündür.

²⁷ M. Mai, *age.*, s. 45.

Aydınlanma edebiyatının önemli bazı karakteristik işaretleri din ve kilise uygulamalarına karşı eleştiri, devlet uygulamalarına karşı eleştiri, toplumsal ve sosyal düzene karşı eleştiri, toplumsal inanışlarda radikalleşmeye karşı eleştiri, gelişime kayıtsız-şartsız inanç, ruhun özgürleşmesi, bireyin hayatın merkezinde olması, insan zihni gibi konuların vurgulanmasıdır. Yakın okumalarda ışık, akıl, zihin, özgürlük, tolerans, kardeşlik, barış, eşitlik, adalet gibi anahtar kelimeler ile karşılaşılabılır; bu dönemde insanların ihtiyaç duyduğu, duymak istediği kelimeler bunlardı. Kant'ın “deha” kavramına da uygun düşen bu kelimelerden ancak aklın hâkim olduğu bir hayatta bahsedilebilirdi. Alman edebiyatında Aydınlanma dönemine denk gelen Deha Çağı'nda (Almanca: Geniezeit veya Sturm und Drang) amaçlanan da yine benzer bir şekilde “deha” ile kastedilen akıl yoluyla dünyayı aydınlatan kişidir: “*Genie, ifadesi mümkün olmayanı dile getiren, (Ausspracher unaussprechlicher Dinge) veya dünyayı aydınlatan (Licht der Welt) dir. Herder'e göre Genie ana güç (Urkraft), yaratıcı (Erfinder), orjinal (Original) 'dir'*”²⁸. Kant'ın deha ile kastettiğini şurada görebiliriz: “*Ve sonunda Kant sanatta deha kavramı üzerine çalıştı. Deha'dan anlamamız gereken, güzel sanat ortaya koyma yeteneğidir. Sanatçı daha önce hiç görülmemiş tamamen yeni bir eseri yaratma yeteneğine sahiptir [...]*”²⁹. Ayrıca, Kant'ın “akıl ütopyası ve sonsuz barış” fikirleri de Aydınlanma edebiyatının felsefesiyle uyumaktadır³⁰. Kant'a göre “*aydınlanmasız, romantik estetikleşme kördür*”³¹. İnsanın önünü ışık ile görebileceği görüşü Aydınlanma yazarları tarafından da kabul görmekteydi. Işıksız bir estetik bir getirisi yoktu. Kant, kendi arzusuyla estetik ve hoşluk eğilimi gösteren insanın iyi insan olduğu görüşündeydi³². Bunun yanı sıra, “*Aydınlanmayı cesaretin kardinal erdemiyile bağlayan da Kant olmuştur: 'Sapere aude! Aklını, kendin kullanma cesaretini göster'*”³³. Öğretileriyle, bir yandan her filozofun ulaşamayacağı bir noktaya ulaşarak kendi akımını, Kantçılık akımını (Almanca: Kantianismus) oluşturmuş, öte yandan fikirleriyle de Avrupa aydınlanmasına öncülük edenlerden biri olarak Alman Aydınlanma edebiyatına ilham vermiştir. Aydınlanma edebiyatı eserlerine teknik olarak yaklaşıldığında “burjuva trajedisi” (Almanca: Bürgerliches Trauerspiel), “fabl” (Almanca: Fabel) ve “didaktik şiir” (Almanca: Lehrgedicht) türleri

²⁸ G. Aytaç, *age.*, s. 116.

²⁹ R. Ruffing, *age.*, s. 83.

³⁰ R. Ruffing, *age.*, s. 135.

³¹ R. Ruffing, *age.*, s. 142.

³² Gerhardt Volker, *Immanuel Kant, Vernunft und Leben*, Philipp Reclam, Stuttgart, 2002, s. 280.

³³ R. Ruffing, *age.*, s. 66.

görülmektedir. Bu türler Aydınlanma edebiyatının başlıca türleri olarak görülmektedir. Dramın saraylardan ve aristokratlardan klasik burjuvaziye indirgenmesi burjuva trajedisinin, eleştirilemeyen veya sorgulanamayan dinî ve siyasi iktidarlar sahiplerinin kişileştirme yoluyla hayvanlar üzerinden eleştirilmesi fablın, aklın ve düşünmenin vurgulanması da didaktik şiirin gelişmesini sağlamıştır. Elbette bu türlerin yanında “epik” (Almanca: Epik) türünde verilmiş eserler de mevcuttur. Wieland’ın *opus magnum*’u³⁴ *Agathon’un Hikâyesi* (Die Geschichte des Agathon, 1762) romanı epik türe tipik bir örnektir ve bugünkü çağdaş romanın gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Alman Aydınlanma edebiyatına hiç kuşkusuz en büyük katkıyı sağlayan Gotthold Ephraim Lessing’dir. Lessing’in üzerinde özellikle durduğu tolerans, kardeşlik gibi fikirlerin geniş yankı bulduğunu söyleyebiliriz. Lessing, aydınlanma felsefesini sonuna kadar benimsemiş ve bunun üzerine edebî olmayan bir kitap³⁵ yazmış biri olarak, *Bilge Nathan* eserini aydınlanma mesajlarıyla donatmıştır. *Bilge Nathan*’ın başkarakteri uzlaştırıcı bir tavırla Yahudi, Hristiyan ve Müslüman kardeşliğini tesis etmektedir.³⁶ Eserin başkahramanı Yahudi Nathan “*Gelin, biz dost olmalıyız! Olmamız gerekir. İstedığınız kadar benim milletimi hor görün. İkimiz de milletimizi kendimiz seçmedik. Milletimiz biz miyiz? Millet ne demektir? Hristiyan ve Yahudinin, Hristiyanlığı ve Yahudiliği insanlığından önce mi gelir? Ah, keşke sizin şahsınızda, kendisine sadece insan denmesini yeterli bulan birini bulmuş olsaydım!*”³⁷. Başka bir örnekte, eserdeki kişilerden Müslüman Sultan Salaheddin şöyle der: “*İster Hristiyan, ister Müslüman ol; hepsi bir! İster beyaz pelerin, ister maşlah giy, ister sarık tak, istersen de fesle dolaş; nasıl istersen! Hepsi bir! Ben hiçbir zaman, bütün ağaçların kabuğunun aynı olmasını istemedim.*”³⁸. Lessing’in insanların eşit olduğu, olması gerektiği fikri eserinde bu ifadeler üzerinden yer bulmuştur.

Lessing gibi kendi çağdaşlarının ve daha önceki aydınların da arzu ettiği buydu. Bu tür fikirler o kadar yankı uyandırmış ve o denli taraftar toplamıştır ki Prusya’da II. Friedrich, Avusturya’da II. Joseph bu görüşleri benimsemek zorunda kalmıştır. Her ne kadar II. Friedrich açık görüşlülüğüyle, Voltaire ile yazışmasıyla, bilge ve aydınları desteklemesiyle bilinse de iktidarına

³⁴ Büyük iş.

³⁵ Bk. Gotthold Ephraim Lessing, *İnsan Soyunun Eğitimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2011.

³⁶ Gotthold Ephraim Lessing, *Bilge Nathan*, Çev. Hayrullah Örs, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. V, XII.

³⁷ G. E. Lessing, *Bilge Nathan*, s. 58.

³⁸ G. E. Lessing, *Bilge Nathan*, s. 118.

gölge düşürecek bir tolerans veya kardeşlik fikrine kapılması beklenemezdi. İktidarların despot, baskıcı yönetimine dinî otoritelerin desteği eklendiğinde sorgulanamaz, eleştirilemez bir güç ortaya çıkar; II. Friedrich için de durum bu yöndeydi. Fakat buna rağmen II. Friedrich, Büyük Friedrich, 1740 tarihli fermanında şunu ilan etmiştir: “*Bütün dinler hoş görülmeli ve din sadece hiçbirinin diğerine karışmayacağını güvence altına almalıdır, çünkü bu alanda herkes kendi kurtuluşunu kendince gerçekleştirmelidir*”³⁹. Bu ferman, zamanın ruhu göz önünde bulundurulduğunda İmparator Konstantin’in (Büyük Konstantin) *İnanç Bildirgesi*’nden (M.S. 325) bu yana belki de en büyük ilandı. Dünyanın farklı dinlerinin, etnik gruplarının, ideolojilerinin savaşmalarından insanlık bıkmış, tükenmiş durumdaydı. Aydınlanma şarttı. Bu noktada Lessing’i etkileyen faktör de aydınlanmanın zorunluluğuydu. “*Hiçbir ikinci kişi aydınlanma edebiyatını Lessing kadar desteklemiyordu. ... Lessing bir mason locasına üyeydi. Masonluk aydınlanmanın bir getirisiydi*”⁴⁰. Lessing’in mutlak suretle aydınlanmaya inancı ve eserlerinin neredeyse tamamına aydınlanma öğeleri serpiştirmesi kendisini Alman Aydınlanma edebiyatı için önemli kılmaktadır. Eserlerine bakıldığında *Özgür Ruh*’tan (Der Freigeist, 1749), *Yahudiler* (Die Juden, 1754), *Miss Sara Sara Sampson* (Miß Sara Sampson, 1755), *Fabllar* (Fabeln, 1759), *Emilia Galotti* (Emilia Galotti, 1772), *Bilge Nathan* (Nathan der Weise, 1779), *Ernst ve Falk – Masonlarla Sohbetler*’e (Ernst und Falk – Gespräche mit Freymäurer, 1776), kadar bütün bu eserlerinde aydınlanma izleri görmek mümkündür. *İnsan Soyunun Eğitimi* eserinin “Hazırlık” kısmında Lessing Kant’tan sık sık bahsetmekte ve görüşlerine göndermelerde bulunmaktadır⁴¹: “*...ve ‘Was ist Aufklärung?’*⁴² *başlıklı ünlü denemesinde Kant tarafından bunun en başta gelen sebebi teşhis edilmişti: ‘Unmündigkeit’*⁴³. *İnsan vesayet altındaydı, rüştünü ispat edememiş, reşit olamamıştı*”⁴⁴. Lessing bu durumdan insanın kendisini sorumlu tutmuş ve onu suçlamıştır: “*O bu duruma tamamen kendi tercih ve eylemlerinin sonucunda düşmüştü, çünkü ‘tembellik’in rehavetine kapılmış, ‘korkaklık’a kolayca teslim olmuştu*”⁴⁵. Sonrasında yine Kant’a dönen Lessing çözüm olarak Kant’ın sözlerini işaret etmiştir: “*Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen: Aklını*

³⁹ “Die Religionen müssen alle toleriert werden, und muß der Fiscal nur das Auge darauf heben, daß keine der anderen Abbruch tue; denn hier muß ein jeder nach seiner Façon selig werden” Lessing, *İnsan Soyunun Eğitimi*, s. 133-134.

⁴⁰ R. Ruffing, *age.*, s. 71.

⁴¹ G. E. Lessing, *İnsan Soyunun Eğitimi*, s. 15-40.

⁴² Aydınlanma nedir?

⁴³ Reşit olamama, toyluk.

⁴⁴ G. E. Lessing, *İnsan Soyunun Eğitimi*, s. 20.

⁴⁵ G. E. Lessing, *İnsan Soyunun Eğitimi*, s. 20.

*kullanma cesaretine sahip ol! [...] Sapere aude! Korkma, cesur ol, sunulanla yetinme, aslını öğren!*⁴⁶. Kant'ın fikirlerinden net olarak etkilenen Lessing de *Bilge Nathan* eserinde “tolerans” konusunu işlemiş ve her üç monoteist dinin de kendilerince “gerçek” olarak kabul edilmesi ve her birinin bir diğerine karşı tolerans ile yaklaşması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁷. Yüzük parabolü, dinsel fanatizme karşı aydınlanmacı bir fikirdir. Aydınlanma'nın gereği, din, mezhep, ırk, milliyet, sınıf, zümre, topluluk üstünlüğüne karşı durmaktır. Başka bir açıdan sadece aklı üstün tutmaktır. Lessing'in ifadesiyle “*ruha akıl tohumları ekmektir*”⁴⁸.

Başta Rönesans dönemi olmak üzere, sonrasında Reformasyon, Hümanizma ve en sonunda da Aydınlanma ortaya çıkmıştır. Bu dönemlere kadar bir şekilde aklını kullanmaktan uzak duran insan; siyasi, dinî ve askerî otoritelerin subliminal telkinlerine uymuş ve onların istedikleri, arzu ettikleri yönde davranış geliştirmiştir. Aydınlanma ile birlikte ise insanın, kayıtsız ve şartsız aklını kullanması gerekmiştir. İnsanın, aklını kullanması önyargıdan, geleneksel gerçeklikten, dogma bilgiden, fanatizmden, radikalizmden, terörizmden uzaklaşması demektir. Henüz 17. yüzyılda üzerine tartışılan ve gerekliliğine karşı despot, baskıcı kralların dahi diremediği aydınlanma fikrinin insanlığın aklına (Vernunft) ve zihnine (Verstand) tam anlamıyla yerleşmediği günümüzde yaşanan gelişmelerden anlaşılmaktadır. “Akıl” ve “zihin” üzerine en çok tartışılardan biri olan, neredeyse bu kavramların sahibi olarak görülebilecek Immanuel Kant dahi “*Hume beni dogmatik uykularımdan uyandırdı*”⁴⁹ diyerek bir dönem dogma bilgi ve düşüncelere kandığını kabul ediyorsa, “bilen, düşünebilen” *Homo sapiens*'in veya “düşündüğünün üstüne düşünebilen” *Homo sapiens sapiens*'in ne ile meşgul olduğu başka bir aydınlanma konusudur.

III. Sonuç

İnsanlığı, diğer bütün canlılardan ayıran olgu aklıdır. Aklını kullanabilmesi onu evrenin zirvesinde bir konuma taşır. Put kıran, Tanrı'yı öldüren Nietzsche'nin ifadesiyle “Üstinsan”, geçmişten günümüze her zaman insanlığın özlemini duyduğu, tesis etmeye çalıştığı insan türü olarak karşımızdadır. Ahlaksızlığın, yozlaşmanın, kokuşmuşluğun, dürüst olmamanın hayatın bir parçası olarak sunulduğu bir dünyada aydınlanma

⁴⁶ G. E. Lessing, *İnsan Soyunun Eğitimi*, s. 21.

⁴⁷ G. E. Lessing, *Bilge Nathan*, s. 87-90; Gotthold Ephraim Lessing, *Nathan der Weise*, Reclam, Stuttgart, 2012, s. 56.

⁴⁸ G. E. Lessing, *Bilge Nathan*, s. 70.

⁴⁹ Immanuel Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, Çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 12.

fikri doğmuştur. Paradoksal bir şekilde bütün bunlardan şikâyet eden insanlık, bütün bunları gerçekleştirmektedir.

Kendisine verilmiş olan akli siyasi, dinî, askerî bir ideolojinin güdümünde kullanmak insanoğlunun özüyle çelişir. Otoritelerin sorgulayıcı anlayışa karşı durmaları kendi açılarından anlaşılabilir bir durumdur. Fakat insanın buna ses çıkarmaması hangi perspektif ile açıklanabilir, bilinmez.

Geçtiğimiz yıllarda 500. yılını deviren Reformasyon'dan bugüne, nelerin değiştiğini/değişmediğini sorgulamayı günümüz insanının ödevleri arasında addediyorum. İnsanlık, kendi refahı ve rahatı için uğruna çaba harcanan sorgulayıcı akılcılık, eleştirel söylem gibi değerlerden uzaklaşmamalıdır.

Sonuç olarak bu çalışmada, Aydınlanma'nın yüzeysel bir çerçevesi çıkarılmış ve bu felsefenin Alman edebiyatına yansımaları incelenmiştir. Kısıtlı örnek üzerinde yapılan bu incelemede, Kant'ın aydınlanma fikirlerine ve Lessing'in *Bilge Nathan* eserine işlediği aydınlanma mesajlarına dair örnekler bulmak mümkündür. Kant Avrupa aydınlanmasının öncülerinden ve Lessing de aydınlanma fikrini benimsemiş ve eserlerine yansıtılmış tipik bir Alman Aydınlanma yazarıdır. Her iki ismin de fikir ve eserlerinin çok şey anlattığını ve bugün insanlığa mal olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada, sadece Kant'ın veya Lessing'in sadece bir söylemi üzerine dahi ciltlerce kitap yazılabilecekken, bu çalışmanın dar kapsamlı olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

- Aytaç, Gürsel, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Baasner, Rainer, *Einführung in die Literatur der Aufklärung*, WBG, Darmstadt, 2006.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.
- Burckhardt, Martin, *Digitale Renaissance*, Metrolit Verlag GmbH, Berlin, 2014.
- Foucault, Michel, *Dits et Ecrits Schriften*, Band 2, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2002.
- Horkheimer, Max - Adorno, Theodor W., *Dialektik der Aufklärung*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1969.
- Kant, Immanuel, *Pratik Usun Eleştirisi*, Çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kant, Immanuel, "Was ist Aufklärung?", *Utopie kreativ*, H. 159, 2014 (Org. 1784), s. 5-10.

- Kula, Onur Bilge, *Kant, Schiller, Heidegger Estetik ve Edebiyat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Lessing, Gotthold Ephraim, *Bilge Nathan*, Çev. Hayrullah Örs, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999.
- Lessing, Gotthold Ephraim, *İnsan Soyunun Eğitimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- Lessing, Gotthold Ephraim, *Nathan der Weise*, Reclam, Stuttgart, 2012.
- Mai, Manfred, *Geschichte der deutschen Literatur*, Beltz & Gelberg, Basel, 2006.
- Nusser, Peter, *Deutsche Literatur vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*, WBG, Darmstadt, 2012.
- Outram, Dorinda, *Aydınlanma*, Çev. Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.
- Preisendörfer, Bruno, *Als unser Deutsch erfunden wurde*, Verlag Kiepenheuer & Witsch, Köln, 2016.
- Ruffing, Reiner, *Deutsche Literaturgeschichte*, Wilhelm Fink, München, 2013.
- Schreiber, Fricke, *Geschichte der deutschen Literatur*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1988.
- Spencer, Lloyd - Krauze, Andrzej, *Aydınlanma*, Çev. Erhan Kibaroglu, NTV Yayınları, İstanbul, 2014.
- Volker, Gerhardt, *Immanuel Kant, Vernunft und Leben*, Philipp Reclam, Stuttgart, 2002.

<https://tuefdergi.trakya.edu.tr>

<http://dergipark.gov.tr/trkede>